

SCHINDLER'S LIST

A NOVEL

THE
ACCLAIMED
#1 BESTSELLING
CLASSIC

THOMAS
KENEALLY

AUTHOR OF *THE DAUGHTERS OF MARS*

proloog

Herfst 1943

In het diepst van de Poolse herfst kwam een lange jongeman, gekleed in een dure overjas, en daaronder een *double-breasted* smokingjasje en - op de revers daarvan - een groot, goud-op-zwart sierhakenkruis van email, uit een chic woningblok aan de Straszewskiegostraat, aan de rand van het oude centrum van Krakau, en zag zijn chauffeur met dampende adem bij het geopende portier van een enorme en, zelfs in deze donker geworden wereld, glanzende Adler-limousine wachten. 'Pas op de stoep, Herr Schindler,' zei de chauffeur. 'Hij is zo bevroren als het hart van een weduwe.' Met het gadeslaan van dit wintertafereltje bevinden we ons op veilig terrein. De lange jongeman zou tot het einde van zijn dagen *double-breasted* pakken dragen, zou - omdat hij nogal technisch was - altijd genoeg scheppen in grote, opzichtige automobielen, zou - hoewel een Duitser, en op dit moment van de geschiedenis een Duitser met enige invloed - altijd het soort mens blijven waarbij een Poolse chauffeur gerust een flauw, kameraadschappelijk grapje kon maken. Maar niet het hele verhaal zal met zulke gemakkelijke karakterrubriceringen kunnen worden bekeken. Want dit is het verhaal van de pragmatische overwinning van goed op kwaad, een overwinning die in zeer goed meetbare, statistische, ondubbelzinnige termen is uit te drukken. Wanneer je vanaf de andere kant werkt - wanneer je een kroniek schrijft van het voorspelbare en meetbare succes dat het kwaad doorgaans boekt - is het gemakkelijk om wijs, schamper, bijtend te zijn, om anticlimaxen te vermijden. Dan is het gemakkelijk om de onontkoombaarheid te laten zien waarmee het kwaad datgene wat je al het vastgoed van het verhaal zou kunnen noemen in zijn bezit krijgt, ook al blijft het goede ten slotte misschien met een paar moeilijk taxeerbare grootheden als waardigheid en zelfkennis over. Fatale menselijke kwaadaardigheid is de belangrijkste stof van vertellers, de erfzonde het moedervocht van geschiedschrijvers. Maar het is een hachelijke onderneming om over deugd te moeten schrijven. 'Deugd' is eigenlijk zo'n gevaarlijk woord dat we ons moeten haasten het te verklaren; Herr Oskar Schindler, die zijn glimmende schoenen op de gladde stoep in deze oude, elegante wijk van Krakau waagde, was geen deugdzaam jongmens in de gebruikelijke zin des woords. Hij woonde in deze stad met zijn Duitse maitresse samen en had een langdurige verhouding met zijn Poolse secretaresse. Zijn echtgenote, Emilie, zat bij voorkeur meestal thuis in Moravië, al kwam ze

weleens naar Polen om hem te bezoeken. Er moet hem echter worden nagegeven dat hij tegenover al zijn vrouwen een welgemanierd en grootmoedig minnaar was. Maar dat is, bij de gewone interpretatie van 'deugdzaam', geen excuus. Hij was ook een drinker. Soms dronk hij alleen maar om er rozig van te worden, andere keren met kameraden, bureaucraten, SS'ers om tastbaarder resultaten te bereiken. Als weinig anderen was hij in staat bij het drinken slim te blijven, zijn gedachten bij elkaar te houden. Maar ook dat is - bij de enge interpretatie van zedelijkheid - nooit een excuus voor braspartijen geweest. En al zijn Herr Schindlers verdiensten goed gedocumenteerd, het is wel kenmerkend voor zijn ambivalentie dat hij binnen de perken van, of althans op grond van een verdorven en wreed plan werkte, een plan waardoor Europa met kampen van wisselende maar consequente onmenselijkheid werd gevuld en er een onder de oppervlakte verdwenen en verzwegen natie van gevangenen werd geschapen. Het is daarom misschien het beste te beginnen met een voorzichtig voorbeeldje van Herr Schindlers vreemde deugdzaamheid, en van de plaatsen waar en het gezelschap waarin hij erdoor terecht kwam. Aan het einde van de Straszewskiegostraat reed de auto onderlangs de zwarte massa van de burcht Wawel, vanwaaruit de lievelingsjurist van de nationaal-socialistische partij, Hans Frank, het gouvernement-generaal Polen bestuurde. Net als bij het paleis van een boze reus was er nergens licht te zien. Noch Herr Schindler, noch de chauffeur keek op naar de verdedigingsmuren toen de auto in zuidoostelijke richting naar de rivier afsloeg. Bij de Podgórzebrug waren de wachters, die boven de bevroerende Weichsel waren geposteed om te voorkomen dat er partizanen en andere ontduikers van de avondklok tussen Podgórze en Krakau overstaken, wel gewend aan het voertuig, aan Herr Schindlers gezicht, aan de door de chauffeur getoonde *Passagierschein*. Herr Schindler passeerde deze controlepost vaak, wanneer hij voor zaken op weg was van zijn fabriek (waar hij ook een etagewoning had) naar de stad, of anders van zijn verdieping aan de Straszewskiegostraat naar zijn fabriek in de voorstad Zablocie. Ze waren er ook wel aan gewend hem na het vallen van de duisternis in officiële of semi-officiële kledij te zien langskomen als hij zich in een van beide richtingen naar een diner, een feest, of een slaapkamer begaf; misschien, zoals vanavond, naar het tien kilometer buiten de stad gelegen werkkamp Plaszów, om er te dineren met *SS-Haupt-sturmführer* Amon Goeth, die hooggeplaatste wellusteling. Herr Schindler had de reputatie dat hij in de kersttijd royaal met drank voor den dag kon komen, en dus mocht de auto zonder veel oponthoud naar de voorstad Podgórze oversteken. Het is wel zeker dat Herr Schindler, in deze fase van zijn

geschiedenis, ondanks zijn voorliefde voor lekker eten en drinken het diner van vanavond bij commandant Goeth meer met walging dan met verwachting tegemoet ging. Het was eigenlijk nooit voorgekomen dat het niet een weerzinwekkende bezigheid was geweest om met Amon te zitten drinken. Toch was de aversie die Herr Schindler voelde van een pikant soort, een oud, triomfantelijk gevoel van afschuw -hetzelfde soort als, op middeleeuwse schilderijen, de rechtvaardigen voor de verdoemden aan den dag leggen. Dat wil zeggen, een emotie die Oskar eerder stimuleerde dan demoraliseerde. In het zwartleren interieur van de Adler, die intussen voortraasde over de tramsporen in wat tot voor kort het joodse getto was geweest, was Herr Schindler - als altijd - aan het kettingroken. Maar het was een beheerst kettingroken. Zijn handen waren nooit gespannen; hij had stijl. Uit zijn manier van doen bleek dat hij wist waar de volgende sigaret vandaan kwam, en de volgende fles cognac. Alleen hij had ons kunnen zeggen of hij zichzelf met een fles te hulp moest komen toen hij het zwijgende, donkere dorp Prokocim passeerde en op de spoorlijn naar Lemberg een rij veewagons zag staan, die infanteristen of gevangenen of zelfs - al was dat onwaarschijnlijk - vee zouden kunnen bevatten. Buiten de stad, misschien tien kilometer vanaf het centrum, sloeg de Adler rechtsaf bij een straat die, ironisch genoeg, Jerozolimska heette. Op deze avond met scherpe vriescontouren zag Herr Schindler onder aan de heuvel eerst een verwoeste synagoge en toen de kale vormen van wat tegenwoordig voor de stad Jeruzalem doorging: het werkkamp Plaszów, barakkenstad van twintigduizend ongeruste joden. De Oekraïeners en *Waffen SS*'ers bij de poort groetten Herr Schindler beleefd, want hij was hier minstens zo bekend als op de Podgórzebrug. Ter hoogte van het administratiegebouw reed de Adler een met joodse grafstenen geplaveide kampweg op. Het terrein was tot voor twee jaar een joodse begraafplaats geweest. Commandant Goeth, die een dichter beweerde te zijn, had bij de aanleg van zijn kamp gebruik gemaakt van al wat er aan metaforen voorhanden was. Deze metafoor van verbrijzelde grafstenen liep in de lengterichting door het kamp en deelde het in tweeën, maar kwam in oostelijke richting niet tot aan de villa waar commandant Goeth zelf woonde. Voorbij de bewakerskazerne stond rechts een voormalig joods lijkenhuis. Het leek te verkondigen dat men hier steeds een natuurlijke dood, door afgeleefdheid stierf, dat alle doden werden afgelegd. In werkelijkheid waren hier tegenwoordig de stallen van de commandant. Het is mogelijk dat Herr Schindler, hoewel met de aanblik ervan vertrouwd, er toch met een ironisch kuchje op reageerde. Het was waar, als je op ieder beetje ironie van het nieuwe Europa reageerde, nam je het

in je op, werd het een onderdeel van je bagage. Maar Herr Schindler had een enorm vermogen om dat soort bagage te dragen. Een gevangene genaamd Poldek Pfefferberg was die avond ook op weg naar de villa van de commandant. Lisiek, de negentienjarige bediende van de commandant, was met door een onderofficier van de SS getekende pasjes naar Pfefferbergs barak toe gekomen. Het probleem van de jongen was dat er in de badkuip van de commandant een hardnekkige vuilrand zat, en Lisiek was bang dat hij daarvoor een pak slaag zou krijgen wanneer commandant Goeth zijn ochtendbad kwam nemen. Pfefferberg, die Lisieks leraar op de middelbare school in Podgórze was geweest, werkte in de kampgarage en kon bij oplosmiddelen komen. Dus ging hij in gezelschap van Lisiek naar de garage en haalde een stokdweil en een blik schoonmaakvloeistof op. Naar de villa van de commandant gaan was altijd een hachelijke zaak, maar het bracht wel de kans met zich mee dat je eten kreeg van Helen Hirsch, de bruit behandelde joodse dienstbode van Goeth, een gul meisje dat ook les van Pfefferberg had gehad. Toen de Adler van Herr Schindler nog honderd meter van de villa vandaan was, sloegen de honden erdoor aan - de Deense dog, de wolfshond en alle andere die Amon in de kennels achter het huis hield. De villa zelf was een stoer bouwwerk met een zolder en langs de eerste verdieping een balkon. Om het hele huis heen liep een terrasvormige patio met een balustrade, 's Zomers mocht Amon Goeth graag buiten zitten. Sinds zijn komst naar Plaszków was hij wel aangekomen; volgend jaar zomer zou hij nog een dikke zonzonbidder zijn. Maar in deze speciale versie van Jeruzalem zou hij wel gevrijwaard zijn voor spot. Er was vanavond een *SS-Unterscharführer* met witte handschoenen aan bij de huisdeur gezet. Met een groet liet hij Herr Schindler binnen. In het portaal nam de Oekraïense bediende Iwan Herr Schindlers jas en gleufhoed aan. Schindler klopte op het borstzakje van zijn pak om zich ervan te vergewissen dat hij het geschenk voor zijn gastheer bij zich had: een vergulde sigarettenkoker, op de zwarte markt gekocht. Amon verdiende zo goed bij, vooral met in beslag genomen juwelen, dat hij beledigd zou zijn door alles wat niet eens verguld was. Bij de dubbele deuren naar de eetkamer speelden de gebroeders Rosner, Henry viool, Leo accordeon. Op last van Goeth hadden ze zich ontdaan van de haveloze kleding van de schilderwerkplaats van het kamp, waar ze overdag werkten, en zich in de avondkledij gestoken die ze voor zulke evenementen in hun barak bewaarden. Oskar Schindler wist dat de Rosners, hoewel de commandant een bewonderaar van hun muziek was, nooit op hun gemak in de villa speelden. Ze hadden te veel van Amon gezien. Ze wisten dat hij wispelturig was en mensen onverwachts kon executeren. Ze speelden

nauwgezet en hoopten maar dat hun muziek niet plotseling, om onverklaarbare redenen, aanstoot zou geven. Er zouden die avond zeven mannen bij Goeth aanzitten. Afgezien van Schindler zelf en de gastheer bestond de groep uit Julian Scherner, hoofd van de SS voor de regio Krakau, en Rolf Czurda, chef van de afdeling Krakau van de SD, de *Sicherheitsdienst* van wijlen Reinhard Heydrich. Schemer was *Oberführer*, Czurda *Obersturmbannführer*. Goeth zelf had de rang van *Hauptsturmführer*. Schemer en Czurda waren de hoogste eregasten, want dit kamp stond onder hun gezag. Ze waren een jaar of tien ouder dan commandant Goeth, en de SS-politiefchef Schemer zag er met zijn bril, kale hoofd en lichte corpulentie bepaald als een man van middelbare leeftijd uit. Toch leek, vanwege de losbandige levensstijl van zijn beschermeling, het leeftijdsverschil tussen hem en Amon niet zo groot. De oudste van het gezelschap was Herr Franz Bosch, een veteraan uit de Eerste Wereldoorlog, bedrijfsleider van verschillende werkplaatsen, legale en illegale, binnen Plaszów. Hij was ook 'economisch adviseur' van Julian Schemer en had handelsbelangen in de stad. Oskar verachtte Bosch en de twee hoofden van politie, Schemer en Czurda. Maar hun medewerking was onontbeerlijk voor het bestaan van zijn eigen speciale fabriek in Zablocie, en dus stuurde hij hun regelmatig geschenken. De enige gasten met wie Oskar zoiets als een gevoel van kameraadschap deelde waren Julius Madritsch, eigenaar van Madritsch' uniformenfabriek in dit kamp Plaszów, en Madritsch' bedrijfsleider, Raimund Titsch. Madritsch was ongeveer een jaar jonger dan Oskar en *Herr Kommandant* Goeth. Hij was een ondernemend maar humaan mens, en zou, als men hem had gevraagd het bestaan van zijn winstgevende bedrijf in het kamp te rechtvaardigen, hebben betoogd dat er vierduizend gevangenen in dienst en daardoor veilig voor de fabrieken des doods waren. Raimund Titsch, een tengere, gereserveerde man van begin veertig, die het feest waarschijnlijk vroegtijdig zou verlaten, was de bedrijfsleider van Madritsch, smokkelde karrenvrachten voedsel voor zijn gevangenen naar binnen (een onderneming die hem op een noodlottig verblijf in de Montelupichgevangenis van de SS, of anders Auschwitz had kunnen komen te staan) en kon goed met Madritsch overweg. Zo zag het gewone lijstje van disgenoten ten huize van Herr Kommandant Goeth eruit. De vier vrouwelijke gasten - omstandig opgemaakt haar en dure jurken - waren jonger dan al de mannen. Het waren Duitse en Poolse luxehoeren uit Krakau. Een paar van hen waren hier geregelde tafelgasten. Hun aantal gaf de twee hoofdofficieren ruimschoots de gelegenheid een herenkeuze te doen. Goeths Duitse maîtresse, Majola, bleef tijdens die feesten van Amon meestal in haar flat in de stad. In

haar ogen waren de diners van Goeth mannenaangelegenheden en dus stuitend voor haar fijnere gevoelens. Het lijkt geen twijfel dat de politiechefs en de commandant Oskar op hun manier wel mochten. Maar er was iets vreemds aan hem. Misschien waren ze bereid dat ten dele op rekening van zijn afkomst te schrijven. Hij was een Sudetenduitser - Arkansas ten opzichte van hun Manhattan, Liverpool ten opzichte van hun Cambridge. Er waren tekenen dat hij niet de juiste mentaliteit had, hoewel hij goed betaalde, een goede bron van schaarse artikelen was, tegen drank kon en een log en soms luidruchtig soort humor had. Hij was iemand naar wie je vanaf het andere eind van de kamer glimlachte en knikte, maar het was niet nodig of zelfs verstandig om op te springen en je druk om hem te maken. Het is hoogstwaarschijnlijk dat de SS'ers Oskar Schindlers binnenkomst bemerkten door een lichte opwinding onder de vier meisjes. Degenen die hem in die jaren hebben gekend spreken van zijn gemakkelijke, magnetische charme, vooral uitgeoefend op vrouwen, bij wie hij een niet-aflatend en onbehoorlijk succes had. De twee politiechefs, Czurda en Schemer, besteedden nu waarschijnlijk aandacht aan Herr Schindler om zodoende de aandacht van de vrouwen vast te houden. Goeth kwam ook naar voren om hem een hand te geven. De commandant was even groot als Schindler, en de indruk dat hij abnormaal dik was voor een man van begin dertig werd nog versterkt door zijn lengte, een atletische lengte, waarop de corpulentie op onnatuurlijke wijze leek geënt. Zijn gezicht leek nog nauwelijks getekend, behalve dat zijn ogen een drankblik hadden. De commandant dronk onfatsoenlijke hoeveelheden van de plaatselijke cognac. Maar hij was nog niet zover heen als Herr Bosch, het economische genie van Plaszów en de ss. Herr Bosch had een paarse neus; de zuurstof die eigenlijk de aderen van zijn gezicht toekwam, had jarenlang de felblauwe vlam van al die drank gevoed. Terwijl Schindler Bosch toeknikte, wist hij dat de man vanavond, als gewoonlijk, artikelen zou bestellen. 'Een welkomstgroet aan onze industrieel,' bulderde Goeth, en daarop stelde hij de vier meisjes in de kamer officieel voor. De gebroeders Rosner speelden er melodieën van Strauss doorheen, terwijl Henry's ogen alleen maar tussen zijn snaren en de leegste hoek van de kamer dwaalden en Leo glimlachend neerzag op de toetsen van zijn accordeon. Herr Schindler werd nu aan de vrouwen voorgesteld. Terwijl hij de hem toegestoken handen kuste, voelde hij medelijden met deze werkende meisjes uit Krakau, omdat hij wist dat er later - wanneer het stoeien en ravotten begon - van het stoeien striemen en van het ravotten kerven in het vlees konden achterblijven. Maar Hauptsturm-führer Amon Goeth, in dronken toestand een sadist, was momenteel

een voorbeeldige Weense heer. De conversatie voor de maaltijd was niet veel bijzonders. Er werd over de oorlog gesproken, en terwijl SD-chef Czurda het op zich nam een lang Duits meisje de verzekering te geven dat men de Krim veilig in handen had, deelde SS-chef Schemer een van de andere vrouwen mee dat een jongen die hij uit zijn Hamburgse tijd kende, een geschikte kerel, *Oberscharführer* bij de SS, de benen waren afgerukt toen de partizanen een bom in een restaurant in Czestochowa hadden gegooid. Schindler besprak fabriekszaken met Madritsch en zijn bedrijfsleider Titsch. Er was echte vriendschap tussen deze drie ondernemers. Herr Schindler wist dat de kleine Titsch op de zwarte markt onwettige hoeveelheden brood voor de gevangenen van Madritsch' uniformenfabriek insloeg, en dat een groot deel van het geld ervoor werd verschaft door Madritsch. Dat was louter menselijkheid, aangezien de winsten in Polen volgens Herr Schindler hoog genoeg waren om de meest verstokte kapitalist nog tevreden te stellen en wat illegale uitgaven voor extra brood wel te rechtvaardigen. In Schindlers geval waren de orders van de *Rüstungsinspektion* - de instantie die offertes vroeg en aanbestedingen deed voor de fabricage van alle artikelen die de Duitse strijdkrachten nodig hadden - zo overvloedig geweest dat hij boven zijn verlangen om in de ogen van zijn vader een geslaagd mens te zijn was uitgestegen. Helaas waren Madritsch en Titsch en hij, Oskar Schindler, de enigen die hij kende die regelmatig geld besteedden aan brood van de zwarte markt. Tegen de tijd dat Goeth hen aan tafel zou roepen kwam Herr Bosch naar Schindler toe, nam hem, geheel voorspelbaar, bij de elleboog en voerde hem door de kamer mee naar de deur waar de muzikanten speelden, alsof hij wilde dat de vlekkeloze melodieën van de Rosners het gesprek zouden overstemmen. 'De zaken gaan goed, zie ik,' zei Bosch. Schindler glimlachte naar de man. 'O ja? - ziet u dat, Herr Bosch?' 'Ja,' zei Bosch. En natuurlijk zou Bosch de officiële bulletins van het *Heereswaffenamt* waarin werd aangekondigd dat er opdrachten aan de fabriek van Schindler waren gegund, wel hebben gelezen. 'Ik vroeg me af,' zei Bosch, zijn hoofd licht naar voren buigend, 'of gezien de huidige explosieve groei, die tenslotte is gebaseerd op onze algemene successen aan een reeks fronten... ik vroeg me af of je niet een royaal gebaar zou willen maken. Niets belangrijks. Alleen maar een gebaar.' 'Natuurlijk,' zei Schindler. Hij had het gevoel van walging dat je hebt als je gebruikt wordt, en tegelijk een gevoel dat dicht in de buurt van blijdschap kwam. Het bureau van politiechef Schemer had tweemaal zijn invloed aangewend om Oskar Schindler uit de gevangenis te krijgen. Zijn personeel was bereid de verplichting aan te gaan het nog eens te doen. 'Mijn

tante in Bremen is door een bombardement haar huis kwijtgeraakt, het arme oude mens,' zei Bosch. 'Alles! Het huwelijksbed. De kasten - al haar Meissen en serviesgoed. Ik vroeg me af of je haar niet wat keukenspullen kon afstaan. En misschien een paar potten -van die grote terrinedingesen die jullie bij def maken.' *Deutsche Emailwarenfabrik* was de naam van Herr Schindlers explosief groeiende bedrijf. Duitsers noemden het korthedshalve def , maar de Polen en de joden hadden een ander soort kortschrift en noemden het Emalia. Herr Schindler zei: 'Dat zal denk ik wel gaan. Wilt u dat de artikelen direct aan haar worden opgestuurd of via u?' Bosch glimlachte niet eens. 'Via mij, Oskar. Ik wil er graag een kaartje bij stoppen.' 'Natuurlijk.' 'Dus dat is geregeld. Laten we zeggen van alles een half gros - soepkommen, borden, koffiemokken. En een half dozijn van die stoofpannen.' Herr Schindler legde het hoofd in de nek en lachte vrijuit, zij het vermoeid. Maar toen hij sprak klonk hij inschikkelijk. Wat hij inderdaad was. Hij was altijd lichtvaardig met geschenken. Het was gewoon dat Bosch voortdurend te lijden scheen te hebben van familieleden die door een bombardement hun huis waren kwijtgeraakt. Oskar mompelde: 'Leidt uw tante soms een weeshuis?' Bosch keek hem weer aan; niets stiekems aan deze dronkaard. 'Ze is een oude vrouw zonder middelen van bestaan. Wat ze niet nodig heeft kan ze verhandelen.' 'Ik zal mijn secretaresse opdracht geven ervoor te zorgen.' 'Die Poolse?' zei Bosch. 'Die mooie meid?' 'Die mooie meid,' beaamde Schindler. Bosch probeerde te fluiten, maar de sterke cognac had de spanning van zijn lippen bedorven en het geluid kwam er als een zacht geflodder uit. 'Je vrouw,' zei hij van man tot man, 'moet wel een heilige zijn.' 'Dat is ze ook,' gaf Herr Schindler kortaf toe. Bosch mocht gerust zijn keukengoed aanroeren, maar Schindler wilde niet dat hij het over zijn vrouw had. 'Vertel eens,' zei Bosch. 'Hoe houd je haar koest? Ze móet het wel weten... en toch schijn je haar erg goed in de hand te kunnen houden.' Alle humor verdween van Schindlers gezicht, en iedereen had er nu oprechte afkeer op kunnen zien. Maar de korte, krachtige snauw die uit zijn mond kwam verschilde niet veel van zijn gewone stemgeluid. 'Ik spreek nooit over privé-zaken,' zei hij. Bosch haastte zich te zeggen: 'Neem me niet kwalijk. Ik had niet...' Onsamenhangend bleef hij zich verontschuldigen. Herr Schindler mocht Herr Bosch niet genoeg om hem op zijn vergevorderde levensavond nog uit te leggen dat er geen sprake van was dat er iemand in de hand werd gehouden, maar dat het bij het huwelijksechec van de Schindlers een kwestie was van een ascetisch temperament - dat van Frau Emilie Schindler - en een hedonistisch temperament - dat van Herr Oskar Schindler -

die zich vrijwillig en ondanks goede raad met elkaar verbonden. Maar Oskars kwaadheid op Bosch ging dieper dan zelfs hij had willen toegeven. Emilie leek erg op Oskars overleden moeder, Frau Louisa Schindler. Herr Schindler senior had Louisa in 1935 in de steek gelaten. Dus had Oskar diep in zijn hart het gevoel dat Bosch, door lichtvaardig over het huwelijk van Emilie en Oskar te denken, ook het huwelijk van de Schindlers senior naar beneden haalde. De man uitte nog steeds een stroom van excuses. Bosch, met een hand in ieder geldlaasje van Krakau; stond nu te zweten van paniek bij de kans dat hij zes dozijn sets keukengerei zou mislopen. De gasten werden aan tafel geroepen. Er werd door de dienstbode uiensoep binnengebracht en opgediend. Terwijl de gasten aten en keuvelden, bleven de gebroeders Rosner doorspelen, en kwamen ondertussen dichterbij de eters, maar niet zo dichtbij dat ze de bewegingen van de dienstbode of van Iwan en Petr, Goeths twee Oekraïense bedienden, zouden hinderen. Herr Schindler, die tussen het lange meisje dat Schemer zich had toegeëigend en een kleine, Duits sprekende Poolse met een lief gezichtje in zat, zag dat de meisjes allebei naar die dienstbode keken. Ze droeg het traditionele dienstbodenuniform, zwarte jurk en witte schort. Ze had geen jodenster op haar arm, geen gele verfstreep op haar rug. Toch was ze joods. Wat de aandacht van de andere vrouwen trok was de toestand van haar gezicht. Er zaten kneuzingen langs de rand van haar kaak, en je zou toch hebben gedacht dat Goeth te veel schaamtegevoel had om een bediende in die toestand de gasten uit Krakau onder ogen te laten komen. Zowel de vrouwen als Schindler zagen, behalve het letsel aan haar gezicht, ook nog een verontrustender paars, niet altijd door haar kraag bedekt, op de plaats waar haar smalle hals en haar schouder samenkwamen. Amon Goeth weigerde niet alleen het meisje onverklaard op de achtergrond te laten, maar draaide zijn stoel naar haar toe, gebaarde met een hand naar haar en vertoonde haar aan het voltallige gezelschap. Herr Schindler was nu zes weken lang niet in dit huis geweest, maar zijn informanten vertelden hem dat de relatie tussen Goeth en het meisje dit kromme pad was opgegaan. Wanneer hij onder vrienden was gebruikte hij haar als gespreksonderwerp. Hij hield haar alleen maar verborgen wanneer er hogere officieren van buiten het district Krakau op bezoek waren. 'Dames en heren,' riep hij, de klanken van een quasi-dronken nachtclub ceremoniemeester imiterend, 'mag ik aan u voorstellen: Lena. Na vijf maanden bij mij gaat het nu goed met haar kookkunst en haar manieren.' 'Ik kan aan haar gezicht zien,' zei het lange meisje, 'dat ze met het keukenmeubilair in botsing is gekomen.' 'En dat zou het loeder nog wel een keer kunnen gebeuren,' zei Goeth gemoedelijk grinnikend. 'Ja. Nog wel een keer. Hè, Lena?' 'Hij is

streng tegen vrouwen,' zei de SS-chef trots, met een knipoog naar zijn lange gezellin. Misschien bedoelde Schemer het niet onvriendelijk, want hij had het niet over *joodse* vrouwen, maar over vrouwen in het algemeen. Pas wanneer Goeth eraan werd herinnerd dat Lena een jodin was kreeg ze meer straf, hetzij in het openbaar, ten overstaan van de tafelgasten, hetzij later, wanneer de vrienden van de commandant naar huis waren. Als Goeths superieur zou Schemer de commandant wel opdracht hebben kunnen geven het meisje niet meer te slaan, maar dat zou ongepast zijn geweest, zou de vriendenfeestjes in de villa van Amon maar hebben bedorven. Schemer kwam hier niet als superieur, maar als vriend, als maat, als brasser, als vrouwengenieter. Amon was wel een vreemde snuiter, maar niemand kon feesten geven zoals hij. Vervolgens was er haring met saus, daarna varkenspootjes, voortreffelijk gekookt en gegarneerd door Lena. Ze dronken een zware rode Hongaarse wijn bij het vlees, de gebroeders Rosner kwamen naderbij met een vurige *csardas*, en de atmosfeer in de eetkamer werd drukkender, zodat alle officieren hun uniformjasje uittrokken. Er werd nog wat over oorlogsorders gepraat. Madritsch, de uniformfabrikant, werd naar zijn fabriek in Tarnów gevraagd. Zat die net zo goed in de orders van de Rüstungsinspektion als zijn fabriek in Plaszów? Madritsch verwees naar Titsch, zijn magere, ascetische bedrijfsleider. Goeth leek opeens in gedachten verzonken, als een man die zich midden onder de maaltijd een dringend zakelijk punt heeft herinnerd dat hij die middag opgelost zou moeten hebben, en dat hem nu vanuit het duister van zijn kantoor toeroept. De meisjes uit Krakau verveelden zich, en de kleine Poolse - glanzende lippen, misschien twintig, waarschijnlijk achttien - legde een hand op de rechtermouw van Herr Schindler. 'Bent u geen militair?' murmelde ze. 'U zou er geweldig uitzien in uniform.' Iedereen begon te grinniken - ook Madritsch. Hij had in 1940 een tijdje in uniform doorgebracht, totdat hij naar huis werd gestuurd omdat zijn ondernemerstalenten zo onmisbaar voor de oorlogsinspanningen waren. Maar Herr Schindler was zo invloedrijk dat hij nooit met de *Wehrmacht* was bedreigd. Madritsch lachte veelbetekenend. 'Hoorden jullie dat?' vroeg Oberführer Schemer aan de hele tafel. 'De kleine dame heeft zich een beeld gevormd van onze industrieel als militair. Soldaat Schindler, hé? Etend met zijn eigen eetgerei en met een deken om zijn schouders. Daarginds in Charkow.' Gezien de elegantie waarmee Herr Schindler zich kleepte was het inderdaad een vreemd beeld, en Schindler moest er zelf om lachen. 'Is gebeurd met...' zei Bosch, en probeerde met zijn vingers te knippen; 'Is gebeurd met... hoe-heet-ie ook weer in Warschau?' 'Toebbens,' zei Goeth, zonder waarschuwing weer tot leven komend.

'Is met Toebbens gebeurd. Bijna.' De SD-chef, Czurda, zei: 'O, ja. Scheelde niet veel met Toebbens.' Toebbens was een Warschause industrieel. Groter dan Schindler, groter dan Madritsch. Een behoorlijk geslaagd man. 'Heini,' zei Czurda (Heini was Heinrich Himmler), 'ging naar Warschau en zei tegen de man van Rüstung daar: Haal die kelerejoden uit Toebbens' fabriek en stop Toebbens in het leger *en... en* stuur hem naar het front. Jawel, het *front!* En toen zei Heini tegen mijn collega daar, hij zei: Neem zijn boeken met een microscoop door!' Toebbens was een lieveling van de Rüstungsinspektion, die hem met oorlogsorders had gediend en die hij op zijn beurt had gediend met geschenken. Door de protesten van de Rüstungsinspektion was het gelukt Toebbens te redden, vertelde Schemer de tafel plechtig, en leunde toen over zijn bord heen om Schindler een vette knipoog te geven. 'Gebeurt nooit in Krakau, Oskar. We houden allemaal te veel van je.' Opeens, misschien om de warmte die de hele tafel voor Herr Schindler de industrieel voelde tot uitdrukking te brengen, kwam Goeth overeind en zong een woordloos wijsje, overeenkomend met het thema van *Madama Butterfly*, waaraan de mooi geklede gebroeders Rosner zo ijverig als werklieden in een bedreigde fabriek in een bedreigd getto werkten.

Inmiddels stonden Pfefferberg en Lisiek, de bediende, boven in de badkamer van Goeth op de zware rand in de badkuip los te schrobben. Ze hoorden de muziek van de Rosners en de vlagen van gelach en gepraat. Het was daar beneden koffietijd, en het mishandelde meisje Lena had het dienblad naar de eetgasten toe gebracht en zich ongemolesteerd weer in de keuken teruggetrokken. Madritsch en Titsch dronken hun koffie snel op en excuseerden zich. Schindler maakte aanstalten hetzelfde te doen. Het kleine Poolse meisje leek te protesteren, maar dit was het verkeerde adres voor hem. Alles was in het *Goethhaus* toegestaan, maar Oskar vond dat wat hij uit de eerste hand over de grenzen van het gedrag van de ss in Polen wist een weerzinwekkend licht wierp op ieder woord dat je hier sprak, ieder glas dat je dronk, om maar te zwijgen van ieder seksueel getint gesprekje dat je zou willen voeren. Zelfs als je een meisje mee naar boven nam kon je niet vergeten dat Bosch en Schemer en Goeth je broeders in het genot waren, dat ze - op de trap of in een bad- of slaapkamer - dezelfde handelingen uitvoerden. Herr Schindler, geen monnik, zou liever een monnik zijn dan een vrouw nemen in huize Goeth. Hij sprak langs het meisje heen met Schemer, over oorlogsnieuws, Poolse bandieten, de kans op een strenge winter. Liet het meisje merken dat Schemer een broeder was en dat hij nooit een meisje van een broeder zou afpakken. Maar toen hij afscheid nam,

kuste hij haar op de hand. Hij zag dat Goeth in hemdsmouwen door de deur van de eetkamer in de richting van het trappenhuis verdween, ondersteund door een van de meisjes die hem tijdens de maaltijd hadden geflankeerd. Oskar excuseerde zich en haalde de commandant in. Hij stak een hand uit en legde hem op de schouder van Goeth. De ogen die Goeth naar hem toe wendde probeerden zich moeizaam te richten. 'O,' mompelde hij. 'Ga je, Oskar?' 'Ik moet naar huis,' zei Oskar. Thuis zat Ingrid, zijn Duitse maîtresse. 'Je bent een boerenhengst,' zei Goeth. 'Niet van uw klasse,' zei Schindler. 'Nee, je hebt gelijk. Ik ben verdomme van olympische klasse. We gaan... waar gaan we heen?' Hij draaide zijn hoofd naar het meisje toe, maar beantwoordde de vraag zelf. 'We gaan naar de keuken om te zorgen dat Lena de boel netjes opruimt.' 'Nee,' zei het meisje lachend. 'Dat doen we niet.' Ze loodste hem naar de trap toe. Het was aardig van haar - zusterschap in de praktijk - om het magere, gekneusde meisje in de keuken te beschermen. Schindler keek hen - de logge commandant, het tengere ondersteunende meisje - na terwijl ze gebogen de trap op waggelden. Goeth zag eruit als een man die minstens tot aan het middaguur zou moeten slapen, maar Oskar kende de verbazingwekkende constitutie van de commandant en zijn inwendige klok. Om een uur of drie 's nachts zou Goeth zelfs kunnen besluiten op te staan om een brief aan zijn vader in Wenen te schrijven. Om een uur of zeven, na niet meer dan een uur slaap, zou hij met een geweer op het balkon staan, klaar om treuzelige gevangenen neer te schieten. Toen het meisje en Goeth de eerste overloop bereikten, begaf Schindler zich voorzichtig door de gang naar de achterkant van het huis. Pfefferberg en Lisiek hoorden de commandant, aanzienlijk eerder dan ze hem hadden verwacht, de slaapkamer in gaan en mompelen tegen het meisje dat hij mee naar boven had genomen. Stilletjes pakten ze hun schoonmaakspullen op, slopen de slaapkamer in en probeerden door een zijdeur naar buiten te glippen. Goeth, die nog stond, en hen op hun ontsnappingsroute zag, deinsde achteruit bij de aanblik van de dweilstok, omdat hij vermoedde dat de twee mannen weleens moordenaars konden zijn. Maar toen Lisiek naar voren kwam en bibberend verslag begon te doen, begreep de commandant dat het maar gevangenen waren. 'Herr Kommandant,' zei Lisiek, hijgend van gerechtvaardigde angst, 'Ik wil u melden dat er een vuilrand in uw badkuip zat...' 'O,' zei Amon. 'Dus heb je er een deskundige bij gehaald.' Hij wenkte de jongen. 'Kom eens hier, schatje.' De jongen kwam schoorvoetend naderbij en kreeg zo'n ongenadige klap dat hij languit halverwege onder het bed vloog. Amon herhaalde zijn uitnodiging nog eens, alsof het meisje het grappig zou kunnen vinden hem liefkozend tegen gevangenen te zien praten. De jonge

Lisiek stond op en wankelde nogmaals naar de commandant toe, voor een volgende ronde. Toen de jongen voor de tweede maal overeind krabbelde, verwachtte Pfefferberg, een ervaren gevangene, werkelijk alles - dat ze naar de tuin afgevoerd en zonder plichtplegingen door Iwan neergeschoten zouden worden. In plaats daarvan brulde de commandant alleen maar tegen ze dat ze moesten inrukken, wat ze onmiddellijk deden. Toen Pfefferberg een paar dagen later hoorde dat Lisiek dood was, door Amon was neergeschoten, nam hij aan dat het vanwege het badkamerincident was gebeurd. In werkelijkheid was het voor iets totaal anders - Lisieks vergrijp was geweest dat hij ten behoeve van Herr Bosch een paard voor een rijtuigje had gespannen zonder eerst de commandant om toestemming te hebben gevraagd.

In de keuken van de villa keek de dienstbode, die in werkelijkheid Helen Hirsch heette (Goeth noemde haar uit luiheid Lena, zei ze altijd), op en zag een van de dinergasten in de deuropening. Met krampachtige haast zette ze de schaal met vleesresten die ze had vastgehouden neer en ging in de houding staan. 'Herr...!' Ze keek naar zijn smokingjasje en zocht het woord voor hem. 'Herr *Direktor*, ik was de kluiven voor de honden van de Herr Kommandant net opzij aan het leggen.' 'Hè, toe,' zei Herr Schindler. 'U hoeft bij mij niet te rapporteren, Fraulein Hirsch.' Hij kwam om de tafel heen. Hij leek haar niet als prooi te benaderen, maar toch vreesde ze zijn bedoelingen. Ook al mocht Amon haar graag slaan, het feit dat ze een jodin was behoedde haar wel voor openlijke seksuele aanvallen. Maar er waren Duitsers die in rassenkwesies niet zo kieskeurig waren als Amon. De toon van deze was er echter een die ze niet gewend was, zelfs niet van de SS-officieren en -onderofficieren die naar de keuken kwamen om over Amon te klagen. 'Kent u me niet?' vroeg hij, als iemand - een voetbalster of een violist - wiens gevoel van vermaardheid is gekwetst doordat een vreemdeling hem niet herkent. 'Ik ben Schindler.' Ze boog haar hoofd. 'Herr Direktor,' zei ze. 'Natuurlijk heb ik dat wel gehoord... en u bent hier weleens eerder geweest. Ik herinner me...' Hij legde zijn arm om haar heen. Hij kon haar lichaam ongetwijfeld voelen verstrakken toen hij haar wang met zijn lippen aanraakte. Hij mompelde: 'Het is niet zo'n soort kus. Ik kusje uit medelijden, als je het moet weten.' Ze kon niet anders dan huilen. Herr Direktor Schindler gaf haar nu een stevige zoen midden op het voorhoofd, zoals die bij een Pools afscheid op een station wordt gegeven, een klinkende Oosteuropese klapzoen. Ze zag dat hij ook was gaan huilen. 'Die zoen is iets dat ik je kom brengen van...' Met een handwuiw duidde hij een groep goede mensen aan die

ginds in het duister op stapelbedden sliepen of zich in bossen schuilhielden, mensen voor wie zij - door straf van Haupt-sturmführer Goeth op te vangen - in zekere mate een buffer was. Herr Schindler liet haar los, tastte in zijn zijzak en haalde er een grote reep snoep uit. In zijn voedzaamheid leek hij ook wel vooroorlogs. 'Bewaar die ergens,' ried hij haar aan. 'Ik krijg hier extra te eten,' zei ze, alsof het voor haar trots nodig was dat hij niet zou denken dat ze verhongerde. Voedsel was in feite wel het minste waarover ze zich zorgen maakte. Ze wist dat ze Amons huis niet zou overleven, maar dat zou niet door gebrek aan voedsel komen. 'Als je hem niet wilt opeten, ruil hem dan met iemand,' zei Herr Schindler tegen haar. 'Of waarom jezelf niet versterken?' Hij liep achteruit en nam haar op. 'Itschak Stern heeft me over je verteld.' 'Herr Schindler,' mompelde het meisje. Ze liet het hoofd zakken en hilde even, keurig, afgestemd. 'Herr Schindler, hij vindt het leuk om me in bijzijn van die vrouwen te slaan. De eerste dag dat ik hier was sloeg hij me omdat ik de kluiven van het eten weggooid. Hij kwam om middernacht naar het souterrain en vroeg me waar ze waren. Voor zijn honden, begrijpt u. Dat was het eerste pak slaag. Ik zei tegen hem... ik weet niet waarom ik het zei; nu zou ik het nooit zeggen... Waarom slaat u me? Hij zei: Dat ik je nu sla is omdat je me vroeg waarom ik je sla.' Ze schudde haar hoofd en haalde haar schouders op, alsof ze zichzelf verweet dat ze zoveel praatte. Ze wilde niet meer zeggen; ze kon het verhaal van haar straffen, haar herhaalde kennismaking met de vuisten van de Hauptsturmführer niet vertellen. Herr Schindler boog zijn hoofd vertrouwelijk naar haar toe. 'Je zit in een verschrikkelijke situatie, Helen,' zei hij tegen haar. 'Het geeft niets,' zei ze. 'Ik heb me erbij neergelegd.' 'Erbij neergelegd?' 'Op een dag schiet hij me dood.' Schindler schudde zijn hoofd, maar dat vond ze een al te gemakkelijke bemoediging om er hoop uit te putten. Ineens werkten Herr Schindlers goede kleding en weldoorvoede vlees provocerend. 'In godsnaam, Herr Direktor, ik zie dingen. We waren maandag boven op het dak ijs aan het afbikken, de jonge Lisiek en ik. En we zagen de Herr Kommandant de voordeur uit komen en de trap bij de patio afgaan, pal onder ons. En daar op die trap trok hij zijn pistool en schoot een vrouw die net voorbijkwam dood. Een vrouw met een bundel kleren. Door de keel. Gewoon een vrouw die ergens naar toe ging, weet u. Ze leek niet dikker of dunner of langzamer of vlugger dan een ander. Het was me een raadsel wat ze misdaan had. Hoe meer je de Herr Kommandant meemaakt, des te meer begrijp je dat er niet een stel regels is waaraan je je kunt houden. Je kunt niet tegen jezelf zeggen: Als ik die en die regels volg, ben ik veilig...' Schindler pakte haar hand en drukte hem krachtig om zijn woorden te

benadrukken. 'Hoor eens, beste Helen Hirsch, toch is het nog altijd beter dan Majdanek of Auschwitz. Als je kunt zorgen dat je gezond blijft...' Ze zei: 'Ik dacht dat dat gemakkelijk zou zijn in de keuken van de commandant. Toen ik vanuit de kampkeuken naar hier werd overgeplaatst waren de andere meisjes jaloers.' Er kwam een meewarige glimlach om haar lippen. Schindler verhief zijn stem nu. Hij was als iemand die een natuurkundig principe uiteenzet. 'Hij zal je niet vermoorden, want hij geniet te veel van je, m'n lieve Helen. Hij geniet zo van je dat hij je niet eens de Ster wil laten dragen. Hij wil niet dat iemand weet dat het een jodin is waarvan hij geniet. Hij heeft die vrouw vanaf de trap doodgeschoten omdat ze niets voor hem betekende, ze één uit een reeks was, ze hem geen last en geen plezier bezorgde. Dat begrijp je. Maar jij... het is kwalijk, Helen. Maar zo is het leven.' Dat had iemand anders ook tegen haar gezegd. Leo John, de plaatsvervanger van de commandant, een *SS-Untersturmführer*. 'Hij vermoordt je niet,' had John gezegd, 'voordat het op z'n einde loopt, Lena, want hij heeft te veel lol in je.' Maar omdat het uit de mond van John kwam had het niet hetzelfde effect gehad. Herr Schindler had haar zonet tot een pijnlijk overleven veroordeeld. Hij scheen te begrijpen dat ze uit het lood geslagen was, en mompelde bemoedigende woorden. Hij zou haar nog eens opzoeken. Hij zou proberen haar eruit te krijgen. Eruit? vroeg ze. De villa uit, verklaarde hij; mijn fabriek in, zei hij. Je hebt vast wel van mijn fabriek gehoord. Ik heb een emailfabriek. 'Ach ja,' zei ze als een kind uit een achterbuurt dat het over de Riviera heeft. "'Schindlers Emalia.'" Daar heb ik wel van gehoord.' 'Zorg dat je gezond blijft,' zei hij nog eens. Hij leek te weten dat daar de sleutel zou liggen. Hij leek te putten uit kennis van toekomstige voornemens - van Himmler, van Frank - toen hij dat zei. 'Goed,' stemde ze toe. Ze draaide zich om, liep naar een porseleinkast toe en sleepte hem van de muur vandaan, een krachtprestatie die Herr Schindler van zo'n vermagerd meisje zeer verbaasde. Ze verwijderde een baksteen uit het stuk muur dat tot dan door de kast was afgedekt, en haalde een stapel papiergeld te voorschijn - bezettingszloty's. 'Ik heb een zusje in de kampkeuken,' zei ze. 'Ze is jonger dan ik. Ik wil dat u dit gebruikt om haar terug te kopen als ze ooit in een veewagon wordt gestopt. Ik geloof dat u die dingen vaak van tevoren te weten komt.' 'Ik zal ervoor zorgen,' zei Schindler tegen haar, maar ontspannen, niet als een plechtige belofte. 'Hoeveel is het?' 'Vierduizend zloty.' Hij nam het achteloos aan, haar spaarvermogen, en stopte het in een binnenzak. Het was bij hem nog altijd veiliger dan in een nis achter de porseleinkast van Amon Goeth.

Zo is het verhaal van Oskar Schindler hachelijk begonnen, met barbaarse nazi's, met SS-hedonisme, met een mager, wreed behandeld meisje, en met een fantasiefiguur die op de een of andere manier even populair is als de hoer met het gouden hart: de goede Duitser. Aan de ene kant heeft Oskar zich tot taak gesteld het echte gezicht van het systeem, het bezeten gezicht achter de sluier van bureaucratisch fatsoen, te leren kennen. Dat wil zeggen dat hij weet, eerder dan de meesten het zouden durven weten, wat *Sonderbehandlung* inhoudt; dat het weliswaar 'speciale behandeling' betekent, maar neerkomt op piramides van blauw aangelopen lijken in Belzec, Sobibór, Treblinka en in dat complex ten westen van Krakau dat de Polen kennen als Oswiecim-Brzezinka, maar dat voor het Westen bekend zal worden onder zijn Duitse naam, Auschwitz-Birkenau. Aan de andere kant is hij een zakenman, van nature een handelaar, en spuwt hij het systeem niet openlijk in het gelaat. Hij heeft de piramides al verkleind, en ook al weet hij niet hoe ze dit jaar en het volgende in omvang en aantal zullen groeien en hoger zullen worden dan de Matterhorn, hij weet wel dat die berg zal komen. Ook al kan hij niet voorspellen wat voor veranderingen zich tijdens de vorming ervan zullen voordoen, toch neemt hij aan dat er altijd plaats voor en behoefte aan joodse arbeidskrachten zal zijn. Daarom drukt hij Helen Hirsch tijdens zijn bezoek op het hart: 'Zorg dat je gezond blijft.' Hij weet zeker, en in het verduisterde *Arbeitslager Paszów* bewegen slapeloze joden zich onrustig en houden zichzelf voor, dat geen enkel regime het zich - met het getij tegen - kan veroorloven een overvloedige bron van gratis arbeidskrachten af te schaffen. Het zijn degenen die instorten, bloed opgeven, dysenterie krijgen die op transport naar Auschwitz worden gezet. Herr Schindler heeft zelf gehoord hoe gevangenen op de *Appellplatz* van het werkkamp Plaszów bij het ochtendappel mompelden, op een toon die in het gewone leven alleen bejaarden gebruiken: 'Ik ben althans nog gezond.' Het is op deze winteravond dus zowel aan de vroege als aan de late kant voor Herr Schindlers praktische betrokkenheid bij de redding van bepaalde mensenlevens. Hij heeft zich er diep in gewerkt; hij heeft zo vaak wetten van het Derde Rijk overtreden dat hij er vele malen voor opgehangen, onthoofd, naar tochtige barakken van Auschwitz of Gross-Rosen gestuurd zou kunnen worden. Maar hij weet nog niet hoeveel het werkelijk zal gaan kosten. Hoewel hij al een vermogen heeft uitgegeven, weet hij niet op welke schaal er nog betalingen zullen moeten worden verricht. Om niet zo vroeg al met moeilijk te geloven dingen te komen, begint het verhaal met een alledaagse vriendelijkheid - een kus, een zachte stem, een reep chocolade. Helen Hirsch zou haar vierduizend zloty nooit meer terugzien, althans niet in een vorm waarin ze

geteld en in de hand gehouden konden worden. Maar tot op de dag van vandaag vindt ze het niet erg belangrijk dat Oskar zo onnauwkeurig met geld was.

1

De pantserdivisies van generaal Sigmund List hadden, vanuit het Sudetenland noordwaarts trekkend, op 6 september 1939 het Zuid-poolse pronkjuweel Krakau van beide flanken ingenomen. En in hun kielzog trok Oskar Schindler de stad in die de volgende vijfjaar zijn element zou zijn. Hoewel hij er binnen een maand blijk van zou geven het nationaal-socialisme afvallig te zijn geworden, zag hij toch in dat Krakau, met zijn spoorwegknooppunt en nog bescheiden industrieën, een stad was die onder het nieuwe regime snel tot bloei zou komen. Hij zou geen handelsreiziger blijven. Hij zou nu een magnaat worden. Het is niet direct gemakkelijk om in de geschiedenis van Oskars familie de oorsprongen van zijn reddingsdrang te vinden. Hij werd op 28 april 1908 geboren in het Oostenrijkse keizerrijk van Frans Jozef, in de heuvelachtige provincie Moravië van dat oude rijk. Zijn geboorteplaats was de industriestad Zwittau, waar Schindlers voorouders, ter wille van een nieuw zakelijk perspectief, in het begin van de zestiende eeuw vanuit Wenen naar toe waren gekomen.

Herr Hans Schindler, de vader van Oskar, stemde in met het keizerlijke bestel, beschouwde zichzelf cultureel als een Oostenrijker en sprak Duits aan tafel, aan de telefoon, bij het zakendoen, op momenten van tederheid. Maar toen Herr Schindler en zijn gezin in 1918 ineens burgers van de Tsjechoslowaakse republiek van Masaryk en Benes waren, scheen de vader daardoor niet in grote geestelijke nood te komen, en zijn tienjarige zoon nog minder. Het kind Hitler werd, volgens de man Hitler, zelfs als jongen gekweld door de kloof tussen de mystieke eenheid van Oostenrijk en Duitsland en hun politieke scheiding. De kindeijaren van Oskar Schindler werden niet door een dergelijke misdeeldheidsneurose vergald. Tsjechoslowakije was zo'n ongerept, ruig dwergrepubliekje, dat de Duitstaligen hun minderheidsstatus met enige goedgunstigheid aanvaardden, ook al zou de verhouding later door de economische depressie en een paar minder belangrijke domheden van de overheid onder een zekere spanning komen te staan. Zwittau, Oskars geboorteplaats, was een klein, door kolengruis bevuild stadje in het zuidelijke deel van de bergketen bekend als de Gesenke. De omringende heuvels waren deels verwoest door industrie, deels bebost met lariksen, sparren en dennen.

Vanwege zijn Duitstalige gemeenschap van Sudetenduitsers had het stadje een Duitse middelbare school, waar Oskar op zat. Hij ging er naar het *Real gymnasium*, dat, in overeenstemming met het industriële landschap van het gebied, moest leiden tot de vorming van ingenieurs -mijn-, werktuig-, weg- en waterbouwkundige. Herr Schindler zelf had een landbouwmachinefabriek, en Oskars opleiding was een voorbereiding op deze erfenis. De familie Schindler was katholiek. Dat gold ook voor de familie van de jonge Amon Goeth, die in diezelfde tijd in Wenen eveneens zijn bèta-opleiding afrondde en voor het eindexamen zat. De moeder van Oskar, Louisa, praktizeerde haar geloof met energie, en haar kleren geurden de hele zondag naar de wierook die tijdens de hoogmis in de kerk van de H. Mauritius bij wolken tegelijk werd gebrand. Hans Schindler was het soort echtgenoot dat een vrouw naar de godsdienst drijft. Hij hield van cognac, hij hield van cafés. Er kwam een geurige lucht van cognacwarme adem, goede tabak en diepgewortelde aardsheid uit de richting van die brave monarchist, Herr Hans Schindler. Het gezin woonde in een moderne villa met een grote tuin eromheen, aan de andere kant van de stad vanaf het industriegebied gerekend. Er waren twee kinderen, Oskar en zijn zusje, Elfriede. Maar er is niemand meer die, anders dan heel in het algemeen, kan getuigen van wat er in dat huishouden omging. We weten bij voorbeeld dat het Frau Schindler grote zorgen baarde dat haar zoon, net als zijn vader, een lakse katholiek was. Maar het kan geen al te verbitterd huishouden zijn geweest. Te oordelen naar het weinige dat Oskar over zijn jeugd zou zeggen, heerste er geen duisternis. De zon schijnt tussen de dennenbomen in de tuin. In een uithoek ervan hangen in die vroege zomers rijpe pruimen. Als hij een deel van een juniochtend bij de mis doorbrengt, keert hij zonder veel zondebesef naar de villa terug. Hij rijdt de auto van zijn vader naar buiten, zet hem in het zonlicht voor de garage en begint aan het inwendige van de motor te prutsen. Of anders zit hij op een zijtrap van het huis met een vijltje te werken aan de carburateur van de motorfiets die hij bouwt. Oskar had een paar vrienden uit de joodse burgerij, die ook door hun ouders naar het Duitse gymnasium werden gestuurd. Die kinderen waren geen dorps-Asjkenazim - grillig, Jiddisch sprekend, orthodox - maar veeltalige en niet erg ritueel levende zonen van joodse zakenlieden. Aan de andere kant van de Hanavlake, in de Beskiden, was Sigmund Freud uit net zo'n joods geslacht geboren, en dat niet eens zo lang voordat Hans Schindler zelf in een degelijk Duits nest in Zwittau geboren werd. Oskars latere geschiedenis lijkt te roepen om een opzienbarend voorval in zijn jeugd. De jonge Oskar zou op weg van school naar huis een joods jongetje dat op zijn kop werd gezeten

moeten verdedigen. We kunnen er gerust iets op verwedden dat dat niet is gebeurd, en het is ook maar beter dat we er niets van weten, want het zou te mooi lijken te kloppen. Daar komt bij dat één voor een bloedneus behoed joods kind nog niets bewijst. Want Himmler zelf zou er in een toespraak tot een van zijn *Einsatzgruppen* over klagen dat iedere Duitser wel een joodse vriend had. "Het joodse volk wordt uitgeroeid", zegt iedere partijgenoot. "Natuurlijk, staat in ons programma: de joden uitschakelen, uitroeien - doen we." En dan komen ze allemaal aanzetten, die tachtig miljoen brave Duitsers, en iedereen heeft zijn eigen fatsoenlijke jood. Natuurlijk, de andere zijn zwijnen, maar deze ene is een prima jood.' Wanneer we, in de schaduw van Himmler, nog steeds een zweempje van Oskars latere gedrevenheden proberen te vinden, ontmoeten we de buurman van de Schindlers, een liberale rabbijn, dr. Felix Kantor geheten. Rabbijn Kantor was een volgeling van Abraham Geiger, de Duitse liberalisator van het jodendom die beweerde dat het geen misdaad maar in feite iets prijzenswaardigs was Duitser zowel als jood te zijn. Rabbijn Kantor was geen stijve dorpsgeleerde. Hij kleepte zich modern en sprak Duits in zijn godshuis. Hij noemde het een 'tempel' en gebruikte niet die oudere benaming 'synagoge'. Zijn tempel werd bezocht door joodse doktoren, ingenieurs en eigenaren van textiel fabrieken in Zwittau. Wanneer ze op reis waren, zeiden ze tegen andere zakenlieden: 'Onze rebbe is dr. Kantor - hij schrijft niet alleen artikelen voor de joodse kranten in Praag en Brno, maar ook voor de dagbladen.' De twee zonen van rabbijn Kantor gingen naar dezelfde school als de zoon van zijn Duitse buurman Schindler. De jongens waren allebei pienter genoeg om uiteindelijk misschien twee van de schaarse joodse professoren aan de Duitse universiteit van Praag te kunnen worden. Deze kortgeknipte, Duits sprekende wonderknaapjes renden in kniebroek in de zomertuinen rond. De Schindlertjes achternazittend en zelf nagezeten. En Kantor dacht misschien, wanneer hij hen tussen de taxushagen in en uit zag vliegen, dat het allemaal liep zoals Geiger en Graetz en Lazarus en al die andere negentiende-eeuwse Duits-joodse liberalen hadden voorspeld. We leiden een verlicht leven, we worden door Duitse burens gegroet - Herr Schindler maakt zelfs binnen gehoorsafstand van ons sneerende opmerkingen over Tsjechische politici. We zijn wereldlijke geleerden, maar ook verstandige exegeten van de talmoed. We horen zowel tot de twintigste eeuw als tot een oeroud geslacht. We geven geen aanstoot en ons wordt geen aanstoot gegeven. Later, in het midden van de jaren dertig, zou de rabbijn dit blijmoedige oordeel herzien en uiteindelijk tot de slotsom komen dat zijn zonen de nationaal-socialisten nooit met een doctoraalexamen Duits zouden kunnen afkopen - dat er

geen enkel terrein van de twintigste-eeuwse technologie of wereldlijke wetenschap was waar een jood een wijkplaats zou kunnen vinden, net zomin als er ooit een geslacht van rabbijnen voor de nieuwe Duitse wetgevers aanvaardbaar zou kunnen zijn. In 1936 verhuisden alle Kantors naar België. De Schindlers hebben nooit meer iets van hen vernomen.

Ras, bloed en bodem betekenden weinig voor de opgroeiende Oskar. Hij was een van die jongens voor wie een motorfiets het meest onweerstaanbare model van de wereld is. En zijn vader - een technicus van nature - schijnt het enthousiasme van de jongen voor gloednieuwe machinerie te hebben aangemoedigd. In het laatste jaar van de middelbare school reed Oskar op een rode Galloni 500CC in Zwittau rond. Een schoolvriend van hem, Erwin Tragatsch, keek met onuitsprekelijk verlangen toe wanneer de rode Galloni luid knallend door de straten van het stadje reed en de aandacht van de wandelaars op het plein gevangen hield. Net als de jongens Kantor was het een wonder - niet alleen de enige Galloni in Zwittau, niet alleen de enige Italiaanse Galloni 500CC in Moravië, maar waarschijnlijk een unieke motor in heel Tsjechoslowakije. In de lente van 1928, de laatste maanden van Oskars adolescentie en het voorspel tot een zomer waarin hij verliefd zou worden en zou besluiten te trouwen, verscheen hij bij het stadsplein op een Moto Guzzi 250CC, waarvan er buiten Italië op het hele continent maar vier andere waren, en die vier dan nog het eigendom van internationale coureurs - Giessler, Hans Winkler, de Hongaar Joo en de Pool Kolaczkowski. Er moeten wel mensen in de stad zijn geweest die hoofdschuddend zeiden dat Herr Schindler de jongen verwenste. Maar het zou Oskars heerlijkste en onschuldigste zomer worden. Een apolitieke jongen, met een nauw om de schedel sluitende leren helm op, de motor van de Moto Guzzi opjagend, in de bergen van Moravië tegen de plaatselijke fabrieksteams racend, zoon uit een geslacht waarvoor de meest geraffineerde politieke daad het branden van een kaarsje voor Frans Jozef was. Net voorbij de met dennen omzoomde bocht een twijfelachtig huwelijk, een economische recessie, zeventienjaar noodlottige politiek. Maar op het gezicht van de motorrijder geen weet, alleen maar de - door de wind - uitgestreken grimas van een snelheidsrijder die zich - omdat hij nieuw is, omdat hij geen prof is, omdat al zijn records nog ongevestigd zijn - de prijs beter kan veroorloven dan de ouderen, de profs, de coureurs die tijden te verbeteren hebben. Zijn eerste wedstrijd was in mei, de

bergrace tussen Brno en Sobeslav. Het was een competitie eerste klasse, zodat het dure stuk speelgoed dat de welvarende Herr Hans Schindler zijn zoon had gegeven tenminste niet in de garage stond te verroesten. Hij kwam als derde op zijn rode Moto Guzzi binnen, achter twee met Engelse Blackburne-motoren opgevoerde Terrots. Voor zijn volgende uitdaging begaf hij zich verder van huis, naar het Altvater-circuit in de heuvels op de grens met Saksen. De Duitse kampioen 250CC, Walfried Winkler, was ervoor de wedstrijd, en zijn oude rivaal Kurt Henkelmann op een watergekoelde dkw . Alle Saksische keien - Horowitz, Kocher en Kliwar - hadden zich ingeschreven; de Terrot-Blackburnes waren er weer en ook een paar Coventry Eagles. Er waren drie Moto Guzzi's, waaronder die van Oskar Schindler, en dan nog de grote jongens van de 350cc - klasse en een bmw 500CC- team. Het was bijna Oskars beste, meest onbedorven dag. Hij bleef in de eerste rondes vlak bij de aanvoerders en keek wat er zou gebeuren. Na een uur hadden Winkler, Henkelmann en Oskar de Saksers achter zich gelaten, en de andere Moto Guzzi's vielen door een mechanisch mankement uit. In wat naar Oskars overtuiging de voorlaatste ronde was passeerde hij Winkler, en moet hem, even concreet als het teerasfalt zelf en de vlekkerige dennenmassa, zijn aanstaande carrière als rijder in een fabrieksteam en het geheel door reizen in beslag genomen leven dat hij erdoor zou kunnen leiden voor ogen hebben gestaan. In wat toen volgens hem de laatste ronde was reed Oskar Henkelmann en de beide dkw's voorbij, passeerde de streep en minderde vaart. Er moet een bedrieglijk teken door officials zijn gegeven, want het publiek geloofde ook dat de wedstrijd was afgelopen. Tegen de tijd dat Oskar wist dat dat niet zo was - dat hij een amateuristische fout had gemaakt - hadden Walfried Winkler en Mita Vychodil hem al gepasseerd, en kon zelfs de uitgeputte Henkelmann hem nog van de derde plaats verdringen. Hij werd feestelijk naar huis gebracht. Op een technisch puntje na had hij de besten van Europa verslagen. Tragatsch vermoedde dat de redenen waarom Oskars carrière als motorcoureur daar eindigde van economische aard waren. Dat was geen onredelijk vermoeden. Want die zomer trouwde hij, na een verkering van maar zes weken, hals over kop met een boerendochter, en viel daarom in ongenade bij zijn vader, die toevallig ook zijn werkgever was.

Het meisje dat hij trouwde kwam uit een dorp ten oosten van de Hanavlake. Ze had op een kloosterschool gezeten, en bezat de soort

gereserveerdheid die hij bij zijn moeder zo bewonderde. Haarvader, een weduwnaar, was geen keuter maar een herenboer. In de Dertigjarige Oorlog hadden haar Oostenrijkse voorouders de steeds weerkerende veldtochten en hongersnoden waardoor die vruchtbare vlakte was geteisterd kunnen doorstaan. Drie eeuwen later ging hun nakomeling in een nieuw tijdperk van gevaar een onberaden huwelijk met een ongevormde knaap uit Zwittau aan. Haar vader keurde het even diep af als de vader van Oskar. Hans had het er niet op begrepen omdat hij zag dat Oskar was getrouwd volgens het patroon van zijn, Hans', eigen ongemakkelijke huwelijk. Een zinnelijke echtgenoot met een wilde inslag, die te vroeg in zijn leven een soort rust zoekt bij een nonachtig, lief, ongecompliceerd meisje. Oskar had Emilie op een feestje in Zwittau ontmoet. Ze was er op bezoek bij vrienden uit haar dorp, Alt-Molstein, dat Oskar natuurlijk kende, want hij had tractoren in de buurt verkocht. Toen het huwelijk in de parochiekerken van Zwittau werd afgekondigd, vonden sommigen dat het stel zo slecht bij elkaar paste dat ze naar andere motieven dan liefde gingen zoeken. Het is mogelijk dat de landbouwmachinefabriek van Schindler net die zomer in moeilijkheden verkeerde, want het bedrijf werd aangepast voor de productie van stoomtractoren van een type dat bij de boeren al uit de mode raakte. Oskar stortte een groot deel van zijn salaris weer in het bedrijf terug, en nu kwam er - met Emilie - een bruidsschat van een half miljoen Reichsmark, een eerlijk en verlichting brengend brok kapitaal, hoe je het ook bekeek. De achterdocht van de roddelaars was echter ongefundeerd, want Oskar was die zomer tot over zijn oren verliefd. Maar omdat de vader van Emilie nooit redenen zou vinden om te geloven dat de knaap een bezadigde en goede echtgenoot zou worden, is er nooit meer dan een fractie van het halve miljoen betaald. Emilie zelf was dolblij het afstompende Alt-Molstein te kunnen ontvluchten door met de knappe Oskar Schindler te trouwen. De grootste vriend van haar vader was altijd de saaie dorpspastoor geweest, en Emilie was opgegroeid met thee inschenken voor die twee en luisteren naar hun naïeve opvattingen op het gebied van politiek en theologie. Als we nog steeds op zoek zijn naar veelzeggende joodse connecties, daarvan waren er in Emilies jeugd een paar geweest - de dorpsarts die haar grootmoeder behandelde, en Rita, kleindochter van de winkelier Reif. Bij een van zijn bezoeken aan de boerderij zei de pastoor tegen Emilies vader dat het principieel verkeerd was dat een katholiek kind een speciale vriendschap met een jood had. Met de bijna hormonale koppigheid van een meisje verzette Emilie zich tegen de verordening van de pastoor. De vriendschap met Rita zou voortduren tot de dag in 1942 waarop plaatselijke nazi-functionarissen Rita voor

de winkel executeerden.

Na het huwelijk betrokken Oskar en Emilie een verdieping in Zwittau. Voor Oskar moeten de jaren dertig alleen maar een epiloog op zijn glorieuze vergissing op het Altvater-circuit in de zomer van '28 hebben geleken. Hij vervulde zijn militaire dienstplicht in het Tsjechoslowaakse leger en ontdekte dat hij het militaire leven, hoewel het hem de kans gaf in een truck te rijden, verafschuwde - niet op grond van pacifistische motieven, maar op grond van de ongemakken. Weer thuis in Zwittau verwaarloosde hij Emilie 's avonds en bleef als een vrijgezel tot laat in cafés zitten praten met meisjes die nonachtig noch lief waren. Het familiebedrijf ging in 1935 failliet, en in datzelfde jaar liet zijn vader Frau Louisa Schindler in de steek en nam een eigen woning. Oskar haatte hem daarom, ging bij zijn tantes theedrinken en klaagde Hans bij hen aan, en sprak zelfs in cafés mensen toe over het verraad van zijn vader jegens een goede vrouw. Hij schijnt blind te zijn geweest voor de overeenkomst tussen zijn eigen wankel huwelijk en het mislukte van zijn ouders. Vanwege zijn goede zakelijke contacten, zijn jovialiteit, zijn verkoopgaven, zijn drankbestendigheid, kreeg hij zelfs midden in de economische depressie nog een baan als verkoopleider bij Moravische Elektrotechniek. Het hoofdkantoor daarvan stond in de grimmige provinciehoofdstad Brno, en Oskar reisde tussen Brno en Zwittau op en neer. Hij hield van het reisleven. Het was de helft van de bestemming die hij zichzelf had beloofd toen hij Winkler op het Altvater-circuit was gepasseerd. Toen zijn moeder stierf, haastte hij zich terug naar Zwittau en stond naast zijn tantes, zijn zuster Elfriede en zijn vrouw Emilie aan de ene kant van het graf, terwijl de verraderlijke Hans in zijn eentje - afgezien van de pastoor, natuurlijk - aan het hoofdeinde van de doodkist stond. De dood van Louisa had de vijandschap tussen Oskar en Hans bezegeld. Oskar zag niet in - alleen de vrouwen zagen het - dat Hans en Oskar in feite twee broers waren, van elkaar gescheiden door de bijkomstigheit dat de een de vader was. Ten tijde van die begrafenis droeg Oskar inmiddels het hakenkruisembleem van de Sudetenduitse partij van Konrad Henlein. Noch Emilie, noch de tantes waren het ermee eens, maar ze tilden er niet te zwaar aan - het was nu eenmaal iets wat jonge Tsjechische Duitsers dat seizoen droegen. De sociaal-democraten en communisten waren de enigen die niet met het insigne pronkten of achter Henleins partij stonden, en God wist dat Oskar noch een communist, noch een sociaal-democraat was. Oskar was een handelsreiziger. Wanneer je, bij overigens gelijke omstandigheden, met dat insigne op bij een Duitse bedrijfsleider kwam, dan kreeg je de order. Maar zelfs

met zijn orderboek wijd geopend en zijn potlood over het papier vliegend voelde Oskar - in de maanden van 1938 voordat de Duitse divisies het Sudetenland introkken - ook dat zich een grote verandering in de geschiedenis aan het voltrekken was, en hij bezweek voor de aanvechting er deel aan te hebben. Wat zijn motieven om zich achter Henlein op te stellen ook mogen zijn geweest, het schijnt dat hij, zodra de divisies Moravië introkken, direct een ontgoocheling ten aanzien van het nationaal-socialisme voelde die even diep en snel was als de ontgoocheling die na zijn huwelijk was begonnen. Hij schijnt te hebben verwacht dat de invasiemacht de stichting van een bevriende Sudetenrepubliek zou toestaan. Later heeft hij verklaard dat hij ontzet was over de intimidatie van de Tsjechische bevolking door het nieuwe regime, over de inbeslagneming van Tsjechische bezittingen. Zijn eerste gedocumenteerde daden van rebellie zouden heel vroeg in het komende wereldconflict plaatsvinden, en er hoeft niet aan te worden getwijfeld dat het protectoraat over Bohemen en Moravië, in maart 1939 door Hitler vanuit de burcht Hradschin afgekondigd, hem verraste door de zich al spoedig openbarende tirannie. Bovendien lieten de twee mensen voor wier mening hij het meeste respect had - Emilie en zijn van hem vervreemde vader - zich niet misleiden door het grote Teutoonse uur, en beweerden beiden te weten dat Hitler niet kon slagen. Hun meningen waren ongecompliceerd, maar dat waren die van Oskar ook. Emilie geloofde gewoon dat de man zou worden gestraft omdat hij zichzelf God maakte. Herr Schindler senior bleek, toen zijn standpunt door een tante aan Oskar werd doorgegeven, op elementaire historische principes terug te vallen. Even buiten Brno bevond zich het stuk rivier waar Napoleon de slag bij Austerlitz had gewonnen. En wat was er met deze zegevierende Napoleon geschied? Hij was een nul geworden die op een eiland midden in de Atlantische Oceaan aardappels verbouwde. Met deze vent zou hetzelfde gebeuren. Het lot, zei Herr Schindler senior, was geen eindeloos touw. Het was een stuk elastiek. Hoe harder je naar voren ging, des te heftiger was de ruk waarmee je naar je beginpunt werd teruggetrokken. Dat hadden het leven, een mislukt huwelijk en de economische malaise Herr Hans Schindler wel geleerd. Maar misschien was zijn zoon, Oskar, nog geen duidelijke vijand van het nieuwe bestel. Die herfst woonde de jonge Herr Schindler op een avond een feest bij in een sanatorium in de heuvels bij Ostrau, tegen de Poolse grens aan. De gastvrouw was de directrice van het sanatorium, een klant en vriendin die Oskar tijdens een reis had opgedaan. Ze stelde hem voor aan een knappe Duitser genaamd Eberhard Ge-bauer. Ze spraken over zaken en over wat Frankrijk en Engeland en Rusland konden gaan doen. Toen gingen ze met een fles naar een

ongebruikte kamer om, zoals Gebauer voorstelde, vrijer te kunnen praten. Daar maakte Gebauer zich bekend als agent van admiraal Canaris' AtoeAr-inlichtingendienst en bood zijn nieuwe drinkgezel de kans voor de buitenlandse afdeling van de Abwehr te gaan werken. Oskar had relaties over de Poolse grens, in heel Galicië en Opper-Silezië. Wilde hij erin toestemmen de Abwehr van militaire inlichtingen uit die streek te voorzien? Gebauer zei dat hij van zijn vriendin de gastvrouw wist dat Oskar intelligent en gemakkelijk in de omgang was. Met die gaven kon hij niet alleen zijn eigen waarnemingen van industriële en militaire installaties in dat gebied gebruiken, maar ook die van eventuele Duitse Polen die hij misschien in restaurants of bars, of tijdens zakelijke ontmoetingen toevallig zou kunnen rekruteren. Verdedigers van de jonge Oskar zouden dan weer zeggen dat hij erin toestemde voor Canaris te gaan werken omdat hij als Abwehr-agent was vrijgesteld van legerdienst. Daarin zat het aantrekkelijke van het voorstel voor een groot deel. Maar hij moet ook hebben geloofd dat een Duitse opmars in Polen wel pas gaf. Net als de slanke agent die met hem op het bed zat te drinken moet hij nog steeds met de nationale onderneming hebben ingestemd, al stond het bestuur hem dan niet aan. Misschien had Gebauer voor Oskar een morele aantrekkingskracht, want hij en zijn collega's van de Abwehr beschouwden zichzelf als een nette christelijke elite. Het weerhield hen er niet van plannen voor een militaire invasie in Polen te beramen, maar het gaf hun wel een gevoel van minachting voor Himmler en de SS, waarmee ze, naar hun hooghartige overtuiging, wedijverden om de macht over de ziel van Duitsland. Later zou nog een heel andere inlichtingenverzamelende instantie constateren dat Oskars rapporten volledig en prijzenswaardig waren. Op zijn Poolse reizen voor de Abwehr gaf hij blijk van een gave om mensen nieuws af te toveren, vooral in een sociale omgeving - aan de eettafel, bij een drankje. We weten niet precies van welke aard of betekenis datgene was wat hij voor Gebauer en Canaris uitzocht, maar hij raakte erg gesteld op de stad Krakau en ontdekte dat het, hoewel geen grote industriële metropool, wel een zeer fraaie middeleeuwse stad was, met een zoom van metaal-, textiel- en chemische bedrijven eromheen. Wat het ongemotoriseerde Poolse leger betreft, daarvan waren de geheimen maar al te klaar.

Eind oktober 1939 gingen twee jonge Duitse onderofficieren de toonzaal van J. C. Buchheister & Co aan de Stradomstraat in Krakau binnen en wilden

coûte que coûte een paar dure rollen stof kopen om naar huis op te sturen. De joodse bediende achter de toonbank, met een gele ster op zijn borst genaaid, legde uit dat men bij Buchheister niet rechtstreeks aan het publiek verkocht, maar aan kledingfabrieken en detailzaken leverde. De militairen lieten zich echter niet bepraten. Toen het op afrekenen aankwam deden ze dat, zonderling genoeg, met een Beiers bankbiljet uit 1858 en een noodmuntbiljet uit de tijd van de bezetting door het Duitse leger, gedateerd 1914. 'Volkomen geldige munt,' zei een van hen tegen de joodse boekhouder. Het waren gezond ogende jongelui die de hele lente en zomer aan manoeuvres hadden besteed, terwijl de vroege herfst hun een gemakkelijke overwinning had opgeleverd en daarna alle speelruimte van overwinnaars in een mooie stad. De boekhouder stemde in de transactie toe, kreeg ze de winkel uit en sloeg toen een bedrag op de kassa aan. Later op de dag bracht een jonge Duitse accountant, een ambtenaar die door wat men mooi *deHaupttreuhandstelle Ost* had genoemd was aangewezen om joodse zaken over te nemen en te leiden, een bezoek aan de toonzaal. Hij was één van twee aan Buchheister toegewezen Duitse ambtenaren. De eerste was Sepp Aue, de bewindvoerder, een niet-ambitieuze man van middelbare leeftijd, en de tweede deze jonge streber. De jongeman inspecteerde de boeken en de kas. Hij haalde de waardeloze biljetten eruit. Wat moest dat betekenen, dat operettegeld? Toen de joodse boekhouder zijn verhaal verteld had, beschuldigde de accountant hem ervan harde zloty's voor die antieke briefjes te hebben verwisseld. later die dag rapporteerde de streber het boven, in Buchheisters magazijn, bij Sepp Aue en zei dat ze de *Schutzpolizei* erbij moesten halen. Herr Aue en de jonge accountant wisten allebei dat de boekhouder, wanneer ze zoiets zouden doen, in de SS-gevangenis aan de Montelupichstraat zou worden opgesloten. De accountant vond dat het overige joodse personeel van Buchheister zo een uitstekend voorbeeld zou worden gesteld. Maar het was een pijnlijk idee voor Aue, die heimelijk een eigen verplichting had, doordat zijn grootmoeder een jodin was geweest, al had nog niemand dat ontdekt. Aue stuurde een kantoorjongen met een boodschap naar de oorspronkelijke hoofdboekhouder van de firma, een Poolse jood, Itschak Stern geheten, die met griep thuis zat. Aue was om politieke redenen benoemd, zonder dat hij veel boekhoudervaring had. Hij wilde dat Stern naar het kantoor zou komen om een oplossing te vinden voor de impasse over de rollen linnen. Hij had de boodschap net naar het huis van Stern in Podgórze verstuurd toen zijn secretaresse het kantoor inkwam en aankondigde dat er buiten het kantoor ene Herr Oskar Schindler wachtte, die beweerde een afspraak te hebben. Aue kwam zijn privé-kantoor uit en zag een lange jongeman,

rustig als een grote hond en vredig rokend. Ze hadden elkaar de vorige avond op een feestje ontmoet. Oskar was er geweest met een Sudetenduits meisje, Ingrid geheten, *Treuhander*, of bewindvoerder, van een joodse ijzerhandel, net zoals Aue *Treuhander* van de firma Buchheister was. Ze waren een zeer charmant paar, Oskar en deze Ingrid, duidelijk verliefd, modieus, met een heleboel vrienden in de Abwehr.

Herr Schindler wilde een carrière in Krakau beginnen. Textiel? had Aue geopperd. 'Het gaat niet alleen om uniformen. De Poolse binnenlandse markt zelf is groot genoeg en voldoende uitgedijd om ons allemaal te kunnen onderhouden. U kunt gerust eens een kijkje bij Buchheister komen nemen,' had hij Oskar aangespoord, niet wetend hoe hij zijn dronken camaraderie de volgende dag om twee uur zou kunnen betreuren. Schindler zag dat Herr Aue mogelijk andere gedachten over zijn uitnodiging had gekregen. Als het ongelegen komt, Herr *Treuhander*, opperde Oskar. Helemaal niet, zei Herr Aue en nam Schindler door het magazijn en over een binnenplaats mee naar de spinafdeling, waar grote rollen goudkleurige stof van de machines afkwamen. Schindler vroeg of de *Treuhander* weleens moeilijkheden met de Polen had gehad. Nee, zei Sepp, ze zijn gewillig. Verdoofd, eerder. Tenslotte is het niet direct een munitiefabriek. Schindler had zo duidelijk de houding van een man met connecties dat Aue de verleiding niet kon weerstaan de proef eens op de som te nemen. Kende Oskar de mensen van het *Heereswaffenamt*? Kende hij generaal Julius Schindler bij voorbeeld. Was generaal Schindler misschien familie? Dat maakt geen verschil, zei Herr Schindler ontwapenend. (Generaal Schindler was in feite geen familielid van hem.) De generaal was zo'n slechte vent nog niet, vergeleken bij sommige mensen, zei Oskar. Dat beaamde Aue. Maar zelf zou hij nooit met generaal Schindler eten of met hem gaan drinken; dat was het verschil. Ze gingen terug naar het kantoor, en kwamen onderweg Itschak Stern, de joodse hoofdboekhouder van Buchheister, tegen, die op een stoel die Aues secretaresse hem had gegeven zijn neus snuitend en hevig hoestend zat te wachten. Hij stond op, legde zijn handen op elkaar tegen zijn borst en keek met enorme ogen toe hoe de beide veroveraars kwamen aanlopen, hem voorbijliepen en het kantoor ingingen. Daar bood Aue Schindler iets te drinken aan, waarna hij zich excuseerde en, Oskar bij de haard achterlatend, naar buiten ging om Stern te spreken. Stern was erg mager en had iets wetenschappelijk-droogs. Zijn manier van doen was die van een talmoedische geleerde, maar ook die van een Europese intellectueel. Aue vertelde hem het verhaal van de boekhouder en de onderofficieren en de vermoedens van de jonge

Duitse accountant. Hij haalde de biljetten uit de kluis: het Beierse van 1858, het bezettingsbriefje van 1914. 'Ik dacht dat u misschien een boekhoudkundige procedure voor de afhandeling van dit soort situaties had ingevoerd,' zei Aue. 'Dit moet tegenwoordig in Krakau vrij vaak gebeuren.' Itschak Stern pakte de briefjes en bestudeerde ze. Hij had inderdaad een procedure ontwikkeld, vertelde hij de Herr Treuhander. Zonder een glimlach of een knipoog ging hij naar de open haard aan het einde van de kamer en gooide beide briefjes in het vuur. 'Die transacties schrijf ik af naar winst en verlies, onder "gratis monsters",' zei hij. Er waren sinds september heel wat gratis monsters weggegeven. Sterns zakelijke, doeltreffende behandeling van de wettelijke bewijsstukken viel bij Aue in de smaak. Hij begon te lachen, omdat hij in de magere trekken van de hoofdboekhouder de complexiteiten van Krakau zelf, de dorpse sluwheid van een kleine stad zag. Alleen iemand uit de plaatselijke bevolking wist hoe je de zaken aanpakte. Herr Schindler in het privé-kantoor had een plaatselijke informant nodig.

Aue voerde Stern mee naar het bedrijfsleiderskantoor om hem kennis te laten maken met Herr Schindler, die, met zijn ene hand afwezig een ontkurkte heupfles vasthoudend, naar het vuur stond te staren. Het eerste wat Itschak Stern dacht was: *Dit is geen Duitser die met zich laat sollen*. Aue droeg het insigne van zijn Führer, een miniatuurhakenkruis, zo achteloos als iemand het insigne van een fietsclub zou kunnen dragen. Maar het muntgrote embleem van de lange Schindler ving het licht van het haardvuur in het zwarte email. Dat, en de algehele rijkdom van de jongeman, waren zoveel te meer de symbolen van het herfstleed van Stern als verkouden Poolse jood. Aue stelde hen aan elkaar voor. Overeenkomstig de al door gouverneur Frank uitgevaardigde verordening legde Stern zijn verklaring af: 'Ik moet u vertellen, Herr Schindler, dat ik een jood ben.' 'O,' gromde Herr Schindler hem toe. 'Ik ben een Duitser. Zo dan!' *Heel makkelijk om dat te zeggen*, galmde Stern bijna bij zichzelf, achter zijn doorweekte zakdoek. *Maar hef dan die verordening op*. Want Itschak Stern was iemand die - zelfs nu, pas in de zevende week van de Nieuwe Orde in Polen - niet aan één maar al aan vele verordeningen was onderworpen. Hans Frank, gouverneur-generaal van Polen, had al zes beperkende verordeningen opgesteld en getekend, en liet het aan zijn districtsbestuurder, dr. Otto Wachter, een *SS-Gruppenführer*, over om er nog meer uit te voeren. Stern moest, behalve zijn afkomst bekendmaken, ook een hem duidelijk onderscheidende registratiekaart met een gele streep erover bij zich hebben. De algemene maatregelen van bestuur die het koosjer bereiden van vlees verboden en dwangarbeid voor joden gelastten waren

drie weken oud toen Stern daar hoestend bij Schindler stond. En het officiële rantsoen dat Stern als *Untermensch* kreeg was niet veel meer dan de helft van dat van een niet joodse Pool, terwijl deze laatste zelf door het Untermenschdom was besmet. Ten slotte was er, krachtens een verordening van 8 november, een algemene registratie van alle joden van Krakau begonnen, die de 24ste moest zijn voltooid. Stern, met zijn rustige, afstandelijke instelling, wist dat de verordeningen door zouden gaan, zijn leven en ademen nog verder zouden beperken. De meeste joden van Krakau verwachtten zo'n stroom van verordeningen. Er zou een zekere ontwrichting van het leven plaatsvinden - joden uit de *sjetets* (bijna uitsluitend door joden bewoonde dorpen) die naar de stad werden gebracht om kolen te scheppen, intellectuelen die het land op werden gestuurd om bieten te rooien. Er zouden ook een tijdlang sporadische slachtpartijen plaatsvinden, zoals die in Tursk, waar een artillerieafdeling van de s s mensen de hele dag aan een brug had laten werken, en ze daarna 's avonds de dorpssynagoge ingedreven en doodgeschoten had. Er zouden zich steeds van die incidentele gevallen voordoen. Maar de situatie zou wel bijtrekken; de joden zouden het wel overleven door smeekschriften in te dienen, door de autoriteiten af te kopen - het was de oude methode, het had al sinds het Romeinse Rijk gewerkt, het zou ook nu werken. Uiteindelijk hadden de burgerlijke autoriteiten joden nodig, vooral bij een volk waarin ze één op de elf mensen uitmaakten. Maar Stern behoorde niet tot de hoopvol gestemden. Hij vermoedde niet dat de wetgeving spoedig een plan zou bereiken waarop over de strengheid ervan viel te onderhandelen. Want dit waren uitermate slechte tijden. Zo voelde hij zich, hoewel hij niet wist dat het komende onheil anders van aard en omvang zou zijn, al bitter genoeg ten aanzien van de toekomst om te denken: *Heel makkelijk voor u, Herr Schindler, om edelmoedige gebaartjes van gelijkheid te maken.* Deze man, zei Aue toen hij Itschak Stern voorstelde, was de rechterhand van Buchheister. Hij had goede connecties met de zakengemeenschap hier in Krakau. Stern verkeerde niet in een positie om Aue daarover tegen te kunnen spreken. Toch vroeg hij zich af of de Treuhander de voornamelijk bezoeker niet een te mooie voorstelling van zaken gaf. Aue excuseerde zich. Alleen gelaten met Stern mompelde Schindler dat hij erkentelijk zou zijn als de hoofdboekhouder hem kon vertellen wat hij over enkele van de plaatselijke bedrijven wist. Om Oskar te testen offerde Stern dat Herr Schindler misschien eens met de ambtenaren van de *Treuhandstelle* moest gaan praten. 'Dat zijn dieven,' zei Herr Schindler gemoedelijk. 'Het zijn ook bureaucraten. Ik heb graag wat speelruimte.' Hij haalde zijn schouders op. 'Ik ben van nature een kapitalist en ik

houd er niet van aan voorschriften te worden gebonden.' Zo begonnen Stern en de kapitalist-volgens-eigen-zeggen te praten. En Stern was een behoorlijke bron; hij scheen vrienden of verwanten in elke fabriek van Krakau te hebben - textiel, kleding, suikergoed, schrijnwerk, metaalwaren. Herr Schindler was ervan onder de indruk en haalde een envelop uit de borstzak van zijn pak. 'Kent u een bedrijf met de naam Rekord?' vroeg hij. Dat kende Itschak Stern. Het verkeerde in staat van faillissement, zei hij. Het had emailwerk gemaakt. Sinds het bankroet was gegaan, was een deel van de metaalperèen geconfisqueerd, en nu was het in hoofdzaak een leeg casco dat - onder leiding van een familielid van een der voormalige eigenaren - maar op een fractie van zijn capaciteit produceerde. Zijn eigen broer, zei Stern, vertegenwoordigde een Zwitsers bedrijf dat een van de voornaamste crediteuren van Rekord was. Stern wist dat je wel enige broedertrots mocht vertonen en dan een licht afkeurend geluid laten horen. 'Het werd erg slecht geleid,' zei hij. Schindler wierp Stern de envelop in de schoot. 'Dit is hun balans. Zeg eens wat u ervan vindt.' Itschak zei dat Herr Schindler behalve hem natuurlijk ook anderen daarnaar moest vragen. Natuurlijk, zei Oskar. Maar ik zou uw mening op prijs stellen. Stern nam de velletjes snel door; toen, na ze een minuut of drie te hebben bestudeerd, voelde hij ineens de vreemde stilte van het kantoor, keek op en zag dat Herr Oskar Schindler hem recht aankeek. Mensen als Stern hadden natuurlijk een voorvaderlijk talent voor het opsporen van de rechtvaardige *goj*, die als buffer of gedeeltelijke toeverlaat tegen de bruutheden van de anderen kon worden gebruikt. Het was een zintuig voor het vinden van een veilig huis, een potentieel vluchtgebied. En van nu af zou de mogelijkheid van Herr Schindler als toevlucht het gesprek kleuren, zoals op een feestje een half onderkende, ongrijpbare seksuele belofte de conversatie tussen een man en een vrouw zou kunnen kleuren. Het was een idee waarvan Stern zich meer bewust was dan Schindler, en er zou, uit angst de tedere band te zullen beschadigen, niets expliciets worden gezegd. 'Het is een prima bedrijf,' zei Stern. 'U zou er eens met mijn broer over kunnen praten. En er is nu natuurlijk de mogelijkheid van militaire contracten 'Precies,' mompelde Herr Schindler. Want bijna direct na de val van Krakau, zelfs nog voor de beëindiging van het beleg van Warschau, was in het gouvernement-generaal Polen een Rüstungsinspektion opgezet, die de opdracht had met geschikte fabrikanten contracten voor de levering van legerbenodigdheden te sluiten. In een fabriek als Rekord konden eetgerei en veldkeukenartikelen worden geproduceerd. Het hoofd van de Rüstungsinspektion, wist Stern, was ene generaal-majoor Julius Schindler van de Wehrmacht. Was de generaal familie van Herr Oskar

Schindler? vroeg Stern. Nee, het spijt me, zei Schindler, maar zo alsof hij wilde dat Stern die afwezigheid van een familierelatie geheimhield. In ieder geval, zei Stern, beliep zelfs de beknotte produktie bij Rekord meer dan een half miljoen zloty per jaar, en aan nieuwe metaal-persinstallaties en ovens was betrekkelijk eenvoudig te komen. Het hing ervan af of Herr Schindler krediet kon verkrijgen. Emailwerk, zei Schindler, lag meer in zijn lijn dan textiel. Zijn achtergrond lag bij landbouwmachines en hij had verstand van stoompersen en dergelijke. Het kwam niet bij Stern op om te vragen waarom een modieuze Duitse ondernemer met hem over zakenopties wilde praten. Ontmoetingen als deze waren de hele geschiedenis van zijn volk door voorgekomen, en ze werden niet helemaal door het gewone zakendoen verklaard. Hij hield een vrij lang betoog, waarin hij uiteenzette hoe de handelskamer het bedrag voor het huren van de failliete boedel zou vaststellen. Huren met een optie om te kopen - dat was beter dan Treuhander zijn. Als Treuhander, niet meer dan bewindvoerder, stond je volledig onder toezicht van het ministerie van Economische Zaken. Toen liet Stern zijn stern dalen en waagde het te zeggen: 'U zult beperkingen ondervinden wat betreft de mensen die u in dienst mag nemen...' Schindler was geamuseerd. 'Hoe weet u dat allemaal? Soms verdere bedoelingen?' 'Dat heb ik in het *Berliner Tageblatt* gelezen. Een jood mag nog altijd Duitse kranten lezen.' Schindler bleef lachen, stak zijn ene hand uit en liet hem op de schouder van Stern neerkomen. 'O ja?' vroeg hij. In werkelijkheid wist Stern die dingen doordat Aue een directief van *Reichsminister* Eberhard von Jagwitz van Economische Zaken had gekregen, waarin het beleid voor het ariseren van bedrijven werd geschetst. Aue had het aan Stern overgelaten een samenvatting van het memorandum te maken. Von Jagwitz had, meer bedroefd dan boos, aangegeven dat er druk zou worden uitgeoefend door andere over-heids-en partij-instanties, zoals Heydrichs rsha , het *Reichssicherheits-hauptamt*, om niet alleen de eigendom van bedrijven in handen van Ariërs te brengen, maar ook de bedrijfsleiding en het personeel te ariseren. Hoe eerder Treuhander de vakbekwame joodse werknemers eruit ziften, hoe beter - er natuurlijk altijd op lettend dat de produktie op een aanvaardbaar niveau bleef gehandhaafd. Ten slotte stopte Herr Schindler de verslagen van Rekord weer in zijn borstzak, stond op en liep met Itschak Stern vanuit het vertrek het hoofdkantoorlokaal in. Daar bleven ze een poos tussen de typistes en kantoorbedienden staan en werden filosofisch, wat Oskar graag werd. Hier was het dat Oskar begon over het feit dat het christendom op het jodendom is gebaseerd, een onderwerp waarvoor hij om de een of andere reden, misschien zelfs vanwege zijn jeugdvriendschap met de Kantors in Zwittau, belangstelling

had. Stern sprak zacht, uitvoerig, geleerd. Hij had artikelen in tijdschriften voor vergelijkende godsdienstwetenschap gepubliceerd. Oskar, die ten onrechte meende dat hij een filosoof was, had een deskundige getroffen. De geleerde zelf, Stern, in de ogen van sommigen een betweter, vond dat Oskar een beperkt begripsvermogen had, een van nature vriendelijke geest, maar zonder veel conceptuele vaardigheden. Niet dat Stern zich haast zou gaan beklagen. Er werd stevig een slecht afgestemde vriendschap gesloten. Zodat Stern ineens merkte dat hij een parallel met vroegere imperia trok, net als de vader van Oskar had gedaan, en zijn eigen redenen noemde waarom Hitler niet zou kunnen slagen. Voordat Stern zich had kunnen inhouden was de mening hem ontvallen. De andere joden in het kantoor bogen het hoofd en keken strak naar de paperassen waaraan ze werkten. Schindler leek echter niet verstoord. Tegen het einde van hun gesprek zei Oskar wel iets dat nieuw was. In tijden als deze, zei hij, moest het voor de kerken moeilijk zijn maar tegen de mensen te blijven zeggen dat hun Hemelse Vader zich zelfs om de dood van één enkele mus bekommerde. Hij zou, zei hij, niet graag pastoor zijn in een tijdperk als dit, waarin het leven nog niet de waarde van een pakje sigaretten had. Stern beaamde dat, maar wees er, geheel in de geest van de discussie, op dat de bijbelse toespeling die Herr Schindler had gemaakt kon worden samengevat in een vers uit de talmoed waarin stond dat wie het leven van één mens redt de hele wereld redt. 'Natuurlijk, natuurlijk,' zei Oskar Schindler. Itschak heeft, terecht of ten onrechte, altijd geloofd dat dat het moment was waarop hij het juiste zaad in de vore heeft gestrooid.

3

Er is nog een jood uit Krakau die vertelt hoe hij Oskar die herfst heeft ontmoet - en hem bijna had vermoord. Die man heette Leopold (Poldek) Pfefferberg. Hij was tijdens de recente tragische veldtocht compagniescommandant in het Poolse leger geweest. Nadat hij tijdens de slag om de rivier de San een beenwond had opgelopen, hinkte hij in het Poolse ziekenhuis in Przemysl rond en hielp de andere gewonden. Hij was geen arts, maar een leraar lichamelijke opvoeding aan een middelbare school die was afgestudeerd aan de Jagiello-universiteit van Krakau en dus wel iets van anatomie af wist. Hij was veerkrachtig, hij was vol zelfvertrouwen, zevenentwintig jaar, en gebouwd als een wig. Met een paar honderd andere gevangengenomen Poolse officieren uit Przemysl was Pfefferberg op weg naar

Duitsland toen zijn trein zijn woonplaats Krakau binnenreed en de gevangenen de eersteklas wachtkamer werden ingedreven, om daar te blijven tot er voor nieuw transport kon worden gezorgd. Zijn huis was tien blokken ervandaan. Voor een praktische jongeman leek het hemelsgoed dat hij niet de Pawiastraat kon oplopen en een tram van lijn 1 naar huis nemen. De boers uitzieende Wehrmacht-bewaker bij de deur leek een uitdaging. Pfefferberg had in zijn borstzak een door de Duitse ziekenhuisautoriteiten van Przemysl getekend document dat aangaf dat hij zich met een ambulanceopdracht vrijelijk door de stad mocht bewegen, om de gewonden van beide legers te verzorgen. Het zag er spectaculair officieel uit, met stempels en handtekeningen. Dat haalde hij nu te voorschijn, liep op de bewaker af en stak het hem toe. 'Kunt u Duits lezen?' vroeg Pfefferberg gebiedend. Een truc als deze moest natuurlijk wel goed worden uitgevoerd. Je moest jong zijn, je moest overtuigend zijn, je moest nog steeds een, niet door een snelle nederlaag verminderde, zelfverzekerde houding van een zeer Poolse soort hebben - iets dat door de talloze aristocraten in het officierenkorps onder de leden ervan werd verbreid, zelfs onder de paar ervan die joods waren. De man knipperde. 'Natuurlijk kan ik Duits lezen,' zei hij. Maar nadat hij het document had aangepakt, hield hij het vast als iemand die helemaal niet kon lezen - hield hij het als een boterham vast. Pfefferberg legde in het Duits uit dat het stuk verklaarde dat hij het recht had naar buiten te gaan om de zieken te verzorgen. Het enige dat de bewaker kon zien was een uitzaaiing van stempels. Een heel document. Met een hoofdbeweging wees hij naar de deur. Pfefferberg was die ochtend de enige passagier in de tram van lijn 1. Het was nog geen zes uur. De conducteur nam zijn ritgeld zonder enige drukte aan, want er waren nog vele Poolse troepen in de stad die nog niet door de Wehrmacht waren afgehandeld. De officieren moesten zich alleen laten registreren. De tram reed met een boog om de Barbakan heen, de poort in de oude muur door, de Florianska af naar de Mariakerk, het hoofdplein over, en zo binnen vijf minuten de Grodzkastraat in. Toen hij de woning van zijn ouders op nummer 48 naderde sprong hij, net als toen hij nog een jongen was, uit de tram voordat de luchtrekken in werking werden gesteld en liet de vaart van de sprong, door die van de tram nog vergroot, eindigen in een zachte bons tegen de stijl van de huisdeur. Na zijn ontsnapping had hij niet al te oncomfortabel op de verdiepingen van vrienden gewoond, en nu en dan een bezoek aan Grodzka 48 gebracht. De joodse scholen gingen korte tijd open - binnen zes weken zouden ze weer gesloten worden - en hij hervatte zelfs zijn leraarschap. Hij was ervan overtuigd dat het wel een tijdje zou duren voordat de Gestapo hem zou komen

zoeken, en dus vroeg hij bonboekjes aan. Hij begon sieraden van de hand te doen - als tussenpersoon en voor zichzelf - op de zwarte markt die zich op het hoofdplein van Krakau afspeelde, in de zuilengang van de Sukiennice en onder de twee ongelijke torens van de Mariakerk. De handel was levendig onder de Polen zelf, maar voor de Poolse joden gold dat nog meer. Hun bonboekjes, vol ongeldig gemaakte bonnen, gaven hun recht op maar twee derde van het vlees- en op de helft van het boterrantsoen dat Arische burgers kregen, terwijl alle cacao- en rijstbonnen ongeldig waren gemaakt. En zo werd de zwarte markt, die in de eeuwen van bezetting en de paar decennia van Poolse autonomie steeds had gefunctioneerd, de bron van voedsel en inkomsten en het gemakkelijkste middel tot verzet voor eerbare burgerlieden, speciaal voor degenen die, zoals Leopold Pfefferberg, gewiekste straathandelaren waren. Hij dacht dat hij binnenkort wel over de skiroutes in de buurt van Zakopane in het Tatragebergte, via de smalle hals van Slowakije naar Hongarije of Roemenië zou reizen. Hij had de uitrusting voor de tocht, want hij had deel uitgemaakt van het Poolse nationale skiteam. Op een van de hoogste planken van de porseleinen kachel in de woning van zijn moeder bewaarde hij een elegant .22 pistooltje - een wapen zowel ten behoeve van de voorgenomen vlucht als voor het geval hij ooit binnen de woning door de Gestapo in de val werd gedreven. Met dit stuk semi-speelgoed met een paarlemoeren kolf had Pfefferberg op een kille dag in november bijna Oskar Schindler doodgeschoten. Schindler - double-breasted pak aan, partij-insigne op de revers - had besloten bij mevrouw Mina Pfefferberg, de moeder van Poldek, langs te gaan om haar een opdracht te verlenen. Hij had van de huisvestingsautoriteiten van het Reich een mooie, moderne verdieping aan de Straszewskiegostraat gekregen, die daarvoor van een joods gezin met de naam Nussbaum was geweest. Zulke woningtoewijzingen vonden plaats zonder dat de vorige bewoner er enige compensatie voor kreeg. Op de dag dat Oskar langs kwam maakte mevrouw Mina Pfefferberg zelf zich zorgen dat het ook met haar verdieping aan de Grodzka zou gebeuren. Een aantal vrienden van Schindler zou later beweren - al kan het niet worden bewezen - dat Oskar de uit hun huis gezette Nussbaums in hun onderkomen in Podgórze was gaan opzoeken en ze een bedrag van tegen de vijftigduizend zloty als compensatie had gegeven. Met dat bedrag hebben de Nussbaums naar men zegt een vlucht naar Joegoslavië bekostigd. Vijftigduizend zloty betekende een aanzienlijke afkeuring van de autoriteiten; maar voor Kerstmis zou Oskar nog andere, soortgelijke daden van afkeuring verrichten. Enkele van zijn vrienden zouden er zelfs toe komen te zeggen dat vrijgevigheid een ziekte van hem was, iets uitzinnigs, een van zijn

passies. Hij placht taxichauffeurs een fooi van tweemaal het bedrag op de meter te geven. Maar er moet bij worden opgemerkt dat hij de huisvestingsautoriteiten van het Reich onrechtvaardig vond en dat ook tegen Stern heeft gezegd, niet toen het regime in moeilijkheden raakte, maar in diezelfde herfst, de heerlijkste die het heeft gekend. In ieder geval had mevrouw Pfefferberg geen idee wat de lange, goedgeklede Duitser aan haar deur deed. Hij had daar kunnen zijn om naar haar zoon te vragen, die op dat moment toevallig in de keuken was. Hij had daar kunnen zijn om haar woning te vorderen, en ook haar behang- en stoffeerzaak, haar antiek en haar Franse tapisserieën. In feite zou de Duitse politie zich ten tijde van het Chanoekafeest in december op last van de huisvestingsautoriteiten met de Pfefferbergs gaan bezighouden, bij hen aan de deur verschijnen en hun bevel geven om, rillend van de kou, beneden op de stoep van de Grodzka te komen. Toen mevrouw Pfefferberg vroeg of ze even terug mocht voor een jas, zou haar dat geweigerd worden; toen meneer Pfefferberg op een bureau af liep om een gouden horloge, een erfstuk, te pakken, zou hij een kaakslag krijgen. 'Ik heb in het verleden vreselijke dingen meegemaakt,' had Hermann Göring gezegd; 'kleine chauffeurs en *Gauleiter* hebben zo van die transacties geprofiteerd dat ze nu ongeveer een half miljoen hebben.' Het effect van zulke gemakkelijk binnengehaalde winstjes als het gouden horloge van meneer Pfefferberg op het morele gehalte van de partij zou Göring misschien zorgen baren. Maar dat jaar was het in Polen Gestapostijl om geen aansprakelijkheid te aanvaarden voor wat zich in woningen bevond. Toen Schindler die eerste keer naar de tweehoog gelegen etage van de Pfefferbergs kwam, had de familie die echter nog in onzeker gebruik. Mevrouw Pfefferberg en haar zoon zaten tussen de stalen en rollen stof en behangpapier te praten toen Herr Schindler aanklopte. Leopold maakte zich geen zorgen. De verdieping had twee voordeuren - de deur van de zaak en die van de keuken zaten tegenover elkaar aan weerskanten van een overloop. Leopold trok zich in de keuken terug en keek door de barst in de deur naar de bezoeker. Hij zag de formidabele gedaante van de man, de modieuze snit van zijn pak, en ging naar zijn moeder in de woonkamer terug. Hij had zo'n gevoel, zei hij, dat het iemand van de Gestapo was. Als u hem door de kantoordeur binnenlaat, kan ik altijd door de keuken naar buiten glippen. Mevrouw Mina Pfefferberg beefde. Ze deed de kantoordeur open, en luisterde natuurlijk of ze geluiden op de gang hoorde. Pfefferberg had in feite het pistool gepakt en in zijn riem gestopt en was van plan het geluid dat hij bij het naar buiten gaan zou maken te paren aan dat van Herr Schindlers binnenkomst. Maar het leek onverstandig weg te gaan zonder te weten wat de

Duitse functionaris wilde. Er was een kans dat de man moest worden doodgeschoten; dan zou de familie gezamenlijk naar Roemenië moeten vluchten. Als de magnetische trek naar de gebeurtenis Pfefferberg ertoe had gebracht zijn pistool te pakken en te schieten, zouden die dood, de vlucht en de represailles als niets bijzonders, als een gewoon onderdeel van de geschiedenis van die maand zijn beschouwd. Herr Schindler zou kort zijn betreurd en onmiddellijk gewroken. En dat zou natuurlijk het bruuske einde van al Oskars latente mogelijkheden zijn geweest. En in Zwittau zouden ze hebben gezegd: 'Was het iemand d'r man?' De stem verraste de Pfefferbergs. Hij was rustig, kalm, afgestemd op zakendoen, zelfs op gunsten vragen. Ze waren de afgelopen weken gewend geraakt aan de toon van bevel en onmiddellijke onteigening. Deze man klonk broederlijk. Op de een of andere manier was dat erger. Maar het intrigeerde ook. Pfefferberg was de keuken uit geslopen en had zich achter de dubbele deuren van de eetkamer verborgen. Hij kon een reepje van de Duitser zien. Bent u mevrouw Pfefferberg? vroeg de Duitser. U bent me aanbevolen door Herr Nussbaum. Ik heb pas een verdieping in de Straszewskiegostraat overgenomen en die zou ik graag opnieuw laten behangen en stofferen. Mina Pfefferberg hield de man aan de deur. Ze praatte zo onsamenhangend dat de zoon medelijden met haar kreeg en in de deuropening verscheen, met zijn jasje dichtgeknoopt over het wapen. Hij vroeg de bezoeker binnen en fluisterde zijn moeder tegelijkertijd geruststellende woorden in het Pools toe. Nu gaf Oskar Schindler zijn naam. Ze maten elkaar wat met de ogen, want Schindler begreep dat Pfefferberg was verschenen om een primitieve beschermingsdaad te verrichten. Schindler toonde zijn respect door nu via de zoon, als via een tolk, te spreken. 'Mijn vrouw komt vanuit Tsjechoslowakije hiernaar toe,' zei hij, 'en ik zou de woning graag in haar stijl laten opknappen.' Hij zei dat de Nussbaums de etage weliswaar prima hadden onderhouden, maar van zwaar meubilair en sombere kleuren hielden. Frau Schindler had levendigere smaken - een beetje Frans, een beetje Zweeds. Mevrouw Pfefferberg had zich voldoende hersteld om te kunnen zeggen dat ze het niet wist - het was een drukke tijd zo met de kerst in aantocht. Leopold begreep dat ze er misschien een instinctieve weerstand tegen had een Duitse klantenkring op te bouwen; maar de Duitsers waren dit seizoen wellicht het enige volk met voldoende vertrouwen in de toekomst om aan interieurverzorging te doen. En mevrouw Pfefferberg had een goede opdracht nodig, want haar man was uit zijn baan gezet en werkte nu voor een schijntje bij het huisvestingsbureau van de *Gemeinde*, de joodse welzijnsdienst. Binnen twee minuten waren de mannen als vrienden met elkaar aan het keuvelen. Het pistool

in de riem van Pfefferberg was gedegradeerd tot de status van bewapening voor een toekomstig, ver verwijderd noodgeval. Er was geen twijfel aan dat mevrouw Pfefferberg de woning van Schindler zou doen, geen moeite zou worden gespaard, en toen dat was geregeld merkte Schindler op dat Leopold Pfefferberg misschien eens bij hem op zijn verdieping wilde langs komen om over andere zaken te praten. 'U kunt me misschien adviseren hoe ik aan plaatselijke koopwaar kan komen,' zei Herr Schindler. 'Dat prachtige blauwe overhemd van u, bij voorbeeld... Ik zou in de verste verte niet weten waar ik zoiets zelf moest zoeken.' Zijn onschuldigheid was een trucje, maar Pfefferberg kon het wel waarderen. 'De winkels zijn leeg, zoals u weet,' mompelde Oskar bij wijze van hint. Leopold Pfefferberg was zo'n jonge kerel die zich in leven wist te houden door inzetten te verhogen. 'Herr Schindler, deze overhemden zijn uitermate duur; ik hoop dat u dat begrijpt. Ze kosten vijftig zloty per stuk.' Hij had de prijs verviervoudigd. Herr Schindlers gezicht kreeg ineens een geamuseerde, onderkende uitdrukking - maar die was niet voldoende om de tere vriendschap in gevaar te brengen of Pfefferberg eraan te herinneren dat hij gewapend was. 'Ik zou er waarschijnlijk wel een paar voor u kunnen krijgen,' zei Pfefferberg, 'als u me uw maat geeft. Maar ik vrees dat mijn contactpersonen wel geld van tevoren zullen willen hebben.' Herr Schindler haalde, nog steeds met die blik van onderkenning in zijn ogen, zijn portefeuille te voorschijn en overhandigde Pfefferberg tweehonderd Reichsmark. Dat bedrag was eclatant te hoog en voldoende om er, zelfs bij Pfefferbergs opgedreven prijs, overhemden voor zeker tien magnaten mee te kopen. Maar Pfefferberg kende het spel en vertrok geen spier. 'U moet me uw maten geven,' zei hij. Een week later bracht Pfefferberg een dozijn zijden overhemden naar Schindlers verdieping aan de Straszewskiegostraat. In de woning was een knappe Duitse vrouw aanwezig, die aan Pfefferberg werd voorgesteld als Treuhander van een ijzerzaak in Krakau. Daarna zag Pfefferberg Oskar op een avond in gezelschap van een Poolse schoonheid met blond haar en grote ogen. Als er al een Frau Schindler was, verscheen ze in ieder geval zelfs niet nadat mevrouw Pfefferberg de woning opnieuw had gestoffeerd en behangen. Pfefferberg zelf werd een van Schindlers regelmatigste contacten met die markt in luxeartikelen - zijde, lijfsieraden, juwelen - die in de oude stad Krakau floreerde.

De volgende keer dat Itschak Stern Oskar Schindler ontmoette was op een morgen begin december. Schindlers aanvraag bij de Poolse handelskamer van Krakau was al ingediend, maar toch had Oskar tijd om een bezoek aan de kantoren van Buchheister te brengen en, na met Aue te hebben beraadslaagd, bij het bureau van Stern in het voorkantoor te komen staan, in zijn handen te klappen en met al enigszins beschonken klinkende stem aan te kondigen: 'Morgen gaat het beginnen. De Józefa- en Izaakastraat zullen er alles van weten!' Er waren in Kazimierz inderdaad een Józefastraat en een Izaakastraat. Die waren er in ieder getto, en Kazimierz was de locatie van het oude getto van Krakau, eens een eiland dat door Kazimierz de Grote aan de joodse gemeenschap was afgestaan, nu een nabije voorstad, genesteld in een bocht van de Weichsel. Herr Schindler boog zich over Stern heen, en Stern voelde zijn cognacwarme adem en dacht na over de vraag: *Wist Herr Schindler dat er iets in de Józefastraat en de Izaakastraat zou gebeuren? Of schermde hij gewoon maar met die namen?* In ieder geval onderging Stern een misselijk makend gevoel van teleurstelling. Herr Schindler riep een pogrom op en schepte er onduidelijk over op, als het ware om Stern op zijn plaats te zetten. Het was 3 december. Toen Oskar 'morgen' zei nam Stern aan dat hij dat woord niet gebruikte in de zin van 4 december, maar in de betekenis waarin dronkaards en profeten het altijd gebruikten, als iets dat heel snel zou, of voor den donder zou moeten, gebeuren. Niet meer dan een paar van degenen die Herr Schindlers benevelde waarschuwing hadden gehoord, of erover hadden gehoord, vatten die letterlijk op. Sommigen pakten 's avonds een koffer en brachten hun gezin de rivier over naar Podgórze. Wat Oskar betreft, hij had het gevoel dat hij hard nieuws met een zeker risico had doorgegeven. Hij had het uit ten minste twee bronnen, nieuwe vrienden van hem. De ene, een officier verbonden aan de staf van de SS-politiefchef, was een politieman, wachtmeester Herman Toffel. De andere, Dieter Reeder, behoorde tot de staf van SD-chef Czurda. Deze contactpersonen waren allebei typerende voorbeelden van de sympathieke officieren die Oskar er altijd uit wist te pikken. Wat hij echter nooit goed heeft gekund is een uitleg geven van zijn motieven om Stern die dag in december toe te spreken. Later zou hij zeggen dat hij in de tijd van de Duitse bezetting van Bohemen en Moravië vaak genoeg had gezien dat joodse en Tsjechische bezittingen in beslag werden genomen en joden en Tsjechen met geweld werden verwijderd uit die gebieden van de Sudeten die als Duits werden beschouwd, om van ieder enthousiasme voor de Nieuwe Orde te worden genezen. Het feit dat hij het nieuws naar Stern liet uitlekken komt, veel meer dan het onbevestigde verhaal over de Nussbaums, in de buurt van een bewijs voor

zijn beweringen. Ook moet hij, net als de joden van Krakau, hebben gehoopt dat het regime na zijn aanvankelijke razernij soepeler zou worden en de mensen lucht zou geven. Als de ernst van de SS-razzia's en -rooftochten de komende paar maanden zou kunnen worden verminderd door van tevoren informatie te laten uitlekken, dan zou het gezonde verstand in het voorjaar misschien weer de overhand krijgen. Tenslotte, hielden zowel Oskar als de joden zichzelf voor, waren de Duitsers een *beschaafde* natie. De invasie in Kazimierz door de SS zou bij Oskar echter een fundamentele weerzin opwekken - geen gevoel dat vooralsnog een al te directe invloed had op het niveau waarop hij zijn geld verdiende, vrouwen onderhield of met vrienden dineerde, maar wel een dat hem, naarmate de bedoelingen van de heersende macht duidelijker werden, zou leiden, obsederen, in gevaar brengen en verheffen. De operatie was ten dele bedoeld als strooptocht om aan sieraden en bont te komen. Er zouden ook wat huizen en verdiepingen in het rijkere grensgebied tussen Krakau en Kazimierz worden ontruimd. Maar meer nog dan voor deze praktische resultaten was die eerste *Aktion* bedoeld als dramatische waarschuwing aan de benarde bevolking van de oude joodse wijk. Daartoe zou, zei Reeder tegen Oskar, een klein detachement van de Einsatzgruppen met dezelfde trucks als de jongens van de plaatselijke SS en de militaire politie de Stradom af en Kazimierz in rijden. Er waren zes Einsatzgruppen met het invasieleger naar Polen gekomen. Het waren troepen voor speciale opdrachten, maar hun naam had fijne betekenisnuances, want het amorfe woord 'Einsatz' was rijk aan associaties - met uitdaging, het opnemen van een handschoen, ridderlijkheid. Deze troepen werden gerekruteerd uit de Sicherheitsdienst van Heydrich. Ze wisten al dat hun mandaat ruim was. Zes weken geleden had hun hoogste leider tegen generaal Wilhelm Keitel gezegd: 'In het gouvernement-generaal Polen zal een harde strijd om het bestaan der natie moeten worden gevoerd, die geen wettelijke beperkingen zal dulden.' De Einsatz-soldaten wisten dat, in de hoogdravende retoriek van hun leiders, een strijd om het bestaan der natie rassenoerlog betekende, net zoals 'Einsatz' zelf, Speciale Ridderlijke Opdracht, de hete loop van een geweer betekende. De Einsatz-ploeg die was aangewezen om die avond een actie in Kazimierz uit te voeren was een elite. Ze zouden het vuile werk van het doorzoeken van woningen op diamanten ringen en bontjassen overlaten aan de stukwerkers van de Krakause SS. Zijzelf zouden deelnemen aan een van radicalere symboliek vervulde activiteit, die te maken had met de instrumenten van de joodse cultuur zelf - dat wil zeggen, met de oude synagogen van Krakau. Ze zaten al een paar

weken op zo'n 'Inzet' te wachten, net als de plaatselijke *SS-Sonderkommandos*, ook aangewezen voor de eerste Aktion in Krakau, en de veiligheidspolitie van SD-chef Czurda. Het leger had met Heydrich en de hogere politiechefs onderhandeld over een uitstel van operaties totdat het bestuur over Polen van militaire in burgerlijke handen zou zijn overgegaan. Deze machtsovergang had nu plaatsgevonden, en in het hele land werden de Einsatz-riders en Sonderkommandos losgelaten om met een passend gevoel voor rassengeschiedenis en professionele afstandelijkheid de oude joodse getto's binnen te trekken. Aan het einde van de straat waaraan de etage van Oskar lag verhief zich de rotsuitstulping Wawel met de vesting van waaruit Hans Frank heerste. En om de Poolse toekomst van Oskar te kunnen begrijpen is het nodig naar de relatie tussen Frank en de jonge militairen van SS en SD te kijken, en dan naar die tussen Frank en de joden van Krakau. In de eerste plaats had Frank geen directe heerschappij over deze speciale commando's die Kazimierz introkken. De politietroepen van Heinrich Himmler zouden, waar ze ook werkten, altijd hun eigen wetgevers zijn. Niet alleen zat hun onafhankelijke macht Frank dwars, hij was ook op praktische gronden tegen hen. Hij had net zo'n verfijnde afschuw van de joodse bevolking als ieder ander in de partij en vond de lieflijke stad Krakau onverdraaglijk vanwege de vele joden erin. In voorbije weken had hij geklaagd wanneer de autoriteiten het gouvernement-generaal, en vooral Krakau met zijn spoorwegknooppunt, probeerden te gebruiken als stortplaats voor joden uit de steden van het Wartheland, van Łódź en Posen. Maar hij geloofde niet dat de Einsatzgruppen of de Sonderkommandos het probleem met gangbare methoden werkelijk konden verkleinen. Het was Franks overtuiging, gedeeld met Himmler in bepaalde fasen van 'Heini's' grillige geestesleven, dat er één enkel, groot concentratiekamp voor joden zou moeten komen, dat dat minstens de stad Lublin en omstreken zou moeten zijn of, nog liever, het eiland Madagascar. De Polen zelf hadden altijd in Madagascar geloofd. In 1937 hadden de Poolse regeringsleiders een commissie uitgezonden om studie te maken van dat eiland met zijn hoge bergrug, zo ver van de kusten waar zij met hun Europese gevoeligheden woonden. Het Franse ministerie van Koloniën, waar Madagascar onder viel, was bereid van regering tot regering een overeenkomst over zo'n hervestiging aan te gaan, want een Madagascar dat met de joden van Europa zat volgepakt zou een prachtige exportmarkt vormen. De Zuidafrikaanse minister van Defensie, Oswald Pirow, was een tijdlang als eilandonderhandelaar tussen Hitler en Frankrijk opgetreden. Madagascar had daarom als oplossing een eerbiedwaardig verleden. Daar had Hans Frank zijn geld op gezet, en niet op de

Einsatzgruppen. Want hun sporadische razzia's en massamoorden konden de Untermenschen-bevolking van Oost-Europa niet verminderen. In de tijd van de veldtocht rond Warschau hadden de Einsatzgruppen joden in de synagogen van Silezië opgehangen, hun ingewanden door watermarteling doen barsten, op sabbatavonden of feestdagen invallen in hun huizen gedaan, hun gebedslokken afgeknipt, hun gebedsmantels in brand gestoken, ze tegen een muur gezet. Het had haast niet geteld. Er waren vele aanwijzingen uit de geschiedenis, stelde Frank, dat bedreigde rassen zich over het algemeen in hoger tempo voortplantten dan de uitroeiers. De fallus was sneller dan het geweer. Wat niemand wist - noch de partijen in de bespreking, de goed opgeleide Einsatzgruppe-jongens achter in de ene truck, de niet erg verfijnde SS-jongens achter in een andere, de gelovigen 's avonds in de synagogen, noch Herr Oskar Schindler, op weg naar zijn huis aan de Straszewskiego om zich voor een diner te kleden - wat geen van hen wist en waar menig partijstrateeg nauwelijks op hoopte, was dat er een technologisch antwoord zou worden gevonden - dat een desinfecterend chemisch mengsel, *Zyklon-B*, Madagascar als oplossing zou verdringen. Er had zich een incident voorgedaan waarbij Hitlers lievelingsactrice en regisseuse Leni Riefenstahl betrokken was geweest. Ze was met een zwervende cameraploeg naar Lódz gekomen, kort na de val van de stad, en had gezien hoe een rij joden - zichtbare joden, het type met gebedslokken - met automatische wapens werd geëxecuteerd. Ze was direct naar de Führer toe gegaan, die in het zuidelijke legerhoofdkwartier verbleef, en had een scène gemaakt. Dat was het: de logistiek, de last van aantallen, de public relations-overwegingen -daardoor kwamen de Einsatz-jongens voor schut te staan. Maar Madagascar zou ook belachelijk lijken toen er eenmaal middelen waren ontdekt om op vaste plaatsen met adequate opruimvoorzieningen, waar een modieuze cineaste niet gemakkelijk op zou stuiten, aanzienlijke gaten te slaan in de Untermenschen-bevolking van Midden-Europa.

Zoals Oskar in het voorkantoor van Buchheister Stern al had gewaarschuwd, voerde de SS in de jacob en Izaaka en józefa huis aan huis een economische oorlog. Ze braken woningen open, haalden kasten uit, sloegen de sloten van bureaus en pultrums stuk. Ze haalden kostbaarheden van vingers en halzen en uit horlogezakjes. Van een meisje dat haar bontjas niet wilde afstaan werd de arm gebroken; een jongen uit de Ciemnastraat die zijn ski's wilde houden werd doodgeschoten. Enkelen van degenen wier goederen werden afgepakt zouden, niet beseffend dat de s§ zonder wettelijke beperkingen

opereerde, morgen op politiebureaus gaan klagen. Ergens, zei de geschiedenis hun, was wel een hogere officier met een beetje integriteit die zich zou generen en misschien zelfs een paar van die woestelingen discipline zou bijbrengen. Er zou een onderzoek moeten komen naar de kwestie van die jongen in de Ciemna en de vrouw wier neus met een wapenstok was gebroken. Terwijl de SS de woningblokken afwerkte trok de Einsatz-ploeg op naar de veertiende-eeuwse synagoge Stara Boznica. Zoals verwacht troffen ze daar een vergadering van traditionele joden met baarden en zijlokken en gebedsmantels biddend aan. Ze brachten een aantal minder orthodoxen uit omringende huizen bijeen en dreven die ook naar binnen, alsof ze de reactie van de ene groep op de andere eens wilden bekijken. Onder degenen die de drempel van de Stara Boznica over werden geduwd bevond zich de gangster Max Redlicht, die anders een oude tempel niet zou hebben betreden of daartoe zijn uitgenodigd. Ze stonden voor de ark, die twee polen van hetzelfde geslacht die elkaars gezelschap op een gewone dag stuitend zouden hebben gevonden. Een Einsatz-officier maakte de ark open en haalde de perkamenten thorarol eruit. De heterogene vergadering in de synagoge moest er in een rij langs lopen en ernaar spugen. Er mocht niet worden gedaan alsof - het speeksel moest op de kalligrafie te zien zijn. De orthodoxe joden namen een rationelere houding aan dan die anderen, de agnosten, de liberalen, de zogenaamde Europeanen. Het was voor de Einsatz-soldaten duidelijk dat de moderne joden bij de rol tegenstribbelden en zelfs hun blik probeerden te vangen, alsof ze wilden zeggen: Hé, kom, we zijn toch allemaal te ontwikkeld voor die onzin. De SS 'ers hadden bij hun opleiding te horen gekregen dat het Europese karakter van liberale joden een vliedunne façade was, en in de Stara Boznica werd het bewijs daarvan geleverd door de afvallige tegenzin van degenen met een korte haardracht en eigentijdse kledij. Iedereen spuugde uiteindelijk, behalve Max Redlicht. De Einsatz-gruppeleden zagen dit misschien als een test die hun tijd wel waard was - een man die zichtbaar niet gelooft met spuug een boek te verloothenen dat hij met zijn verstand als geleuter van een oeroud geslacht beschouwt, maar waarvan zijn bloed hem zegt dat het toch heilig is. Kon een jood worden gered van de overtuigingen van zijn belachelijke bloed? Kon hij even helder denken als Kant? Dat was de test. Redlicht wilde er niet langs lopen. Hij hield een kort betoog. 'Ik heb heel wat gedaan. Maar dat doe ik niet.' Ze schoten hem het eerst en daarna de rest hoe dan ook dood, en staken het gebouw in brand, daarmee de oudste van alle Poolse synagogen tot een karkas makend.

Victoria Klonowska, een Poolse secretaresse, was de schoonheid van Oskars voorkantoor, en hij begon direct een langdurige verhouding met haar. Ingrid, zijn Duitse maîtresse, moet ervan afhebben geweten, net zo zeker als Emilie Schindler van Ingrid af wist. Want Oskar zou nooit een stiekeme minnaar zijn. Hij had een kinderlijke seksuele openheid. Het was niet dat hij opschepte. Het was dat hij het nooit nodig vond leugentjes te vertellen, hotels via de trap aan de achterkant binnen te sluipen, in de kleine uurtjes zachtjes bij een meisje aan te kloppen. Omdat Oskar nooit serieus tegen zijn vrouwen probeerde te liegen, waren hun keuzemogelijkheden beperkt; traditionele minneruzies waren moeilijk. Met het blonde haar opgestoken boven haar knappe, kiene, levendig opgemaakte gezicht zag Victoria Klonowska eruit als een van die luchthartige meisjes voor wie de ongemakken der geschiedenis een tijdelijke verstoring zijn van de zaken waarom het in het leven werkelijk gaat. In deze herfst van eenvoudige kleding liep Klonowska er frivool bij, in haar getailleerde jasje, blouse met ruches en nauwe rok. Toch was ze nuchter, efficiënt en handig. Ze was ook nationalistisch, op de robuuste Poolse manier. Ze zou uiteindelijk met de Duitse waardigheidsbekleders over vrijlating van haar Sudeten-minnaar uit SS-inrichtingen onderhandelen. Maar voor het ogenblik had Oskar een minder riskant karweitje voor haar. Hij merkte op dat hij graag een aardige kroeg of nachtclub in Krakau wilde vinden om vrienden mee naar toe te nemen. *Geencontactpersonen*, geen hoge lui van de Rüstungsinspektion. Echte vrienden. Een levendige tent waar ambtenaren van middelbare leeftijd zich niet vertoonden. Wist Klonowska zoiets? Ze ontdekte een prima jazzkelder in de smalle straatjes ten noorden van het Rynek, het stadsplein. Het was een zaak die altijd al populair was geweest bij de studenten en jongere docenten van de universiteit, maar Victoria was er zelf nog nooit geweest. De mannen van middelbare leeftijd die in vreedstijd achter haar aan zaten wilden nooit naar een studentenhol. Als je wilde kon je een alkoof achter een gordijn huren voor privé-feestjes, onder dekking van de oeritmes van de band. Voor het vinden van deze muziekclub gaf Oskar Klonowska de bijnaam 'Columbus'. Het partijstandpunt ten aanzien van jazz was dat die niet alleen artistiek ontaard, maar ook de uitdrukking van een Afrikaanse, een minder dan menselijke dierlijkheid was. Het hoempapa van Weense walsen was de favoriete maat van SS en partijfunctionarissen, en jazzclubs meden ze angstvallig. Omstreeks Kerstmis 1939 gaf Oskar voor een aantal vrienden een feestje in de club. Net als andere

instinctief contacten-cultiverende mensen zou hij het nooit moeilijk vinden met lieden te drinken die hij niet mocht. Maar die avond waren de gasten mensen die hij zeker mocht. Daarbij waren ze natuurlijk allemaal nuttige, lage maar niet onbelangrijke leden van uiteenlopende bezettingsinstanties; en allemaal min of meer dubbele ballingen - ze waren niet alleen van huis, maar voelden zich ook, thuis of in den vreemde, allemaal op verschillende manieren onbehaaglijk onder het regime. Er was bij voorbeeld een jonge Duitse landmeter van het departement van Binnenlandse Zaken van het gouvernement-generaal. Hij had de grenzen van Oskars emailfabriek in Zablocie aangegeven. Achter Oskars bedrijf, de Deutsche Emailwarenfabrik (DEF), lag een open terrein, waaraan twee andere fabrieken grensden, een kistenmakerij en een radiatorfabriek. Schindler was verrukt geweest toen hij van de landmeter vernam dat het braakliggende terrein grotendeels bij DEF hoorde. Visioenen van economische expansie dansten in zijn hoofd. De landmeter was natuurlijk uitgenodigd omdat hij een aardige vent was, omdat je met hem kon praten, omdat het wel handig kon zijn om hem te kennen met het oog op toekomstige bouwvergunningen. De politieman Herman Toffel was er ook, en de SD'er Reeder, en verder een jonge officier - ook een landmeter, Steinhauser geheten, van de Rüstungsinspektion. Oskar had die mensen ontmoet bij het aanvragen van de vergunningen die hij nodig had voor het openen van zijn fabriek, en sympathie voor hen opgevat. Hij had al drinkgelagen met hen genoten. Hij geloofde altijd dat de beste manier om de Gordiaanse knoop der bureaucratie los te maken, omkoperij daargelaten, een zuipartij was. Tenslotte waren er nog twee mannen van de Abwehr. De eerste was Eberhard Gebauer, de luitenant door wie Oskar een jaar eerder voor de Abwehr was geworven. De tweede was luitenant Martin Plathe van het hoofdkwartier van Canaris in Breslau. Het was door de werving van zijn vriend Gebauer geweest dat Herr Oskar Schindler voor het eerst had ontdekt wat een stad vol mogelijkheden Krakau was. De aanwezigheid van Gebauer en Plathe zou nog een bijproduct hebben. Oskar kwam nog steeds als agent in de boeken van de Abwehr voor en zou in de jaren dat hij in Krakau zat de stafleden van Canaris' bureau in Breslau tevreden houden door rapporten over het gedrag van hun rivalen in de SS aan hen op te sturen. Gebauer en Plathe zouden het feit dat hij een min of meer afvallige gendarme als Toffel en Reeder van de SD meenam als gunstig voor het inlichtingenwerk beschouwen, als een geschenk helemaal los van het goede gezelschap en de drank. Hoewel niet precies kan worden gezegd waarover de leden van het groepje die avond hebben gepraat, kan er aan de hand van wat Oskar later over ieder van hen heeft gezegd wel een plausibele

reconstructie van worden gemaakt. Het was natuurlijk Gebauer die de toast instelde, en zei dat hij niet op regeringen, legers of potentaten zou drinken, maar op de emailfabriek van hun goede vriend Oskar Schindler. Dat deed hij omdat er, als het de fabriek voor de wind ging, meer feestjes zouden zijn, feestjes a la Schindler, de beste die je je kon voorstellen. Maar nadat de heildronk was uitgebracht kwam als vanzelf het onderwerp ter sprake dat alle niveaus der burgerlijke bureaucratie in verlegenheid bracht of obsedeerde. De joden. Toffel en Reeder hadden overdag op station Mogilska toezicht gehouden op het uitladen van Polen en joden uit treinen vanuit het westen. Die mensen waren hierheen vervoerd vanuit de Opgenomen Gebieden, pasveroverde streken die in het verleden Duits waren geweest. Toffel maakte zich niet druk om het comfort van de passagiers in de veewagons van de *Ostbahn*, al erkende hij dat het weer koud was geweest. Maar het transporteren van hele volksstammen in wagons voor levende have was voor iedereen nieuw, en de rijtuigen zaten nog niet onmenselijk vol. Wat Toffel echter in verwarring bracht was de politiek achter de hele zaak. Er gaat een hardnekkig gerucht, zei Toffel, dat we in oorlog zijn. En midden in die oorlog voelen de Opgenomen Gebieden zich verdomme te goed om een paar Polen en een half miljoen joden voor lief te nemen. 'Het hele systeem van de *Ostbahn*,' zei Toffel, 'moet worden omgegooid om ze aan óns over te leveren.' De mannen van de Abwehr luisterden met een vage glimlach toe. Voor de SS mocht de interne vijand dan de Jood zijn, voor de mannen van Canaris was het de SS. De SS, zei Toffel, had het hele spoorwegnet vanaf 15 november gereserveerd. Over zijn bureau in de Pomorskastraat waren boze *ss-me-moranda* gegaan, die aan legerfunctionarissen waren gericht en waarin werd geklaagd dat het leger zijn verplichtingen niet nakwam, en met het gebruik van de *Ostbahn* twee weken op het tijdsschema achterlag. Godnogantoe, zei Toffel, moest het leger het spoorwegnet niet als eerste, en zo lang als het maar wilde, kunnen gebruiken? Hoe moest het zich anders naar het oosten en het westen verspreiden? vroeg Toffel opgewonden drinkend. Op fietsen soms? Oskar zag half geamuseerd dat de mannen van de Abwehr geen commentaar gaven. Ze verdachten Toffel ervan een val te zijn, in plaats van dat hij gewoon dronken was. De landmeter en de man van de Rüstungsinspektion stelden Toffel een paar vragen over die merkwaardige treinen die op Mogilska aankwamen. Spoedig zou zulk vervoer niet meer de moeite van het bespreken waard zijn, omdat mensentransporten een geijkt onderdeel van de hervestigingspolitiek zouden worden. Maar op de avond van Oskars kerstfeestje waren ze nog een nieuwigheid. 'Ze noemen het *concentratie*,' zei Toffel. 'Dat is het woord dat je in

de stukken tegenkomt. *Concentratie*. Ik noem het verdomme een obsessie.' De eigenaar van de jazzclub bracht borden met haring en saus binnen. De vis ging er met de vurige wijn goed in, en terwijl ze hem opschrokten sprak Gebauer over de Joodse Raden die op bevel van gouverneur Frank in iedere gemeenschap werden opgezet. In steden als Warschau en Krakau had de *Judenrat* vierentwintig gekozen leden, die persoonlijk verantwoordelijk waren voor de uitvoering van de bevelen van het regime. De Joodse Raad van Krakau bestond nog geen maand; Marek Biberstein, een gerespecteerde gemeentelijke autoriteit, was tot voorzitter ervan benoemd. Maar, merkte Gebauer op, hij had gehoord dat de Raad de burcht Wawel al had benaderd met een plan voor een joods werkrooster. De Raad zou de werkcommando's voor het graven van greppels en latrines en het ruimen van sneeuw leveren. Vond iedereen dat niet buitengewoon medewerkingsgezind van de Raad? Helemaal niet, zei genieofficier Steinhauser van de Rüstungsinspektion. De Raad dacht dat er, als hij de werkploegen leverde, een einde zou komen aan de willekeurige ronselpraktijken. Dat geronsel leidde tot slaag en soms tot een kogel in het hoofd. Daar was Martin Plathe het mee eens. Ze werken mee om erger te voorkomen, zei hij. Het is hun methode - dat moet je snappen. Ze hadden de burgerlijke autoriteiten altijd afgekocht door met ze mee te werken en dan te onderhandelen. Gebauer leek eropuit Toffel en Reeder om de tuin te leiden door nader op dat punt in te gaan, door ten aanzien van de joden een hartstochtelijker analyticus te lijken dan hij in werkelijkheid was. 'Ik zal jullie zeggen wat ik met medewerking bedoel,' zei hij. 'Frank vaardigt een verordening uit waarin van alle joden in het gouvernement-generaal wordt geëist dat ze een ster dragen. Die verordening is nog maar een paar weken oud. Maar in Warschau heb je al een joodse fabrikant die ze van afwasbaar plastic voor drie zloty per stuk brouwt, 't Is of ze er geen idee van hebben wat voor soort wet het is. 't Is alsof dat ding een embleem van een fietsclub was.' Daarop werd geopperd dat het, aangezien Oskar in de emailhandel zat, misschien mogelijk was in zijn fabriek een luxe-insigne van email te drukken en het te verkopen via de ijzerhandel waarvan zijn vriendin Ingrid bewindvoester was. Iemand merkte op dat de ster hún nationale embleem was, het embleem van een staat die door de Romeinen was vernietigd en nu alleen nog maar in de gedachten van zionisten bestond. Dus misschien droegen de mensen de ster wel met trots. 'Het punt is,' zei Gebauer, 'dat ze geen organisatie hebben om zichzelf te redden. Ze hebben wel een soort organisaties om een storm het hoofd te bieden, maar deze wordt anders. Deze storm wordt geleid door de SS.' Gebauer klomk weer alsof hij, zonder al te bloemrijk te worden, zijn instemming met de

professionele grondigheid van de SS betuigde. 'Ach kom,' zei Plathe, 'het ergste wat ze kan overkomen is dat ze naar Madagascar worden gestuurd, waar het beter weer is dan in Krakau.' 'Ik geloof niet dat ze Madagascar ooit zullen zien,' zei Gebauer. Oskar wilde dat er over iets anders werd gepraat. Was het niet zijn feestje? In feite had Oskar in de bar van hotel Cracovia Gebauer al eens aan een joodse zakenman vervalste papieren voor een vlucht naar Hongarije zien overhandigen. Misschien streek Gebauer er iets voor op, al leek hij moreel te fijnzinnig om handel in officiële papieren te drijven, een handtekening, een stempel te verkopen. Maar het stond wel vast dat hij, ondanks zijn spel tegenover Toffel, geen jodenhater was. En dat was geen van hen. Op Kerstmis 1939 vond Oskar hen gewoon een verademing na het gebral der officiële politiek. Later zouden ze positievere functies krijgen.

6

De Aktion van de avond van 4 december had Stern ervan overtuigd dat Oskar Schindler die zeldzaamheid was: de rechtvaardige goj. In de talmoed staat de legende van de *Chassidei oemot ha-olam*, de Rechtvaardigen der volkeren, waarvan er, wordt gezegd, op ieder moment van de wereldgeschiedenis zesendertig zijn. Stern geloofde niet letterlijk in dat mystieke aantal, maar de legende was psychologisch wel waar voor hem, en hij geloofde dat het gepast en verstandig was te proberen van Schindler een levende en ademende toevlucht te maken. De Duitser had kapitaal nodig - de Rekord-fabriek was gedeeltelijk van machinerie ontdaan, op één gangetje met metaalpersen, emailrekken, draaibanken en ovens na. Stern mocht dan een aanzienlijke geestelijke invloed op Oskar hebben, de man die hem aan kapitaal op gunstige voorwaarden hielp was Abraham Bankier, de bedrijfsleider van Rekord, die voor Oskar gewonnen was. Met z'n tweeën gingen ze - de grote, sensuele Oskar en de gedrongen, kabouterachtige Bankier - mogelijke investeerders bezoeken. Krachtens een decreet van 23 november werden de bank- en kluis-deposito's van alle joden door het Duitse bewind in vast beheer gehouden, zonder dat de eigenaar eraan mocht komen of er rente op kreeg. Enkele van de rijkere joodse zakenlui, degenen die iets van geschiedenis af wisten, hielden er geheime fondsen in harde valuta op na. Maar ze begrepen wel dat valuta bij een paar jaar bestuur door Hans Frank riskant zou wezen; draagbare rijkdom - diamanten, goud, handelswaren - zou wenselijker zijn. In Krakau en omstreken kende Bankier een aantal mensen die bereid waren kapitaal te investeren tegen levering van een

gegarandeerde hoeveelheid producten. De transactie hield bij voorbeeld een investering in van vijftigduizend zloty tegen zo en zoveel kilo potten en pannen per maand, te leveren vanaf juli 1940 en gedurende een jaar daarna. Voor een Krakause jood waren - met Hans Frank op de Wawel - keukenartikelen veiliger, en gemakkelijker te slijten, dan zloty's. De partijen bij deze overeenkomsten, Oskar, de investeerder, Bankier als tussenpersoon, kwamen met niets van deze afspraken vandaan, zelfs niet met aantekeningen over de transactie. Volwaardige contracten hadden geen zin en uitvoering ervan kon toch niet worden afgedwongen. Niets kon worden afgedwongen. Het hing er allemaal van af of Bankier deze emailfabrikant uit de Sudeten juist had beoordeeld. De ontmoetingen vonden misschien plaats in de woning van de investeerder in het Centrum van Krakau, de oude binnenstad. De Poolse landschappen die de vrouw van de investeerder zo bewonderde, de Franse romans waarvan zijn intelligente, tengere dochters genoten, glommen in het licht van de transactie. Of anders was de investerende heer al uit zijn woning gegooid en had hij een schameler verblijf in Podgórze. En dan verkeerde hij waarschijnlijk al in een shocktoestand - zijn woning weg en hijzelf nu een werknemer van zijn eigen bedrijf - en dat allemaal binnen een paar maanden, nog voor het einde van het jaar. Op het eerste gezicht lijkt het een overdreven verfraaiing van het verhaal om te zeggen dat Oskar er nooit van is beticht zich niet aan deze informele overeenkomsten te hebben gehouden. Hij zou in het nieuwe jaar met één joodse wederverkoper slaande ruzie hebben over de hoeveelheid produkten die de man mocht meenemen van het laadbord van DEF aan de Lipowastraat. En die heer zou daarom tot het einde van zijn leven kritiek op Oskar hebben. Maar dat Oskar transacties niet uitvoerde - dat is nooit gezegd. Want Oskar was van nature een betaler, die op de een of andere manier de indruk wekte dat hij met onbeperkte middelen onbeperkt kon aflossen. In ieder geval zouden Oskar en andere Duitse opportunisten de komende vier jaar zoveel verdienen dat alleen iemand die door het winstmotief werd verteerd zich zou hebben onttrokken aan de aflossing van wat Oskars vader een ereschuld zou hebben genoemd.

Emilie Schindler kwam in het nieuwe jaar naar Krakau om daar voor het eerst een bezoek aan haar man te brengen. Ze vond de stad de verrukkelijkste waar ze ooit was geweest, zoveel gracieuzer en aangenamer en ouderwetscher dan Brno met zijn wolken industrierook. Ze was onder de indruk van de nieuwe woning van haar man. De ramen aan de voorkant zagen uit op de Planty, een fraaie parkgordel die om de hele stad heen liep, over het tracé van de allang

afgebroken oude muren. Aan het einde van de straat verhief zich de geweldige vesting op de Wawel, en te midden van al die oudheid lag de moderne woning van Oskar. Ze keek om zich heen naar de stoffage en wandtapijten van mevrouw Pfefferberg. Zijn pasverworven succes was erin voelbaar. 'Het is je in Polen goed vergaan,' zei ze. Oskar wist dat ze het eigenlijk had over de kwestie van de bruidsschat, die haar vader twaalf jaar geleden had geweigerd te betalen toen reizigers uit Zwittau het dorpje Alt-Molstein waren binnengestormd met het nieuws dat zijn schoonzoon leefde en minde als een ongetrouwde man. Het huwelijk van zijn dochter was precies het huwelijk geworden waarvoor hij bang was geweest, en hij mocht hangen als hij zou betalen. En al had het uitblijven van de vierhonderdduizend Reichsmark Oskars vooruitzichten wel iets gewijzigd, de hereboer uit Alt-Molstein wist niet hoe zijn dochter onder het achterwege blijven van de betaling leed, er nog defensiever door werd, en ook niet dat het twaalf jaar later, toen het voor Oskar al niet meer telde, nog steeds de eerste plaats in Emilies gedachten zou innemen. 'M'n lieve kind,' bromde Oskar altijd, 'Ik heb dat rotgeld nooit nodig gehad.' De relaties die Emilie bij tussenpozen met Oskar onderhield schijnen die te zijn geweest van een vrouw die weet dat haar man haar ontrouw is en zal blijven, maar toch geen bewijzen van zijn verhoudingen onder de neus geduwd wil krijgen. Ze moet zich in Krakau omzichtig hebben bewogen bij het bezoeken van feestjes waar de vrienden van Oskar de waarheid zeker zouden weten, de namen van de andere vrouwen zouden kennen, de namen die ze eigenlijk niet wilde horen. Op een dag kwam er een jonge Pool - het was Poldek Pfefferberg, die haar man bijna had doodgeschoten, maar dat kon zij niet weten - met een opgerold kleed over zijn schouder aan de deur van de verdieping. Het was een kleed van de zwarte markt, via Hongarije uit Istanboel afkomstig, en Pfefferberg had het moeten opscharrelen voor Ingrid, die voor de duur van Emilies bezoek het huis uit was. 'Is Frau Schindler thuis?' vroeg Pfefferberg. Hij had Ingrid altijd als Frau Schindler aangeduid, omdat hij vond dat dat minder aanstootgevend was. 'Ik ben Frau Schindler,' zei Emilie, die wel begreep wat de vraag betekende. Pfefferberg gaf blijk van enige gevoeligheid door er het zwijgen toe te doen. Eigenlijk hoefde hij Frau Schindler niet te spreken, hoewel hij van Herr Schindler al zoveel over haar gehoord had. Hij moest Herr Schindler over een zakelijke kwestie spreken. Herr Schindler was niet thuis, zei Emilie. Ze bood Pfefferberg iets te drinken aan, maar dat sloeg hij haastig af. Emilie begreep ook wat dat betekende. Dat de jongeman een tik jegechoqueerd was door het privé-leven van Oskar en het onfatsoenlijk vond met het slachtoffer ervan te gaan zitten drinken.

De fabriek die Oskar in pacht had genomen stond aan de overkant van de rivier, in Zablocie, aan de Lipowastraat 4. De kantoren, die op straat uitkeken, waren van een modern ontwerp, en Oskar dacht dat het misschien mogelijk en gemakkelijk was er op een bepaald moment zijn intrek te nemen en er een woning op de derde verdieping te hebben, ook al was de omgeving industrieel en niet zo opwekkend als de Straszewskiegostraat. Toen Oskar de Rekord-fabriek overnam en tot Deutsche Emailwaren-fabrik omdoopte, hielden vijfenveertig werknemers zich er bezig met een bescheiden produktie van keukenartikelen. In het begin van het nieuwe jaar kreeg hij zijn eerste legerorders. Die kwamen niet als een verrassing, want hij had vriendschappen aangekweekt met verschillende invloedrijke genieofficieren die in het Heereswaffenamt van generaal Schindlers Rüstungsinspektion zaten. Hij had dezelfde feestjes bezocht als zij en hen mee uit eten genomen naar hotel Cracovia. Er zijn foto's waarop Oskar met hen aan dure tafels zit, iedereen beschaafd naar de camera glimlachend, iedereen goed gevoed en met een royale slok op, de officieren met fraaie uniformen aan. Enkelen van hen hebben de juiste stempels op zijn aanvragen gezet en de doorslaggevende aanbevelingsbrieven aan generaal Schindler geschreven, alleen maar uit vriendschap en omdat ze geloofden dat Oskar met zijn fabriek wel zou leveren. Anderen waren beïnvloed door geschenken, het soort geschenken dat Oskar functionarissen altijd aanbood - cognac en tapijten, juwelen en meubelen en sluitmanden met luxueuze levensmiddelen. Daarbij werd ook nog bekend dat generaal Schindler zijn emailproducerende naamgenoot kende en erg graag mocht. Met het gezag van zijn lucratieve orders van de Rüstungsinspektion kreeg Oskar nu toestemming om zijn bedrijf uit te breiden. Ruimte was er. Voorbij de ingang en kantoren van DEF stonden twee grote bedrijfshallen. Een deel van het vloeroppervlak van het gebouw links wanneer je vanaf de ingang de binnenplaats van de fabriek betrad werd door de tegenwoordige produktie in beslag genomen. Het andere gebouw stond helemaal leeg. Hij kocht nieuwe machinerie, een deel ter plaatse, een deel in de *Heimat*. Behalve aan de militaire vraag moest ook nog aan de eisen van de allesverslindende zwarte markt worden voldaan. Oskar wist nu dat hij een magnaat zou kunnen worden. Halverwege de zomer van 1940 zou hij tweehonderdvijftig Polen in dienst hebben en de instelling van een nachtploeg onder ogen moeten zien. Bij de landbouwmachinefabriek van Herr Hans Schindler hadden in de beste periode vijftig mensen gewerkt. Het is zoet een vader te overtreffen die je niet hebt vergeven. Het hele jaar door kwam Itschak Stern zo nu en dan bij Schindler om te zorgen dat de een of andere jonge jood er kon komen werken -een speciaal geval, een

wees uit Łódź, de dochter van een kantoorbediende op een van de afdelingen van de Joodse Raad. Binnen enkele maanden had Oskar honderdvijftig joodse arbeiders in dienst en genoot zijn fabriek een bescheiden reputatie als veilige haven. Het was een jaar waarin joden, net als in ieder volgend jaar zolang de oorlog duurde, werk zochten dat als essentieel voor de oorlogsindustrie werd beschouwd. In april had gouverneur-generaal Hans Frank een evacuatie van joden uit zijn hoofdstad, Krakau, gelast. Dat was een curieuze beslissing, daar de autoriteiten van het Derde Rijk nog steeds joden en Polen ver het gouvernement-generaal in verhuisden, met een tempo van bijna tienduizend per dag. Toch, zei Frank tegen zijn kabinet, waren de omstandigheden in Krakau schandalig. Hij wist van Duitse divisiecommandanten die moesten wonen in woningblokken waarin joodse huurders zaten. Ook hogere functionarissen werd die schandelijke smaad aangedaan. In het komende halfjaar, nam hij zich voor, zou hij Krakau *judenfrei* maken. Er zouden vijf- a zesduizend geschoolde joodse arbeiders mogen achterblijven. De overigen moesten allemaal worden verhuisd naar andere steden van het gouvernement-generaal, naar Warschau of Radom, Lublin of Częstochowa. Joden konden vrijwillig naar de stad van hun keuze vertrekken, zolang ze het maar voor 15 augustus deden. Degenen die na die datum nog in de stad waren zouden met een geringe hoeveelheid bagage worden afgevoerd naar welk oord het bewind maar zou schikken. Vanaf 1 november, zei Hans Frank, zouden de Duitsers van Krakau 'goed-Duitse lucht' kunnen ademen, en buiten kunnen lopen zonder de straten en stegen te zien 'krioelen van de joden'. Frank zou er dat jaar niet in slagen de joodse bevolking helemaal tot zo'n laag niveau terug te brengen Maar zodra zijn plannen werden aangekondigd was er onder de joden van Krakau, vooral onder de jongere, een stormachtige belangstelling voor het behalen van vakdiploma's. Mensen als Itschak Stern, die officieel en officieus voor de Joodse Raad optraden, hadden al gewerkt aan een lijst van sympathisanten, Duitsers op wie ze een beroep konden doen. Schindler stond op die lijst, evenals Julius Madritsch, een Wener die onlangs kans had gezien zich uit de Wehrmacht te laten ontslaan, en een betrekking had aanvaard als Treuhander van een fabriek waar militaire uniformen werden gemaakt. Madritsch begreep de voordelen van orders van de Rüstungsinspektion en was nu van plan in de voorstad Podgórze een eigen uniformenfabriek te openen. Hij zou uiteindelijk een nog groter vermogen dan Schindler verdienen, maar in het *annus mirabilis* 1940 stond hij nog op een loonlijst. Van hem was bekend dat hij humaan was - meer niet. Op 1 november 1940 was het Frank ondertussen gelukt drieëntwintigduizend joodse vrijwilligers uit Krakau te laten verhuizen. Enkelen

van hen gingen naar de nieuwe getto's van Warschau en Łódź. De lege plaatsen aan tafel, het verdriet op stations laten zich denken, maar de mensen aanvaardden het gedwee, met de gedachte: *We zullen het maar doen; het zal wel het ergste zijn wat ze van ons vragen.* Oskar wist dat het gebeurde, maar hoopte, net als de joden zelf, dat het een tijdelijk exces was. Dat jaar zou zeer waarschijnlijk het bedrijvigste van Oskars leven zijn - een jaar waarin het zaakje werd opgebouwd van een failliete fabriek tot een onderneming die door overheidsdiensten serieus kon worden genomen. Toen de eerste sneeuwbuien vielen merkte Schindler tot zijn ergernis dat er op iedere willekeurige dag altijd zestig of meer van zijn joodse werknemers afwezig waren. Die waren dan waarschijnlijk op weg naar hun werk door SS-commando's tegengehouden en aan het sneeuwruimen gezet. Herr Schindler zocht zijn vriend Toffel in het SS-hoofdkwartier aan de Pomorskastraat op om zich te beklagen. Op een bepaalde dag, vertelde hij Toffel, had hij honderdvijfentwintig afwezigen. Toffel vertrouwde hem. 'Je moet begrijpen dat sommige van die lui hier geen moer om de productie geven. Voor hen is het van het hoogste nationale belang om joden sneeuw te laten scheppen. Ik snap het zelf niet... het heeft een rituele betekenis voor ze, joden die sneeuw scheppen. En het is niet alleen bij jou zo, het gebeurt bij iedereen.' Oskar vroeg of al die anderen zich ook beklagden. Ja, zei Toffel. Maar, zei hij, een hoge economische pief van het SS-*Hauptamt für Verwaltung und Bauten* was op de Pomorska komen lunchen en had gezegd dat het verraad was om te geloven dat de joodse geschoolde arbeider een plaats in de economie van het Derde Rijk had. 'Ik denk dat je nog heel wat sneeuwruimerij voor lief zult moeten nemen, Oskar.' Oskar nam voor het ogenblik de houding van de verbolgen patriot, of misschien van de verbolgen profiteur, aan. 'Als ze de oorlog willen winnen,' zei hij, 'zouden ze van dat soort SS'ers afmoeten komen.' 'Van ze afkomen?' vroeg Toffel. 'Godallemachtig, die zakken staan nou juist bovenaan.' Als gevolg van zulke gesprekken werd Oskar voorstander van het principe dat een fabriekseigenaar ongehinderd over zijn eigen arbeiders moest kunnen beschikken, dat die arbeiders de fabriek moesten kunnen bereiken, dat ze op weg naar en van de fabriek niet moesten worden tegengehouden of getiranniseerd. Dat was in de ogen van Oskar evengoed een moreel als een industrieel axioma. Hij zou het uiteindelijk bij de Deutsche Emailwarenfabrik tot het uiterste toepassen.

Sommige mensen uit de grote steden - uit Warschau en Lódz met hun getto's, en uit Krakau, dat Frank zich had voorgenomen judenfrees te maken - trokken naar het platteland, om op te gaan tussen de boeren. De gebroeders Rosner, Krakause muzikanten die Oskar goed zouden leren kennen, vestigden zich in het oude dorpje Tynieć. Het lag bij een mooie bocht in de Weichsel, en erboven hing op een kalksteenklif een oude benedictijnenabdij. Maar voor de Rosners was het er anoniem genoeg. Er woonden een paar joodse winkeliers en orthodoxe handwerkslieden, waarmee nachtclubmuzikanten weinig te bepraten hadden. Maar de boeren, die zich met het saaie oogstwerk bezighielden, waren zo verguld als de Rosners maar hadden kunnen hopen om ineens muzikanten in hun midden te hebben. Ze waren niet vanuit Krakau naar Tynieć gekomen, niet vanaf dat grote verzamelpunt bij de botanische tuinen aan de Mogilskastraat waar jonge SS'ers mensen spoorwagens in duwden en mooi klinkende maar leugenachtige beloften riepen over het nasturen van alle voldoende geëtiketteerde bagage. Ze waren vanuit Warschau gekomen, waar ze een engagement bij de Basilisk hadden gehad. De dag voordat de Duitsers het getto van Warschau afsloten waren ze vertrokken - Henry en Leopold en Henry's vrouw Mancie en vijfjarige zoon Olek.

Het idee van een Zuidpools dorpje als Tynieć, niet ver van hun geboorteplaats Krakau, sprak de broers wel aan. Het bood de mogelijkheid om, mochten de omstandigheden verbeteren, een bus naar Krakau te nemen en er werk te zoeken. Mancie Rosner, een Oostenrijkse, had haar naaimachine meegenomen, en de Rosners zetten in Tynieć een kledingzaakje op. 's Avonds speelden ze in de herbergen en werden in een plaatsje als dat een sensatie. In dorpen verwelkomt en steunt men incidentele wonderen, zelfs joodse. En van alle instrumenten werd in Polen de viool het meest vereerd. Op een avond hoorde een *Volksdeutscher*, op doorreis vanuit Posen, de broers buiten de herberg spelen. Het was een gemeenteambtenaar uit Krakau, een van die Poolse Duitsers in wier naam Hitler het land in de eerste plaats had ingenomen. De Volksduitsers zei tegen Henry dat de burgemeester van Krakau, Obersturmbannführer Pavlu, en zijn plaatsvervanger, de vermaarde skiër Sepp Röhre, in oogsttijd het platteland zouden bezoeken, en hij wilde graag regelen dat ze zo'n volleerd paar als de Rosners te horen kregen. Op een middag toen de gebonden schoven lagen te dommelen op velden zo rustig en verlaten als op zondag, kronkelde er een konvooi limousines door Tynieć heen en een helling op naar de villa van een elders wonende Poolse aristocraat. Op het terras

wachtten de mooi geklede gebroeders Rosner, en toen alle dames en heren een zitplaats hadden ingenomen in een vertrek waar eens misschien bals waren gegeven, werden ze uitgenodigd op te treden. Henry en Leopold voelden zowel verrukking als vrees vanwege de ernst waarmee het gezelschap van Obersturmbannführer Pavlu zich voor hun spel had opgetooid. De vrouwen droegen witte jurken en handschoenen, de hoge militairen groot tenue, de bureaucraten hun puntboorden. Wanneer de mensen zich zo uitsloofden, waren ze gemakkelijker teleur te stellen; en voor een jood was zelfs het cultureel teleurstellen van het regime een ernstig misdrijf. Maar het publiek vond hen geweldig. Het was een typisch *gemütliche* groep; ze waren dol op Strauss, het suikergoed van Offenbach en Lehar, André Messager en Leo Fall. Bij de verzoeknummers werden ze werkelijk sentimenteel. En terwijl Henry en Leopold hun uitvoering gaven, dronken de dames en heren champagne uit fluiten met lange stelen, in sluitmanden binnengebracht. Na afloop van het officiële recital werden de broers de heuvel af gebracht naar de plaats waar de boeren en de soldaten van het escorte verzameld waren. Als het tot een grof raciaal vertoon zou komen, zou het hier wel plaatsvinden. Maar zodra de broers op een wagen waren geklommen en het publiek aankeken, wist Henry dat ze veilig zouden zijn. De trots van de boeren, gedeeltelijk iets nationalistisch, omdat de Rosners die avond een sieraad voor de Poolse cultuur waren - dat alles beschermde hen. Het leek zo op vroeger dat Henry onwillekeurig glimlachend op Olek en Mancini neerzag, voor haar speelde, de rest kon negeren. Het leek toen werkelijk even of de aarde ten slotte door muziek tot vrede was gebracht. Toen het voorbij was kwam er een SS-onderofficier van middelbare leeftijd - een *Rottenführer* misschien; Henry was nog niet zo met het SS-rangstelsel bekend als hij nog zou kunnen worden - naar hen toe terwijl ze bij de wagen gelukwensen in ontvangst stonden te nemen. Hij knikte naar hen, bijna zonder glimlach. 'Ik hoop dat jullie een fijn oogstfeest hebben,' zei hij, boog en liep weg. De broers gaaptten elkaar aan. Zodra de SS 'er buiten gehoorsafstand was gaven ze toe aan de verleiding zijn bedoeling met elkaar te bespreken. Leopold was er zeker van. 'Het is een dreigement,' zei hij. Het bewees wat ze in hun hart al hadden gevreesd toen de Volks-duitsse ambtenaar eerder met hen had gesproken - dat het tegenwoordig geen pas gaf je te onderscheiden, een herkenbaar gezicht te krijgen. Zo was het leven op het land in 1940. De beknotting van een carrière, de verveling van het platteland, het uitvlakken van een beroep, nu en dan angst, de aantrekkingskracht van de heldere kern die Krakau heette. Daarheen, wisten de Rosners, zouden ze uiteindelijk terugkeren.

Emilie was in de herfst naar huis teruggegaan, en toen Stern de volgende keer op de verdieping van Schindler kwam was het Ingrid die de koffie bracht. Oskar maakte geen geheim van zijn zwakheden en scheen nooit te vinden dat hij Ingrids aanwezigheid tegenover de ascetische Itschak Stern hoefde te verontschuldigen. Zo ook ging Oskar, toen de koffie op was, naar de drankkast toe en kwam terug met een nieuwe fles cognac, die hij op de tafel tussen zijn stoel en die van Stern neerzette, alsof werkelijk te verwachten viel dat Stern hem zou helpen die op te drinken. Stern was die avond naar Oskar toe gekomen om hem te vertellen dat een familie die we de C.'s zullen noemen geruchten over hem verspreidde, dat de oude David en de jonge Leon C. zelfs in de straten van Kazimierz - om van de binnenkamers maar te zwijgen - zeiden dat Oskar een Duitse gangster, een woeste bandiet was. Toen Stern die beschuldigingen aan Oskar doorgaf gebruikte hij niet direct dit soort levendige termen. Oskar wist dat Stern niet op een reactie uit was, dat hij alleen maar informatie doorgaf. Maar natuurlijk vond hij dat hij toch moest reageren. 'Ik zou geruchten over hen kunnen verspreiden,' zei Oskar. 'Ze bestelen me bij het leven. Vraagt u het maar aan Ingrid, als u wilt.' Ingrid was de bewindvoester van de C.'s. Ze was een goedaardige Treuhander en, omdat ze nog maar in de twintig was, commercieel onervaren. Er werd gefluisterd dat Schindler haar zelf had laten aanstellen, om een gegarandeerd afzetkanaal voor zijn keukenartikelen te hebben. De C.'s deden echter nog precies wat ze wilden met hun bedrijf. Als ze het idee dat het door de bezettingsmacht in beheer werd gehouden niet konden verkroppen, kon niemand hun dat kwalijk nemen. Stern wuifde Oskars suggestie weg. Wie was hij dat hij Ingrid het vuur na aan de schenen zou willen leggen? Het had trouwens toch niet veel zin met het meisje van gedachten te wisselen. 'Ze pakken Ingrid in,' zei Oskar. Ze verschenen op de Lipowastraat om hun bestellingen op te geven, veranderden de facturen ter plaatse en namen meer mee dan waarvoor ze betaald hadden. 'Zij zegt dat het goed is,' zeiden ze dan tegen de werknemers van Schindler. 'Hij heeft het met Ingrid geregeld.' De zoon had in feite menigten om zich heen verzameld en tegen ze gezegd dat Schindler hem door de SS had laten afranselen. Maar zijn verhaal varieerde - de afranseling had zogenaamd plaatsgevonden in de fabriek van Schindler, in een bergruimte waaruit de jonge C. met een blauw oog en gebroken tanden te voorschijn was gekomen. Toen had het zogenaamd op de Limanowskiego plaatsgevonden, voor de ogen van getuigen. Een man genaamd H., een werknemer van Oskar en een vriend van de C.'s, had gezegd dat hij Oskar in zijn kantoor aan de Lipowastraat stampend op

en neer had horen lopen, terwijl hij de oude David C. met de dood had bedreigd. Vervolgens werd gezegd dat Oskar naar de Stradom was gereden en het kasregister van de C.'s had geplunderd, zijn zakken had volgepropt met geld en tegen hen gezegd had dat er een Nieuwe Orde in Europa was, waarna hij de oude David in zijn kantoor had afgeranseld. Was Oskar ertoe in staat op de oude David C. los te slaan en hem met kneuzingen in bed te doen belanden? Was het waarschijnlijk dat hij een beroep op vrienden bij de politie zou doen om Leon aan te vallen? Op een bepaald niveau waren Oskar en de C.'s bandieten: ze verkochten tonnen keukenartikelen clandestien, zonder verkoopdocumenten naar de *Transferstelle* te sturen, zonder gebruik te maken van de vereiste ontvangstbewijzen, *Bezugscheine* geheten. Op de zwarte markt was de dialoog primitief, de stemming kortaangebonden. Oskar erkende dat hij de toonkamer van de C.'s was binnengestormd, vader en zoon voor dieven had uitgemaakt en zichzelf uit de kas schadeloos had gesteld voor de keukenartikelen die de C.'s ongemachtigd hadden meegenomen. Oskar erkende dat hij de jonge Leon had gestompt. Maar verder gingen zijn erkenningen niet. En de C.'s, die Stern al vanaf zijn jeugd kende, die hadden zo'n reputatie - niet direct van misdadigers, maar wel van gewiekste handelaren en, veelzeggend in dit geval, de reputatie dat ze gingen gillen als ze werden betrappt. Stern wist dat de kneuzingen van Leon C. echt bestonden. Leon liep ermee over straat en wilde er best over uitweiden. De afranseling door de ss had ook echt ergens plaatsgevonden, maar er zouden wel tien redenen voor kunnen zijn geweest. Stern weigerde niet alleen te geloven dat Oskar ertoe was overgegaan de ss om dat soort gunsten te vragen, hij had ook het gevoel dat het in dit geval voor zijn verdere bedoelingen niet van belang was of hij al dan niet geloofde wat er werd gezegd. Dat zou pas van belang worden wanneer en indien Herr Schindler een vast patroon van wreedheid ging vertonen. Voor de bedoelingen van Stern telden incidentele misstappen niet. Was Oskar zonder zonde geweest, dan had deze woning niet in haar huidige vorm bestaan en zou Ingrid niet in de slaapkamer wachten. En het is weer een van die dingen die moeten worden gezegd: dat Oskar hen allemaal zou redden - het echtpaar C., Leon C., de heer H., mejuffrouw M., de secretaresse van de oude C. - en dat ze dat altijd zouden erkennen, maar dat ze ook, en altijd, bij hun verhaal van de kneuzingen zouden blijven. Die avond kwam Itschak Stern ook met het nieuws van de gevangenisstraf van Marek Biberstein. Hij had twee jaar in de gevangenis aan de Montelupichstraat gekregen, deze Marek Biberstein, die voorzitter van de Joodse Raad was, althans dat tot zijn arrestatie was geweest. In andere steden werd de Joodse Raad al door de hele joodse bevolking vervloekt, omdat de

voornaamste bezigheid ervan het opstellen van lijsten voor dwangarbeid, voor transporten naar kampen was geworden. De Joodse Raden werden door het Duitse bewind als organen van zijn eigen wil beschouwd, maar in Krakau zagen Marek Biberstein en zijn raadsleden zichzelf nog als buffers tussen het kantoor van de militaire burgemeester van Krakau, Schmid en later Pavlu, aan de ene kant, en de joodse inwoners van de stad aan de andere. In de Duitse krant van Krakau van 13 maart 1940 zei ene dr. Dietrich Redecker dat hij bij een bezoek aan het kantoor van de Joodse Raad werd getroffen door de tegenstelling tussen het tapijt en de pluchen stoelen in het kantoor en de armoede en smerigheid van de joodse wijk in Kazimierz. Maar joodse overlevenden herinneren zich de eerste Joodse Raad van Krakau niet als lieden die zich van de mensen afsloten. In hun honger naar inkomsten hadden ze echter de fout gemaakt die de Joodse Raden van Łódz en Warschau vóór hen gemaakt hadden, om de welgestelden toe te staan zich van dwangarbeidslijsten af te kopen, de armen te dwingen zich er in ruil voor soep en brood op te laten zetten. Maar zelfs later, in 1941, hadden Biberstein en zijn Raad nog steeds het respect van de joden van Krakau. Die eerste Joodse Raad bestond uit vierentwintig leden, merendeels intellectuelen. Iedere dag kwam Oskar op weg naar Zablocie langs hun hoekkantoor in Podgórze, waarin een aantal secretariaten waren opeengehoopt. Net als bij een kabinet was ieder raadslid met een ander aspect van het bestuur belast. De heer Schenker droeg zorg voor de belastingen, de heer Steinberg voor de bouw - een essentiële baan in een samenleving waarin de mensen maar kwamen en gingen, deze week eens de mogelijkheid van toevlucht in een of ander klein dorpje probeerden, de week daarop beu van de bekrompenheid der boeren naar de stad terugliepen. Leon Salpeter, een farmaceut van beroep, droeg de zorg voor een van de sociale welzijnsdiensten. Er waren secretariaten voor voeding, begraafplaatsen, gezondheid, reisdocumentatie, economische zaken, bestuurlijke diensten, cultuur, en zelfs - ondanks het verbod op scholing - van onderwijs. Biberstein en zijn raad geloofden principieel dat de joden die uit Krakau werden verdreven op slechtere plaatsen zouden terechtkomen, en dus besloten ze terug te vallen op een oude krijgslist: omkoperij. De noodlijdende Joodse Raad trok daarvoor tweehonderdduizend zloty uit. Biberstein en de huisvestingssecretaris, Chaim Goldfluss, hadden een tussenpersoon uitgezocht, in dit geval een Volksduitsers genaamd Reichert, een man die contacten binnen de SS en het stadsbestuur had. Reichert had tot taak het geld door te geven aan een reeks functionarissen, te beginnen bij *Obersturmführer* Seibert, de verbindingsofficier tussen de Joodse Raad en het stadsbestuur. Als tegenprestatie voor het geld

moesten die functionarissen toestaan dat er, ondanks het bevel van Frank, nog eens tienduizend joden van de Krakause gemeenschap in de stad mochten blijven. Of Reichert de functionarissen nu had beledigd door een te hoog percentage voor zichzelf achter te houden en een te laag bedrag aan te bieden, of dat de betrokken heren vonden dat het, vanwege gouverneur Franks diepste gekoesterde ambitie om zijn stadjudenfren te maken, te gevaarlijk was om steekpenningen aan te nemen, kon niemand uit de rechtbankverslagen opmaken. Maar Biberstein had twee jaar Montelupich gekregen, Goldfluss een halfjaar Auschwitz. Reichert zelf had acht jaar gekregen. Toch wist iedereen dat hij het minder hard te verduren zou krijgen dan de twee anderen. Schindler schudde zijn hoofd over het idee om tweehonderdduizend zloty op zo'n wankele hoop in te zetten. 'Reichert is een oplichter,' mompelde hij. Net tien minuten daarvoor hadden ze het erover gehad of hij en de C.'s oplichters waren, en de vraag opengelaten. Maar over Reichert bestond geen twijfel. 'Ik had ze wel kunnen vertellen dat Reichert een oplichter was,' beweerde hij bij herhaling. Stern merkte - als filosofisch principe - op dat er tijden waren dat de enige mensen met wie nog zaken konden worden gedaan oplichters waren. Daar moest Schindler om lachen - een brede, haast boerse lach, met de tanden bloot. 'Hartelijk dank, m'n goede man,' zei hij tegen Stern.

8

Het was niet zo'n slechte kerst dat jaar. Maar er hing een zekere weemoedigheid, en sneeuw lag als een vraag in het park tegenover Schindlers woning, als iets waakzaams en eeuwigs op het dak van de burcht Wawel aan het einde van de straat en onder aan de oude gevels van de Kanoniczastraat. Niemand geloofde meer in een snelle oplossing, noch de militairen, noch de Polen, noch de joden aan weerszijden van de rivier. Voor zijn Poolse secretaresse Klonowska kocht Schindler dat jaar een poedel, een belachelijk Parijs mormel, door Pfefferberg bemachtigd. Voor Ingrid kocht hij juwelen en hij stuurde er ook een paar naar de zachtmoedige Emilie in Zwittau. Poedels waren moeilijk te vinden, meldde Leopold Pfefferberg. Maar juwelen waren een peulenschilletje, omdat er vanwege de tijden een hoge omzet in edelstenen was. Oskar schijnt zijn gelijktijdige relaties met drie vrouwen en verschillende losse vriendschappen met weer andere allemaal te hebben onderhouden zonder de straffen op te lopen die de vrouwenjager normaliter ten deel vallen. Degenen die bij hem aan huis kwamen kunnen zich niet herinneren Ingrid ooit pruilend te

hebben meegemaakt. Ze schijnt een grootmoedig, inschikkelijk meisje te zijn geweest. Emilie, die nog meer reden tot klagen had, vond het beneden haar waardigheid de scènes te maken die Oskar rijkelijk verdiende. Mocht Klonowska al wrok hebben gekoesterd, dan schijnt die toch geen invloed op haar gedrag in het voorkantoor van DEF, noch op haar trouw aan de Herr Direktor te hebben gehad. Je zou kunnen verwachten dat openlijke confrontaties tussen boze vrouwen in een leven als dat van Oskar schering en inslag waren. Maar geen van Oskars vrienden en arbeiders - getuigen die best bereid waren zijn zonden van het vlees te erkennen en er in sommige gevallen zelfs om te gniffelen - herinnert zich zulke pijnlijke confrontaties, zo vaak het lot van veel bescheidener scharrelaars dan Oskar. Suggesteren - zoals wel is gedaan - dat iedere vrouw ermee verguld zou zijn Oskar ten dele te bezitten is een vernedering van de betrokken vrouwen. Het probleem was misschien dat er, als je met Oskar over trouw wilde praten, een blik van kinderlijke en oprechte verbijstering in zijn ogen verscheen, alsof je een begrip als relativiteit aan de orde stelde, dat alleen kon worden begrepen als de toehoorder vijf uur de tijd had om zich er rustig op te concentreren. Oskar had nooit vijf uur de tijd en heeft het nooit begrepen. Behalve in het geval van zijn moeder. Die kerstmorgen ging Oskar ter wille van zijn dode moeder naar de mis in de Mariakerk. Boven het hoogaltaar was een lege ruimte waar tot voor enkele weken het houten drieluik van Wit Stwosz met zijn menigte van zich verdringende heiligen kerkgangers afleiding had bezorgd. De leegte, de bleekheid van het steen waar de bevestigingen van het drieluik hadden gezeten maakten Herr Schindler verward en beschaamd. Iemand had het triptiek gestolen. Het was naar Neurenberg afgevoerd. Wat een onwaarschijnlijke wereld was het geworden! Met de zaken ging het die winter desondanks geweldig. Het jaar daarop begonnen Oskars vrienden in de Rüstungsinspektion met hem te praten over de mogelijkheid van het openen van een munitieafdeling voor de fabricage van hulzen voor anti-tankgranaten. Oskar had niet zoveel belangstelling voor granaathulzen als voor potten en pannen. Potten en pannen waren gemakkelijk te maken. Je sneed het metaal uit, perste het, dompelde het in de bakken en brandde het bij de juiste temperatuur. Je hoefde er geen instrumenten voor te kalibreren; er kwam lang niet zoveel bij het werk kijken als bij wapens het geval zou zijn. Er was geen zwarte handel in granaathulzen, en Oskar hield van zwarte handel - van het sportieve, het oneerzame, de snelle winst, de afwezigheid van administratieve rompslomp. Maar omdat het van goed beleid getuigde vestigde hij een munitieafdeling en installeerde in één gang van zijn fabriekshal nummer Twee een paar reusachtige

Hilo-machines voor het nauwkeurig persen en bedrukken van granaathulzen. De munitieafdeling verkeerde tot dusver in een ontwikkelingsfase; er zouden eerst enkele maanden van planning, meting en proefproductie nodig zijn voordat er hulzen verschenen. De grote Hilo's gaven de fabriek van Schindler echter, als dam tegen de onzekere toekomst, althans het *uiterlijk* van onmisbare industrie.

Nog voordat de Hilo's goed en wel waren gekalibreerd begonnen Oskars SS-contactpersonen in de Pomorskastraat te laten doorschemeren dat er een getto voor joden zou komen. Hij maakte tegenover Stern melding van het gerucht, maar wilde geen onrust veroorzaken. O ja, zei Stern, dat werd gezegd. Sommige mensen keken er zelfs naar uit. Dan zijn wij binnen en de vijand buiten. Dan kunnen we onze eigen zaakjes regelen. Niemand zal ons iets misgunnen, niemand ons op straat met stenen bekogelen. De muren van het getto zullen vaststaan. De muren zouden de definitieve, vaste vorm van het onheil zijn. De verordening, 'Gen. Gub. 44/91', aangeplakt op 3 maart 1941, werd in de dagbladen van Krakau gepubliceerd en vanuit luidsprekers op trucks in Kazimierz rondgeblèrd. Door zijn munitieafdeling lopend hoorde Oskar een van zijn Duitse technici het nieuws becommentariëren. 'Zullen ze het daarbinnen niet beter hebben?' vroeg de technicus. 'Ze worden door de Polen gehaat, hoor.' In de verordening werd hetzelfde excuus gebruikt. Als middel om het rassenconflict in het gouvernement-generaal te verminderen zou er een afgesloten joodse wijk worden opgezet. Insluiting in het getto zou voor alle joden verplicht zijn, maar degenen met de juiste arbeidskaart konden vanuit het getto naar hun werk reizen en 's avonds terugkeren. Het getto zou worden gevestigd in de voorstad Podgórze, net over de rivier. De datum waarop men er uiterlijk moest zijn ingetrokken was 20 maart. Eenmaal binnen zou men door de Joodse Raad woonruimte toegewezen krijgen, maar Polen die momenteel op het grondgebied van het getto woonden en daarom moesten verhuizen, dienden zich voor woningen in andere delen van de stad tot hun eigen huisvestingsbureau te wenden. Bij de verordening was een plattegrond van het nieuwe getto gevoegd. Het zou in het noorden aan de rivier grenzen, in het oosten aan de spoorlijn naar Lemberg, in het zuiden aan de heuvels voorbij de Rekawka, in het westen aan het Podgórzeplein. Het zou er wel vol worden. Maar er was hoop dat de repressie nu een duidelijke vorm zou aannemen, zodat de mensen een basis zouden hebben waarop ze planner } voor hun beperkte toekomst konden maken. Voor een man als Juda Dresner, een textielgrossier uit de Stradomstraat die Oskar zou leren kennen, had het afgelopen anderhalve jaar een verbijsterende

reeks verordeningen, invallen, verbeurdverklaringen met zich meegebracht. Hij was zijn zaak aan de Haupttreuhandstelle kwijtgeraakt, zijn auto en zijn woning. Zijn bankrekening was bevroren. De scholen van zijn kinderen waren gesloten, of anders waren ze ervan afgestuurd. De juwelen van het gezin waren in beslag genomen, en ook de radio. Hem en zijn gezin was de toegang tot het Centrum van Krakau ontzegd, reizen per trein hun verboden. Ze mochten alleen aparte trams gebruiken. Zijn vrouw en dochter en zonen werden nu en dan opgepakt om sneeuw te ruimen of andere dwangarbeid te verrichten. Je wist nooit wanneer je werd gedwongen achter in een truck te klimmen, of de afwezigheid kort of lang zou duren, of wat voor heetgebakerde gekken wel niet toezicht zouden kunnen houden bij het werk waartoe je gedwongen zou worden. Bij een dergelijk regime had je het gevoel dat het leven geen steunpunten bood, dat je weggleed in een put zonder bodem. Maar misschien was het getto de bodem, het punt waarop het mogelijk was de gedachten te ordenen. Bovendien waren de joden van Krakau gewend - op een manier die, het beste als aangeboren kon worden beschreven - aan het idee van een getto. En nu het besluit ertoe gevallen was, had het woord alleen al een geruststellende, voorvaderlijke klank. Hun grootvaders hadden niet buiten het getto van Kazimierz mogen komen totdat Frans Jozef in 1867 een decreet tekende waarin ze toestemming kregen overal in de stad te wonen waar ze maar wilden. Cynici zeiden dat de Oostenrijkers Kazimierz, zo dicht bij Krakau in een bocht van de rivier gelegen, wel hadden moeten openstellen om Poolse arbeiders de kans te geven woonruimte dicht bij hun werk te vinden. Maar toch werd Frans Jozef door de oudere mensen uit Kazimierz met evenveel energie vereerd als in het huishouden van Oskar Schindlers jeugd. Hoewel hun vrijheid zo laat was gekomen, was er onder de oudere joden van Krakau tegelijkertijd heimwee naar het oude getto van Kazimierz. Een getto betekende een zekere smerigheid, opeengepakt zitten in huurkazernes, badvoorzieningen delen, ruziën over droogruimte aan waslijnen. Toch gingen de joden zich er ook door aan hun bijzonderheid wijden, aan de rijkdom van gemeenschappelijke geleerdheid, aan zang en zionistische gesprekken, elleboog aan elleboog gevoerd in koffiehuisen, rijk aan ideeën, zo niet aan room. Uit de getto's van Łódź en Warschau kwamen kwade geruchten, maar het getto van Podgórze, zoals nu ontworpen, zat royaler in de ruimte, want als je het over een plattegrond van het Centrum heen legde, zag je dat het getto ongeveer de helft van de oppervlakte van de Oude Stad besloeg - zeker onvoldoende ruimte, maar niet direct verstikkend. Er stond in de verordening ook een geruststellende passage waarin werd beloofd dat de joden tegen hun Poolse landgenoten zouden worden

beschermde. Sinds het begin van de jaren dertig had er in Polen een moedwillig georganiseerde rassenstrijd geheerst. Toen de economische depressie begon en de landbouwprijzen daalden, had de Poolse regering haar sanctie verleend aan een scala van antisemitische politieke groeperingen van het soort dat de joden als de basis van al hun economische narigheden zag. Sanacja, de Morele Zuiveringspartij van maarschalk Pilsudski, ging na de dood van de oude man een verbintenis aan met het Kamp van Nationale Eenheid, een rechtse groepering van jodenvervolgers. Premier Skladkowski verklaarde in het parlement in Warschau: 'Economische oorlog aan de joden? Best!' In plaats van de boeren landbouwhervorming te geven spoorde Sanacja hen aan de joodse kraampjes op marktdag als symbool en algehele verklaring van de armoede op het Poolse platteland te beschouwen. Er vonden in een reeks steden pogroms tegen de joodse bevolking plaats, om te beginnen in Grodno, in 1935. Ook de Poolse wetgevers mengden zich in de strijd, en joodse industrieën kwijnden weg door nieuwe wetten op de kredietverlening. Vakverenigingen sloten hun lijsten voor joodse handwerkslieden, en op de universiteiten werd een quotum, of wat ze zelf - sterk in de klassieken - een *numerus clausus aut nullus* (beperkt aantal of geen) noemden, voor de inschrijving van joodse studenten ingevoerd. Faculteiten bezweken voor aandrang van de Nationale Eenheid om op de binnenplaats speciale banken voor joden aan te wijzen en hen in de collegezalen naar de linkerkant te verbannen. Het kwam op Poolse universiteiten nogal eens voor dat, wanneer de mooie, briljante dochters uit de joodse stadsgemeenschap collegezalen uit kwamen, hun gezicht met een snelle haal van een scheermes werd gehavend door een mager, serieus jongmens uit het Kamp van Nationale Eenheid. In de eerste dagen van de Duitse bezetting hadden de veroveraars verstedd gestaan van de bereidwilligheid waarmee Polen joodse huishoudens aanwezen, een jood met gebedslokken stilhielden terwijl een Duitser de orthodoxe baard snoeide met behulp van een schaar -of van een infanteriebajonet, met prikken in het gelaatsvlees erbij. In maart 1941 maakte de belofte om de gettobewoners tegen Pools-nationalistische excessen te beschermen daarom een bijna geloofwaardige indruk. Hoewel er onder de joden van Krakau geen grote spontane vreugde heerste toen ze inpakten voor de verhuizing naar Podgórze, zaten er toch vreemde elementen van een thuiskomst aan, en ook dat gevoel van het bereiken van een grens, na het passeren waarvan je, met enig geluk, niet verder ontworteld of getiranniseerd zou worden. En wel in die mate dat zelfs een aantal mensen uit dorpen in de omtrek van Krakau, uit Wieliczka, uit Niepolomice, uit Lipnica, Murowana en Tynieć zich naar de stad

repten om te voorkomen dat ze op 20 maart buitengesloten zouden zijn en in een troosteloze omgeving zouden verkeren. Want het getto was door zijn aard, bijna per definitie, bewoonbaar, hoewel aan incidentele aanvallen onderhevig. Het getto vertegenwoordigde een toestand van *rust* in plaats van voortdurende wisseling. Het getto zou een klein ongerief in het leven van Oskar Schindler brengen. Hij was gewend zijn luxe-etage aan de Straszewskiego te verlaten, langs de kalksteenklomp van de Wawel, die in de mond van de stad zat gestoken als een kurk in een fles, te rijden, vervolgens door Kazimierz heen en de Kosciuszkobrug over te gaan, en dan linksaf te slaan naar zijn fabriek in Zablocie. Nu zou die route worden geblokkeerd door de muren van het getto. Het was een onbelangrijk probleempje, maar de gedachte om er op de bovenste verdieping van zijn kantoorgebouw aan de Lipowastraat een woning op na te houden werd er wel redelijker door. Het was nog niet zo'n slecht gebouw, opgetrokken in de stijl van Walter Gropius. Een hoop glas en licht, modieuze kubusvormige bakstenen bij de ingang. Telkens wanneer hij in die maartdagen voor de grensdatum tussen de stad en Zablocie reisde, zag hij de joden van Kazimierz inpakken en kwam hij in het begin van de respijtperiode op de Stradomstraat gezinnen voorbij die handkarren, beladen met stoelen, matrassen en klokken, in de richting van het getto voortduwden. Hun families hadden in Kazimierz gewoond sinds de tijd dat het nog een eiland was dat van het Centrum werd gescheiden door een rivier met de naam Stara Wisla. In feite sinds Kazimierz de Grote hen naar Krakau had uitgenodigd toen ze elders de schuld van de Zwarte Dood Joegen. Oskar vermoedde dat hun voorouders meer dan vijfhonderd jaar geleden op diezelfde manier, achter een handkar met beddengoed, in Krakau zouden zijn verschenen. Nu verdwenen ze, léek het wel, met dezelfde lading op de handkar. Kazimierz' uitnodiging was geannuleerd. Tijdens die ochtendreizen door de stad merkte Oskar dat het de bedoeling was dat de stadstrams over de Lwówskastraat, dwars door het getto heen, zouden blijven rijden. Alle muren langs de tramlijn werden door Poolse werklui dichtgemetseld, en waar open plekken waren geweest werden stenen muren gebouwd. Ook zouden de trams hun deuren sluiten als ze het getto binnenreden en mochten ze pas stoppen wanneer ze bij de hoek van de Lwówska- en de Sw. Kingi-straat weer in de *Umwelt*, de Arische wereld, uitkwamen. Oskar wist dat de mensen die tram toch wel zouden nemen. Gesloten deuren, geen haltes, mitrailleurs op muren - het zou niets uitmaken. Mensen waren wat dat betreft ongeneeslijk. Er zouden mensen proberen uit te stappen, iemands trouwe Poolse dienstbode met een pakje worst. En er zouden mensen proberen op te stappen,

een snelle, atletische jonge vent als Leopold Pfefferberg met een zak vol diamanten of bezettingszloty's of een boodschap in code voor de partizanen. De mensen reageerden op ieder mager kansje, al was het bijna onhaalbaar en reed het, met de deuren op slot, snel tussen stomme muren door. Vanaf 20 maart zouden Oskars joodse arbeiders geen loon meer krijgen en moesten ze geheel op hun rantsoenen leven. In plaats daarvan zou hij een bedrag aan het SS-hoofdkwartier in Krakau betalen. Zowel Oskar als Madritsch was daar ongerust over, omdat ze wisten dat er een einde aan de oorlog zou komen en slavenhouders, net als in Amerika, te schande gemaakt en uitgekled zouden worden. De gelden die hij aan de politiechefs zou afdragen waren de standaardlonen van het *SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt*- zeveneneenhalve Reichsmark per dag voor een geschoolde arbeider, vijf Reichsmark voor ongeschoolden en vrouwen. Die tarieven waren een fractie lager dan de op de open arbeidsmarkt geldende. Maar voor Oskar en Julius Madritsch beiden woog het economische voordeel niet op tegen de morele onbehaaglijkheid. Over het voldoen van zijn loon-rekening maakte Oskar zich dat jaar wel de minste zorgen. Bovendien was hij nooit een ideale kapitalist. Zijn vader had hem er in zijn jeugd vaak van beschuldigd roekeloos met geld om te springen. Toen hij nog maar gewoon verkoopleider was had hij er twee auto's op na gehouden, en gehoopt dat Hans ervan zou horen en gechoqueerd zou zijn. Nu, in Krakau, kon hij het zich veroorloven er een hele stal van te hebben - een Belgische Minerva, een Maybach, een Adler cabriolet, een BMW. Met geld smijten en toch rijker dan je zuinigere vader zijn - dat was een van de triomfen die Schindler uit het leven wilde halen. In tijden van explosieve groei deden de loonkosten er niet toe. Zo lag het ook voor Madritsch. De uniformenfabriek van Julius Madritsch stond aan de westkant van het getto, zo'n anderhalve kilometer van Oskars emailbedrijf vandaan. Het ging hem zo goed dat hij in onderhandeling was over de opening van een soortgelijke fabriek in Tarnów. Hij was ook een lieveling van de Rüstungsinspektion, en zijn krediet was zo groot dat hij van de *Bank Emisyjny* (Emissiebank) een lening van een miljoen zloty had gekregen. Wat voor ethische scrupules ze verder ook voelden, het is onwaarschijnlijk dat een van beide ondernemers, Oskar en Julius, zich moreel verplicht voelde af te zien van het in dienst nemen van nog meer joden. Dat zou het innemen van een standpunt zijn, en aangezien ze pragmatici waren, lagen standpunten niet zo in hun lijn. In ieder geval wendde zowel Itschak Stern als Roman Ginter, een zakenman en vertegenwoordiger van de Steundienst van de Joodse Raad, zich tot Oskar en Julius beiden om hen dringend te verzoeken meer joden in dienst te nemen,

zoveel als er maar konden worden ingepast. Het doel was het getto een economische bestendigheid te geven. Het was bijna een axioma, vonden Stern en Ginter in dat stadium, dat een jood die in een vroegrijp en naar geschoolde arbeiders snakkend rijk een economische waarde had voor ergere dingen was behoed. En dat vonden Oskar en Madritsch met hen.

Zo kruiden de joden twee weken lang hun handkarren door Kazimierz en over de brug Podgórze in. Burgerfamilies wier Poolse bedienden waren meegekomen om de kar te helpen duwen. Op de bodem ervan lagen de nog overgebleven brochés, de bontjassen, onder matrassen en ketels en koekenpannen. Op de Stradom- en de Starowislnastraat stonden massa's Polen te jouwen en met modder te gooien. 'De joden gaan weg, de joden gaan weg. Dag joden.' Aan de overkant van de brug begroette een houten sierpoort de nieuwe burgers van het getto. Hij was wit, met lobvormige kantelen, die er een arabesk uiterlijk aan gaven, had twee brede bogen voor de trams vanuit en naar Krakau, en aan de zijkant stond een wit schildwachthuisje. Een opschrift boven de bogen trachtte gerust te stellen. *Joodse Stad* stond er. Langs de voorkant van het getto, tegenover de rivier, waren hoge prikkeldraadhekken gespannen, en open plekken werden afgesloten door drie meter hoge, van boven ronde betonplaten, die wel rijen grafstenen voor de naamlozen leken. Bij de gettopoort ontmoette de kruisende jood een vertegenwoordiger van het Huisvestingsbureau van de Joodse Raad. Als iemand een groot gezin had, kon hij twee kamers en het gebruik van een keuken krijgen. Toch was het, na het goede leven van de jaren twintig en dertig, pijnlijke privé-leven te moeten delen met families die andere rituelen en gewoonten hadden, die anders, weerzinwekkend roken. Moeders schreeuwden, vaders zeiden dat het allemaal nog erger kon, zogen op holle kiezen en schudden het hoofd. In zo'n beperkte ruimte vonden de orthodoxen de liberalen een gruwel. Op 20 maart was de verhuizing voltooid. Iedereen buiten het getto was vogelvrij en in gevaar. Erbinnen was voorlopig ruimte om te leven. Aan de drieëntwintigjarige Edith Liebgold werd een kamer op de eerste verdieping toegewezen, die ze moest delen met haar moeder en haar baby. De val van Krakau, anderhalfjaar geleden, had haar man in een aan wanhoop grenzende stemming gebracht. Hij was van huis weggelopen, alsof hij wilde bekijken welke wegen voor hem openstonden. Hij dacht over de bossen, over het vinden van een veilige open plek. Hij was nooit teruggekomen. Vanuit haar verste raam kon Edith Liebgold door de prikkeldraadversperring heen de Weichsel zien, maar haar weg naar andere delen van het getto, vooral naar het ziekenhuis aan de

Wegierskastraat, voerde over het Plac Zgody, Vredesplein, het enige plein van het getto. Hier had het op de tweede dag van haar leven binnen de muren maar twintig seconden gescheeld of ze was een SS-truck in gecommandeerd en meegenomen om kolen of sneeuw in de stad te scheppen. Het was niet alleen dat werkcommando's volgens de geruchten vaak naar het getto terugkeerden met één of meer leden minder dan waarmee ze vertrokken waren. Meer dan voor de kans op zoiets was Edith er bang voor een truck in te worden gedwongen wanneer je een halve minuut daarvoor nog had gedacht dat je op weg was naar de apotheek van Pankiewicz, en je baby over twintig minuten moest worden gevoed. Daarom ging ze met vriendinnen naar het joodse Arbeidsbureau. Als ze werk in ploegdienst kon krijgen, zou haar moeder 's nachts wel op de baby passen. Het was in die eerste dagen vol op het bureau. De Joodse Raad had nu zijn eigen politiekorps, de *Ordnungsdienst* (of OD), uitgebreid en geregulariseerd om de orde in het getto te handhaven, en een jongen met een pet en een armband liet de wachtenden zich in een rij voor het bureau opstellen. De groep van Edith Liebgold was net binnen, een heleboel lawaai makend om de tijd door te komen, toen een kleine man van middelbare leeftijd, met een bruin pak en een das, naar haar toe kwam. Ze begrepen dat ze hem hadden aangetrokken door hun herrie, hun levendigheid. Eerst dachten ze dat hij van plan was Edith op te pakken. 'Zeg,' zei hij, 'In plaats van hier te wachten... er is een emailfabriek in Zablocie.' Hij liet het adres op hen inwerken. Zablocie lag buiten het getto, zei hij tegen hen. Je kon er met de Poolse arbeiders ruilhandel drijven. Hij had tien gezonde vrouwen voor de nachtploeg nodig. De meisjes trokken gezichten, alsof ze het zich konden veroorloven een keuze uitwerk te doen, en hem zelfs konden afwijzen. Niet zwaar, verzekerde hij hun. En ze leren je er het vak. Zijn naam, zei hij, was Abraham Bankier. Hij was de bedrijfsleider. Er was natuurlijk wel een Duitse eigenaar. Wat voor Duitser? vroegen ze. Bankier grijnsde, alsof hij ineens al hun hoop wilde vervullen. Geen ongeschikt type, zei hij. Die avond ontmoette Edith Liebgold de andere leden van de nachtploeg van de emailfabriek en marcheerde onder leiding van een joodse OD'er door het getto heen in de richting van Zablocie. In de colonne stelde ze vragen over die Deutsche Emailwarenfabrik. Ze serveren er goed gevulde soep, werd haar verteld. Afranselingen? vroeg ze. Zo'n bedoening is het er niet, zeiden ze. Het lijkt niet op de scheermesjesfabriek van Beckmann; meer op Madritsch. Madritsch is goed, en Schindler ook. Bij de ingang van de fabriek werden de nieuwe nachtploegarbeiders door Bankier uit de colonne geroepen, mee naar boven genomen en langs lege bureaus naar een deur met het opschrift *Herr*

Direktor gebracht. Edith Liebgold hoorde een zware stem zeggen dat ze allemaal binnen moesten komen. Ze troffen de Herr Direktor op de hoek van zijn bureau zittend en een sigaret rokend aan. Zijn haar, ergens tussen blond en lichtbruin in, zag er pasgeborsteld uit; hij droeg een double-breasted pak en een zijden das. Hij zag er net uit als iemand die naar een diner toe moest maar speciaal had gewacht om even iets tegen hen te zeggen. Hij was reusachtig; hij was nog jong. Van zo'n Hitleriaanse droom verwachtte Edith een vertoog over de oorlogsinspanning en het vergroten van de productiequota. 'Ik wil u welkom heten,' zei hij in het Pools tegen hen. 'U bent onderdeel van de uitbreiding van deze fabriek.' Hij wendde zijn blik af; het was zelfs mogelijk dat hij dacht: *Zeg dat toch niet tegen ze-ze hebben geen belangen in het bedrijf.* Toen zei hij, zonder knipoog, zonder enige inleiding of een nuancerend schouderophalen, tegen hen: 'U zult hier veilig werken. Als u hier werkt, zult u de oorlog overleven.' Daarop wenste hij hun goedenavond, ging met hen het kantoor uit, en liet toe dat Bankier hen boven aan de trap tegenhield, zodat de Herr Direktor als eerste naar beneden kon, om zich achter het stuur van zijn auto te zetten. De belofte had hen allemaal bedwelmde. Het was een goddelijke belofte. Hoe kon een gewoon mens zoiets beloven? Maar Edith Liebgold merkte dat ze er onmiddellijk in geloofde. Niet zozeer omdat ze het wilde, niet omdat het een zoethoudertje, een ondoordachte aansporing was. Het was omdat er zodra Herr Schindler de belofte had uitgesproken geen plaats voor ongeloof over was. De nieuwe vrouwen van DEF namen in een aangename roes hun werkinstructies in ontvangst. Het was alsof een krankzinnige oude zigeuner die niets had te winnen tegen hen had gezegd dat ze met een graaf zouden trouwen. De belofte had Edith Liebgolds levensverwachting voorgoed veranderd. Als ze haar ooit toch zouden doodschieten, zou ze daar waarschijnlijk staan protesteren, en zeggen: 'Maar de Herr Direktor heeft gezegd dat dit niet kon gebeuren.' Het werk stelde geen mentale eisen. Edith droeg de in email gedompelde pannen, die met haken aan een lange stok hingen, naar de ovens toe. En de hele tijd overpeinsde ze de belofte van Herr Schindler. Alleen krankzinnigen deden zulke beloften. Zonder te knipogen. Toch was hij niet krankzinnig. Want hij was een zakenman, die naar een diner moest. Daarom moest hij het wel wéten. Maar dat betekende een soort helderziendheid, een diep contact met god of duivel of de wereldorde. Maar daartegenover stond zijn uiterlijk, zijn hand met de gouden zegelring, die niet de hand van een ziener was. Het was een hand die naar de wijn werd uitgestoken; het was een hand waarin je op de een of andere manier de latente strelingen kon voelen. En zo kwam ze weer terug bij het idee van zijn

krankzinnigheid, bij dronkenschap, bij mystieke verklaringen, bij de techniek waarmee de Herr Direktor haar had besmet met zekerheid. Soortgelijke cirkelredeneringen zouden dit jaar en in komende jaren worden gevolgd door al degenen aan wie Oskar Schindler zijn bedwelmende beloften deed. Sommigen zouden zich bewust worden van de onuitgesproken conclusie. Als de man het verkeerd had, als hij een lichtzinnig gebruik maakte van zijn gave om overtuiging over te dragen, dan was er geen God en geen mensheid, geen brood, geen hulp. Er waren natuurlijk alleen kansen, en die waren niet gunstig.

9

Dat voorjaar ging Schindler van zijn fabriek in Krakau vandaan en reed in een BMW in westelijke richting de grens over en door de ontwakende lentebossen naar Zwittau toe. Hij moest Emilie spreken, zijn tantes en zijn zuster. Ze waren allemaal bondgenoten tegen zijn vader geweest; ze voedden allemaal de vlam van het martelaarschap van zijn moeder. Er mocht dan een parallel tussen de ellende van zijn moeder zaliger en die van zijn vrouw bestaan, maar Oskar Schindler - in zijn jas met de bontrevers, het speciaal voor hem gemaakte stuur met in glacéhandschoenen gestoken handen bedienend, een Turkse sigaret pakkend op de rechte stukken ontdooiende weg in de Gesen-ke - zag die niet. Het was ook geen kinderspel om die dingen te zien. Zijn vader was een god en aan strengere wetten onderworpen. Hij mocht de tantes graag bezoeken - zoals ze hun handen met de palm omhoog ophieven uit bewondering voor de snit van zijn pak. Zijn jongere zus was met een spoorwegfunctionaris getrouwd en woonde in een aangename etagewoning die ze van de Spoorwegen hadden. Haar man was een belangrijk mens in Zwittau, want het was een stad met een spoorwegknooppunt en had een groot goederenemplacement. Oskar dronk bij zijn zuster en haar man thee, en daarna wat *Schnaps*. Er was een vaag gevoel van wederzijdse felicitatie: de kinderen Schindler waren niet zo slecht terechtgekomen. Het was natuurlijk Oskars zuster die Frau Schindler tijdens haar laatste ziekte had verzorgd en nu in het geheim hun vader had opgezocht en gesproken. Ze kon niet meer doen dan bepaalde zinspelingen in de richting van een verzoening maken. Dat deed ze bij de thee en het werd met gesnauw beantwoord. Naderhand at Oskar bij Emilie thuis. Ze was er opgewonden over dat ze hem met de feestdagen daar had. Dan konden ze als een ouderwets echtpaar samen de paasplechtigheden bijwonen. Plechtigheden klopte wel, want ze draaiden de hele avond plechtig om elkaar heen, en besteedden aan tafel als

beschaafde vreemden aandacht aan elkaar. En met hun hart en hun hoofd verbaasde zowel Emilie als Oskar zich over deze vreemde huwelijksomstandigheden - dat hij aan vreemdelingen, arbeiders in zijn fabriek, meer kon bieden en geven dan aan haar. De vraag die tussen hen in lag was of Emilie zich bij hem in Krakau zou voegen. Als ze de verdieping in Zwittau opgaf en er andere huurders op zette, zou ze geen enkele mogelijkheid hebben om uit Krakau te ontsnappen. Ze geloofde dat het haar plicht was bij Oskar te zijn; in de taal der katholieke moraaltheologie was zijn afwezigheid van haar huis een 'naaste gelegenheid tot zonde'. Toch zou het leven bij hem in een buitenlandse stad alleen te verdragen zijn als hij voorzichtig en behoedzaam was en rekening hield met haar gevoelens. De moeilijkheid met Oskar was dat je er niet van op aan kon dat hij zijn misstappen voor zich hield. Soms scheen hij, onbezorgd, half aangeschoten, half glimlachend, te denken dat jij, als hij een meisje echt leuk vond, haar zelf ook wel leuk moest vinden. De onbeantwoorde vraag of ze naar Krakau zou komen was zo drukkend tussen hen aanwezig dat hij zich na afloop van de maaltijd excuseerde en naar een café aan het grote plein ging. Het was een zaak die werd bezocht door mijnbouwkundigen, kleine zakenlui, een incidentele verkoper die officier was geworden. Tot zijn dankbaarheid zag hij er enkele van zijn motorvrienden, van wie de meeste een Wehrmacht-uniform aan hadden. Hij begon cognac met hen te drinken. Een paar spraken er hun verbazing over uit dat zo'n boom van een kerel als Oskar geen uniform droeg. 'Onmisbare industrie,' gromde hij. 'Onmisbare industrie.' Ze haalden herinneringen aan hun motorfietstijd op. Er werden grapjes gemaakt over de motor die hij uit losse onderdelen in elkaar had gezet toen hij nog op de middelbare school zat. De knaleffecten ervan. De knaleffecten van zijn zware Galloni 500cc. Het geluidsniveau in het café steeg; er werd om meer cognac geroepen. Vanuit de eet-annexe verschenen oude schoolvrienden, met die uitdrukking op hun gezicht alsof ze een vergeten lach hadden herkend, wat inderdaad het geval was. Toen werd een van hen serieus. 'Oskar, hoor eens. Je vader zit daarbinnen helemaal in zijn eentje te eten.' Oskar Schindler keek in zijn cognac. Zijn gezicht gloeide, maar hij haalde zijn schouders op. 'Je moet met hem gaan praten,' zei iemand. 'Hij is een schim, de arme ouwe donder.' Oskar zei dat hij maar eens op huis aan moest. Hij begon op te staan, maar hun handen lagen al op zijn schouders en dwongen hem weer omhoog. 'Hij weet dat je hier bent,' zeiden ze. Twee van hen waren al naar de annexe toe gelopen en overreedden de oude Hans Schindler bij de restanten van zijn maaltijd. Oskar stond al panisch in zijn zak te zoeken naar het nummerplaatje van de garderobe toen Herr Hans Schindler, door twee

jongemannen zachtjes voortgeduwd, met een gepijnigde uitdrukking de eetruimte uit kwam. Door die aanblik werd Oskar weerhouden. Ondanks zijn boosheid op zijn vader had hij zich altijd voorgesteld dat, mocht het tot een toenadering tussen hem en Hans komen, hij degene was die de toenadering zou moeten zoeken. De oude man was zo trots. Toch liet hij zich hier naar zijn zoon toe slepen. Toen die twee naar elkaar toe werden geduwd was het eerste gebaar van de oude man een verontschuldigende, lichte grijns en even opgetrokken wenkbrauwen. Het gebaar veroverde Oskar door zijn vertrouwdheid stormenderhand. *Ik kon er niets aan doen*, zei Hans ermee. *Het huwelijk en zo, je moeder en ik, het is allemaal volgens eigen wetten verlopen*. De gedachte achter het gebaar was misschien een heel gewone, maar Oskar had die avond al een zelfde uitdrukking op iemands gezicht gezien - op dat van hemzelf, toen hij voor de spiegel in de gang van Emilies woning zijn schouders naar zichzelf ophaalde. *Het huwelijk en zo, het verloopt allemaal volgens eigen wetten*. Hij had die blik met zichzelf gewisseld, en nu - drie cognacjes later - wisselde zijn vader die met hem. 'Hoe gaat het, Oskar?' vroeg Hans Schindler. Er klonk een gevaarlijk gepiep om zijn woorden heen. De gezondheid van zijn vader was slechter dan hij zich die herinnerde. Dus besloot Oskar dat zelfs Herr Hans Schindler menselijk was, iets dat er bij de thee ten huize van zijn zuster nog niet bij hem in had gewild; en hij omhelsde de oude man, kuste hem, het effect van de stoppels voelend, driemaal op de wang, en begon te wenen terwijl het korps van bouwkundigen en soldaten en voormalige motorrijders om het verblijdende tafereeltje jubelde.

De leden van Artur Rosenzweigs Joodse Raad, die zichzelf nog steeds als hoeders van de levensadem en gezondheid en broodrantsoenen van de geïnterneerden van het getto zagen, prenten de mannen van de joodse gettopolitie in dat ze ook dienaren van het publiek waren. Ze namen meestal jongemannen met een meedogende instelling en enige opleiding in dienst. Hoewel de OD op het hoofdkwartier van de SS werd beschouwd als een doodgewoon hulppolitiekorps dat als ieder ander politiekorps bevelen zou accepteren, was dat toch niet het beeld waarmee de meeste OD'ers in de zomer van '41 leefden. Het valt niet te ontkennen dat de OD'er naarmate de getto's ouder werden steeds meer een verdachte figuur, een vermoedelijke collaborateur

werd. Sommige OD'ers voorzagen de ondergrondse van informatie en tartten het systeem, maar het merendeel van hen vond misschien dat hun bestaan en dat van hun families in steeds hogere mate afhankelijk werd van de medewerking die ze de SS verleenden. Voor eerlijke mensen zou de OD iets verderfelijks worden. Voor schurken was hij een mooie gelegenheid. Maar in de eerste maanden leek de OD in Krakau een heilzaam korps. Leopold Pfefferberg kon wel als symbool van de ambivalentie van het lidmaatschap ervan dienen. Toen al het onderwijs aan joden, zelfs het door de Joodse Raad georganiseerde, in december 1940 werd afgeschaft, was Poldek een baantje aangeboden dat bestond uit het reguleren van rijen wachtende mensen en het bijhouden van het afsprakenboek op het Huisvestingsbureau van de Joodse Raad. Het was een deeltijdbaan, maar het gaf hem een dekmantel waaronder hij met een zekere vrijheid in Krakau kon rondreizen. In maart 1941 was de OD zelf opgericht met het verklaarde doel bescherming te bieden aan de joden die het getto van Podgórze vanuit andere delen van de stad binnenkwamen. Poldek aanvaardde de uitnodiging om de pet van de OD op te zetten. Hij geloofde dat hij het doel ervan begreep - dat die niet alleen voor rationeel gedrag binnen de muren moest zorgen, maar ook die juiste mate van schoorvoetend opgebrachte groepsgehoorzaamheid moest bereiken die er in de geschiedenis van het Europese jodendom over het algemeen voor heeft gezorgd dat de onderdrukkers sneller weggaan, vergeetachtig worden, zodat het leven tijdens hun fasen van vergeetachtigheid weer leefbaar kan worden. Terwijl Pfefferberg zijn OD-PET droeg, voerde hij tegelijkertijd clandestiene goederen - lederwaren, sieraden, bontwerk, bankbiljetten - door de poort het getto in en uit. Hij kende de wachtmeester bij de poort, Oswald Bosko, een politieman die zo opstandig tegen het regime was geworden dat hij grondstoffen het getto binnenliet om te worden verwerkt tot goederen - kleren, wijn, ijzerwaren - en die goederen er dan weer uit liet om in Krakau te worden verkocht, allemaal zonder zelfs maar om smeergeld te vragen. Na het getto, de functionarissen aan de poort, de rondhangende *schmalzownicks*, of informanten, achter zich te hebben gelaten, deed Pfefferberg dan in een rustig steegje de joodse armband af voordat hij verder ging om in Kazimierz of het Centrum zaken te doen. Op de muren van de stad en boven de hoofden van medepassagiers in de trams las hij dan de affiches van de dag: de scheermesreclames, de laatste verordeningen van de Wawel over het verlenen van onderdak aan Poolse bandieten, de leus '*Joden - Luizen - Vlektyfus*', het aanplakbord met de afbeelding van een maagdelijk Pools meisje dat eten overhandigde aan een jood-met-haviksneus wiens schaduw die van de duivel was. '*Wie een jood helpt, helpt Satan*'. Aan kruidenierswinkels

hingen afbeeldingen van joden die ratten tot pasteien hakten, water bij melk deden, luizen in gebak goten, met vuile voeten deeg kneedden. Het bestaan van het getto werd in de straten van Krakau gelegitimeerd door kunst op affiches, door tekstschrijvers van het ministerie van Propaganda. En Pfefferberg, met zijn Arische voorkomen, liep rustig beneden de kunstwerken, met in zijn hand een koffer vol kleren of sieraden of bankbiljetten. Pfefferbergs grootste slag was vorig jaar geweest, toen gouverneur Frank briefjes van honderd en vijfhonderd zloty aan de circulatie had onttrokken en geëist dat de bestaande briefjes van die waarden bij de *Reichskreditkasse* werden ingeleverd. Omdat een jood maar tweeduizend zloty mocht inwisselen, hield dat in dat alle briefjes die hij heimelijk - tot een bedrag boven de tweeduizend en in strijd met de reglementen - in zijn bezit had waardeloos zouden worden. Tenzij je iemand met een Arisch voorkomen en zonder band om de arm kon vinden die bereid was zich namens jou bij de lange rijen Polen voor de *Reichskreditbank* aan te sluiten. Pfefferberg en een jonge zionistische vriend van hem haalden enkele honderdduizenden zloty's in briefjes van de verbannen waarden bij ingezetenen van het getto op, gingen met een koffer vol bankbiljetten weg, en kwamen terug met het goedgekeurde bezettingsgeld, minus de steekpenningen die ze de Poolse Blauwe Politie hadden moeten betalen. Zo'n soort politieman was Pfefferberg. Uitstekend volgens de maatstaven van voorzitter Artur Rosenzweig, treurig volgens de maatstaven van de Pomorska.

Oskar bezocht het getto in april, zowel uit nieuwsgierigheid als om een juwelier te spreken die hij opdracht had gegeven twee ringen te maken. Hij ontdekte dat men er dichter op elkaar gepakt zat dan hij zich had voorgesteld - twee gezinnen per kamer, tenzij je het geluk had iemand van de Joodse Raad te kennen. Er hing een geur van verstopte wc's, maar de vrouwen hielden de tyfus weg door ijverig te schrobben en kleren op de binnenplaatsen uit te koken. 'De toestand verandert,' vertrouwde de juwelier Oskar toe. 'De OD heeft wapenstokken gekregen.' Daar het bestuur over het getto, net als dat over alle getto's van Polen, van gouverneur Frank was overgegaan naar de Gestapo, afdeling IVB 4, was de hoogste autoriteit voor alle joodse aangelegenheden in Krakau nu SS-Oberführer Julian Scherner, een joviale man van ergens tussen de vijfenveertig en de vijftig, die er in burgerkledij met zijn kale hoofd en dikke brilleglazen als een onbestemde bureaucraat uitzag. Oskar had hem op Duitse cocktailparty's ontmoet. Schemer praatte erg veel - niet over de oorlog, maar over zaken en investeringen. Hij was een van die functionarissen waarvan het in

het middenkader van de SS wemelde, een toffe kerel, geïnteresseerd in drank, vrouwen en verbeurdverklaarde goederen. Soms kon hij met de grijs van zijn onverwachte macht op zijn gezicht worden aangetroffen, als een kind met een jamvlek bij zijn mondhoek. Hij was altijd amicaal en gegarandeerd harteloos. Oskar begreep dat Schemer het beter vond de joden te laten werken dan ze te doden, dat hij het ter wille van de winst niet zo nauw met de reglementen zou nemen, maar dat hij de SS-politiek in grote lijnen wel zou uitvoeren, hoe die zich ook mocht ontwikkelen. Oskar had de politiechef vorig jaar Kerstmis bedacht met een half dozijn flessen cognac. Nu de man in macht was gegroeid zou hij hem dit jaar een groter aantal sturen. Het was vanwege deze machtswisseling, waarbij de SS van alleen maar de arm der politiek er ook de maker van werd, dat de OD onder de hoge junizon van karakter veranderde. Oskar raakte, gewoon door langs het getto te rijden, bekend met een nieuwe figuur, een ex-glazenmaker, Symche Spira geheten, de nieuwe kracht in de OD. Spira had een orthodoxe achtergrond en verachtte, zowel door zijn eigen verleden als zijn aard, de vereuropeeste joodse liberalen die nog in de Joodse Raad te vinden waren. Hij ontving zijn orders niet van Artur Rosenzweig, maar van Untersturmführer Brandt en het SS-hoofdkwartier aan de overkant van de rivier. Van zijn beraadslagingen met Brandt keerde hij met grotere sluwheid en macht naar het getto terug. Brandt had hem gevraagd een Politieke Afdeling van de OD op te zetten en te leiden, en daar wierf hij verschillende van zijn vrienden voor aan. Hun uniform was niet langer de pet met armband, maar werd in plaats daarvan grijs overhemd, cavaleriebroek, koppel met draagriem, en glimmende SS-laarzen. Spira's Politieke Afdeling zou verder gaan dan schoorvoetend de verlangde medewerking verlenen, en zou vol corrupte lieden zitten, vol mannen met complexen, met diepgewortelde rancunes over de geringschattende manier waarop ze vroeger maatschappelijk en intellectueel door de eerzame joodse burgerij waren bejegend. Behalve Spira waren er Szymon Spitz en Marcel Zellinger, Ignacy Diamond, David Gutter de verkoper, Forster en Grüner en Landau. Ze legden zich toe op een carrière van afpersing en het opstellen van lijsten van onbevredigende of opstandige gettobewoners ten behoeve van de SS. Poldek Pfefferberg wilde zich nu aan het korps onttrekken. Het gerucht ging dat de Gestapo alle OD 'ers trouw aan de Führer zou laten zweren, waarna ze geen redenen tot ongehoorzaamheid meer zouden hebben. Poldek wilde niet hetzelfde beroep uitoefenen als de grijsheemd Spira of als Spitz en Zellinger, de opstellers van lijsten. Hij ging naar het ziekenhuis aan het einde van de straat, op de hoek van de Wegierska, voor een onderhoud met een vriendelijke arts, Alexan-der

Biberstein geheten, de officiële arts van de Joodse Raad. De broer van de dokter, Marek, was die eerste voorzitter van de Raad geweest en zat momenteel in de trieste Montelupich-gevangenis wegens valutaovertredingen en pogingen tot omkoping van ambtenaren. Pfefferberg vroeg Biberstein dringend hem een medisch attest te geven, zodat hij de OD zou kunnen verlaten. Dat was moeilijk, zei Biberstein. Pfefferberg zag er zelfs niet ziek uit. Hij zou niet kunnen doen alsof hij hoge bloeddruk had. Dokter Biberstein gaf hem voorlichting omtrent de symptomen van een slechte rug. Pfefferberg begon zich hevig kromlopend en gebruik makend van een wandelstok voor zijn dienst te melden. Spira was woedend. Toen Pfefferberg hem enige tijd geleden had gevraagd de OD te mogen verlaten, had de politiechef verklaard - als een commandant van een paleiswacht - dat je er alleen uit kon komen op je schild. Binnen het getto speelden Spira en zijn infantiele vriendjes Keurkorpsje. Ze waren het vreemdelingenlegioen, ze waren de pretorianen. 'We sturen je naar de Gestapodokter,' schreeuwde Spira. Biberstein, die zich bewust was geweest van de schaamte van de jonge Pfefferberg, had hem goed geïnstrueerd. Poldek doorstond het onderzoek van de Gestapoarts en werd uit de OD ontslagen wegens lijden aan een kwaal die een goed functioneren bij het toezicht houden op menigten waarschijnlijk zou bemoeilijken. Spira gaf bij zijn afscheid van agent Pfefferberg uiting aan smalende vijandigheid. De volgende dag viel Duitsland Rusland binnen. Oskar hoorde het nieuws clandestien op de BBC en begreep dat het plan voor Madagascar nu van de baan was. Het zou jaren duren voordat er schepen voor zo'n oplossing waren. Oskar voelde dat door die gebeurtenis de essentie van de SS-planning werd gewijzigd, omdat nu overal de economen, de ingenieurs, de planners van volksverhuizingen, de politiemannen van alle rangen de geestelijke instelling gingen aannemen die niet alleen paste bij een lange oorlog, maar ook bij het systematischer nastreven van een raciaal onberispelijk rijk.

In een zijsteeg van de Lipowa stond, met de achterkant naar de fabriekshal van Schindlers emailbedrijf, de Duitse Kistenfabriek. Oskar Schindler, altijd rusteloos en belust op gezelschap, slenterde er weleens heen voor een babbeltje met de Treuhander, Ernst Kuhnpast, of de ex-eigenaar en officieuze bedrijfsleider, Szymon Jereth. Jereths Kistenfabriek was twee jaar geleden de

Duitse Kistenfabriek geworden, volgens de gebruikelijke regeling - zonder dat er iets was betaald, zonder dat er stukken met zijn handtekening eronder waren opgesteld. Over de onrechtvaardigheid daarvan zat Jereth niet bepaald meer in. Het was de meeste mensen die hij kende overkomen. Waar hij wel over inzat was het getto. De ruzies in de keukens, de meedogenloze gemeenschappelijkheid van het leven daar, de stank van lichamen, de luizen die op je pak sprongen vanaf het vettige jasje van de man tegen wiens schouder je op de trap aanstreek. Mevrouw Jereth, vertelde hij Oskar, zat diep in de put. Ze was altijd aan mooie dingen gewend geweest; ze was afkomstig uit een goede familie in Kleparz, ten noorden van Krakau. En dan te bedenken, zei hij tegen Oskar, dat ik daar met al dat vurenhout wel een huis voor mezelf zou kunnen bouwen. Hij wees naar het braakliggende terrein achter zijn fabriek. Arbeiders speelden er voetbal, uitgestrekte spelen, met hard geren in overvloedige ruimte. Het grootste gedeelte hoorde bij de fabriek van Oskar, de rest was van een Pools echtpaar, Bielski geheten. Maar daar wees Oskar de arme Jereth niet op, en evenmin zei hij dat die lege ruimte ook hem had beziggehouden. Oskar had meer belangstelling voor het impliciete aanbod van timmerhout. Kun je zoveel vurenhout 'vervreemden'? Ach, weet u, zei Jereth, het is alleen maar een kwestie van administratie. Ze stonden samen bij het raam van Jereths kantoor naar het kale stuk land te kijken. Uit de fabriek kwam het geluid van gehamer en gierende elektrische zagen. Ik zou het vreselijk vinden om het contact met deze plek te verliezen, zei Jereth tegen Oskar. Ik zou het vreselijk vinden om gewoon in een of ander werkkamp te verdwijnen en me ver hiervandaan te moeten afvragen wat die rotgekken hier aan het doen waren. Dat zult u toch wel begrijpen, Herr Schindler? Een man als Jereth zag geen redding in het verschiep. De Duitse legers schenen zich in Rusland in een onbeperkt succes te verheugen, en zelfs de BBC had er moeite mee te geloven dat ze naar een fatale frontpositie oprukten. De orders van de Rüstungsinspektion voor veldkeukenartikelen belandden achter elkaar op Oskars bureau, doorgestuurd met de complimenten van generaal Julius Schindler onder aan de begeleidende brieven gekrabbeld, en vergezeld van de telefonische gelukwensen van diverse lagere officieren. Hij aanvaardde de orders en felicitaties zoals ze waren, maar beleefde een tegenstrijdig genoegen aan de onstuimige brieven die zijn vader hem schreef om hun verzoening te vieren. Het zal niet lang duren, zei Schindler senior. Die man [Hitler] is niet bestemd het lang vol te houden. Amerika zal hem uiteindelijk aanpakken. En de Russen? Mijn god, heeft iemand ooit de moeite genomen de dictator erop te wijzen hoeveel goddeloze barbaren daarginds wel niet wonen? Oskar glimlachte om de

brieven en maakte zich geen zorgen om de tegengestelde genoegens - de commerciële opgetogenheid over de orders van de Rüstungsinspektion en het intiemere genot van de subversieve brieven van zijn vader. Oskar stuurde Hans een maandelijks bankwissel van duizend Reichsmark, ter ere van de ouderliefde en de opstandigheid, en om het genoeg van de vrijgevigheid. Het was een snel verlopend en nog steeds bijna pijnloos jaar. Langere uren dan Schindler ooit had gemaakt, feestjes in het Cracovia, drinkgelagen in de jazzclub, bezoeken aan de verdieping van de verrukkelijke Klonowska. Toen de bladeren begonnen te vallen vroeg hij zich af waar het jaar was gebleven. De indruk van verdwenen tijd werd nog versterkt door de late zomer, en nu door vroeger dan gewoonlijk vallende herfstregens. De asymmetrische jaargetijden zouden door in het voordeel der Sovjets te werken van invloed zijn op het leven van alle Europeanen. Maar voor Herr Oskar Schindler aan de Lipowastraat was weer nog steeds gewoon weer.

Toen, helemaal op het einde van 1941, bevond Oskar zich ineens onder arrest. Iemand - een van de Poolse verzendknechten, een van de Duitse technici op de munitieafdeling, het viel niet te zeggen - had hem aangebracht, was naar de Pomorskastraat gegaan en had daar inlichtingen gegeven. Twee Gestapoagenten in burger reden op een morgen de Lipowastraat op en blokkeerden de toegang met hun Mercedes, alsof ze van plan waren een einde aan alle handelsactiviteiten van Emalia te maken. Boven bij Oskar kwamen ze voor den dag met machtigingen om zijn hele bedrijfsboekhouding mee te nemen. Maar ze schenen geen handelskennis te hebben. 'Wat voor boeken wilt u precies hebben?' vroeg Schindler ze. 'Kasboeken,' zei de een. 'Uw hoofdregisters,' zei de ander. Het was een ontspannen arrestatie; ze keuvelden met Klonowska terwijl Oskar zelf zijn journaal en grootboek ging halen. Oskar kreeg de tijd om een paar namen op een blocnote te krabbelen, zogenaamd die van zakenrelaties met wie hij afspraken had die nu moesten worden afgezegd. Maar Klonowska begreep dat het een lijstje van mensen was die moesten worden benaderd om hem op borgtocht vrij te helpen krijgen. De eerste naam op het lijstje was die van Oberführer Julian Schemer; de tweede die van Martin Plathe van de Abwehr in Breslau. Dat zou een interlokaal telefoontje worden. De derde naam was van de bewindvoerder van de *Ostfaser-fabriek*, de dronken legerveteraan Franz Bosch, met wie Schindler een regeling voor partijen clandestiene keukenartikelen had getroffen. Zich vooroverbuigend over Klonowska's schouder, over haar opgestoken vlasblonde haar, onderstreepte hij de naam van Bosch. Als man van invloed

kende en gaf hij adviezen aan iedere hoge functionaris die op de zwarte markt van Krakau meespeelde. En Oskar wist dat deze arrestatie verband hield met de zwarte markt, waarvan het riskante was dat je wel altijd functionarissen kon vinden die bereid waren zich te laten omkopen, maar nooit de jaloezie van een van je werknemers kon voorspellen. De vierde naam op het lijstje was die van de Duitse directeur van Ferrum AG in Sosnowitz, het bedrijf waarvan Herr Schindler zijn staal betrok. Die namen waren hem tot troost toen de Gestapo-Mercedes hem naar de Pomorskastraat bracht, ongeveer een kilometer ten westen van het Centrum. Ze waren een garantie dat hij niet spoorloos in het systeem zou verdwijnen. Hij was dus niet zo weerloos als de duizend gettobewoners die overeenkomstig de lijsten van Symche Spira waren opgepakt en, onder de vorststerren van de advent, lopend waren afgevoerd naar de veewagons op het station van Prokocim. Oskar kende een paar hoge omes. Het SS-complex in Krakau was een kolossaal, modern gebouw, humorloos, maar niet zo ontzagwekkend als de Montelupich-gevangenis. Toch bracht het gebouw, zelfs als je geen geloof hechtte aan de geruchten over marteling waarmee het werd geassocieerd, de arrestant zodra hij er binnenkwam in verwarring door zijn omvang, zijn Kafkaëske gangen, de doffe dreiging van de namen der afdelingen die op de deuren waren geschilderd. Hier vond je het hoofdkwartier van de SS, de hoofdbureaus van de Ordnungspolizei, van de *Kripo*, *Sipo* en Gestapo, het Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt, het *Personalhauptamt*, het *Judenreferat*, het Rasse- und Siedlungshauptamt, het *Hauptamt SS-Gericht*, het *Reichskommissariat zur Festigung deutschen Volkstums*, de *Volksdeutsche Mittelstelle*. Ergens in die bijenkorf begon een Gestapoman van middelbare leeftijd, die een nauwkeuriger boekhoudkundige kennis scheen te hebben dan de twee agenten die Oskar hadden gearresteerd, hem te ondervragen, 's Mans manier van doen was half geamuseerd, als van een douanier die ontdekt dat een passagier die van deviezensmokkel wordt verdacht in werkelijkheid kamerplanten voor een tante smokkelt. Hij zei tegen Oskar dat alle ondernemingen die zich met oorlogsproductie bezighielden kritisch werden onderzocht. Oskar geloofde het niet, maar hield zijn mond. Herr Schindler kon wel begrijpen, zei de Gestapoman tegen hem, dat bedrijven die een bijdrage aan de oorlogsinspanning leverden een morele plicht hadden hun hele produktie aan die grote onderneming te wijden - en de economie van het gouvernement-generaal niet door onregelmatige transacties te ondermijnen. Oskar begon te mompelen met die merkwaardige gromstem van hem die tegelijkertijd dreiging en bonhomie kon inhouden. 'Wilt u zeggen, Herr *Wachtmeister*, dat er berichten

zijn dat mijn fabriek de vereiste quota niet haalt?' 'U leeft erg luxueus,' zei de man, maar met een toegeeflijke glimlach, alsof dat best mocht, het aanvaardbaar was dat belangrijke industriëlen luxueus leefden. En iedereen die luxueus leeft, verklaarde hij... tja, we moeten zeker weten dat zijn levensstandaard geheel met wettige orders is opgebouwd. Oskar straalde de Gestapoman toe. 'Wie u mijn naam ook heeft gegeven,' zei hij, 'Is een gek en verknoeit uw tijd.' 'Wie is de bedrijfsleider van DEF?' vroeg de Gestapoman, zonder hier aandacht aan te schenken. 'Abraham Bankier.' 'Een jood?' 'Natuurlijk. De zaak was vroeger van familieleden van hem.' Deze registers waren misschien wel voldoende, zei de Gestapoman, maar als ze nog meer gegevens wilden hebben kon Herr Bankier, nam hij aan, daar wel voor zorgen. 'Bedoelt u dat u me in hechtenis houdt?' vroeg Oskar. Hij begon te lachen. 'Ik wil u nu wel vertellen,' zei hij, 'dat ik, wanneer Oberführer Schemer en ik hier bij een borrel om zitten te lachen, tegen hem zal zeggen dat u me met de grootste hoffelijkheid hebt behandeld.' De twee die de arrestatie hadden verricht brachten hem naar de tweede verdieping, waar hij werd gefouilleerd, en sigaretten plus honderd zloty voor de aanschaf van kleine luxedingen mocht houden. Toen werd hij opgesloten in een slaapkamer - een van de beste die ze hadden, vermoedde Oskar, voorzien van een wastafel en toilet en stoffige gordijnen bij het tralievenster, het soort kamer waarin ze waardigheidsbekleders onderbrachten wanneer ze ondervraagd werden. Als de waardigheidsbekleider werd vrijgelaten, kon hij over zo'n kamer niet klagen, al kon hij er evenmin over juichen. En als men tot de conclusie kwam dat hij een verrader, opstandeling of economische misdadiger was, dan zou hij ineens, alsof de vloer van deze kamer zich als een valluik opende, roerloos en bloedend in een verhoorcel in de kelder zitten wachten in een van een reeks zitboxen die ze trams noemden, met het vooruitzicht op de Montelupich, waar gevangenen in hun cel werden opgehangen. Oskar bestudeerde de deur. Wie aan me komt, nam hij zich voor, die laat ik naar Rusland sturen. Hij kon slecht wachten. Na een uur klopte hij van binnenuit op de deur en gaf de Waffen-SS'er die opendeed vijftig zloty om een fles wodka voor hem te kopen. Het was natuurlijk driemaal de prijs van de drank, maar dat was Oskars methode. Later op de dag kwam er, door een regeling tussen Klonowska en Ingrid, een tas met toiletartikelen, boeken en een pyjama. Hij kreeg een voortreffelijke maaltijd met een halve fles Hongaarse wijn erbij, en niemand kwam hem storen of een vraag stellen. Hij vermoedde dat de accountant nog op de boeken van Emalia zat te zwoegen. Hij zou blij zijn geweest met een radio om naar het BBC-nieuws uit Rusland, het Verre Oosten en de sinds kort meestrijdende Verenigde Staten te kunnen luisteren, en had het

gevoel dat zijn cipiers hem, als hij erom vroeg, er misschien wel een zouden brengen. Hij hoopte dat de Gestapo zijn woning aan de Straszewskiego niet was binnengegaan om het huisraad en Ingrid's juwelen te taxeren. Maar toen hij in slaap viel, was hij ondertussen in het stadium beland dat hij naar een confrontatie met ondervragers uitkeek. De volgende morgen werd hem een goed ontbijt gebracht - haring, kaas, eieren, broodjes, koffie - en nog steeds viel niemand hem lastig. En toen kwam de SS-accountant van middelbare leeftijd met het journaal en het grootboek bij zich hem opzoeken. De accountant wenste hem goedemorgen. Hij hoopte dat hij goed had geslapen. Er was geen tijd geweest om meer dan een vluchtig onderzoek van Herr Schindlers boeken uit te voeren, maar er was besloten dat een heer met zo'n hoog aanzien bij zoveel mensen met invloed op de oorlogsinspanning voorlopig niet al te dicht op de vingers hoefde te worden gekeken. We hebben, zei de SS'er, zekere telefoontjes gekregen... Oskar was er, toen hij de man bedankte, van overtuigd dat het ontslag tijdelijk was. Hij nam de boeken in ontvangst en kreeg bij de receptie al zijn geld terug. Beneden wachtte Klonowska hem stralend op. Haar verbindingswerk had dit resultaat opgeleverd - dat Schindler in zijn double-breasted pak en zonder een schrammetje uit het huis des doods te voorschijn kwam. Ze nam hem mee naar de Adler, die ze binnen het hek had mogen parkeren. Op de achterbank zat haar belachelijke poedeltje.

Het kind arriveerde laat in de middag bij de Dresners, aan de oostkant van het getto. Ze was door het Poolse echtpaar dat op het platteland voor haar had gezorgd naar Krakau teruggebracht. Ze hadden de Poolse Blauwe Politie bij de poort kunnen overreden hen voor zaken het getto in te laten, en het kind ging voor het hunne door. Ze waren fatsoenlijke mensen en schaamden zich ervoor dat ze haar vanaf het platteland naar Krakau en het getto hadden gebracht. Het was een lief meisje, en ze waren aan haar gehecht. Maar je kon een joods kind niet meer op het platteland hebben. De gemeentelijke autoriteiten - om het over de SS maar niet te hebben - loofden voor iedere verraden jood bedragen van vijfhonderd zloty en meer uit. Het waren de burens. Je kon je burens niet vertrouwen. En dan zou niet alleen het kind in moeilijkheden zitten, maar wij allemaal. Mijn god, er waren streken waar de boeren met sikkels en zeisen op jodenjacht gingen.

Het kind leek niet al te erg te lijden onder de vuilheid van het getto waarin het nu moest leven. Ze zat aan een klein tafeltje tussen schermen van vochtige kleding kieskeurig het broodkapje dat mevrouw Dresner haar had gegeven op te eten. Ze aanvaardde alle lievigheden die maar door de vrouwen die de keuken deelden werden geuit. Mevrouw Dresner merkte hoe vreemd behoedzaam het kind bij al haar antwoorden was. Maar het meisje had haar ijdelheden en, net als de meeste driejarigen, een hartstochtelijke voorkeur voor één kleur. Rood. Ze zat daar gekleed in rode muts, rode jas, rode laarsjes. De boeren hadden wel aan haar hartstocht toegegeven. Mevrouw Dresner voerde een gesprek met het kind door over haar echte ouders te praten. Die hadden ook op het platteland gewoond -in feite ondergedoken gezeten. Maar, zei mevrouw Dresner, ze zouden gauw bij iedereen hier in Krakau komen. Het kind knikte, maar dat ze zweeg leek niet door verlegenheid te komen. In januari waren haar ouders opgepakt aan de hand van een lijst die de SS door Spira was verschaft, en waren terwijl ze in colonne naar het station van Prokocim werden afgevoerd langs een menigte joelende Polen gekomen - 'Dag, joden.' Ze waren uit de colonne geglipt als twee nette Poolse burgers die de straat overstaken om naar de deportatie van maatschappelijke vijanden te kijken, hadden zich bij de menigte aangesloten, zelf een beetje gejoeld, en waren toen weggeslenterd naar het platteland rond die afgelegen voorstad. Nu merkten ook zij dat het leven daarbuiten niet veiliger was en waren van plan in de zomer heimelijk naar Krakau terug te keren. De moeder van 'Roodkapje', zoals de jongens Dresner haar doopten zodra ze met de werkcommando's vanuit de stad thuis waren gekomen, was een volle nicht van

mevrouw Dresner. Weldra kwam ook de dochter van mevrouw Dresner, de jonge Danka, thuis van haar werk als schoonmaakster op de vliegbasis van de *Luftwaffe*. Danka was bijna veertien en groot genoeg voor de *Kennkarte*, waarmee ze buiten het getto kon werken. Ze was enthousiast over het kind, dat zich echter niet wilde laten kennen. 'Genia, ik ken je moeder, Eva. We gingen altijd samen winkelen om jurken te kopen, en dan kocht ze ook gebakjes voor me bij de patisserie in de Brackastraat.' Het kind bleef zitten waar het zat, glimlachte niet, keek voor zich uit. 'Dat is fout, mevrouw. Mijn moeder heet niet Eva, maar Jasja.' Ze ging door met het opnoemen van de namen aan de fictieve Poolse stamboom waarin haar ouders en de boeren haar hadden getraind voor het geval de Blauwe Politie of de SS haar ooit zou ondervragen. De familieleden keken elkaar fronsend aan, tot zwijgen gebracht door de ongewone slimheid van het kind, waren erdoor gechoqueerd, maar wilden er niets ondermijnings van zeggen, omdat het nog voor het einde van de week weleens een essentieel overlevingsinstrument zou kunnen zijn. Om etenstijd arriveerde Idek Schindel, de oom van het kind, een jonge dokter die in het gettoziekenhuis aan de Wegierskastraat werkte. Hij was zo'n grillige, wat plaagzieke, gekke oom waaraan een kind behoefte heeft. Zodra Genia hem zag, wérd ze een kind, kwam van haar stoeltje en rende op hem af. Als hij die mensen hier neven en nichten noemde, dan waren ze dat. Nu kon je toegeven dat je een moeder had die Eva heette en dat je opa en oma niet echt Ludwik en Sophia heetten. Toen kwam Juda Dresner, inkoper bij de zaak van Bosch, thuis en was het gezelschap compleet.

Op 28 april was Schindler jarig, en in 1942 vierde hij dat als een kind van de lente, luidruchtig, uitbundig. Het was een grote dag bij DEF. De Herr Direktor liet schaars wittebrood brengen, zonder op kosten te letten, om tussen de middag bij de soep te worden geserveerd. De feestvreugde breidde zich uit tot in het voorkantoor en naar de fabriekshallen achter. Oskar Schindler, industrieel, vierde de algemene, sappige volheid des levens. Deze, zijn vierendertigste, verjaardag begon vroeg bij Emalia. Schindler gaf het sein door met drie flessen cognac onder zijn arm door het voorkantoor te lopen om die met de technici, de boekhouders en de tekenaars te delen. De kantoormensen van de afdelingen Boekhouding en Personeel kregen handenvol sigaretten toegestopt, en zo halverwege de ochtend hadden de uitdelingen zich tot de fabriek uitgebreid. Er werd een taart van een banketbakker binnengebracht, en Oskar verdeelde hem op het bureau van Klowska. Afvaardigingen van joodse en Poolse arbeiders

begonnen het kantoor binnen te komen om hem te feliciteren, en hij zoende hartelijk een meisje genaamd Kucharska, wier vader voor de oorlog in het parlement had gezeten. En toen kwamen de joodse meisjes en de mannen hem een hand geven, en zelfs Stern was op de een of andere manier van de fabriek De Vooruitgang, waar hij nu werkte, vandaan gekomen om Oskar vormelijk een hand te geven maar voelde zich ineens in een ribbenkrakende omhelzing gesloten. Die middag nam iemand, misschien dezelfde ontevredene als de vorige keer, contact op met de Pomorska en klaagde Schindler om zijn raciale onwelvoeglijkheden aan. Zijn boeken mochten dan een kritisch onderzoek kunnen doorstaan, niemand kon echter ontkennen dat hij een jodenlikker' was. De manier waarop hij werd gearresteerd maakte een professionelere indruk dan de vorige keer. Op de ochtend van de 29ste blokkeerde een Mercedes de toegang tot de fabriek en twee Gestapoagenten, die op de een of andere manier zekerder van hun zaak leken dan de vorige twee, kwamen hem bij het oversteken van het binnenterrein van de fabriek tegen. Hij werd ervan beschuldigd, zeiden ze, de bepalingen van de rassen- en vestigingswet te hebben overtreden. Ze wilden dat hij met hen meekwam. En nee, het was niet nodig dat hij eerst naar zijn kantoor ging. 'Hebt u een arrestatiebevel?' vroeg hij hun. 'Dat hebben we niet nodig,' zeiden ze. Hij glimlachte naar hen. De heren moesten wel begrijpen dat ze, als ze hem zonder arrestatiebevel meenamen, daar nog spijt van zouden krijgen. Hij zei het luchtig, maar merkte aan hun gedrag dat hun dreiging sinds de half komische detentie van vorig jaar harder en geconcentreerder was geworden. De vorige keer was het gesprek op de Pomorska over economische regels gegaan, en over de vraag of die waren geschonden. Ditmaal ging het om een groteske wet, de wet van de lagere instincten, verordeningen van de donkere hersenhelft. Serieuze kost. 'Het risico van spijt zullen we moeten nemen,' zei een van hen. Hij taxeerde hun zelfverzekerdheid, hun gevaarlijke onverschilligheid tegenover hem, een man van kwaliteiten, net vierendertig geworden. 'Op een lentemorgen,' zei hij tegen hen, 'kan ik er wel een paar uur tussenuit voor een ritje.' Hij troostte zich met de gedachte dat hij wel weer in een van die mooie cellen aan de Pomorska zou worden gestopt. Maar toen ze rechtsaf de Kolejowa insloegen, wist hij dat het ditmaal de Montelupich-gevangenis zou worden. 'Ik zal wèl een advocaat willen spreken,' zei hij. 'Op z'n tijd,' zei de chauffeur. Oskar had er het tamelijk betrouwbare woord van een van zijn drinkgezellen voor, dat het Jagiello-instituut voor Anatomie lijken uit de Montelupich kreeg. De muur van het gebouw strekte zich over een lang blok uit, en de onheilspellende gelijkheid van de ramen op de derde en vierde verdieping was vanaf de achterbank van de

Gestapo-Mercedes te zien. Na de toegangspoort en de overwelfde gang te zijn doorgelopen kwamen ze bij een kantoor waar de bureau-SS'er fluisterend sprak, alsof hardop praten oorverdovende echo's in de smalle gangen zou veroorzaken. Ze namen hem zijn geld af, maar zeiden dat hij het tijdens zijn gevangenschap met bedragen van vijftig zloty per dag zou terugkrijgen. Nee, zeiden de agenten die hem hadden gearresteerd, het was nog geen tijd om er een advocaat bij te roepen. Toen vertrokken ze, en terwijl hij in de gang werd bewaakt, luisterde hij of hij soms sporen van gegil hoorde die in deze kloosterstilte door de kieren der kijkraampjes in de muren naar buiten zouden kunnen dringen. Men voerde hem een trap af, een claustrofobieverwekkende tunnel in en langs een reeks gesloten cellen, bij één waarvan het tralieluik openstond. Een stuk of zes gevangenen zaten er in hemdsmouwen allemaal in een aparte box, met het gezicht naar de achtermuur, zodat hun gelaatstrekken niet te zien waren. Oskar merkte een gescheurd oor op. En iemand zat te snuffen, maar was wel zo verstandig zijn neus niet te snuiten. *Klonowska, Klonoivska, denk je aan je telefoontjes, liefje?* Ze maakten een cel voor hem open en hij ging naar binnen. Even was hij bang geweest dat het er misschien vol zou zijn. Maar in de cel zat maar één andere gevangene, een militair met zijn overjas tot om zijn oren voor de warmte, op een van de twee lage houten bedden, allebei met een stromatras. Er waren uiteraard geen wastafels. Wel een wateremmer en een afvalbak. En wat zich ontpopte als een *Standarten-führer* van de Waffen-SS met een lichte stoppelbaard, een smoezelig, losgeknoopt overhemd onder de overjas, en bemodderde laarzen. 'Welkom, heer,' zei de officier met een scheve grijns, en hief zijn ene hand naar Oskar op. Hij was een knappe vent, een paar jaar ouder dan Oskar. Het zat erin dat hij een valstrik was. Maar je vroeg je af waarom ze hem in uniform hadden gestoken en hem zo'n hoge rang gegeven hadden. Oskar keek op zijn horloge, ging zitten, stond op, keek naar boven, naar de hoge ramen. Er kwam wat licht van de oefenplaats binnensijpelen, maar het was niet het soort raam waar je tegenaan kon leunen om verlichting te brengen in de intimiteit van de twee dicht op elkaar staande britsen, van het met de handen op de knieën tegenover elkaar zitten. Ten slotte begonnen ze te praten. Oskar was erg op zijn hoede, maar de *Standartenführer* kletste erop los. Hoe hij heette? Philip heette hij. Hij vond niet dat heren in de gevangenis hun achternaam moesten noemen. Bovendien werd het tijd dat de mensen elkaar eens gingen tutoyeren. Als we elkaar allemaal eerder waren gaan tutoyeren, zouden we nu een gelukkiger volk zijn. Oskar concludeerde dat de man, als hij geen valstrik was, een soort inzinking had gehad, misschien wel aan shock leed. Hij was op veldtocht in Rusland geweest,

en zijn bataljon had de hele winter Nowgorod helpen belegeren. Toen had hij verlof gekregen om een Poolse vriendin in Krakau op te zoeken, en ze hadden zich, zoals hij zei, 'In elkaar verloren', en drie dagen na het verstrijken van de verloftijd was hij in haar woning gearresteerd. 'Ik denk dat ik besloot,' zei Philip, 'niet zo verdomd precies met data te zijn toen ik zag hoe die andere zakken' - hij zwaaide met een hand naar het plafond, ter aanduiding van het bouwsel om hem heen, de SS-plannenmakers, de accountants, de bureaucraten - 'toen ik zag hoe die leefden. Het was niet dat ik bewust besloot zonder verlof afwezig te zijn. Maar ik vond alleen dat ik verdomme wel recht op wat bewegingsvrijheid had.' Oskar vroeg hem of hij liever aan de Pomorskastraat zou zitten. Nee, zei Philip, ik zit liever hier. De Pomorska zag er wel meer als een hotel uit, maar die zakken hadden er een dodencel, vol glanzende chroomstangen. Maar dat even terzijde, wat had Oskar gedaan? 'Ik heb een joods meisje gezoend,' zei Oskar. 'Een werkneemster van me. Daar word ik van beticht.' Daarop begon Philip te joelen. 'O, o! En viel je pik eraf?' De hele middag bleef Standartenführer Philip op de SS afgeven. Dieven en uitspatters, zei hij. Hij kon het niet geloven. Het geld dat sommige van die zakken verdienden. En ze waren zo onkreukbaar begonnen. Ze zouden een arme Poolse donder nog vermoorden voor het smokkelen van een kilo spek terwijl ze zelf verdomme als Hanzebaronnen leefden. Oskar gedroeg zich alsof het allemaal nieuws voor hem was, alsof het idee van corruptheid in de kring der *Reichsführer* een pijnlijke aanval was op zijn provinciale Sudetenduitse onschuld, die er de oorzaak van was geweest dat hij zich had laten gaan en een joods meisje had gestreeld. Ten slotte ging Philip, afgemat door zijn kwaadheid, een dutje doen. Oskar wilde iets drinken. Wat drank zou de tijd helpen opschieten, de Standartenführer beter gezelschap maken als hij geen valstrik was en hem gemakkelijker door de mand laten vallen als hij het wel was. Oskar haalde een briefje van tien zloty te voorschijn en schreef er namen en telefoonnummers op; meer namen dan de vorige keer: twaalf. Hij pakte nog vier bankbiljetten, frommelde ze in zijn hand, liep naar de deur en klopte op het kijkluik. Er verscheen een SS-onderofficier - een ernstig gezicht van middelbare leeftijd dat hem van buitenaf aankeek. Hij zag er niet uit als iemand die Polen dood exerceerde of met zijn laarzen nieren stuktrapte, maar dat was natuurlijk een van de krachten bij het martelen: je verwachtte het niet van een man met het uiterlijk van een oom uit de provincie. Was het mogelijk vijf flessen wodka te bestellen? vroeg Oskar. Vijf flessen, meneer? zei de onderofficier. Het leek of hij advies gaf aan een jonge, onervaren drinker die over hoeveelheden aarzelde. Maar hij keek ook peinzend, alsof hij overwoog Oskar bij zijn superieuren aan te

geven. De kolonel en ik, zei Oskar, zouden het op prijs stellen als we ieder een fles konden krijgen om de conversatie te stimuleren. En laat ik u en uw collega's vragen de rest te accepteren, als attentie van mij. Ik neem ook aan, zei Oskar, dat een man van uw gezag de bevoegdheid heeft om namens een gevangene routinetelefoongesprekjes te voeren. U zult daar de telefoonnummers zien... ja, op het biljet. U hoeft ze niet allemaal zelf te bellen. Maar geeft u ze aan mijn secretaresse, wilt u? Ja, ze is de eerste op de lijst. Dat zijn zeer invloedrijke mensen, mompelde de SS'er. Je bent hartstikke gek, zei Philip tegen Oskar. Ze schieten je dood voor poging tot omkoping van hun bewakers. Oskar zeeg ogenschijnlijk achteloos neer. 't Is even stom als een jodin kussen, zei Philip. We zullen zien, zei Oskar. Maar hij was wel bang. Tenslotte kwam de onderofficier terug en bracht, samen met de twee flessen, een pak schone overhemden en onderkleden, een paar boeken en een fles wijn, door Ingrid in de woning aan de Straszewskiegostraat ingepakt en bij de poort van de Montelupich afgegeven. Philip en Oskar hadden een niet onplezierige avond samen, hoewel een bewaker één maal op de stalen deur bonkte en eiste dat ze ophielden met zingen. En zelfs toen, terwijl de drank de cel verruimde en het geraas van de Standartenführer een onverwachte kracht gaf, luisterde Schindler of hij geen verre kreten van boven, of het knoopgetik van morsetekens van een hopeloze gevangene in de aangrenzende cel hoorde. Eén keer maar verwaterde het effect van de wodka door de ware aard van het vertrek. Naast zijn bed, gedeeltelijk verscholen achter het stromatras, ontdekte Philip een minuscuul, met rood potlood aangebracht opschrift. Hij deed enkele ogenblikken moeite het te ontcijferen, maar kon het niet zo goed, want zijn Pools was veel langzamer dan dat van Oskar. "*Mijn god,*" vertaalde hij, "*wat hebben ze me geslagen.*" Tja, het is een wonderbare wereld, wat jij, vriend Oskar?' De volgende morgen werd Schindler met een helder hoofd wakker. Van katers had hij nooit last gehad, en hij vroeg zich af waarom andere mensen er zo'n drukte over maakten. Maar Philip zag bleek en was bedrukt. Hij werd in de loop van de ochtend meegenomen, en kwam terug om zijn spullen op te halen. Hij moest die middag voor een krijgsraad verschijnen, maar had een nieuwe aanstelling bij een opleidingsschool in Stutthof gekregen, zodat hij aannam dat ze niet van plan waren hem wegens desertie te fusilleren. Hij pakte zijn overjas van zijn brits en ging weg om een verklaring voor zijn Poolse pierewaaierij te geven. Alleengelaten las Oskar die dag een boek van Karl May dat Ingrid hem had gestuurd en had 's middags een gesprek met zijn advocaat, een Sudetenduitser die twee jaar tevoren een civielrechtelijke praktijk in Krakau was begonnen. Het onderhoud deed hem

goed. De reden van de arrestatie was zeker de genoemde; ze gebruikten zijn transraciale strelingen niet als voorwendsel om hem vast te houden terwijl ze intussen zijn zaken onderzochten. 'Maar het komt waarschijnlijk voor het SS-gerecht, en dan zal u worden gevraagd waarom u niet in het leger bent.' 'De reden daarvoor is duidelijk,' zei Oskar. 'Ik ben een onmisbare oorlogsproducent. Dat kunt u generaal Schindler laten verklaren.' Oskar was een langzame lezer en genoot van het boek van Karl May, over de jager en de Indiaanse wijze in de Amerikaanse wildernis -een fatsoenlijke relatie. Hij las het in elk geval niet overhaast, want het kon wel een week duren voordat hij voor de rechtbank zou verschijnen. De advocaat verwachtte dat de president van de rechtbank een toespraak over onbetamelijk gedrag voor een lid der Duitse natie zou houden en vervolgens een aanzienlijke boete zou opleggen. Het zij zo. Hij zou de rechtbank als een voorzichtiger mens verlaten. Op de vijfde ochtend had hij de halve liter zwarte ersatz-koffie die ze hem bij het ontbijt hadden gegeven al opgedronken toen een onderofficier en twee bewakers hem kwamen halen. Langs de stille deuren werd hij naar boven gebracht, naar een van de kantoren aan de voorkant. Daar trof hij een man die hij weleens op cocktail-party's had ontmoet, Obersturmbannführer Rolf Czurda, hoofd van de Krakau-se SD. Czurda zag er in zijn goede pak als een zakenman uit. 'Oskar, Oskar,' zei Czurda, als een oude vriend terechtwijzend. 'We geven je die joodse meisjes voor vijf Mark per dag. Je zou ons moeten zoenen, niet hen.' Oskar legde uit dat het zijn veijaardag was geweest. Hij was onbesuisd geweest. Hij had gedronken. Czurda schudde zijn hoofd. 'Ik heb nooit geweten dat je zo'n grote piet was, Oskar,' zei hij. 'Telefoontjes helemaal vanuit Breslau, van onze vrienden van de Abwehr. Natuurlijk zou het belachelijk zijn je van je werk te houden alleen maar omdat je een of andere jodin over d'r kontje hebt geaaid.' 'U bent erg begripvol, Herr Obersturmbannführer,' zei Oskar, en voelde het verzoek om een soort beloning bij Czurda vorm aannemen. 'Als ik ooit nog eens in de gelegenheid ben uw royale gebaar te beantwoorden...' 'Het geval wil,' zei Czurda, 'dat ik een oude tante heb die door een bombardement haar woning is kwijtgeraakt.' Nog een oude tante. Schindler klakte meewarig met zijn tong en zei dat een afgezant van overste Czurda te allen tijde welkom was op de Lipowastraat om er een keuze te doen uit de reeks produkten die er werden gemaakt. Maar het was niet goed om mensen als Czurda het idee te geven dat zijn vrijlating geheel en al een gunst was - en het keukengerief wel het minste wat de gelukkig vrijgelaten gevangene kon aanbieden. Toen Czurda zei dat hij kon gaan, maakte Oskar bezwaar. 'Ik kan niet zomaar mijn auto laten komen, Herr Obersturmbannführer. Tenslotte heb ik

maar een beperkte hoeveelheid brandstof.' Czurda vroeg of Schindler dan verwachtte dat de SD hem naar huis zou brengen. Oskar haalde zijn schouders op. Hij woonde wèl aan de andere kant van de stad, zei hij. Dat was een heel eind lopen. Czurda lachte. 'Oskar, ik laatje wel door een van mijn eigen chauffeurs terugbrengen.' Maar toen de limousine met draaiende motor onder aan de bordestrap klaarstond, en Schindler door een blik op de wezenloze ramen boven hem een teken wilde opvangen van die andere wereld, het rijk der marteling, der absolute gevangenschap - de hel achter tralies van degenen die geen potten en pannen hadden om mee te marchanderen - hield Rolf Czurda hem bij de elleboog terug. 'Alle gekheid op een stokje, Oskar, m'n beste kerel. Je zou gek zijn als je echt op een joods grietje verkikkerd zou raken. Ze hebben geen toekomst, Oskar. Dat is niet gewoon ouderwetse jodenhaterspraak; die verzekering geef ik je. Het is overheidsbeleid.'

13

Zelfs die zomer klampten de mensen binnen de muren zich vast aan het idee van het getto als een klein maar permanent rijk. In 1941 was het gemakkelijk genoeg geweest om daarin te geloven. Er was een postkantoor geweest, er waren zelfs gettopostzegels geweest. Er was ook een gettokrant geweest, al stond er weinig anders in dan verordeningen van de Wawel en de Pomorskastraat. Er was toestemming gegeven voor een restaurant aan de Lwówskastraat: Foersters Restaurant, waar de gebroeders Rosner, terug van de gevaren van het platteland en de wisselvallige hartstochten der boeren, viool en accordeon speelden. Even had het erop geleken dat het onderwijs hier in officiële klaslokalen voortgang zou vinden, dat er orkesten bijeen zouden komen en regelmatig zouden optreden, dat het joodse leven als in een heilzaam organisme langs de straten, van handwerksman tot handwerksman, van geleerde tot geleerde, zou doorstromen. Er was door de SS-bureaucraten van de Pomorskastraat nog niet definitief aangetoond dat het idee van zo'n soort getto niet zomaar als een gril, maar als een belediging voor de rationele richting der geschiedenis moest worden beschouwd. Toen dus Untersturmführer Brandt de voorzitter van de Joodse Raad, Artur Rosenzweig, naar de Pomorska liet halen om met het handvat van een karwats te worden afgeranseld, probeerde hij diens ongeneeslijke beeld van het getto als permanent verblijfsoord te corrigeren. Het getto was een depot, een rangeerspoor, een ommuurde tramremise. Aan alles wat tot de tegenovergestelde visie zou hebben opgewekt was in 1942 inmiddels een

einde gemaakt. Het was hier dus anders dan in de getto's waaraan oude mensen zelfs met genegenheid terugdachten. Muziek maken was hier geen beroep. Er waren geen beroepen. Henry Rosner ging in de Luftwaffe-mess op de vliegbasis werken. Daar ontmoette hij een jonge Duitse chef/beheerder, Richard, een goedlachse jongen die zich, zoals een chef dat kan, tussen de elementen koken en barbekeer voor de geschiedenis der twintigste eeuw verschool. Hij en Henry Rosner konden zo goed met elkaar overweg dat Richard de violist door de stad heen placht te sturen om het geld van de Luftwaffe-intendance op te halen -je kon geen Duitser vertrouwen, zei Richard; de vorige was 'm met alle soldij naar Hongarije gesmeerd. Zoals iedere barkeeper die zijn positie waard is, hoorde Richard het een en ander en won hij de sympathie van officieren. Op de eerste juni kwam hij naar het getto, in gezelschap van zijn vriendin, een Volksduitse, die een wijde cape droeg - wat gezien de junibuien geen al te overdreven kledingstuk leek. Door zijn beroep kende Richard een aantal politielui, onder anderen wachtmeester Oswald Bosko, zodat hij zonder moeite het getto binnenkwam, ook al was het officieel verboden terrein voor hem. Eenmaal binnen de poort stak Richard het Plac Zgody over en vond vervolgens het adres van Henry Rosner. Henry was verbaasd hen te zien. Hij had Richard nog maar een paar uur eerder in de mess achtergelaten, en toch stond hij daar met zijn meisje, allebei gekleed alsof ze officieel op bezoek kwamen. Het maakte het jaargetij nog vreemder voor Henry. De afgelopen dagen hadden de gettobewoners bij de oude Poolse Spaarbank aan de Józefiriskastraat in de rij gestaan voor de nieuwe persoonsbewijzen. Op je gele Kennkarte met zijn sepiakleurige pasfoto en grote blauwe J plakten de Duitse beambten nu - als je geluk had - een blauwe strook. De mensen verlieten de bank zwaaiend met hun persoonsbewijs met de *Blauschein* erop, alsof die hun recht om te ademen, hun blijvende legitimiteit aantoonde. Degenen die in de Luftwaffe-mess, de Wehrmacht-garage, de fabriek van Madritsch, Oskars Emalia of de fabriek De Vooruitgang werkten, konden de *Blauschein* allemaal zonder moeite krijgen. Maar degenen aan wie hij werd onthouden hadden het gevoel dat zelfs hun burgerschap van het getto ter discussie stond. Richard zei dat de jonge Olek Rosner bij zijn vriendin moest komen logeren. Het was te merken dat hij iets in de mess had gehoord. Hij kan niet zomaar de poort uit lopen, zei Henry. Het is met Bosko geregeld, zei Richard. Henry en Mancie aarzelden en overlegden met elkaar, terwijl het meisje met de cape beloofde dat ze Olek met chocola zou vetmesten. Een Aktion? vroeg Henry Rosner mompelend. Komt er een Aktion? Richard antwoordde met een vraag. Heb je je *Blauschein*? vroeg hij. Natuurlijk,

zei Henry. En Mancini? Mancini ook. Maar Olek niet, zei Richard. In de druilerige schemering liep Olek Rosner, enig kind, net zes jaar geworden, onder de cape van de vriendin van Richard de chef het getto uit. Zou een politieman de moeite hebben genomen de cape op te lichten, dan hadden zowel Richard als het meisje voor hun vriendschappelijke uitvluchtje kunnen worden doodgeschoten. Ook Olek zou verdwijnen. In de kinderloze hoek van hun kamer hoopten de Rosners dat ze een verstandig besluit hadden genomen. Poldek Pfefferberg, boodschapper van Oskar Schindler, had eerder dat jaar opdracht gekregen onderwijs te gaan geven aan de kinderen van Symche Spira, verheven glazenmaker, hoofd van de OD. Het was een minachtende sommatie, alsof Spira zei: 'Ja, we weten dat je niet voor *mannenwerk* deugt, maar je kunt althans wat voordelen van je opleiding aan mijn kinderen doorgeven.' Pfefferberg vermaakte Schindler met verhalen over de onderwijssessies ten huize van Symche. De politiechef was een van de weinige joden die een hele verdieping voor zichzelf hadden. Daar, te midden van tweedimensionale schilderijen van negentiende-eeuwse rabbijnen, liep Symche op en neer, terwijl hij luisterde naar het onderricht dat Pfefferberg gaf en de kennis blijkbaar als petunia's uit de oren van zijn kinderen wilde zien spruiten. Met zijn hand in zijn jasje gestoken geloofde hij, als man van het lot, dat dit Napoleontische maniertje een onder invloedrijke mannen algemeen gebruikelijk gebaar was.

De echtgenote van Symche was een schimmige vrouw, ietwat beduusd door de onverwachte macht van haar man, misschien ietwat buitengesloten door oude vrienden. De kinderen, een jongen van een jaar of twaalf en een meisje van veertien, waren gezeglijk, maar niet erg begaafd. Hoe het ook zij, toen Pfefferberg naar de Poolse Spaarbank ging, verwachtte hij de Blauschein zonder moeite te zullen krijgen. Hij was ervan overtuigd dat zijn werk bij de kinderen Spira als onmisbare arbeid zou worden aangemerkt. Op zijn gele persoonsbewijs stond hij als *Docent Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs* vermeld, en in een rationele wereld die nog maar ten dele op zijn kop stond was dat een eervol etiket. De beambten weigerden hem echter de plakstrook te geven. Hij ging met hen in discussie en vroeg zich af of hij zich moest beroepen op Oskar of op Herr Szepessi, de Oostenrijkse bureaucraat die aan het hoofd van het Duitse Arbeidsbureau verderop in de straat stond. Oskar had hem al een jaar lang gevraagd bij Emalia te komen, maar Pfefferberg had altijd gevonden dat het zijn clandestiene activiteiten te veel zou beperken als hij een volledige baan had. Toen hij het bankgebouw uit kwam, waren detachementen van de Duitse Veiligheidspolitie, de Poolse Blauwe Politie, en de Politieke Afdeling van de OD

op de stoepen bezig met het controleren van ieders persoonsbewijs en het arresteren van degenen die de plakstrook niet hadden. Een rij afgekeurden, schichtig kijkende mannen en vrouwen, stond al midden op dejózefinskastraat. Pfefferberg nam zijn Poolse militaire houding aan en legde uit dat hij natuurlijk een aantal vakken beheerste. Maar de *Schupo* waar hij tegen sprak schudde zijn hoofd en zei: 'Kom maar niet met verhaaltjes aan; geen Blauschein; je sluit je bij die rij aan. Begrepen, jood?' Pfefferberg ging in de rij staan. Mila, de tengere, knappe vrouw waarmee hij anderhalfjaar geleden was getrouwd, werkte voor Madritsch en had haar Blauschein al. Dat was dus in orde. Toen er meer dan honderd mensen in de rij stonden, moesten ze de hoek om, langs het ziekenhuis naar de binnenplaats van de oude Optima-banketbakkerij lopen. Daar stonden al honderden te wachten. Degenen die er het eerst waren hadden beslag gelegd op de schaduwrijke plekken van wat vroeger de stal was geweest, waar de Optima-paarden tussen de dissels van wagens beladen met roomsoezen en likeurbonbons werden gespannen. Het was geen luidruchtige groep. Er waren gestudeerden bij, bankiers als de Holzers, apothekers en tandartsen. Ze stonden rustig in groepjes te praten. De jonge apotheker Bachner sprak met een oud echtpaar, genaamd Wohl. Hier bevonden zich veel oude mensen. De ouden en armen die afhankelijk waren van het rantsoen van de Joodse Raad. Deze zomer was de Joodse Raad zelf, de verdeler van voedsel en zelfs van ruimte, minder onpartijdig geweest dan vorig jaar zomer. Tussen de gedetineerden liepen verpleegsters van het gettoziekenhuis met emmers water, dat, naar men zei, goed tegen spanning en desoriëntatie hielp. Het was in ieder geval zo ongeveer de enige medicijn, afgezien van wat clandestien cyanide, die het ziekenhuis had te geven. De ouden, de arme families uit de sjetetls, dronken het water halsstarrig zwijgend. De hele dag door kwamen er drie soorten politie met lijsten de binnenplaats op en werden er rijen mensen gevormd die bij de poort van de binnenplaats door SS-detachementen werden opgewacht en afgevoerd naar het station van Prokocim. Sommige mensen wilden aan deze volgende gang ontkomen door in de uithoeken van de binnenplaats te blijven. Maar Pfefferbergs manier was bij de poort rond te hangen en uit te kijken naar een functionaris bij wie hij zomaar iets kon beweren. Misschien zou Spira er zijn, uitgedost als een filmacteur en bereid - met ietwat lompe ironie - hem vrij te laten. In werkelijkheid stond bij het poortwachtershuisje een droef ogende jongen met een OD-pet op een lijst te bestuderen, de bladzijde met tengere vingers bij de hoek vasthoudend. Pfefferberg had niet alleen kort met de jongen in de OD gediend, maar ook in het eerste jaar van zijn onderwijscarrière aan het Kosciuszko-lyceum in Podgórze

aan zijn zusje les gegeven. De jongen keek op. Panie Pfefferberg, mompelde hij met uit die vervlogen dagen stammend respect. Alsof de binnenplaats vol doorgewinterde misdadigers stond, vroeg hij wat Panie Pfefferberg hier deed. 't Is onzin, zei Pfefferberg, maar ik heb nog geen Blauschein. De jongen schudde zijn hoofd. Komt u maar mee, zei hij. Hij liep met Pfefferberg naar een hogere geüniformeerde Schupo bij de poort en salueerde. Hij zag er met zijn rare OD-pet en magere, kwetsbare hals niet erg heldhaftig uit. Later vermoedde Pfefferberg dat zijn geloofwaardigheid daardoor groter was geweest. 'Dit is Herr Pfefferberg van de Joodse Raad,' loog hij met een knappe combinatie van respect en gezag. 'Hij heeft een paar familieleden bezocht.' Het omvangrijke politiewerk dat op de binnenplaats werd uitgevoerd scheen de Schupo te vervelen. Achteloos wuifde bij Pfefferberg de poort uit. Pfefferberg had geen tijd om de jongen te bedanken of na te denken over de mysterieuze vraag waarom een kind met een magere hals zelfs tot aan de dood voor je zal liegen, alleen maar omdat je zijn zusje met de ringen hebt leren omgaan. Pfefferberg rende direct naar het Arbeidsbureau en drong zich door de rij wachtenden heen. Achter de balie zaten Fraulein Skoda en Fraulein Knosalla, twee stevige, gezonde Sudetenduitse meisjes. 'Liebchen, Liebchen,' zei hij tegen Skoda, 'ze willen me weghalen omdat ik die plakstrook niet heb. Bekijk me eens, vraag ik je'. (Hij was gebouwd als een stier, en had voor zijn land hockey gespeeld en deel uitgemaakt van het Poolse skiteam.) 'Ben ik niet precies het soort kerel dat je hier graag in de buurt zou hebben?' Ondanks de mensenmassa's die haar de hele dag geen rust hadden gelaten, trok Skoda haar wenkbrauwen op terwijl ze een glimlach niet kon onderdrukken. Ze nam zijn Kennkarte aan. 'Ik kan u niet helpen Herr Pfefferberg,' zei ze tegen hem. 'Zij hebben hem u niet gegeven, dus kan ik het ook niet. Helaas...' 'Maar je kunt hem me wèl geven, Liebchen,' drong hij met luide, verleidelijke, melodramatische stem aan. 'Ik beheers vakken, Liebchen, ik beheers vakken.' Skoda zei dat alleen Herr Szepessi hem kon helpen, en het onmogelijk was ervoor te zorgen dat hij Szepessi te spreken kreeg. Daar zouden dagen overheen gaan. 'Maar je zult ervoor zorgen, Liebchen,' drong Pfefferberg aan. En dat deed ze. Daaraan ontleende ze haar reputatie een fatsoenlijk mens te zijn, omdat ze zich losmaakte van de starre beleidslijn en, zelfs op een drukke dag, op het individuele gezicht kon reageren. Maar een oude man vol wratten zou misschien minder succes bij haar hebben gehad. Herr Szepessi, die ook een humane reputatie had, al diende hij het monsterlijke apparaat, wierp een snelle blik op Pfefferbergs persoonsbewijs en mompelde: 'Maar we hebben geen gymleraren nodig.' Pfefferberg had Oskars werkaanbod altijd afgeslagen, omdat

hij zichzelf als een schnabbelaar, als een individualist beschouwde. Hij had geen zin om daar in het sombere Zablocie voor een mager loontje lange diensten te draaien. Maar nu begreep hij dat het tijdperk van het individualisme aan het verdwijnen was. De mensen moesten als basis voor het leven een vak hebben. 'Ik ben metaalpolijster,' zei hij tegen Szepessi. Hij had korte perioden gewerkt bij een oom van hem in Podgórze die een metaalfabriekje aan de Rekawka dreef. Herr Szepessi keek Pfefferberg vanachter zijn bril aan. 'Zo,' zei hij, 'dat is tenminste een beroep.' Hij nam een pen, kraste *Docent Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs* grondig door, daarmee een streep halend door de Jagiellonische opleiding waar Pfefferberg zo trots op was, en schreef er *Metaalpolijster* boven. Hij reikte naar een rubberstempel en een pot plaksel en pakte uit zijn bureau een blauwe strook. 'Nu,' zei hij, terwijl hij het document weer aan Pfefferberg overhandigde, 'nu kunt u, mocht u een Schupo tegenkomen, hem ervan overtuigen dat u een nuttig lid van de maatschappij bent.' Later dat jaar zouden ze de arme Szepessi naar Auschwitz sturen omdat hij zo gemakkelijk over te halen was.

14

Van verschillende kanten - van de politieman Toffel en van de dronken Bosch van Ostfaser, het textielbedrijf van de SS - bereikten Oskar Schindler geruchten dat 'de werkwijzen in het getto' (wat dat ook mocht betekenen) straffer werden. De ss bracht een aantal geharde Sonderkommandos vanuit Lublin, waar ze al degelijk werk op het gebied van rassenzuivering hadden verricht, naar Krakau. Toffel had Oskar aangeraden om, als hij niet wilde dat zijn productie werd onderbroken, tot na de eerste sabbat van juni een aantal veldbedden voor zijn nachtploeg neer te zetten. Dus richtte Oskar in de kantoren en boven in de munitieafdeling slaapruiden in. Sommigen van de nachtploeg wilden er graag slapen. Anderen hadden een vrouw, kinderen, ouders die in het getto op hen wachtten. Bovendien hadden ze de Blauschein, de heilige blauwe plakstrook, op hun Kennkarte. Op 3 juni kwam Abraham Bankier, Oskars bedrijfsleider, niet op de Lipowastraat opdagen. Schindler zat nog thuis aan de Straszewskiegostraat koffie te drinken toen hij door een van zijn secretaresses werd opgebeld. Ze had Bankier in een colonne het getto uit gevoerd zien worden, zonder zelfs bij Optima te stoppen, rechtstreeks op weg naar het depot Prokocim. Er waren ook andere arbeiders van Emalia bij de groep geweest. Reich was erbij geweest,

Leser... wel twaalf. Oskar gaf telefonisch opdracht zijn auto uit de garage te brengen. Hij reed de rivier over en de Lwowska af naar Prokocim. Daar liet hij zijn pas aan de wachters bij het hek zien. Het depot-emplacement stond vol met slierten veewagons, het station zelf was gevuld met de ontbeerlijke gettoburgers, in nette rijen opgesteld, nog steeds overtuigd en misschien wel terecht - van de waarde van passief en ordelijk reageren. Het was de eerste keer dat Oskar mensen en veewagons zo naast elkaar had zien staan, en hij vond het schokkender dan erover te horen; hij bleef er even van aan de rand van het perron stilstaan. Toen zag hij een juwelier die hij kende. Bankier gezien? vroeg hij. 'Die is al in een van de wagons, Herr Schindler,' zei de juwelier. 'Waar brengen ze jullie heen?' vroeg Oskar de man. 'We gaan naar een werkkamp, zeggen ze. Bij Lublin. Waarschijnlijk niet erger dan...' De man wuifde met een hand naar het verre Krakau. Schindler haalde een pakje sigaretten uit zijn zak, vond nog een paar briefjes van tien zloty en gaf het pakje en de briefjes aan de juwelier, die hem bedankte. Ze hadden ditmaal zonder iets mee te nemen hun huizen moeten verlaten. Er was gezegd dat de bagage zou worden opgestuurd. Eind vorig jaar had Schindler in het SS-bulletin voor budget en bouw gezien dat er offertes werden gevraagd voor de bouw van enkele crematoria in een kamp ten zuidoosten van Lublin. Belzec. Schindler bekeek de juwelier eens. Drie- of vierenzestig. Een beetje mager; had van de winter waarschijnlijk longontsteking gehad. Versleten krijtstreppak, te warm voor deze dag. En in de heldere, schrandere ogen een vermogen om eindig lijden te dragen. Zelfs in de zomer van 1942 was het niet mogelijk te gissen naar het verband tussen een man als deze en die ovens van enorme afmetingen. Waren ze van plan epidemieën onder de gevangenen te laten uitbreken? Ging dat de methode worden? Vanaf de locomotief liep Schindler langs de rij van meer dan twintig veewagons, ondertussen Bankiers naam roepend naar de gezichten die vanuit het open traliewerk hoog boven in de latten der wagons op hem neergluurden. Het was een geluk voor Abraham dat Oskar zich niet afvroeg waarom het Bankiers naam was die hij riep, dat hij niet bleef staan om zich te bedenken dat de naam van Bankier evenveel waard was als alle andere namen die in het rollend materieel van de Ostbahn waren geladen. Een existentialist zou misschien overweldigd zijn geweest door de aantallen op Prokocim, uit het veld geslagen door het beroep dat alle namen en stemmen gelijkelijk op hem deden. Maar Schindler was een filosofische onschuld. Hij kende de mensen die hij kende. Hij kende de naam van Bankier. '*Bankier! Bankier!*' riep hij voortdurend. Hij werd onderschept door een jonge SS-Oberscharführer, een deskundig

spoorwegtransporteur uit Lublin. Hij vroeg naar Schindlers pas. In de linkerhand van de man zag Oskar een enorme lijst - bladzijden vol namen. Mijn arbeiders, zei Schindler. Onmisbare industriearbeiders. Mijn bedrijfsleider. Het is waanzin. Ik heb bestellingen van de Rüstungsin-spektion, en jullie nemen hier de arbeiders mee die ik nodig heb om ze uit te voeren. U kunt ze niet terugkrijgen, zei de jongeman. Ze staan op de lijst... Uit ervaring wist de SS-onderofficier dat iedereen die daarop stond hetzelfde lot was beschoren. Oskar liet zijn stem dalen tot dat harde gemompel, het gebrom van een redelijke man met goede connecties die nog niet zijn zwaarste geschut in stelling ging brengen. Wist de Herr Oberscharführer wel hoeveel tijd het zou kosten om de deskundigen op te leiden om die op de lijst te vervangen? In mijn bedrijf, de Deutsche Emailwaren-fabrik, heb ik een munitieafdeling die onder de speciale bescherming van mijn naamgenoot generaal Schindler staat. Niet alleen zouden de kameraden van de Oberscharführer aan het Russische front door de onderbreking in de productie worden getroffen, ook zou het bureau van de Rüstungsinspektion om uitleg vragen. De jongeman schudde zijn hoofd - hij was alleen maar een geplaagde doorvoerfunctionaris. 'Dat soort verhaaltjes heb ik vaker gehoord, meneer,' zei hij. Maar toch was hij bezorgd. Oskar merkte het en bleef, half over hem heen gebogen, zachtjes en enigszins dreigend tegen hem praten. 'Ik heb niet de bevoegdheid om die lijst ter discussie te stellen,' zei Oskar. 'Waar is uw meerdere?' De jongeman knikte naar een ss-officier, een dertiger met een frons boven zijn bril. 'Mag ik uw naam, Herr Untersturmführer?' vroeg Oskar hem en trok al een aantekenboekje uit de zak van zijn jasje. De officier verklaarde iets over de heiligheid van de lijst. Die was voor deze man de veilige, rationele en enige basis voor deze hele jodenverwerking en treinenoperatie. Maar Schindler werd nu vinniger. Dat van die lijst had hij nu wel gehoord, zei hij. Wat hij had gevraagd was hoe de Untersturmführer heette. Hij was van plan zich direct tot Oberführer Schemer en generaal Schindler van de Rüstungsinspektion te wenden. 'Schindler?' vroeg de officier. Voor het eerst bekeek hij Oskar eens nauwkeurig. De man was gekleed als een magnaat, droeg het juiste insigne, had generaals in de familie. 'Ik geloof dat ik u wel kan garanderen, Herr Untersturmführer,' zei Schindler met zijn gemoedelijke bromstem, 'dat u binnen een week in het zuiden van Rusland zit.' Met de onderofficier voor hen uit liepen Herr Schindler en de officier naast elkaar tussen de rijen gevangenen en de volgeladen veewagons door. De locomotief stond al te stomen, terwijl de machinist, in afwachting van het vertreksein, uit zijn cabine leunend de trein afzag. De officier riep naar functionarissen van de Ostbahn die ze op het perron

passeerden dat ze nog even moesten wachten. Ten slotte kwamen ze bij een der achterste wagons. Daarin bevonden zich bij Bankier twaalf arbeiders; ze waren allemaal tegelijk ingestapt, alsof ze een gezamenlijke bevrijding verwachtten. De deur werd opengemaakt, en ze sprongen naar beneden - Bankier, en Frankel van het kantoor, Leser en de anderen van de fabriek. Ze waren terughoudend, omdat ze niemand wilden laten merken hoe blij ze waren dat de reis hun werd bespaard. Degenen die in de wagon achterbleven begonnen vrolijk te kletsen, alsof ze het goed hadden getroffen dat ze met zoveel extra ruimte konden reizen, terwijl de officier met nadrukkelijke pennenstreken de arbeiders van Emalia een voor een van de lijst schrapte en Oskar vroeg de bladzijden te paraferen. Toen Schindler de officier bedankte en zich omdraaide om achter zijn arbeiders aan te vertrekken, hield de man hem aan de elleboog van zijn jasje terug. 'Meneer,' zei hij, 'het maakt ons niets uit, begrijpt u. Het kan ons niets schelen of het deze dertien of dertien anderen zijn.' De officier, die fronsend had gekeken toen Oskar hem voor het eerst zag, leek nu rustig, alsof hij de grondgedachte van de situatie had ontdekt. Denk je dat je dozijn blikslagertjes belangrijk zijn? We vervangen ze door een dozijn andere blikslagertjes, en a! je sentimentaliteit om deze is voor niets geweest. 'Het is lastig met de lijst, meer niet,' legde de officier uit. De gezette kleine Bankier gaf toe dat de hele groep had verzuimd bij de oude Poolse Spaarbank een Blauschein af te halen. Schindler, ineens korzelig, zei dat ze dat dan alsnog moesten doen. Maar wat zijn norsheid verhulde was ontsteltenis over die drommen mensen op Prokocim die, omdat ze geen blauwe plakstrook hadden, op het nieuwe en definitieve symbool van hun status, de veewagon, stonden te wachten, om met een zware locomotief over hun horizon te worden getrokken. Nu, wisten ze door die veewagons, zijn we allemaal beesten bij elkaar.

15

Van de gezichten van zijn eigen arbeiders kon Oskar iets aflezen van de kwellingen van het getto. Want een mens had daar geen tijd om op adem te komen, geen ruimte om zich te nestelen, zijn gewoonten aan te houden of familierituelen in te stellen. Velen namen hun toevlucht tot en putten een soort troost uit het verdenken van iedereen - van de mensen in dezelfde kamer zo goed als van de OD'er op straat. Maar ja, zelfs de mensen met het gezondste verstand wisten niet zeker wie ze konden vertrouwen. 'Iedere bewoner,' schreef een jonge kunstschilder, genaamd Josef Bau, over een huis in het getto, 'heeft zijn eigen

wereld van geheimen en mysteries.' Kinderen hielden ineens op met praten bij een gekraak in het trappenhuis. Volwassenen ontwaakten uit dromen over verbanning en bezitsberoving en ontdekten dat ze verbannen en van hun bezit beroofd in een volle kamer in Podgórze lagen. Zo vonden de gebeurtenissen in hun dromen, zelfs de smaak van angst in dromen, hun vervolg in de angsten van de dag. In hun kamer, op straat, in de fabriek werden ze met vreselijke geruchten bestookt. Spira had nog een lijst, en die was twee of drie keer zo lang als de vorige. Alle kinderen zouden naar Tarnów gaan om doodgeschoten, naar Stutthof om verdronken, naar Breslau om geïndoctrineerd uitgeroeid, geopereerd te worden. Heb je een niet meer zo jonge vader of moeder? Ze brengen iedereen boven de vijftig naar de zoutmijnen van Wieliczka. Om te werken? Nee. Om ze stevig op te sluiten in ongebruikte kamers. Al deze geruchten, waarvan vele Oskar ter ore kwamen, berustten op een menselijk instinct om het kwade te voorkomen door het uit te spreken - om de schikgodinnen voor te zijn door hun te laten zien dat je even fantasierijk kon zijn als zij. Maar die juni nam al het ergste van wat ze droomden en rondfluisterden concrete vorm aan, en werd het onvoorstelbaarste gerucht een feit. Ten zuiden van het getto, voorbij de Rekawkastraat, verhief zich een heuvelachtig parklandschap. Er zat een bepaalde intimiteit - als die op middeleeuwse schilderijen van belegeringen - aan de manier waarop je over de zuidelijke muur van het getto heen kon kijken. Wanneer je te paard over de heuveltoppen reed, werd de plattegrond van het getto zichtbaar en kon je tijdens het rijden zien wat er in de straten beneden gebeurde. Schindler had deze voordelige omstandigheid opgemerkt toen hij hier in de lente met Ingrid had paardgereden. Nu besloot hij, geschrokken van wat hij op het depot van Prokocim had gezien, nogmaals te gaan rijden. De ochtend na de redding van Bankier huurde hij paarden bij de stal in het Bednarskiegopark. Ze waren onberispelijk uitgedost, hij en Ingrid, in lange rijjas, rijbroek en prachtige laarzen. Twee blonde Sudetenduitsers hoog boven de verstoorde mierenhoop van het getto. Ze reden door het bos omhoog en galoppeerden even over open weiden. Vanuit hun zadel zagen ze nu de Wegierskastraat, massa's mensen om de hoek van het ziekenhuis en, dichterbij, een SS-ploeg met honden die huizen binnenging, gezinnen die de straat op stroomden en ondanks de warmte jassen aantrokken, in de verwachting lang weg te zullen blijven. Ingrid en Oskar hielden in de schaduw van bomen hun paarden in en namen dit tafereel in ogeschouw, er gaandeweg verfijningen in opmerkend. OD'ers met wapenstokken werkten samen met de SS. Sommige van deze joodse politiemannen leken enthousiast, want binnen een paar minuten kijken vanaf de

heuvel zag Oskar drie onwillige vrouwen over de schouders geslagen worden. Eerst was er een naïeve boosheid in hem. De SS gebruikte joden om joden af te ranselen. In de loop van de dag zou echter duidelijk worden dat sommige OD'ers mensen sloegen om hen voor erger te behoeden. En er was trouwens een nieuwe regel voor de OD: als je een gezin niet op straat bracht, was je eigen gezin verloren. Schindler merkte ook dat zich in de Wegierskastraat voortdurend twee rijen vormden. De ene was stabiel, maar van de andere werden terwijl hij aangroeide regelmatig gedeelten de hoek om, de Józefins -ka op en uit het gezicht gevoerd. Het was voor Schindler en Ingrid niet moeilijk dit verzamelen en afvoeren te interpreteren, want ze waren, door dennen omgeven en boven het getto verheven, maar twee of drie korte huizenblokken van de Aktion verwijderd. Gezinnen werden uit de woningen gedreven en met geweld in twee rijen gescheiden, zonder dat op familierelaties werd gelet. Opgroeïende dochters met de juiste papieren gingen naar de statische rij, vanwaar ze naar hun moeders van middelbare leeftijd in de andere riepen. Een nachtploegarbeider, nog kribbig van de verstoorde slaap, werd naar de ene rij verwezen, zijn vrouw en kind naar de andere. Midden op straat discussieerde de jonge man met een OD'er. De man zei: Aan me reet met die Blauschein! Ik wil met Eva en het kind mee.

Er kwam een gewapende SS'er tussenbeide. Naast de onbestemde massa der *Ghettomenschen* zag zo'n wezen er in zijn pas geperste zomeruniform prachtig doorvoed en fris uit. En vanaf de heuvel was de olie op het automatische pistool in zijn hand te zien. De SS'er gaf de jood een oorvijs en praatte hard en bars tegen hem. Schindler was ervan overtuigd dat er, hoewel hij het niet kon horen, iets werd gezegd dat hij eerder had gehoord, op het station van Prokocim. Mij maakt het niets uit. Als je met je joodse tyfushoer mee wilt, ga dan maar! De man werd van de ene rij naar de andere gebracht. Schindler zag hem er langzaam langs lopen om zijn vrouw te omhelzen, en onder dekking van deze daad van huwelijkstrouw sloop een andere vrouw weer naar binnen en werd niet door het SS-Sonderkommando gezien. Oskar en Ingrid keerden hun paarden, staken een verlaten laan over en reden na enkele meters een kalksteenplateautje op vanwaar je rechtstreeks de Krakusa in keek. Dichterbij was het in deze straat niet zo koortsachtig druk als in de Wegierska. Een rij vrouwen en kinderen, niet zo'n lange, werd in de richting van de Piwnastraat weggevoerd. Er liep een bewaker voorop, een andere slenterde erachteraan. De rij had iets onevenwichtigs: er waren veel meer kinderen dan de paar vrouwen erin zelf hadden kunnen baren. Achter in de rij liep treuzelend een kleuter, jongen of meisje, die een vuurrood jasje en mutsje droeg. De reden waarom het

kind Schindlers belangstelling trok was dat het iets betoogde, net zoals de ruziënde ploegarbeider op de Wegierska had gedaan. Het betoog had natuurlijk iets met een passie voor rood te maken. Schindler raadpleegde Ingrid. Het was beslist een meisje, zei Ingrid. Meisjes raakten geobsedeerd door een kleur, vooral door zo een. Terwijl ze toekeken stak de Waffen-SS'er achter aan de colonne nu en dan zijn hand uit om de zwalkende koers van deze vuurrode hobbel te corrigeren. Hij deed het niet ruw - hij had wel een oudere broer kunnen zijn. Zouden zijn officieren hem hebben gevraagd iets te doen om de sentimentele bezorgdheid van toekijkende burgers te verminderen, hij had het niet beter kunnen doen. Dus werd de morele ongerustheid van de twee ruiters in het Bednarskiegopark irrationeel genoeg even minder. Maar de troost was van korte duur. Want achter de vertrekkende colonne vrouwen en kinderen, die de vuurrode kleuter als een slingerende punt afsloot, werkten SS-ploegen met honden aan weerskanten van de straat naar het noorden toe. Ze gingen als razenden door de stinkende woonverdiepingen; een koffer vloog, als symptoom van hun onstuimige haast, uit een raam op de tweede etage en sprong open op de stoep. En, voor de honden uit rennend, kwamen de mannen en vrouwen en kinderen die zich op zolders, in kleine kamertjes of kasten zonder laden hadden verborgen, degenen die aan de eerste zoekgolf waren ontkomen, hijgend en gillend uit angst voor de dobermannpinschers, elkaar verdringend de straat op. Alles leek versneld, voor de toeschouwers moeilijk te volgen. Degenen die naar buiten waren gekomen werden op de stoep doodgeschoten waar ze stonden; door de inslag van de kogels vlogen ze over de goten heen en gutste hun bloed de afvoerkanalen in. Een moeder en een jongetje, misschien acht, misschien net tien, hadden zich onder een vensterbank aan de westzijde van de Krakusastraat teruggetrokken. Schindler voelde een ondraaglijke vrees voor hen, een angst in zijn eigen bloed die de klem van zijn dijen op het zadel verslapte, waardoor hij van het paard dreigde te vallen. Hij keek naar Ingrid en zag haar handen om de teugels gebald. Hij hoorde haar naast zich smeken en uitroepen slaken. Zijn ogen richtten zich naar de Krakusa, op het vuurrode kind. Ze deden het een half blok van haar vandaan; ze hadden niet gewacht tot haar colonne in de Józefinska en uit het gezicht was verdwenen. Schindler zou niet direct hebben kunnen zeggen waarom dat de moorden op de stoep erger maakte. Maar het bewees hoe dan ook, op een manier die niemand kon ontgaan, dat het hun menens was. Terwijl het rode kind in haar colonne stopte en zich omdraaide om te kijken, schoten ze de vrouw in de nek en zette een van hen, toen de jongen jankend langs de muur omlaaggleed, met kracht een laars op zijn hoofd neer, als om het stil te houden,

plaatste de loop tegen zijn nek - de aanbevolen SS-houding - en vuurde. Oskar zocht het kleine rode meisje weer op. Ze was blijven staan en had zich omgedraaid en de laars zien neerkomen. Er was al een bredere kloof tussen haar en de op een na achterste van de colonne ontstaan. Weer corrigeerde de SS-bewaker haar koers broederlijk, en duwde haar zachtjes terug in de rij. Het ontging Schindler waarom hij haar er niet met zijn geweerkolf van langs gaf, want aan de andere kant van de Krakusastraat was de genade immers al afgeschaft. Ten slotte gleed Schindler van zijn paard, struikelde en zat ineens op zijn knieën een dennenstam te omarmen. De aandrang om zijn voortreffelijke ontbijt uit te braken moest worden onderdrukt, voelde hij, omdat hij vermoedde dat die aandrang betekende dat zijn slimme lichaam alleen maar bezig was ruimte te maken om de gruwelen van de Krakusastraat te kunnen verwerken. Hun gebrek aan schaamte, als mannen die uit vrouwen waren geboren en brieven naar huis moesten schrijven (Wat zetten ze daarin?), was nog niet het ergste aspect van wat hij had gezien. Hij wist dat ze geen schaamte hadden, omdat de bewaker achter aan de colonne geen behoefte had gevoeld te verhinderen dat het rode kind die dingen zag. Maar het allerergste was dat ze, als ze zich niet schaamden, officiële goedkeuring hadden. Niemand kon zich meer beschermd voelen door het idee van de Duitse cultuur, noch door de uitspraken van leiders, gedaan om te voorkomen dat anonieme mensen hun tuin uit stapten, hun kantoorraam uit keken en de realiteiten op de stoep zagen. Oskar had op de Krakusastraat een uiting van zijn regering gezien die niet als een tijdelijke dwaling kon worden afgedaan. De SS'ers voerden daar, geloofde Oskar, de bevelen van de leider uit, want anders had hun collega achter de colonne een kind niet laten toekijken. Later op de dag, na het nuttigen van een portie cognac, begreep Oskar de zaak het duidelijkst. Ze lieten getuigen toe, getuigen als de rode kleuter, omdat ze geloofden dat die ook allemaal zouden omkomen.

Op de hoek van het Plac Zgody stond een apotheek, gedreven door Tadeusz Pankiewicz. Het was er een van het antieke soort. Porseleinen amforen met de Latijnse namen van oude geneesmiddelen erop, en enkele honderden fraaie, zwaar gelakte laatjes hielden de complexiteit van de artsenijvoorraad voor de burgers van Podgórze verborgen. Magister Pankiewicz woonde, met toestemming der autoriteiten en op verzoek van de doktoren der gettoklinieken, boven de winkel. Hij was de enige Pool die binnen de muren van het getto had mogen blijven. Hij was een rustige man van begin veertig en had intellectuele interesses. De Poolse impressionist Abraham Neumann, de componist Mordche

Gebirtig, de filosofische Leon Steinberg en de geleerde en filosoof dr. Rappaport waren allemaal regelmatige bezoekers van Pankiewicz. Het huis was ook een schakel, een adres voor de uitwisseling van informatie en boodschappen tussen de Joodse Strijdorganisatie, ZOB en de partizanen van het Poolse volksleger. De jonge Dolek Liebeskind en Sjimon en Gusta Dranger, organisatoren van de Krakause ZOB, gingen er soms langs, maar wel discreet. Het was belangrijk dat Tadeusz Pankiewicz niet werd betrokken bij hun plannen, die - anders dan het meegaande beleid van de Joodse Raad - fel en ondubbelzinnig verzet inhielden. Het plein voor Pankiewicz' apotheek werd in die eerste dagen van juni een verzamelterrein. 'Het was niet te geloven,' zou Pankiewicz naderhand altijd over het Vredesplein zeggen. In het plantsoen in het midden werden de mensen opnieuw gesorteerd, terwijl ze bevel kregen hun bagage te laten staan - Nee, nee, die wordt u nagestuurd! Tegen de blinde muur aan de westkant van het plein werden degenen die zich verzetten of erop werden betrappt heimelijk Arische papieren op zak te hebben, gefusilleerd, zonder enige uitleg of excuses aan de mensen in het midden. Het ontstellende gedaver der geweren sloeg de gesprekken en de hoop kapot. Toch leken sommige mensen zich - geschrokken of wanhopig zich op het leven concentrerend - ondanks het gegil en gejammer van de familieleden der slachtoffers, bijna niet bewust te zijn van de stapel lijken. Toen de trucks eenmaal waren komen aanrijden en ploegen joodse mannen de doden achterin laadden, zouden degenen die nog op het plein stonden onmiddellijk weer over hun toekomst gaan praten. En Pankiewicz zou horen wat hij al de hele dag van SS-onderofficieren had gehoord. 'Heus, mevrouw, u joden gaat allemaal werken. Denkt u dat we het ons kunnen veroorloven u te verkwanselen?' Uitzinnig verlangen om te geloven zou zich overduidelijk op de gezichten van die vrouwen aftekenen. En de manschappen der SS, net terug van de executies tegen de muur, slenterden te midden van de menigte en adviseerden de mensen hoe ze hun bagage moesten etiketteren. Vanuit het Bednarskiegopark had Oskar Schindler niet op het Plac Zgody kunnen kijken. Maar Pankiewicz aan het plein was net zomin als Schindler op de heuvel ooit van zo'n koelbloedige gruwelijkheid getuige geweest. Net als Oskar had hij last van misselijkheid, en zijn oren waren vervuld van een onwerkelijk gesuis, alsof hij op zijn hoofd was geslagen. Hij was zo in verwarring gebracht door de massa van geluid en wreedheid, dat hij niet merkte dat onder de doden op het plein zijn vrienden Gebirtig, componist van dat befaamde lied 'Brand, stad, brand', en de zachtaardige Neumann, de schilder, waren. Doktoren begonnen struikelend de apotheek binnen te komen, hijgend van het rennen langs de twee blokken vanaf

het ziekenhuis. Ze moesten verband hebben - ze hadden de gewonden van de straat naar binnen gesleept. Er kwam een arts binnen die om braakmiddelen vroeg. Want in de menigte lagen een stuk of tien mensen in coma ofte kokhalzen doordat ze cyanide hadden geslikt. Een technicus die Pankiewicz wel kende had het in zijn mond gestopt toen zijn vrouw niet keek. De jonge dokter Idek Schindel, die in het gettoziekenhuis op de hoek van de Wegierska werkte, hoorde van een vrouw die hysterisch binnenkwam dat ze de kinderen meenam. Ze had de kinderen in een rij in de Krakusastraat zien staan, en daar was Genia ook bij. Schindel had Genia die morgen bij burens achtergelaten: hij was haar voorged in het getto; haar ouders zaten nog op het platteland ondergedoken en waren van plan stilletjes naar het getto terug te keren, waar het, tot vandaag, minder gevaarlijk was geweest. Vanmorgen was Genia, altijd haar eigen baas, van de vrouw die op haar paste weggelopen naar het huis waar ze bij haar oom woonde. Daar was ze gearresteerd. Zo kwam het dat Oskar Schindler vanuit het park haar moederloze aanwezigheid in de colonne in de Krakusastraat had opgemerkt. Dokter Schindel trok zijn witte jas uit, rende naar het plein en zag haar bijna direct met een air van kalmte binnen de muur van bewakers op het gras zitten. Schindel wist wat een toneelspel dat was, omdat hij vaak genoeg had moeten opstaan om haar nachtelijke angsten te sussen. Hij liep aan de buitenkant van het plein, en ze zag hem. *Niet roepen*, wilde hij zeggen; *ik los het wel op*. Hij wilde geen scène, want die zou voor hen allebei weleens slecht kunnen aflopen. Maar hij hoefde zich geen zorgen te maken, want hij zag haar ogen een doffe en niet-herkende uitdrukking krijgen. Hij bleef staan, verlamd door haar deerniswekkend bewonderenswaardige slimheid. Ze was op de leeftijd van driejaar al verstandig genoeg om niet te kiezen voor de kortstondige troost van het roepen naar ooms. Ze wist dat het heilloos was de belangstelling van de SS te richten op oom Idek. Hij stelde een toespraakje op dat hij tegen de lange Oberscharführer die bij de executiemuur stond wilde houden. Het was beter de autoriteiten niet te nederig of via iemand van lagere rang te benaderen. Toen hij weer naar het kind omkeek, zag hij haar even heel licht knipperen en vervolgens met verbijsterend speculantenleef tussen de twee dichtstbijzijnde bewakers door het kordon uit stappen. Ze liep met een pijnlijke traagheid, die de blik van haar oom natuurlijk intensiverde, zodat hij naderhand vaak achter zijn gesloten ogen het beeld van haar te midden van het bos van glimmende SS-laarzen zag. Op het Plac Zgody zag niemand haar. Ze hield haar half struikelende, half plechtige bluftred vol tot ze, de blinde kant van de straat aanhoudend, helemaal bij de hoek van Pankiewicz en eromheen was. Dokter Schindel onderdrukte zijn aandrang

om te applaudiseren. Haar prestatie verdiende weliswaar een publiek, maar zou er uit de aard der zaak door worden geruïneerd. Hij begreep dat hij niet direct achter haar aan kon gaan zonder haar heldendaad aan het licht te brengen. Tegen al zijn gewone impulsen in geloofde hij dat het instinct dat haar zonder mankeren van het Plac Zgody had geleid haar wel aan een schuilplaats zou helpen. Om haar tijd te geven keerde hij via de alternatieve route naar het ziekenhuis terug. Genia ging terug naar de Krakusastraat, naar de slaapkamer aan de voorkant die ze met haar oom deelde. De straat was nu verlaten, of als er door slimheid of valse muren nog enkele mensen waren, vertoonden ze zich in elk geval niet. Ze ging het huis in en verstopte zich onder het bed. Vanaf de hoek van de straat zag Idek, terwijl hij naar huis terugkeerde, dat de SS in een laatste veegronde kwam aankloppen. Maar Genia deed niet open. Ze zou ook hemzelf niet opendoen toen hij aankwam. Het was alleen dat hij wist waar hij moest kijken, in de opening tussen gordijn en schuifraam, en haar rode schoentje, oplichtend in de vaalheid van de kamer, onder de zoom van de beddensprei zag. Inmiddels had Schindler zijn paard natuurlijk al naar de stal teruggebracht. Hij was niet op de heuvel om getuige te kunnen zijn van de kleine maar veelbetekenende triomf van Genia's terugkeer naar de plaats waar de SS haar eerst had aangetroffen. Hij zat al op zijn DEF-KANTOOR, en had zich er een tijdlang opgesloten, omdat hij het nieuws te erg vond om het met de dagploeg te delen. Veel later zou Oskar, in bewoordingen die niet karakteristiek waren voor de joviale Herr Schindler, de favoriete gast op feestjes in Krakau, de grote brassier van Zablocie, dat wil zeggen in bewoordingen die - achter het playboy-uiterlijk - een onverzoenlijke rechter lieten zien, speciaal gewicht aan deze dag toekennen. 'Vanaf die dag,' zou hij beweren, 'moest het voor ieder weldenkend mens duidelijk zijn wat er zou gebeuren. Ik was nu vastbesloten alles te doen wat in mijn vermogen lag om het systeem te verslaan.'

16

De SS'ers bleven tot zaterdagavond in het getto aan het werk. Ze opereerden met de efficiency die Oskar bij de executies in de Krakusastraat had waargenomen. Hun aanvallen waren moeilijk te voorspellen, en mensen die vrijdags waren ontsnapt werden zaterdagdag gepakt. Genia overleefde de week echter door haar vroeg ontwikkelde gave om stilte te bewaren en in vuurrood onzichtbaar te zijn. Schindler, in Zablocie, durfde niet te geloven dat dit rode

kind het proces van de Aktion had overleefd. Hij wist uit gesprekken met Toffel en andere kennissen op het hoofdbureau van politie aan de Pomorskastraat dat er zeventuizend mensen uit het getto waren gehaald. Een Gestapofunctionaris van het bureau voor Joodse Zaken bevestigde het weghalen opgetogen. Aan de Pomorskastraat, onder de papierschuivers, werd de juni-Aktion als een succes bestempeld. Oskar was nu preciezer geworden ten aanzien van dat soort informatie. Zo wist hij dat de Aktion onder de algehele leiding van ene Wilhelm Kunde had gestaan, maar was uitgevoerd onder aanvoering van SS-Obersturmführer Otto von Mallotke. Oskar hield geen dossier bij, maar bereidde zich wel voor op een ander tijdperk, wanneer hij een volledig verslag voor Canaris of voor de wereld zou maken. Het zou eerder worden gemaakt dan hij verwachtte. Voorlopig informeerde hij naar zaken die hij in het verleden als tijdelijke krankzinnigheden had afgedaan. Hij kreeg zijn harde nieuws van contactpersonen bij de politie, maar ook van schrandere joden als Stern. Inlichtingen uit andere delen van Polen werden, gedeeltelijk via de apotheek van Pankiewicz, door de partizanen van het volksleger het getto in gesluisd. Dolek Liebeskind, leider van de verzetsgroep *Akiva Chaloets*, bracht ook informatie uit andere getto's binnen, doordat hij een officiële reisbaan had bij de Joodse Sociale Zelfhulp, een organisatie waarvan de Duitsers - met een half oogje op het Rode Kruis - het bestaan toestonden. Het had geen zin met zulke tijdingen bij de Joodse Raad aan te komen, want die vond het om civiele redenen niet raadzaam de gettobewoners iets over de kampen te vertellen. Men zou maar overstuur raken, er zouden ongeregelheden op straat plaatsvinden, en dat zou niet ongestraft blijven. Het was altijd beter de mensen wilde geruchten te laten horen, ze te laten concluderen dat die overdreven waren, ze terug te laten vallen op hoop. Dat was de instelling van de meeste leden van de Joodse Raad geweest, zelfs onder de fatsoenlijke Artur Rosenzweig. Maar Rosenzweig was verdwenen. De handelsreiziger David Gutter zou, geholpen door zijn Duitse naam, weldra voorzitter van de Joodse Raad worden. Er werden nu niet alleen door bepaalde ss-functionarissen voedselrantsoenen achtergehouden, maar ook door Gutter en de nieuwe Raadsleden, die op straat werden vertegenwoordigd door de hooggelaarsde Symche Spira. De Joodse Raad was er daarom niet meer in geïnteresseerd om de gettobewoners op de hoogte te stellen van hun waarschijnlijke bestemming, want de leden vertrouwden erop dat ze de reis niet zelf zouden hoeven te maken. De allereerste wetenschap voor het getto, en het doorslaggevende nieuws voor Oskar, kwam met de terugkeer van de jonge apotheker Bachner naar Krakau, acht dagen nadat hij vanaf Prokocim op

transport was gesteld. Niemand wist hoe hij weer in het getto was gekomen of begreep de mysterieuze reden waarom hij was teruggekeerd naar een plaats vanwaar de SS hem gewoon nogmaals op reis zou sturen. Maar het was natuurlijk de aantrekkingskracht van het bekende die Bachner weer naar huis had gevoerd. Hij bracht zijn verhaal langs de hele Lwowska en in de straten achter het Plac Zgody. Hij had de uiteindelijke verschrikking gezien, zei hij. Er lag waanzin in zijn ogen en zijn haar was tijdens zijn korte afwezigheid zilverkleurig geworden. Alle mensen uit Krakau die begin juni waren opgepakt, waren bijna tot aan Rusland weggevoerd, zei hij, naar het kamp Belzec. Toen de treinen op het station waren aangekomen, werden de mensen door Oekraïeners met knuppels naar buiten gedreven. Het stonk er vreselijk, maar een SS 'er had vriendelijk tegen de mensen gezegd dat dat kwam door het gebruik van een ontsmettingsmiddel. De mensen moesten in de rij gaan staan voor twee grote magazijnen, het ene met een bord 'Garderobe', het andere meteen bord 'Kostbaarheden'. De nieuw aangekomenen moesten zich ontkleden, en er liep een klein joods jongetje door de menigte dat stukjes touw uitdeelde om de schoenen mee aan elkaar te binden. Brillen en ringen werden afgenomen. En zo, naakt, werden de gevangenen bij de kapper kaalgeschoren, waarbij een SS-onderofficier tegen hen zei dat hun haar nodig was om er iets speciaals voor onderzeebootbemanningen van te maken. Het groeide wel weer aan, zei hij, de mythe van hun blijvende nut in stand houdend. Ten slotte dreef men de slachtoffers door een gang van prikkeldraad naar bunkers met koperen davidsterren op het dak en het opschrift 'Bad- en inhalatieruimten', SS'ers stelden hen de hele weg gerust en zeiden dat ze diep moesten inademen, dat het een prima manier van ontsmetten was. Bachner zag hoe een klein meisje een armband op de grond liet vallen en een jochie van drie hem opraapte en ermee spelend de bunker in ging. In de bunkers, zei Bachner, werden ze allemaal vergast. En na afloop werden er ploegen naar binnen gestuurd om de lijkenpiramides te ontwarren en de lichamen weg te brengen om te worden begraven. Het had nog geen twee dagen geduurd, zei hij, voordat ze allemaal dood waren, behalve hij. Terwijl hij binnen een afrastering op zijn beurt wachtte, had hij op de een of andere manier een latrine weten te bereiken en zich in de kuil neergelaten. Daarin had hij, tot zijn keel in de menselijke drek, drie dagen verbleven. Zijn gezicht, zei hij, had onder een zwerm vliegen gezeten. Hij had staande geslapen, ingeklemd in het gat, uit angst er te zullen verdrinken. Ten slotte was hij er 's nachts uit gekropen. Hij was op de een of andere manier Belzec uit gelopen en had de spoorlijn gevolgd. Iedereen begreep dat hij eruit

was gekomen juist doordat hij buiten zinnen was. Zo was hij ook door iemand - een boerin misschien - schoongemaakt en in nieuwe kleren gestoken voor de terugreis naar de plaats waar hij vandaan was gekomen. Zelfs toen waren er nog mensen in Krakau die Bachners verhaal een gevaarlijk gerucht vonden. Er waren briefkaarten van gevangenen in Auschwitz bij familieleden aangekomen. Dus als het waar was van Belzec, kon het niet waar zijn van Auschwitz. En was het geloofwaardig? Op het krappe emotionele rantsoen van het getto redde men zich door aan het geloofwaardige vast te houden. De gaskamers van Belzec, kwam Schindler uit zijn bronnen te weten, waren in maart van dat jaar onder toezicht van een Hamburgs bouwbedrijf en SS-ingenieurs uit Oranienburg voltooid. Te oordelen naar het getuigenis van Bachner leken ze in staat wel drieduizend mensen per dag te doden. Er waren crematoria in aanbouw, om te voorkomen dat ouderwetse lijkbezorgingsmethoden een rem op de nieuwe manier van doden zouden zetten. Het bedrijf dat bij Belzec was betrokken had in Sobibór, ook in het district Lublin, dezelfde voorzieningen geïnstalleerd. Er waren offertes aangenomen voor een soortgelijke installatie in Treblinka, bij Warschau, en de bouw ervan was al ver gevorderd. Ook waren er zowel in het hoofdkamp van Auschwitz als in het grote kamp Auschwitz 11, enkele kilometers verderop in Birkenau, kamers en ovens in bedrijf. Het verzet beweerde dat Auschwitz 11 tot tienduizend moorden per dag in staat was. Dan was er voor de regio Łódź nog het kamp Chelmno, ook uitgerust volgens de nieuwe technologie. Die dingen nu opschrijven is de gemeenplaatsen der geschiedenis vermelden. Maar er in 1942 achter komen, er vanuit een junihemel mee overvallen worden, betekende het ondergaan van een fundamentele schok, een ontwrichting in dat deel van de hersenen waar stabiele ideeën over de mensheid en haar mogelijkheden liggen opgeslagen. In heel Europa pasten die zomer miljoenen mensen, waaronder Oskar, en ook de gettobewoners van Krakau, de inrichting van hun ziel geforceerd aan het idee van Belzec en soortgelijke afgesloten terreinen in de Poolse bossen aan. Die zomer wikkelde Schindler ook het faillissement van Rekord af en kreeg hij, volgens de bepalingen van de Poolse handelskamer, door een soort symbolische veiling het eigendomsrecht ervan in handen. Hoewel de Duitse legers de Don over en op weg naar de Kaukasische olievelden waren, zag Oskar op grond van wat er in de Krakusastraat was gebeurd in dat ze niet definitief zouden kunnen slagen. Daarom was het een goede tijd van hetjaar om zijn bezit van de fabriek aan de Lipowastraat zo legitiem mogelijk te maken. Hij hoopte nog steeds -bijna kinderlijk; de geschiedenis zou zich er niets van aantrekken -dat de val van de boze koning die legitimiteit niet zou wegnemen,

dat hij in het nieuwe tijdperk de succesvolle zoon van Hans Schindler uit Zwittau zou blijven. Jereth van de kistenfabriek bleef druk op hem uitoefenen om een barak - een vluchtplaats - op zijn kale stuk land te bouwen. Oskar kreeg er de nodige vergunningen van de bureaucraten voor. Een plek waar zijn nachtploeg kon rusten, was zijn verhaal. Hij had er het hout voor - dat was hem door Jereth zelf verschaft. Toen het in de herfst klaar was, leek het een onbeduidend, troosteloos bouwsel. De planken hadden die nieuwigheid van krathout en zagen eruit alsof ze met het donkerder worden zouden gaan krimpen en de schuin vallende sneeuw zouden doorlaten. Maar tijdens een Aktion in oktober was het een veilige schuilplaats voor het echtpaar Jereth, voor de arbeiders van de kistenmakerij en de radiatorfabriek en voor Oskars nachtploeg. De Oskar Schindler die op de vriesochtenden van een Aktion zijn kantoor uit komt om te spreken met de SS'er, met de Oekraïense helper, met de Blauwe Politie en met OD-detachementen die uit Podgórze waren komen marcheren om zijn nachtploeg naar huis te escorteren; de Oskar Schindler die koffiedrinkend het kantoor van wachtmeester Bosko bij het getto belt en een leugentje ophangt om te verklaren waarom zijn nachtploeg die morgen op de Lipowastraat moet blijven - die Oskar Schindler heeft zichzelf nu meer in gevaar gebracht dan voor een behoedzame zakenpraktijk nodig zou zijn. De invloedrijke mannen die hem tweemaal uit de gevangenis hebben losgekregen kunnen dat niet onbeperkt blijven doen, ook al bedenkt hij hen op hun verjaardag royaal. Dit jaar sturen ze invloedrijke mannen naar Auschwitz. Als ze er sterven, krijgen hun weduwen van de commandant een bondig telegram zonder spijt. *'Uw man is in Konzentrationslager Auschwitz gestorven.'* Bosko zelf was slungelig, en magerder dan Oskar, had een barse stem en was net als hij een Duitse Tsjech. Zijn familie was, net als die van Oskar, conservatief en op de oude Duitse waarden gericht. Bij de opkomst van Hitler had hij korte tijd een pangermanistische verwachting gevoeld, net zoals Beethoven een grote Europese geestdrift voor Napoleon had gevoeld. In Wenen, waar hij theologie had gestudeerd, had hij zich aangesloten bij de SS, deels als alternatief voor het vervullen van dienstplicht bij de Wehrmacht, deels uit een voorbijgaand enthousiasme. Hij betreerde dat enthousiasme nu en deed er, uitgebreider dan Oskar wist, boete voor. Het enige dat Oskar in die tijd van hem begreep was dat hij altijd graag een Aktion mocht ondernemen. Hij was verantwoordelijk voor de omtrek van het getto, en vanuit zijn kantoor aan de andere kant van de muur keek hij met nauwlettende afschuw naar de Aktion in het getto, want net als Oskar beschouwde hij zichzelf als een potentiële getuige. Oskar wist niet dat Bosko bij de oktober-Aktion enkele

tientallen kinderen in kartonnen dozen het getto uit had gesmokkeld. Oskar wist evenmin dat de wachtmeester de ondergrondse van algemene pasjes - tien per keer - voorzag. De Joodse Strijdorganisatie (ZOB) was sterk in Krakau. Ze bestond hoofdzakelijk uit jeugdclubleden, vooral uit leden van Akiva, een club die was genoemd naar de legendarische rabbi Akiva ben Jozef, een misjnageleerde. De ZOB werd geleid door een echtpaar, Sjimon en Gusta Dranger - haar dagboek zou een klassiek werk van het verzet worden - en door Dolek Liebeskind. De leden ervan moesten vrijelijk het getto in en uit kunnen om leden te werven en geld, vervalste documenten en nummers van de ondergrondse krant te vervoeren. Ze onderhielden contacten met het linkse Poolse volksleger, dat zijn basis in de bossen rond Krakau had en ook behoefte had aan de documenten die Bosko verschaftte. Bosko's contacten met ZOB en volksleger waren derhalve voldoende om hem te laten hangen; maar heimelijk bespote en versmaadde hij zichzelf nog steeds en voelde hij minachting voor gedeeltelijke reddingen. Want Bosko wilde iedereen redden, zou dat weldra ook proberen, en zou er het leven bij inschieten. Danka Dresner, nicht van de rode Genia, was veertien jaar en inmiddels ontgroeid aan het zekere kinderinstinct dat haar kleine verwante veilig uit het kordon op het Plac Zgody had gevoerd. Hoewel ze werk als schoonmaakster op de Luftwaffe-basis had, was de toestand omstreeks de herfst zo dat iedere vrouw beneden de vijftien en boven de veertig hoe dan ook naar de kampen kon worden weggevoerd. Op de morgen dat een SS-Sonderkommando en ploegen veiligheids politie de Lwowskastraat inreden, nam mevrouw Dresner Danka daarom mee naar de Dabrowski, naar het huis van een buurvrouw die een valse muur had. Die buurvrouw was eind dertig, werkte in de Gestapo-mess bij de Wawel, en kon daarom op een voorkeursbehandeling rekenen. Maar ze had bejaarde ouders, die automatische risico's waren. Dus had ze een holle ruimte van zestig centimeter diepte voor haar ouders dichtgemetseld, een kostbaar project, omdat bakstenen in kruiwagens onder stapels legale goederen - vodden, brandhout, ontsmettingsmiddelen - het getto in moesten worden gesmokkeld. God mocht weten wat haar dichtgemetselde geheime ruimte haar had gekost - misschien vijfduizend, misschien tienduizend zloty. Ze had het een aantal keren tegen mevrouw Dresner gezegd. Als er een Aktion was, kon mevrouw Dresner Danka brengen en ook zelf komen. Op de morgen dat Danka en mevrouw Dresner om de hoek van de Dabrowski het schrikanjagende geluid hoorden, het geblaf van dalmatiërs en dobermannpinschers, het megafoongebrul van Oberscharführer, snelden ze naar het huis van hun vriendin. Toen de Dresners de trap op waren gegaan en de juiste kamer hadden gevonden, zagen ze dat de

herrie hun vriendin niet onberoerd had gelaten. 'Het klinkt erg,' zei de vrouw. 'Ik heb mijn ouders er al in. Het meisje kan ik er nog bij stoppen. Maar jou niet.' Danka keek gefascineerd naar de muur achter in de kamer, naar het groezelige behang. Daarbinnen bevonden zich, ingeklemd tussen de bakstenen, misschien met ratten aan hun voeten wriemelend, hun zintuigen door de duisternis verscherpt, de bejaarde vader en moeder van deze vrouw. Mevrouw Dresner zag dat de vrouw redeloos was. Haar wel, maar jou niet, zei ze maar steeds. Het was alsof ze dacht dat de SS 'ers, mochten ze door de muur heen dringen, vanwege Danka's geringere gewicht vergevengelijker zouden zijn. Mevrouw Dresner merkte op dat ze niet bepaald zwaarlijvig was, dat de Aktion zich op deze kant van de Lwówskastraat leek te concentreren, en dat ze nergens anders heen kon. En dat ze er nog wel bij paste. Danka was een betrouwbaar meisje, zei mevrouw Dresner, maar ze zou zich daar veiliger voelen met haar moeder erbij. Je kon door de muur met je ogen te meten zien dat er vier mensen naast elkaar in de holle ruimte pasten. Maar schoten van twee blokken verderop veegden het laatste restje redelijkheid van de vrouw weg. 'Haar kan ik er nog bij stoppen!' schreeuwde ze. 'Ik wil dat je weggaat!' Mevrouw Dresner wendde zich tot Danka en zei dat ze de muur in moest. Later zou Danka niet weten waarom ze haar moeder had gehoorzaamd en zo mak de schuilplaats in was gegaan. De vrouw nam haar mee naar de zolder, haalde een kleed van de vloer en tilde een luik van vloerplanken op. Toen daalde Danka in de holle ruimte af. Het was er niet aardedonker, want de ouders brandden er een stompje kaars. Danka zag dat ze naast de vrouw stond - de moeder van iemand anders, maar, afgezien van het ongewassen luchtje, met dezelfde warme, beschermende muskusgeur van moederschap. De vrouw glimlachte even naar haar. De man stond aan de andere kant van zijn vrouw en hield zijn ogen gesloten om niet te worden afgeleid van signalen van buitenaf. Na een poosje gebaarde de moeder van de vriendin naar haar dat ze wel kon gaan zitten als ze wilde. Dus ging Danka zijdelings in elkaar gedoken zitten en vond een comfortabele houding op de vloer van de holte. Van ratten had ze geen last. Ze hoorde geen enkel geluid -geen woord van haar moeder en de vriendin aan de andere kant van de muur. Ze voelde zich bovenal onverwacht veilig. En met dat gevoel van veiligheid kwam ontevredenheid over zichzelf omdat ze het bevel van haar moeder zo klakkeloos had opgevolgd, en toen bevreesdheid voor haar moeder, die daarbuiten in de wereld van de Aktionen was. Mevrouw Dresner ging het huis niet direct uit. De SS was nu in de Dabrowskistraat. Ze vond dat ze net zo goed kon blijven. Als ze werd gepakt, was dat geen verlies voor haar vriendin. Het zou zelfs bepaald helpen. Als ze een

vrouw van deze kamer oppakten, zou dat hun voldaanheid over hun taakuitvoering waarschijnlijk vergroten, hen ervan weerhouden de toestand van het behang nauwkeuriger te onderzoeken. Maar de vrouw had zichzelf aangepraat dat niemand de zoekactie zou overleven als mevrouw Dresner in de kamer bleef; en mevrouw Dresner zag wel in dat dat inderdaad niet zou gebeuren als de vrouw in die toestand bleef. Daarom stond ze, kalm aan haar leven wanhopend, op en vertrok. Ze zouden haar op de trap of in de hal wel vinden. Waarom niet op straat? vroeg ze zich af. Het was zozeer een ongeschreven regel dat gettobewoners bibberend op hun kamers moesten blijven tot ze werden ontdekt, dat iedereen die op de trap lopend werd aangetroffen op de een of andere manier schuldig was aan tarding van het systeem. Iemand met een pet op verhinderde haar naar buiten te gaan. Hij verscheen op de stoep van de voordeur en tuurde door de donkere gang naar het koude, blauwe licht van de binnenplaats aan de andere kant. Hij keek haar aan en herkende haar, net zoals zij hem. Het was een kennis van haar oudste zoon; maar je kon er niet zeker van zijn dat dat iets betekende, je kon niet weten onder wat voor druk ze de OD-jongens hadden gezet. Hij stapte de gang in en kwam naar haar toe. 'Pani Dresner,' zei hij. Hij wees naar het trappenhuis. 'Over tien minuten zijn ze verdwenen. U blijft onder de trap. Vooruit. Maak dat u onder de trap komt.' Even gedwee als haar dochter haar had gehoorzaamd, gehoorzaamde zij nu de OD-jongen. Ze ging ineengedoken onder de trap zitten, maar daar had ze niets aan, omdat het herfstlicht van de binnenplaats haar zichtbaar maakte. Als ze naar de binnenplaats wilden kijken, of naar de deur van de woning achter in de gang, zou ze worden gezien. Omdat rechtop of gebukt geen verschil maakte, stond ze rechtop. Van bij de voordeur drukte de OD 'er haar op het hart dat ze daar moest blijven. Toen ging hij weg. Ze hoorde kreten, bevelen en smeekbeden, en het leek allemaal wel in het huis ernaast, zo dichtbij. Ten slotte was hij terug, samen met anderen. Ze hoorde de laarzen bij de voordeur. In het Duits hoorde ze hem zeggen dat hij de begane grond had doorzocht en dat er niemand thuis was. Maar boven waren wel bewoonde kamers. Het was zo'n prozaïsch gesprek dat hij met de SS 'ers had, dat het haar geen recht leek te doen aan het risico dat hij aan het nemen was. Hij zette zijn leven in op de waarschijnlijkheid dat ze, na de Lwówska en de Dabrowski tot hier te hebben afgewerkt, ondertussen onbekwaam genoeg zouden kunnen zijn om de begane grond niet zelf te doorzoeken en daarom niet op mevrouw Dresner, die hij vaag kende, onder de trap te stuiten. Hij werd op zijn woord geloofd. Ze hoorde hen de trap opgaan, op de eerste overloop deuren openen en dichtslaan, met hun laarzen over de vloer

van de kamer met de holle ruimte stommelen. Ze hoorde haar vriendin een kiffstem opzetten... *natuurlijk heb ik een werkvergunning, ik werk in de Gestapomess, ik ken de heren allemaal.* Ze hoorde hen van de tweede verdieping met iemand naar beneden komen; met meer dan één, een echtpaar, een gezin. *Plaatsvervangers voor mij*, zou ze later denken. Een mannenstem van middelbare leeftijd, waarin een lichte bronchitis doorklonk, zei: 'Maar heren, we kunnen toch wel wat kleding meenemen?' En op een toon zo onverschillig als die van een stationskruier die om reisinformatie wordt gevraagd, zei de SS'er in het Pools tegen hem: 'Dat is niet nodig. Daarginds zorgen ze voor alles.' Het geluid verdween op de achtergrond. Mevrouw Dresner wachtte. Er kwam geen tweede zoekronde. De tweede zoekronde zou morgen of overmorgen komen. Ze keerden nu op gezette tijden terug en plukten mensen uit het getto. Wat in juni als een toppunt van gruwelijkheid was beschouwd, was in oktober ondertussen een dagelijks proces geworden. En dankbaar als ze de OD-jongen was, begreep ze toen ze naar boven ging om Danka te halen dat je, wanneer moord zo volgens schema, volgens gewoonte, zo bedrijfsmatig plaatsvond als hier in Krakau, met voorzichtige heldhaftigheid bijna onmogelijk de overweldigende energie van het systeem van richting kon laten veranderen. De meer orthodoxen in het getto hadden een leuze - 'Een uur lang leven is nog altijd leven'. De OD-jongen had haar dat uur gegeven. Ze wist dat er niemand was die haar meer kon geven. Boven schaamde de vrouw zich een beetje. 'Je dochter kan komen wanneer ze maar wil,' zei ze. Met andere woorden, ik heb je niet uit lafheid buitengesloten, maar vanuit een bepaald beleid. En dat beleid blijft zo. Jij kunt niet worden geaccepteerd, maar je dochter wel. Mevrouw Dresner ging niet met haar in discussie - ze had een gevoel alsof de houding van de vrouw onderdeel was van de wiskundige vergelijking waardoor haar leven in de gang beneden was gered. Ze bedankte de vrouw. Danka zou haar gastvrijheid misschien nog eens moeten aanvaarden. Voortaan zou mevrouw Dresner, omdat ze er voor haar tweeënveertig jaren jong uitzag en nog gezond was, proberen zich op die basis in leven te houden - de economische basis, de vermeende waarde van haar kracht voor de Rüstungsinspektion of voor een andere vleugel van de oorlogsinspanning. Ze had niet veel vertrouwen in het idee. Tegenwoordig begreep iedereen die ook maar enigszins vat op de waarheid had, dat de SS geloofde dat de dood van de maatschappelijk niet te verzoenen jood zwaarder woog dan de eventuele waarde die hij als arbeidskracht mocht hebben. En de vraag in zo'n tijd is: Wie redt Juda Dresner, fabrieksinkoper? Wie redt Janek Dresner, automonteur in de Wehrmacht-garage? Wie redt Danka Dresner,

schoonmaakster bij de Luftwaffe, op de morgen waarop de SS ten slotte besluit hun economische waarde te negeren?

Terwijl de OD'ER zorgde dat mevrouw Dresner in de gang van het huis aan de Dabrowski er het leven afbracht, bereidden de jonge zionisten van de Chaloets-jeugd en de ZOB een meer zichtbare verzetsdaad voor. Ze hadden zich uniformen van de Waffen-ss verschaft, en daarmee het recht om het voor de SS gereserveerde restaurant Cyganeria aan het Sw. Ducha Plac, aan de overkant van het plein, gerekend vanaf het Slowacki-theater, te bezoeken. In het Cyganeria lieten ze een bom achter die de tafels door het dak joeg, zeven SS'ers aan stukken reet en zo'n veertig andere verwondde. Toen Oskar erover hoorde, wist hij dat hij daar had kunnen zitten om de een of andere SS-functionaris in te palmen. Het was de uitdrukkelijke bedoeling van Sjimón en Gusta Dranger en hun collega's om tegen het oude pacifisme van het getto in te gaan, om het tot algemene rebellie te bekeren. Ze bliezen de alleen voor SS'ers toegankelijke Bagatella-bioscoop aan de Karmelickastraat met een bom op. In het duister toonde Leni Riefenstahl flikkerend de belofte van het Duitse moederschap aan de ronddwalende soldaat die zijn krachten had verbruikt bij de uitvoering van de werken der natie in het barbaarse getto of op de steeds gevaarlijkere straten van het Poolse Krakau, en het volgende ogenblik werd het beeld door een enorme, gele vuurstraal gedooft. De ZOB zou binnen enkele maanden tijds patrouilleboten op de Weichsel tot zinken brengen, bij ettelijke militaire garages over de hele stad verspreid brandbommen naar binnen gooien, Passagier-scheine verzorgen voor mensen die niet geacht werden er een te hebben, pasfoto's smokkelen naar centra waar ze konden worden gebruikt om valse Arische papieren te vervaardigen, de chique, alleen voor het leger bestemde trein die tussen Krakau en Bochnia liep laten ontsporen, en hun ondergrondse krant in omloop brengen. Ze zouden er ook voor zorgen dat twee luitenants van OD-chef Spira, namelijk Spitz en Forster, die lijsten voor de gevangenneming van duizenden hadden opgesteld, in een hinderlaag van de Gestapo liepen. Het was een variatie op een oud scholierentrucje. Iemand van de ondergrondse, die zich voor informant uitgaf, maakte met de twee politiemannen een afspraak voor een ontmoeting in een dorp in de buurt van Krakau. Tegelijkertijd zei een andere zogenaamde informant tegen de Gestapo dat op een bepaalde rendez-vousplaats twee leiders van de joodse partizanenbeweging te vinden waren. Spitz en Forster werden allebei neergemaaid terwijl ze zich voor de Gestapo uit de voeten maakten. Toch bleef de verzetsstijl der gettobewoners die van Artur Rosenzweig die, toen hem

in juni werd gevraagd een lijst voor de deportatie van duizenden mensen te maken, zijn eigen naam, die van zijn vrouw en dochter bovenaan had geplaatst. In Zablocie, op het achtererf van Emalia, pleegden Jereth en Oskar Schindler hun eigen vorm van verzet door plannen voor een tweede barak te smeden.

17

Een Oostenrijkse tandarts, Sedlacek geheten, was nu in Krakau gearriveerd en deed voorzichtig navraag naar Schindler. Hij was per trein vanuit Boedapest gekomen en had een lijst met mogelijke contactpersonen in Krakau bij zich en, in een koffer met dubbele bodem, een hoeveelheid bezettingszloty's die, omdat gouverneur-generaal Frank de belangrijkste waarden van het Poolse geld had afgeschafte, enorm veel plaats innamen. Hij deed weliswaar alsof hij een zakenreis maakte, maar was in werkelijkheid koerier van een zionistische reddingsorganisatie in Boedapest. Zelfs in de herfst van 1942 kenden de zionisten van Palestina, om van de wereldbevolking maar te zwijgen, niets dan geruchten over wat zich in Europa afspeelde. Ze hadden een bureau in Istanboel opgericht om concrete informatie te verzamelen. Vanuit een woning in de wijk Beyoglu van die stad verstuurd drie agenten briefkaarten naar alle zionisten van het Duitse Europa. Op die briefkaarten stond: 'Laat me weten hoe u het maakt. *Erets* verlangt naar u.' *Erets* betekende 'het land' en wel, voor iedere zionist, Israël. Al die briefkaarten waren ondertekend door een van de drie, een meisje genaamd Sarka Mandelblatt, dat prettig genoeg de Turkse nationaliteit had. De briefkaarten waren in het niets verdwenen. Niemand stuurde antwoord. Dat betekende dat de geadresseerden in de gevangenis, of in het bos, of in een kamp aan het werk, of in een getto, of dood waren. Het enige dat de zionisten van Istanboel hadden was de onheilspellende negatieve aanwijzing van de stilte. Laat in de herfst van 1942 ontvingen ze ten slotte één antwoord, een ansichtkaart met een afbeelding van de Belvarosi van Boedapest. De boodschap erop luidde: 'Bemoedigd door uw interesse in mijn situatie. *Rachamim maher* [snelle hulp] is dringend nodig. Blijf s.v.p. contact houden.' Dit antwoord was opgesteld door een juwelier uit Boedapest, genaamd Samu Springmann, die na ontvangst van Sarka Mandelblatts briefkaart de boodschap erop had uitgeknoebeld. Samu was klein van stuk, jockey-formaat, en midden dertig. Vanaf zijn dertiende had hij, ondanks een onaantastbare eerlijkheid, functionarissen de handen gesmeerd, het corps diplomatique gunsten bewezen, de lompe geheime politie van Hongarije omgekocht. Nu lieten de mensen in Istanboel hem weten dat ze hem wilden

gebruiken om reddingsgeld het Duitse rijk in te voeren en via hem duidelijke informatie over wat er met het Europese jodendom gebeurde aan de wereld over te brengen. In het met Duitsland verbonden Hongarije van generaal Horthy waren Samu Springmann en zijn medezionisten net zo van concreet nieuws van over de Poolse grens verstoken als de mensen in Istanboel. Maar hij begon koeriers te werven die voor een percentage van het geld, of anders uit overtuiging, bereid zouden zijn op het Duitse grondgebied door te dringen. Een van zijn koeriers was een diamanthandelaar, Erich Popescu, een agent van de Hongaarse geheime politie. Een andere was een tapijtsmokkelaar uit de onderwereld, Bandi Grosz, die ook de geheime politie had geholpen, maar die voor Springmann ging werken om te boeten voor al het verdriet dat hij zijn moeder zaliger had berokkend. Een derde was Rudi Schulz, een Oostenrijkse brandkastkraker, een agent van het *Verwaltungsamt* van de Gestapo in Stuttgart. Springmann had een talent voor het spelen van een spel met dubbelagenten als Popescu, Grosz en Schulz, door te appelleren aan hun sentimentaliteit, hun hebzucht en, indien aanwezig, hun principes. Sommige van zijn koeriers waren écht idealisten en werkten vanuit degelijke uitgangspunten. Sedlacek, die tegen het einde van 1942 in Krakau navraag naar Herr Schindler deed, behoorde tot dat slag. Hij had een bloeiende tandartspraktijk in Wenen en had het niet nodig om als midden-veertiger koffers met dubbele bodems Polen in te sjouwen. Maar toch was hij daar, met in zijn zak een lijst, afkomstig uit Istanboel. En de tweede naam op de lijst was die van Oskar. Dat betekende dat iemand - Itschak Stern, de zakenman Ginter, dokter Alexander Biberstein - Schindlers naam aan de zionisten in Palestina had doorgegeven. Zonder het te weten was Herr Schindler voorgedragen voor de post van rechtvaardige.

Dr. Sedlacek had een vriend in het garnizoen van Krakau, net als hij uit Wenen afkomstig, een patiënt die hij van zijn praktijk kende. Het was majoor Franz von Korab van de Wehrmacht. Op zijn eerste avond in Krakau ontmoette de tandarts majoor von Korab voor een borreltje in hotel Cracovia. Sedlacek had een ellendige dag achter de rug, was naar de grauwe Weichsel gegaan en had naar de overkant gekeken, naar Podgórze, de koude vesting van prikkeldraad en hoge grafsteenmuren waarboven op deze miezerige winterdag een wolk van een bijzondere vaagheid hing, terwijl de regen daar aan de andere kant van de valse oosterpoort, waar zelfs de politieagenten vervloekt leken, vinniger viel. Toen het tijd was om Von Korab te ontmoeten, ging hij dankbaar. In de voorsteden van Wenen was altijd het gerucht gegaan dat Von Korab een joodse grootmoeder

had. Patiënten lieten het zich zomaar ontvallen - in het Derde Rijk was geroddel over afstamming even acceptabel als een praatje over het weer. Men speculeerde er aan de borreltafel serieus over of het waar was dat de grootmoeder van Reinhard Heydrich met een jood genaamd Süß getrouwd was geweest. Eén maal had Von Korab - tegen alle rede, maar terwille van de vriendschap - tegenover Sedlacek erkend dat het gerucht in dit geval klopte. Deze erkenning was een vertrouwensgebaar geweest, dat nu wel veilig kon worden beantwoord. Sedlacek vroeg de majoor daarom naar enkele van de mensen op de lijst uit Istanboel. Op Schindlers naam reageerde Von Korab met een inschikkelijk lachje. Hij kende Herr Schindler, had weleens met hem gegeten. Hij was fysiek imposant, zei de majoor, en verdiende geld als water. Hij was veel goochemer dan hij zich voordeed. Ik kan hem nu direct wel even bellen om een afspraak te maken, zei Von Korab. De volgende morgen om tien uur gingen ze het kantoor van Emalia binnen. Schindler ontving Sedlacek beleefd, maar keek naar majoor Von Korab om te zien hoeveel vertrouwen hij in de tandarts stelde. Na een poosje vatte Oskar sympathie voor de vreemdeling op, en de majoor excuseerde zich en wilde niet voor de ochtendkoffie blijven. 'Goed,' zei Sedlacek toen Von Korab was vertrokken, 'Ik zal u precies vertellen waar ik vandaan kom.' Hij zei niets over het geld dat hij had meegebracht, noch over het feit dat er grote kans was dat vertrouwde contactpersonen in Polen in de toekomst kleine vermogens aan contanten van het *Jewish Joint Dis-tribution Committee* zouden krijgen. Wat de tandarts wilde weten, zonder financiële beïnvloeding, was wat Herr Schindler wist en vond van de oorlog tegen het jodendom in Polen. Toen Sedlacek de vraag had uitgesproken, aarzelde Schindler. In die ene seconde verwachtte Sedlacek een weigering. In Schindlers zich uitbreidende fabriek werkten vijfhonderdvijftig joden tegen het huurtarief van de SS. De Rüstungsinspektion garandeerde een man als Schindler een continue reeks vette orders; de SS beloofde hem, voor niet meer dan zeveneneenhalve Reichsmark per dag per persoon, een continue reeks slaven. Het zou geen verrassing zijn als hij eens gemakkelijk in zijn gecapitonneerde leren stoel zou gaan zitten en beweren van niets te weten. 'Er is één probleem, Herr Sedlacek, bromde hij. 'Dat is dit. Wat ze met de mensen in dit land doen is ongelooflijk.' 'U bedoelt,' zei dr. Sedlacek, 'dat u bang bent dat mijn opdrachtgevers u niet zullen geloven?' Schindler zei: 'Als je bedenkt dat ik het zelf haast niet kan geloven.' Hij stond op, liep naar de drankkast, schonk twee glazen cognac in en bracht er een naar Sedlacek. Met het andere ging hij naar zijn eigen kant van het bureau terug, nam een slok, keek fronsend naar een factuur, pakte haar op, liep op zijn tenen naar de deur en

zwaaide hem open, alsof hij een luistervink wilde betrappen. Even bleef hij daar in de omljsting staan. Toen hoorde Sedlacek hem rustig met zijn secretaresse over de factuur praten. Na een paar minuten deed hij de deur dicht en keerde naar Sedlacek terug, nam plaats achter zijn bureau en begon na nog een grote slok te praten. Zelfs binnen Sedlaceks eigen kleine cel, zijn Weense anti-naziclub, had men er geen voorstelling van dat de jodenvervolging zó systematisch was geworden. Het verhaal dat Schindler hem vertelde was niet alleen in moreel opzicht ontstellend, je moest ook nog geloven dat de nationaal-socialisten midden in een wanhopige strijd duizenden manschappen, het instrument van de kostbare spoorwegen, een enorme hoeveelheid kubieke meters vrachtruimte, dure bouwtechnieken, een fatale marge van hun wetenschappelijk onderzoeks- en ontwikkelingspersoneel, een omvangrijke bureaucratie, hele automatischewapen arsenalen, hele munitiemagazijnen allemaal zouden besteden aan een uitroeiing die geen militaire of economische betekenis had, maar alleen een psychologische. Sedlacek had louter gruwelverhalen verwacht - honger, economische beperkingen, gewelddadige pogroms in die of die stad, schendingen van het eigendomsrecht - alle historisch gezien gebruikelijke dingen. Oskars resumé van de gebeurtenissen in Polen overtuigde Sedlacek juist doordat Oskar het soort mens was dat hij was. De bezetting had hem geen windeieren gelegd, hij zat in het hartje van zijn eigen bijenkorf, met een glas cognac in zijn hand. Hij was zowel indrukwekkend kalm aan de buitenkant als fundamenteel kwaad van binnen. Hij was als iemand die tot zijn spijt had gemerkt dat het hem onmogelijk was het ergste niet te geloven. Hij vertoonde geen neiging de feiten die hij overbracht op te kloppen. Als ik kan zorgen dat u een visum krijgt, zei Sedlacek, zou u dan naar Boedapest willen komen om wat u me zojuist hebt verteld aan mijn opdrachtgevers en de anderen door te geven? Schindler leek even verrast. U kunt toch een rapport schrijven, zei hij. En u hebt dit soort dingen vast weleens uit andere bronnen vernomen. Maar Sedlacek zei nee; er waren wel losse verhalen geweest, details van incident zus en incident zo. Geen alomvattend beeld. Kom naar Boedapest, zei Sedlacek. Maar bedenk wel dat het misschien oncomfortabel reizen is. Bedoelt u, vroeg Schindler, dat ik lopend de grens over moet? Zo erg nu ook weer niet, zei de tandarts. U zult misschien in een goederentrein moeten reizen. Ik kom, zei Oskar Schindler. Sedlacek vroeg hem naar de andere namen op de lijst uit Istanboel. Bovenaan stond bij voorbeeld een Krakause tandarts. Tandartsen waren altijd gemakkelijk te bezoeken, zei Sedlacek, omdat iedereen ter wereld wel minstens één bonafide gaatje heeft. Nee, zei Schindler. Ga niet bij die man langs. Die is

gecompromitteerd door de SS. Voordat Sedlacek Krakau verliet om naar Springmann in Boedapest terug te keren, maakte hij nog een afspraak voor een ontmoeting met Schindler. Hij overhandigde Oskar in het kantoor van DEF bijna al het geld dat Springmann hem had gegeven om naar Polen te brengen. Er bestond, gezien Schindlers hedonistische smaak, altijd enige kans dat hij het aan juwelen van de zwarte markt zou uitgeven. Maar Springmann noch Istanboel vroeg om bepaalde verzekeringen. Ze zouden toch met geen mogelijkheid ooit de accountant kunnen spelen. Het moet gezegd worden dat Oskar zich onberispelijk heeft gedragen en de contanten aan zijn contactpersonen in de joodse gemeenschap heeft gegeven om ze naar eigen inzicht te besteden.

Mordechai Wulkan, die net als mevrouw Dresner Herr Oskar Schindler mettertijd zou leren kennen, was juwelier van beroep. Nu, laat in het jaar, kwam iemand van de politieke OD van Spira hem thuis opzoeken. Dit betekende geen moeilijkheden, zei de OD'ER. Dat Wulkan een strafblad had was zeker. Een jaar geleden was hij door de OD aangehouden wegens het verkopen van deviezen op de zwarte markt. Toen hij had geweigerd als agent voor het Deviezencontrolebureau te gaan werken, was hij door de SS afgeranseld en had mevrouw Wulkan wachtmeester Beek in het politiebureau van het getto moeten opzoeken om smeergeld voor zijn vrijlating te betalen. Afgelopen juni was hij opgepakt om naar Belzec te worden getransporteerd. Maar een OD 'er die hij kende was hem eruit komen pikken en had hem regelrecht de binnenplaats van Optima af gevoerd. Want er zaten zionisten bij de OD , hoe gering ook hun kans was ooit Jeruzalem te zullen aanschouwen. De OD'er die hem ditmaal opzocht was geen zionist. De SS, zei hij tegen Wulkan, had dringend vier juweliërs nodig. Symche Spira had drie uur de tijd gekregen om ze te vinden. Zo werden Herzog, Fried-ner, Grüner en Wulkan, vier juweliërs, op de OD-post bijeengebracht en lopend het getto uit gevoerd naar de oude Technische Academie, nu een magazijn van het SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt. Het was Wulkan bij het betreden van de Academie duidelijk dat hier strenge veiligheidsmaatregelen waren getroffen. Bij iedere deur stond een bewaker. In het voorportaal zei een SS-officier tegen de vier juweliërs dat ze, als ze met iemand over hun bezigheden hier zouden spreken, erop konden rekenen naar een werkkamp te worden gestuurd. Ze moesten, zei hij, iedere dag hun diamantsorteergerei, hun gereedschappen voor het bepalen van het karaatgehalte van goud, meenemen. Ze werden naar het souterrain gevoerd. Daar stonden

langs de muren rekken, beladen met koffers en torenhoge stapels aktetassen, stuk voor stuk met een naam er in blokletters nauwgezet en tevergeefs door de voormalige eigenaar op geschreven. Onder de hoog zittende ramen stond een rij houten kisten. Terwijl de vier juweliërs midden op de vloer neerhurkten, haalden twee ss'ers een koffer omlaag, zeulden hem de kelder door en stortten hem voor Herzog leeg. Ze liepen naar het rek terug voor een volgende, die ze voor Grüner leegstortten. Daarna brachten ze een waterval van goud naar Friedner en toen een naar Wulkan. Het was oud goud - ringen, broches, armbanden, horloges, lorgnetten, sigarettenkokers. De juweliërs moesten het goud sorteren, de vergulde van de massief gouden voorwerpen scheiden. Diamanten en parels moesten worden getaxeerd. Ze moesten alles naar waarde en karaatgewicht classificeren en er aparte hopen van maken. Eerst pakten ze aarzelend eens een stuk op, maar gingen sneller werken toen oude beroepsgewoonten zich lieten gelden. Terwijl het goud en de juwelen naar de diverse stapels gingen, laadden de SS 'ers de spullen in de ervoor bestemde kist. Wanneer er een vol was, werd er met zwarte verf *Reichsführer-SS Berlin* op gezet. De Reichsführer-s s was Himmler zelf, in wiens naam de geconfisqueerde sieraden van Europa bij de Reichsbank werden gedeponerd. Er waren massa's kinderringen bij, en je moest koel en rationeel blijven bij je kennis van de herkomst ervan. Slechts één maal raakten ze van slag: toen de SS'ers een koffer openden en er gouden tanden, met het bloed er nog aan, uit kwamen rollen. Daar, op een hoop aan Wulkans knieën, waren de monden van zo'n duizend doden vertegenwoordigd, die hem stuk voor stuk opriepen zich bij hen te voegen door op te staan en zijn toetssteen de ruimte door te slingeren en te verklaren dat de oorsprong van al deze kostbare spullen besmet was. Toen, na de korte onderbreking, begonnen Herzog en Grüner, Wulkan en Friedner weer te sorteren, zich nu natuurlijk bewust van de glanzende waarde van wat ze zelf aan goud in hun mond hadden, bang dat de SS ernaar zou komen zoeken. Ze deden er zes weken over om zich door de schatten van de Technische Academie heen te werken. Toen ze daar klaar waren, werden ze naar een voormalige garage gebracht, die in een zilvermijn was veranderd. De smeerkuilen waren tot de rand toe gevuld met massief zilver - ringen, hangers, paasborden, handwijzers, schilden, kronen, kandelaars. Ze scheidden de massief zilveren van de verzilverde voorwerpen; ze wogen ze allemaal. De verantwoordelijke SS-officier klaagde dat enkele van die dingen lastig te verpakken waren, en Mordechai Wulkan opperde dat ze misschien konden overwegen ze te smelten. Het leek hem toe, hoewel hij niet vroom was, dat het op de een of andere manier beter, een kleine triomf, zou zijn als het Derde Rijk

zilver erfde dat van zijn joodse vorm was ontdaan. Maar om een of andere reden weigerde de SS-officier. Misschien waren de voorwerpen wel voor een didactisch museum in het Reich bestemd. Of misschien vond de SS het kunstzinnige van synagoge-zilver mooi. Toen deze taxatiearbeid afliep, zat Wulkan weer om werk verlegen. Hij moest regelmatig het getto uit om genoeg eten voor zijn gezin te krijgen, vooral voor zijn dochter met bronchitis. Een tijdlang werkte hij in een metaalfabriek in Kazimierz, waardoor hij een gematigde SS'er, Oberscharführer Gola, leerde kennen. Gola hielp hem aan een baan als onderhoudsman in de SA-KAZERNE bij de Wawel. Toen Wulkan met zijn tangen de mess in ging, zag hij boven de deur *Für Juden und Hunde Eintritt verboten* staan. Dit opschrift, gevoegd bij de honderdduizend tanden die hij in de Technische Academie had getaxeerd, gaf hem de overtuiging dat er van de achteloos verleende gunst van Oberscharführer Gola uiteindelijk toch geen redding viel te verwachten. Gola dronk hier zonder dat opschrift op te merken; en ook zou hij de afwezigheid van de familie Wulkan niet bemerken op de dag dat die naar Belzec, of een oord van gelijke efficiency, zou worden gebracht. Wat er nodig was, wist Wulkan, net als mevrouw Dresner en zo'n vijftienduizend andere bewoners van het getto, was een speciale en opzienbarende redding. Dat die zou komen geloofden ze echter geen moment.

18

Dr. Sedlacek had een oncomfortabele reis voorspeld, en dat was het. Oskar reisde in een goede overjas, met een koffer en een tas gevuld met diverse versnaperingen die hij tegen het einde van de tocht hard nodig had. Hoewel hij de juiste reisdocumenten had, wilde hij die niet hoeven te gebruiken. Men vond het beter als hij ze niet bij de grens hoefde te laten zien. Dan kon hij altijd ontkennen dat hij die december naar Hongarije was geweest. Hij reed in een goederenwagon vol met stapels van de partijkrant, de *Völkischer Beobachter*, bestemd voor verkoop in Hongarije. Opgesloten met de stank van drukinkt en te midden van de zware gotische letters van de officiële krant van Duitsland, werd hij hotsend zuidwaarts gevoerd over de winters gure bergen van Slowakije heen, de Hongaarse grens over en omlaag de Donauvallei in. Er was voor hem een kamer gereserveerd in het Pannonia, bij de universiteit, en op de middag van zijn aankomst kwamen de kleine Samu Springmann en een collega van hem, dr. Rezso Kastner, bij hem op bezoek. De twee mannen die in de lift naar Schindlers

etage opstegen hadden flarden nieuws van vluchtelingen gehoord. Maar vluchtelingen konden je weinig anders dan losse draden aanreiken; het feit dat ze de dreiging waren ontlopen betekende dat ze er weinig vanaf wisten hoe die geografisch gespreid was, van dichtbij werkte, om welke aantallen het ging. Kastner en Springmann waren vol verwachting, omdat de Sudetenduitser boven, als ze Sedlacek mochten geloven, hun het hele beeld kon geven, het eerste volwaardige verslag van de Poolse verwoesting. Op de kamer duurde de kennismaking kort, want Springmann en Kastner waren gekomen om te luisteren en ze merkten dat Schindler popelde om te praten. Er werd, in deze door koffie geobsedeerde stad, geen poging gedaan de gebeurtenis een officieel karakter te geven door de kamerbediening koffie met gebak te laten brengen. Na de enorme Duitser de hand te hebben geschud gingen Kastner en Springmann zitten. Maar Schindler liep op en neer. Zijn kennis leek hem ver van Krakau en de realiteiten van Aktion en getto onrustiger te maken dan toen hij Sedlacek in het kort had ingelicht. Hij liep wild over het vloerkleed te ijsberen. In de kamer eronder zullen ze zijn voetstappen wel hebben gehoord - hun kroonluchter zal wel hebben getrild toen hij met zijn voet op de grond stampte bij het imiteren van de SS 'er van de executieploeg in de Krakusa, de SS 'er die in het volle zicht van het rode kind achter aan de vertrekkende colonne het hoofd van zijn slachtoffer met een laars had neergeduwd. Hij begon met persoonlijke beelden van de ellendige wijken van Krakau, met wat hij in de straten had gezien of aan weerskanten van de muur had gehoord, zowel van joden als van de SS. Hij had, in dat verband, zei hij, brieven van gettobewoners bij zich, van de arts Chaim Hilfstein, van dr. Leon Salpeter, van Itschak Stern. De brief van dokter Hilfstein, zei Schindler, was een verslag van de honger. 'Wanneer het lichaamsvet eenmaal is verdwenen,' zei Oskar, 'worden de hersenen aangetast.' De getto's werden geleidelijk opgeheven, vertelde Oskar hun. Dat gold zowel voor Warschau als voor Łódz en Krakau. De bevolking van het getto van Warschau was met vier vijfde gereduceerd, Łódz met twee derde, Krakau met de helft. Waar de mensen zaten die overgebracht waren? Sommigen zaten in werkkampen; maar de heren die hier vanmiddag waren moesten maar aannemen dat minstens drie vijfde van hen was verdwenen in kampen waar de nieuwe wetenschappelijke methoden werden gebruikt. Zulke kampen waren geen uitzondering. Er was een officiële SS-benaming voor: *Vernichtungslager*. De laatste paar weken, zei Oskar, waren er zo'n tweeduizend bewoners van het getto van Krakau opgepakt en niet naar de kamers van Belzec gestuurd, maar naar werkkampen bij de stad. Het ene lag bij Wieliczka, het andere bij Prokocim, allebei stations aan de Ostbahn-lijn die naar

het Russische front liep. Vanaf Wieliczka en Prokocim werden die gevangenen iedere dag in colonne naar een terrein bij het dorpje Plaszów, aan de rand van de stad, gebracht, waar de fundamenten voor een groot werkkamp werden gelegd. Hun leven in zo'n werkkamp, zei Schindler, zou geen vakantie zijn - de barakken van Wieliczka en Prokocim stonden onder commando van een SS -onder-officier, Horst Pilarzik geheten, die zich afgelopen juni een reputatie had verworven toen hij zo'n zeventuizend mensen uit het getto had helpen halen, waarvan er maar één, een apotheker, was teruggekeerd. Het geplande kamp bij Plaszów zou onder bevel van een man van hetzelfde kaliber staan. Wat voor de werkkampen pleitte was dat de technische apparatuur voor systematische afslachting er ontbrak. Ze waren op een ander idee gebaseerd. Ze hadden economische bestaansredenen - iedere dag werden vanuit Wieliczka en Prokocim gevangenen in colonne aangevoerd, evenals mensen uit het getto, om er aan verschillende projecten te werken. Wieliczka, Prokocim en het geplande kamp bij Plaszów stonden onder toezicht van de hoofden van politie van Krakau, Julian Schemer en Rolf Czurda, terwijl de Vernichtungslager onder de centrale leiding van het SS-Wirt-schafts und Verwaltungshauptamt in Oranienburg, bij Berlijn, stonden. In de Vernichtungslager werden de mensen ook een tijdlang als arbeidskrachten gebruikt, maar hun uiteindelijke bedrijf was de dood en zijn bijproducten - het opnieuw gebruiken van de kleren, van overblijvende sieraden of brillen, van speelgoed en zelfs van de huid en haren der doden. Midden in zijn uitleg van het verschil tussen vernietigingskampen en kampen voor dwangarbeid stapte Schindler ineens op de deur af, rukte hem open en keek in beide richtingen de lege gang af. 'Ik ken de afluisterreputatie van deze stad,' legde hij uit. De kleine heer Springmann kwam overeind en ging bij zijn elleboog staan. 'Het Pannonia is niet zo erg,' zei hij zacht tegen Oskar. 'Het broeiest van de Gestapo is het Victoria.' Schindler inspecteerde de gang nog eens, sloot de deur en keerde door de kamer terug. Hij ging bij het raam staan en vervolgde zijn grimmige verslag. De werkkampen zouden worden geleid door mannen die om hun strengheid en doeltreffende optreden bij de ontruiming der getto's waren aangesteld. Er zouden sporadische moorden en afranselingen plaatsvinden, en er zou stellig corruptie met voedsel plaatshebben, zodat de gevangenen maar kleine rantsoenen zouden krijgen. Toch was dat te verkiezen boven de zekere dood in de Vernichtungslager. De mensen in de werkkampen konden aan extraatjes komen, en er zouden individuen uit gehaald en naar Hongarije gesmokkeld kunnen worden. Zijn die SS'ers dan net zo omkoopbaar als ieder ander politiekorps? vroeg een van de heren van het Boedapestse reddingscomité aan

Oskar. 'Volgens mijn ervaring,' bromde Oskar, 'zit er geen één bij die het niet is.' Toen Oskar klaar was, viel er natuurlijk een stilte. Kastner en Springmann waren niet gauw van hun stuk. Hun hele leven leefden ze al onder de intimidatie van de geheime politie. Hun activiteiten waren vagelijk verdacht in de ogen der Hongaarse politie - alleen onschadelijk gehouden door Samu's contactpersonen en steekpenningen -en tegelijkertijd verachtelijk in de ogen van het nette jodendom. Samuel Stern bij voorbeeld, voorzitter van de Joodse Raad, lid van de Hongaarse senaat, zou het verslag dat Oskar Schindler deze middag had uitgebracht van de hand wijzen als kwaadaardige fantasie, als een belediging voor de Duitse cultuur, als verdachtmaking van de fatsoenlijkheid van de bedoelingen der Hongaarse regering. Maar deze twee waren gewend het ergste te horen. Het was dus niet zozeer dat Springmann en Kastner aangeslagen waren door Schindlers getuigenis, als wel dat hun denkwereld zich pijnlijk uitbreidde. Hun middelen leken nietig nu ze wisten waar ze tegenover stonden - niet zomaar een gemiddelde, voorspelbare Filistijnse reus, maar Behemoth zelf. Misschien gingen hun gedachten al uit naar het idee dat er naast individueel gemarchandeer - wat extra voedsel voor dit kamp, redding van déze intellectueel, steekpenningen om de beroepsijver van die SS 'er te temperen - een omvangrijker reddingsplan tegen adembenemend hoge kosten op touw zou moeten worden gezet. Schindler wierp zich in een stoel. Samu Springmann keek naar de uitgeputte industrieel. Hij had een enorme indruk op hen gemaakt, zei Springmann. Ze zouden natuurlijk een rapport over alles wat Oskar hun had verteld naar Istanboel sturen. Dat zou worden gebruikt om de Palestijnse zionisten en het Joint Distribution Committee tot grotere actie aan te zetten. Tegelijk zou het aan de regeringen van Churchill en Roosevelt worden doorgegeven. Springmann zei dat hij dacht dat Oskar zich er terecht zorgen over maakte of de mensen wel zouden geloven wat hij zei; dat hij terecht zei dat het ongelooflijk was. 'Daarom,' zei Samu Springmann, 'verzoek ik u dringend zelf naar Istanboel te gaan om met de mensen daar te spreken.' Na enige aarzeling - hetzij vanwege de eisen van het emailbedrijf, hetzij vanwege de gevaren van het passeren van zoveel grenzen -stemde Schindler toe. Tegen het einde van het jaar, zei Springmann. 'In de tussentijd zult u dr. Sedlacek regelmatig in Krakau spreken.' Ze stonden op, en Oskar kon zien dat ze andere mensen waren geworden. Ze bedankten hem en vertrokken, waarna ze op weg naar beneden gewoon twee sombere Boedapestse zakenlieden werden die verontrustend nieuws over wanbeheer op de bijkantoren hadden gehoord. Die avond zocht Sedlacek Oskar in zijn hotel op en nam hem mee naar buiten, de levendige

straten op, om in hotel Gellert te gaan eten. Vanachter hun tafel zagen ze de Donau, de verlichte schepen erop, de stad die aan de overkant van het water oplichtte. Het zag eruit als een vooroorlogse stad, en Schindler begon zich weer als een toerist te voelen. Na zijn onthouding van die middag dronk hij de geconcentreerde Hongaarse bourgogne, Stierenbloed genoemd, met een trage, aanhoudende dorst en liet een rij lege flessen op hun tafel ontstaan. Halverwege de maaltijd kregen ze gezelschap van een Oostenrijkse journalist, dr. Schmidt, die zijn maitresse, een gracieuze, goudblonde Hongaarse, had meegenomen. Schindler bewonderde de juwelen van het meisje en zei tegen haar dat hij zelfverzot op edelstenen was. Maar bij een glas abrikozenbrandewijn werd hij minder vriendelijk. Hij zat met een lichte frons te luisteren naar Schmidt, die het over onroerendgoedprijzen en autoverkopen en paardenrennen had. Het meisje luisterde verrukt naar hem, omdat ze de resultaten van zijn zakencoups om haar hals en aan haar polsen droeg. Maar Oskars onverwachte afkeuring was duidelijk. Sedlacek amuseerde zich heimelijk: misschien zag Oskar een gedeeltelijke weerspiegeling van zijn eigen nieuwe rijkdom, zijn eigen neigingen tot handel in de marge. Na afloop van de maaltijd vertrokken Schmidt en zijn maitresse naar een nachtclub, en Sedlacek zorgde ervoor dat hij Schindler meenam naar een andere. Ze zaten nog meer onzinnige hoeveelheden *barack* te drinken en naar de show te kijken. 'Die Schmidt,' zei Schindler, die de kwestie opgehelderd wilde hebben om van de kleine uurtjes te kunnen genieten. 'Gebruikt u die?' 'Ja.' 'Ik vind dat u zulke mensen niet moet gebruiken,' zei Oskar. 'Hij is een dief.' Sedlacek wendde zijn gezicht, en de lichte glimlach erop, af. 'Hoe kunt u weten dat hij ook maar iets aflevert van het geld dat u hem meegeeft?' vroeg Oskar. 'We laten hem er een percentage van houden,' zei Sedlacek. Oskar dacht er ruim een halve minuut over na. Toen mompelde hij: 'Ik wil verdomme geen percentage hebben. Ik wil het ook niet aangeboden krijgen.' 'Dat is best,' zei Sedlacek. 'Laten we naar de vrouwen kijken,' zei Oskar.

Terwijl Oskar Schindler vanuit Boedapest, waar hij had voorspeld dat het getto spoedig zou worden gesloten, per goederentrein terugkeerde, was tegelijkertijd een SS-Untersturmführer, Amon Goeth geheten, vanuit Lublin onderweg om die liquidatie uit te voeren en de leiding van het resulterende *Zwangsarbeitslager* bij Plaszów op zich te nemen. Goeth was een maand of acht jonger dan Schindler, maar had meer met hem gemeen dan alleen het geboortjaar. Net als Oskar was hij katholiek opgevoed en hield hij zich - pas sinds 1938, toen zijn eerste huwelijk was gestrand - niet meer aan de voorschriften van de Kerk. En ook als Oskar had hij eindexamen gedaan aan het Realgymnasium - mechanica, natuurkunde, wiskunde. Hij was dus een praktisch mens, geen denker, al vond hij zichzelf dan een filosoof. Hij was afkomstig uit Wenen en had zich daar al vroeg, in 1930, bij de nationaal-socialistische partij aangesloten. Toen de nerveuze Oostenrijkse republiek de partij in 1933 verbood, was hij al lid van de veiligheidsmacht ervan, de SS. Vanuit het gedwongen ondergrondse bestaan was hij na de *Anschluss* van 1938 in het uniform van een SS-onderofficier in de straten van Wenen verschenen. Hij was in 1940 tot de rang van SS-Oberscharführer bevorderd en had in 1941 de eer verworven van een officiersrang, die bij de SS stukken moeilijker te bereiken was dan bij eenheden van de Wehrmacht. Na een training in infanterietactiek kreeg hij de leiding over Sonderkommandos tijdens Aktionen in het dichtbevolkte getto van Lublin, en verwierf door zijn optreden daar het recht om Krakau te liquideren. Untersturmführer Amon Goeth, die zich in de speciale Wehrmacht-trein van Lublin naar Krakau spoedde om daar het bevel over welbeproefde Sonderkommandos te gaan voeren, had met Oskar niet alleen zijn geboortjaar, zijn godsdienst en zijn zwak voor drank gemeen, maar ook een massief lichaam. Goeth had een open, prettig gezicht, iets langer dan dat van Schindler. Zijn handen, hoewel groot en gespierd, hadden lange vingers. Hij was sentimenteel ten opzichte van zijn kinderen, de kinderen uit zijn tweede huwelijk, die hij door zijn buitenlandse dienst niet zo vaak had gezien. Daarvoor in de plaats besteedde hij soms aandacht aan de kinderen van medeofficieren. Hij kon ook een sentimenteel minnaar zijn, maar hoewel hij in zijn algemene seksuele gulzigheid op Oskar leek, had hij minder conventionele voorkeuren: soms voor zijn medeofficieren, vaak voor het slaan van vrouwen. Zijn beide ex-echtgenotes hadden ervan kunnen getuigen dat hij, wanneer het eerste vuur der verliefdheid eenmaal was gedoofd, lichamelijke grofheden kon begaan. Hij beschouwde zichzelf als een gevoelig mens en dacht dat dat door het beroep van zijn familie

wel werd aangetoond. Zijn vader en grootvader waren Weense drukkers en binders van boeken over militaire en economische geschiedenis, en hij mocht zichzelf op officiële stukken graag *Literat* noemen. En hoewel hij op dit moment zou hebben gezegd dat hij naar zijn bevelhebberschap bij de liquidatieoperatie uitkeek - dat dit de grootste kans in zijn loopbaan was en de belofte van promotie inhield - had hij de indruk dat zijn dienst bij de Speciale Acties de energiestroom in zijn zenuwgestel had veranderd. Hij werd nu al twee jaar lang door slapeloosheid geplaagd en bleef, als hij kon doen wat hij wilde, tot drie of vier uur op en sliep 's morgens lang uit. Hij was een roekeloze drinker geworden en geloofde dat hij nu veel beter tegen drank kon dan in zijn jeugd. En hij had, weer als Oskar, nooit de katers die hij verdiende. Dat voordeel had hij aan zijn hard werkende nieren te danken. Zijn orders, waarin de opheffing van het getto en de heerschappij over het kamp Plaszów aan hem werden toevertrouwd, waren gedateerd 12 februari 1943. Hij hoopte dat het, na overleg met zijn hogere onderofficieren, met Wilhelm Kunde, commandant van het SS-detachement voor de bewaking van het getto, en met Willi Haase, de plaatsvervanger van Schemer, mogelijk zou zijn binnen een maand na de datum van zijn opdracht met de ontruiming van het getto te beginnen. Commandant Goeth werd op het centraalstation van Krakau afgehaald door Kunde zelf en de lange, jonge SS'er Horst Pilarzik, die tijdelijk de leiding over de werkkampen bij Prokocim en Wieliczka had. Ze persten zich op de achterbank van een Mercedes en werden weggereden voor een verkenning van het getto en de plaats van het nieuwe kamp. Het was een gure dag, en toen ze de Weichsel overstaken begon het te sneeuwen. Untersturmführer Goeth was blij met een slok uit een fles Schnaps die Pilarzik bij zich had. Ze reden door de quasi-oosterse poort en langs de tramsporen van de Lwowska-sstraat, die het getto in twee ijskoude stukken verdeelde. De levendige Kunde, die in het burgerleven douanier was geweest en bedreven was in het rapporteren aan meerderen, gaf een vaardige schets van het getto. Het stuk aan hun linkerkant was getto B, zei Kunde. De bewoners daarvan, ongeveer tweeduizend, waren aan eerdere Aktionen ontkomen of hadden vroeger in bedrijven gewerkt. Maar er waren sindsdien nieuwe persoonsbewijzen uitgegeven met toepasselijke initialen - een W voor werknemers bij het leger, een Z voor werknemers bij de burgerlijke overheid, of een R voor arbeiders in onmisbare industrieën. De bewoners van getto B hadden die nieuwe persoonsbewijzen niet en dienden te worden afgevoerd voor Sonderbehandlung. Bij de ontruiming van het getto was het misschien het beste eerst aan die kant te beginnen, hoewel een dergelijke tactische beslissing

helemaal een zaak van de Herr Kommandant was. Het grootste stuk van het getto lag rechts en bevatte nog zo'n tienduizend mensen. Die zouden natuurlijk de eerste arbeidskrachten voor de fabrieken in het kamp Plaszów zijn. Er werd verwacht dat de Duitse ondernemers en bewindvoerders - Bosch, Madritsch, Beckmann, de Sudetenlander Oskar Schindler - al hun werkzaamheden, of een deel ervan, uit de stad naar het kamp zouden willen verplaatsen. Daarbij was er op maar zeventienhonderd meter van het geplande kamp ook nog een kabelfabriek, en daar zou iedere dag een colonne arbeiders heen en vandaan worden gevoerd. Zou de Herr Kommandant, vroeg Kunde, misschien nog een paar kilometer verder de weg af willen rijden om naar het kampterrein zelf te kijken? O, zeker, zei Amon, dat zou denk ik een goed idee zijn. Ze sloegen van de hoofdweg af waar de kabelfabriek, met reusachtige, besneeuwde haspels op het terrein, het begin van de Jerozolimskastraat markeerde. Amon Goeth ving een glimp op van een paar groepjes ineengedoken, dassen dragende vrouwen die vanuit de richting van het station Krakau-Plaszów baraksegmenten - een muurvak, een stuk daklijst - de hoofdweg over en de Jerozolimska op sleepten. Dat waren vrouwen van het kamp Prokocim, legde Pilarzik uit. Wanneer Plaszów klaar was, zou Prokocim natuurlijk worden ontmanteld en zouden deze zwoegende vrouwen onder de leiding van de Herr Kommandant komen. Goeth schatte de afstand waarover de vrouwen de lijsten moesten vervoeren op ongeveer driekwart kilometer. 'Helemaal heuvelopwaarts,' zei Kunde, en legde zijn hoofd op zijn ene schouder en daarna op de andere, alsof hij wilde zeggen: Dus het is goed voor de discipline, maar het vertraagt de bouw wel. Het kamp zou een spoorlijn moeten hebben, zei Untersturmführer Goeth. Daar zou hij de Ostbahn over benaderen. Ze passeerden rechts een synagoge en het bijbehorende lijkenhuis, en zagen door een half ingestorte muur grafstenen als tanden in de wreed opengelegde wintermond. Een deel van het kampterrein was tot deze maand een joodse begraafplaats geweest. 'Tamelijk uitgestrekt,' zei Wilhelm Kunde. De Herr Kommandant debiteerde een geestigheid die hem tijdens zijn verblijf in Plaszów meermalen op de lippen zou komen. 'Ze zullen niet ver weg hoeven om begraven te worden.' Rechts stond een huis dat geschikt zou zijn als tijdelijke woning voor de commandant, en verderop een groot nieuw gebouw dat als administratief centrum kon dienen. Het lijkenhuis van de synagoge, al gedeeltelijk opgeblazen, zou de kampstal worden. Kunde wees erop dat de twee kalksteengroeven binnen het kampterrein hiervandaan te zien waren. De ene lag beneden in de kleine vallei, de andere op de heuvel achter de synagoge. De Herr Kommandant kon misschien de rails zien die werden gelegd voor lorries die bij het vervoer van

stenen zouden worden gebruikt. Wanneer het slechte weer voorbij was, zou de aanleg van de lijn worden voortgezet. Ze reden naar de zuidoostkant van het geplande kamp, en een pad, maar net begaanbaar in de sneeuw, voerde hen langs de begrenzing van het gezichtsveld. Het pad eindigde bij wat eens een Oostenrijkse militaire schans was geweest, een cirkelvormige heuvel om een diepe, brede inham. In de ogen van een artillerist zou het een belangrijke redoute zijn geweest, waarvandaan de weg uit Rusland met geschut kon worden bestreken. In de ogen van Untersturmführer Goeth was het een geschikte plaats voor disciplinaire bestraffing. Van hier boven was het kampterrein in zijn geheel te overzien. Het was een landelijk stuk grond, opgesierd met de joodse begraafplaats, en ingevouwen tussen twee heuvels. In dit weer was het voor de waarnemer op de vestingheuvel als twee bladzijden van een grotendeels onbedrukt boek, geopend en zijdelings schuin gehouden. Bij de toegang tot de vallei was een grijs stenen landhuis neergezet, en daarlangs, op de tegenovergelegen helling en tussen de paar voltooide barakken, bewogen zich ploegen vrouwen, zwart als trossen muzieknoden, in de vreemde, lichtende schemering van een achternamiddag met sneeuw. Komend vanaf de gladde paden aan de andere kant van de Jerozolimska ploeterden ze onder de aansporingen der Oekraïense bewakers de witte helling op en legden de stukken lijst neer waar de SS-bouwkundigen, die gleufhoeden en burgerkleding droegen, het hun bevalen. Hun werktempo was een beperking, merkte Untersturmführer Goeth op. De mensen uit het getto konden natuurlijk pas hiernaar toe worden verhuisd wanneer de barakken er stonden en de wachttorens en afrasteringen klaar waren. Toch had hij geen klachten over de snelheid waarmee de gevangenen op de tegenoverliggende heuvel werkten, vertrouwde hij hun toe. Hij was er in feite heimelijk van onder de indruk dat de SS 'ers en Oekraïeners op de tegenovergelegen helling het tempo der werkzaamheden zo laat op een bijtend koude dag niet lieten drukken door de gedachte aan maaltijd en warme kazerne. Horst Pilarzik verzekerde hem dat het allemaal dichterbij zijn voltooiing was dan het leek: de grond was terrasvormig gemaakt, de funderingsputten waren ondanks de koude gegraven, en een grote hoeveelheid geprefabriceerde onderdelen vanaf het station naar boven gedragen. De Herr Untersturmführer zou morgen met de ondernemers kunnen overleggen - er was om tien uur 's ochtends een bijeenkomst belegd. Maar de combinatie van moderne methoden en een overvloedig arbeidsaanbod betekende dat die bouwsels, als het weer meezat, haast binnen een etmaal konden worden neergezet. Pilarzik scheen te geloven dat Goeth werkelijk moedeloos dreigde te

raken. Maar in feite was Amon opgetogen. Aan de hand van wat hij hier zag kon hij de uiteindelijke vorm van het oord onderscheiden. En hij maakte zich ook niet druk om afrasteringen; die zouden eerder een geestelijke troost voor de gevangenen zijn dan een onmisbare voorzorgsmaatregel. Want nadat de vaste SS-liquidatiemethodiek op het getto was toegepast, zouden de mensen dankbaar zijn voor de barakken van Plaszów. Zelfs degenen met Arische papieren zouden hierheen komen kruipen om een onopvallend slaapplaatsje hoog in de nieuwe, berijpte hanenbalken te zoeken. De meesten van hen hadden dat hek alleen maar nodig als steun, om zichzelf te kunnen geruststellen met de gedachte dat ze tegen hun wil gevangenen waren.

De bijeenkomst met de plaatselijke fabrikseigenaren en Treuhander vond de volgende dag vroeg in Julian Scherners kantoor in het Centrum van Krakau plaats. Amon Goeth arriveerde amicaal glimlachend en leek in zijn pasgemaakte uniform van de Waffen-SS, dat precies op zijn enorme gestalte was gesneden, de ruimte te domineren. Hij was ervan overtuigd dat hij de onafhankelijken, Bosch, Madritsch en Schindler, met betoverende woorden zou kunnen overreden hun joodse arbeidskrachten achter kampdraad te brengen. Bovendien leerde een onderzoek naar de kundigheden onder de gettobewoners hem dat Plaszów nog een behoorlijk bedrijf zou kunnen worden. Er waren juweliers, stoffeerdere, kleermakers, die onder leiding van de commandant konden worden ingezet voor speciale ondernemingen, voor de uitvoering van orders voor de SS, de Wehrmacht, het rijke Duitse ambtenarenkorps. Dan zouden er de kledingateliers van Madritsch zijn, het emailbedrijf van Schindler, een geplande metaalfabriek, een borstelmakerij, een magazijn voor het oplappen van gebruikte, beschadigde of vuile Wehrmacht-uniformen van het Russische front, en nog een magazijn, waar joodse kleding uit de getto's opgelapt en verstuurd zou worden om thuis te worden gebruikt door families die ten gevolge van bombardementen dakloos waren geworden. Van zijn ervaringen met de juwelen- en bontmagazijnen van de SS in Lublin wist hij, doordat hij zijn meerderen daar aan het werk had gezien en er zijn eigen aandeel uit had gehaald, dat hij van de meeste van deze kampbedrijven een privé-percentages kon verwachten. Hij had dat gelukkige punt in zijn carrière bereikt waarop plicht en gunstige financiële kansen samenvielen. De joviale SS-politief, Julian Schemer, had het er gisteravond tijdens de maaltijd met Amon over gehad wat een grote kans Plaszów voor een jonge officier - voor hen allebei - zou worden. Schemer opende de bijeenkomst met de fabrikanten. Hij sprak plechtig over de 'concentratie van arbeidskrachten', alsof

het een prachtig economisch principe was dat onlangs door de SS-bureaucratie was uitgedroefd. U zult uw arbeidskrachten ter plaatse hebben, zei Schemer. Al het fabrieksonderhoud zal kosteloos voor u worden uitgevoerd, en er zal geen huur worden geheven. Alle heren werden uitgenodigd die middag de fabriekslocaties binnen Plaszów te bekijken. De nieuwe commandant werd voorgesteld. Hij vertelde hoe prettig hij het vond in zee te gaan met deze zakenlieden, wier waardevolle bijdragen aan de oorlogsinspanning al wijd en zijd bekend waren. Op een plattegrond van het kampterrein wees Amon het gedeelte aan dat voor de fabrieken was gereserveerd. Het lag naast het mannenkamp; de vrouwen, zei hij met een ongedwongen en tamelijk innemende glimlach, zouden iets verder, honderd of tweehonderd meter heuvelafwaarts, moeten lopen om bij de werkplaatsen te komen. Hij verzekerde de heren dat het zijn voornaamste taak was erop toe te zien dat het kamp soepel functioneerde en dat hij niet van zins was zich met hun fabrieksbeleid te bemoeien of verandering te brengen in de bedrijfsautonomie die ze hier in Krakau genoten. Een dergelijke inmenging werd, zoals Oberführer Schemer kon bevestigen, in zijn orders met zoveel woorden verboden. Maar de Oberführer had terecht op de wederzijdse voordelen van een bedrijfsverhuizing naar het kampgebied gewezen. De fabriekseigenaren hoefden niets voor erven en gebouwen te betalen en hij, de commandant, hoefde geen bewakers te leveren om de gevangenen naar de stad en weer terug te brengen. Ze konden wel begrijpen dat door de lengte van de tocht en de vijandigheid der Polen tegenover een colonne joden de waarde der arbeiders zou slijten. Tijdens deze toespraak keek commandant Goeth telkens even naar Madritsch en Schindler, de twee die hij vooral wilde overhalen. Hij wist dat hij al op de lokale kennis en adviezen van Bosch kon rekenen. Maar Herr Schindler bij voorbeeld had een munitieafdeling die, hoewel klein en nog maar in de ontwikkelingsfase, indien ze werd overgebracht Plaszów in de ogen der Rüstungsinspektion zeer respectabel zou maken. Herr Madritsch luisterde bedachtzaam fronsend toe, en Herr Schindler keek met een vage glimlach instemmend naar de spreker. Commandant Goeth begreep echter instinctief, zelfs nog voordat hij was uitgesproken, dat Madritsch redelijk zou zijn en het kamp in zou trekken, maar dat Schindler zou weigeren. Op grond van deze verschillende beslissingen viel moeilijk te zeggen wie van de twee zich vaderlijker ten opzichte van zijn joden voelde: Madritsch, die binnen Plaszów bij hen wilde zijn, of Schindler, die de zijne bij zich in Emalia wilde hebben. Oskar Schindler ging, met op zijn gezicht diezelfde gretige tolerantie, met de groep mee om het kampterrein te bekijken. Plaszów zag er nu als een kamp uit - een

weersverbetering had de opbouw van barakken mogelijk gemaakt, ontdooiing van de grond het graven van latrines en paalgaten. Een Pools constructiebedrijf had de kilometers lange afrastering om het kamp geïnstalleerd. Dikpotige wachttorens verrezen langs de grens van het gezichtsveld aan de kant van Krakau, en ook beneden bij de monding van de vallei aan de kant van de Wieliczkastraat, helemaal aan het andere eind van het kamp, en hier boven op deze oostelijke heuvel, waar het officiële gezelschap in de schaduw van het Oostenrijkse heuvelfort het snelle werken aan deze nieuwe schepping gadesloeg. Rechts, zag Oskar, repton vrouwen zich, met scheefhangende stukken barak tussen zich in, over blubberige paden vanuit de richting van de spoorlijn. Beneden strekten de barakken zich vanaf het laagste punt van de vallei helemaal tot boven aan de overkant uit; ze werden in elkaar gezet door mannelijke gevangenen, die met een energie die van deze afstand gezien op bereidwilligheid leek, hamerden en sleuven maakten en palen oprichtten. Op het meest uitgelezen, het vlakste stuk grond beneden het officiële gezelschap waren een aantal lange houten gebouwen voor industrieel gebruik beschikbaar. Er konden cementvloeren worden gestort als er zware machinerie moest worden geïnstalleerd. Het overbrengen van alle fabrieksmachines zou door de SS worden verzorgd. De aanvoerweg naar het terrein was weliswaar niet veel meer dan een landweggetje, maar het wegenbouwbedrijf Klug was benaderd voor de aanleg van een hoofdstraat in het kamp, en de Ostbahn had beloofd voor een spoorlijn naar de kamppoort zelf, naar de steengroeve daar rechts beneden te zullen zorgen. Er zouden stukken kalksteen uit de groeven en een aantal wat Goeth noemde 'door Pools ontsierde' grafstenen van de begraafplaats daarginds worden verbrijzeld om voor andere binnenwegen te zorgen. De heren hoefden zich over wegen niet ongerust te maken, zei Goeth, want hij was van plan er een permanent sterke steenhouw- en wegenbouwplaat op na te houden. Er was een spoorlijntje voor de steenlorries aangelegd. Het liep van de groeve omhoog langs het administratiegebouw en de grote stenen kazerne die voor het SS- en Oekraïense garnizoen werd gebouwd. Lorries met kalksteen, ieder zes ton zwaar, werden door ploegen vrouwen, vijfendertig of veertig per ploeg, voortgetrokken aan kabels die aan weerskanten van het rotswagentje waren bevestigd om de oneffenheid van de spoorlijn te compenseren. Degenen die struikelden of vielen werden vertrapt of anders uit de weg gerold, want de ploegen hadden hun eigen organische vaart en geen individu kon daarvan afwijken. Kijkend naar dit verraderlijke, Egyptisch aandoende bedrijf, voelde Oskar dezelfde golf van misselijkheid, dezelfde prikkeling van het bloed als hij hoog op de heuvel bij de

Krakusa-straat had ervaren. Goeth had aangenomen dat de zakenlieden een veilig publiek vormden, dat ze allemaal geestverwanten van hem waren. Dat wrede gesleep daar beneden bracht hem niet in verlegenheid. De vraag rees, net als bij de Krakusastraat: Wat kon de SS wèl in verlegenheid brengen? Wat kon Amon in verlegenheid brengen? Door hun energie hadden de barakkenbouwers - zelfs voor een goed ingelichte waarnemer als Oskar - het bedrieglijke uiterlijk van mannen die hard bezig waren een onderkomen voor hun vrouwen op te richten. Oskar had het gerucht nog wel niet vernomen, maar die ochtend had Amon ten overstaan van die mannen een directe executie uitgevoerd, zodat ze hun arbeidsvoorwaarden nu precies kenden. Na de ontmoeting met de constructeurs, 's morgens vroeg, was Amon Dejerolimaska afgeslenterd en bij de SS-kazerne gekomen, waar het werk onder toezicht stond van een voortreffelijke onderofficier, die weldra tot officier zou worden bevorderd, Albert Hujar geheten. Hujar was op hem af gemarcheerd en had bij hem gerapporteerd. Er was een gedeelte van de kazernefundering bezweken, zei Hujar met een rood hoofd. Tegelijkertijd had Amon een meisje opgemerkt dat om het halfvoltooide gebouw heen liep, terwijl ze tegen ploegen mannen sprak, aanwijzingen en instructies gaf. Wie was dat? vroeg hij Hujar. Dat was een gevangene genaamd Diana Reiter, zei Hujar, een bouwkundige die was ingeschakeld bij de bouw van de kazerne. Ze beweerde dat de fundering niet goed was gelegd, en wilde al het steen en cement laten opgraven en het werk aan dat deel van het gebouw van voren af aan laten overdoen. Goeth had aan Hujars gelaatskleur kunnen zien dat hij een flinke ruzie met de vrouw had gehad. Hujar was er zelfs toe gekomen tegen haar te schreeuwen: 'Je bent verdomme een kazerne aan het bouwen, niet het Europa-hotel!' Nu glimlachte Amon vaag naar Hujar. We gaan geen ruzies met die lui maken, zei hij, alsof het een toezegging was. Breng die meid bij me. Aan de manier waarop ze naar hem toe liep zag Amon de pseudo-elegantie waarmee haar burgerlijke ouders haar hadden opgevoed, de Europese allures waarmee ze haar hadden doordrenkt, door haar toen die brave Polen haar niet op hun universiteiten wilden hebben naar Wenen of Milaan te sturen om haar een beroep en een betere schutkleur te bezorgen. Ze liep naar hem toe alsof zijn rang en de hare hen zouden binden in de strijd tegen stompzinnige onderofficieren en het inferieure vakmanschap van welke SS-constructeur ook toezicht mocht hebben gehouden op het leggen van de funderingen. Ze wist niet dat hij haar het ergste haatte - het type dat ondanks de duidelijke taal van zijn uniform, van deze verrijzende bouwsels, dacht dat hun jood zijn hun niet was aan te zien.

'Je hebt het nodig gevonden ruzie te maken met Oberscharführer Hujar,' deelde hij haar als feit mede. Ze knikte vastberaden. De Herr Kommandant zou het wel begrijpen, gaf dat knikken te kennen, ook al begreep die idioot van een Hujar het niet. De hele fundering aan die kant moest worden overgedaan, zei ze vol energie tegen hem. Natuurlijk wist Amon dat 'ze' zo waren; ze mochten karweien graag rekken en er zodoende voor zorgen dat de arbeiders voor de duur van het project veilig waren. Als alles niet wordt overgedaan, zei ze, gaat de zuidkant van de kazerne op z'n minst verzakken; hij zou ook kunnen instorten. Ze bleef doorgaan met haar betoog, en Amon knikte en nam aan dat ze wel moest liegen. Het was een grondregel dat je nooit naar een joodse specialist luisterde. Joodse specialisten waren uit hetzelfde hout gesneden als Marx, die het met zijn theorieën op de integriteit van de overheid had voorzien, en als Freud, die een aanval op de integriteit van de Arische geest had gedaan. Amon voelde dat het betoog van dit meisje een bedreiging voor zijn persoonlijke integriteit vormde. Hij riep Hujar. De onderofficier keerde ongerust terug. Hij dacht dat hij te horen zou krijgen dat hij de raad van het meisje moest opvolgen. Dat dacht ze zelf ook. Schiet haar dood, zei Amon tegen Hujar. Er viel natuurlijk even een stilte terwijl Hujar het bevel verwerkte. Schiet haar dood, herhaalde Amon. Hujar pakte de elleboog van het meisje om haar naar een afgezonderde executieplaats mee te nemen. Hier! zei Amon. Schiet haar hier neer! Op mijn gezag, zei Amon. Hujar wist hoe het ging. Hij greep haar bij de elleboog, duwde haar een beetje vóór zich, pakte de Mauser uit zijn holster en schoot haar in de nek. Het geluid vervulde iedereen op het werkerrein met ontzetting, behalve - leek het - de beulen en de stervende Diana Reiter zelf. Ze knielde en keek één maal op. *Er is wel iets meer voor nodig*, zei ze ermee. De doorgrondende blik in haar ogen maakte Amon bang, gaf hem een rechtvaardiging, een gevoel van verhevenheid. Hij had er geen idee van, en zou niet hebben geloofd, dat die reacties klinische etiketten hadden. Hij geloofde in feite dat hij werd beloond met de onvermijdelijke verrukking die op een daad van politieke, raciale en morele rechtvaardigheid volgt. Toch moest een mens ervoor boeten, want tegen de avond zou de volheid van dit uur worden gevolgd door zo'n leegte, dat hij er, om niet als een kafdeeltje weg te waaien, behoefte aan zou hebben zijn omvang en bestendigheid te vergroten door eten, drinken, contact met een vrouw. Afgezien van deze overwegingen had het doodschieten van deze Diana Reiter, het ongedaan maken van haar Westeuropese diploma, deze praktische waarde: dat niemand die in Plaszów barakken bouwde of wegen aanlegde zichzelf als onmisbaar voor het karwei zou beschouwen, want als Diana Reiter zichzelf met

al haar vakkundigheid niet had kunnen redden, was de enige kans van de anderen vlotte, anonieme arbeid. Daarom werkten de vrouwen die vanaf het station Krakau-Plaszów lijsten naar boven zeulden, de steenhouwploegen, de mannen die barakken in elkaar zetten allemaal met een energie die paste bij wat ze van de moord op Diana Reiter hadden geleerd. Wat Hujar en zijn collega's betreft, die wisten nu dat onmiddellijke executie tot de in Plaszów geoorloofde stijl zou behoren.

20

Twee dagen na het bezoek van de fabrieksdirecteuren aan Plaszów verscheen Schindler op commandant Goeths tijdelijke kantoor in de stad en bracht als attentie een fles cognac mee. Het nieuws van de moord op Diana Reiter had inmiddels het voorkantoor van Emalia bereikt en was het soort bericht dat Oskar sterkte in zijn voornemen zijn fabriek buiten Plaszów te houden. De twee forse mannen zaten tegenover elkaar, en er was ook bij hen een wederzijds doorgronden, net als er in de korte relatie tussen Amon en Diana Reiter was geweest. Wat ze wisten was dat ze allebei in Krakau waren om een vermogen te verdienen, dat Oskar daarom voor gunsten zou betalen. Op dat niveau begrepen Oskar en de commandant elkaar goed. Oskar bezat de karakteristieke verkopersgave om mensen die hij verafschuwde te behandelen alsof ze geestverwanten waren, en de Herr Kommandant zou er zo volledig door worden misleid, dat Amon altijd zou geloven dat Oskar een vriend van hem was. Maar uit de verklaringen van Stern en anderen blijkt duidelijk dat Oskar Goeth sinds hun vroegste contacten verfoeide als een man die even rustig een moord beging als een kantoorbediende naar zijn kantoor toe gaat. Met Amon de bestuurder, Amon de speculant kon Oskar praten, maar tegelijkertijd wist hij dat het wezen van de commandant voor negen tiende buiten het bereik van de normale rationele processen van mensen lag. De zakelijke en sociale relaties tussen Oskar en Amon waren van dien aard dat men geneigd is te vermoeden dat Oskar op de een of andere manier, tegen wil en dank, door het kwaad van de man werd geboeid. In werkelijkheid heeft echter niemand die Oskar in die tijd of later heeft gekend iets opgemerkt dat op zo'n betovering zou wijzen. Oskar verachtte Goeth op de meest simpele en hartstochtelijke manier. Zijn minachting zou grenzeloos groeien, en dat zou uit zijn loopbaan dramatisch blijken. Toch kan men zich moeilijk onttrekken aan de gedachte dat Amon de donkere broeder van Oskar was, de woesteling en fanatieke beul die Oskar door een ongelukkige wending in

zijn voorkeuren misschien had kunnen worden. Met een fles cognac tussen hen in legde Oskar Amon uit waarom hij 160 niet naar Plaszów kon verhuizen. Zijn outillage was te omvangrijk om te worden verplaatst. Hij geloofde dat zijn vriend Madritsch wel van plan was zijn joodse arbeiders erheen te verhuizen, maar de machinerie van Madritsch was gemakkelijker over te brengen - die bestond hoofdzakelijk uit een serie naaimachines. Er kwamen andere problemen kijken bij het verplaatsen van zware metaalpersen die, zoals dat met ingewikkelde machines nu eenmaal gaat, stuk voor stuk bepaalde kuren hadden ontwikkeld. Zijn geschoolde arbeiders waren aan die kuren gewend geraakt. Maar in een nieuwe fabriek zouden de machines een volkomen nieuwe reeks eigenaardigheden vertonen. Er zouden vertragingen optreden; de inwerkperiode zou langer duren dan bij zijn gewaardeerde vriend Julius Madritsch. De Untersturmführer zou wel begrijpen dat def met belangrijke oorlogsorders in portefeuille zo'n hoeveelheid tijd niet kon missen. Herr Beckmann, die hetzelfde soort probleem had, ontsloeg al zijn joden daar in de Corona-fabriek. Hij had geen zin in het gedoe van joden die 's morgens in colonne vanuit Plaszów naar zijn fabriek vertrokken en 's avonds terugkeerden. Helaas had hij, Schindler, honderden *geschoolde* joodse arbeiders meer dan Beckmann. Als hij ze aan de kant zette, zouden er Polen in hun plaats moeten worden opgeleid en dan zou er weer een vertraging in de productie optreden, een nog grotere dan als hij het aantrekkelijke aanbod van Goeth accepteerde en naar Plaszów verhuisde. Amon dacht heimelijk dat Oskar zich misschien zorgen maakte dat een verhuizing naar Plaszów zou botsen met eventuele gesmeerd lopende handeltjes die hij in Krakau had opgezet. Daarom haastte de commandant zich Herr Schindler gerust te stellen door te zeggen dat er niet zou worden ingegrepen in de leiding van de emailfabriek. 'Het zijn uitsluitend de industriële problemen waarover ik me zorgen maak,' zei Schindler met een vroom gezicht. Hij wilde de commandant niet in moeilijkheden brengen, maar hij zou hem erkentelijk zijn, en hij was ervan overtuigd dat ook de Rüstungsinspektion hem erkentelijk zou zijn, als def op de huidige locatie zou mogen blijven. Onder mensen als Goeth en Oskar had het woord 'erkentelijkheid' geen abstracte betekenis. Erkentelijkheid betekende een afrekening. Erkentelijkheid betekende drank en diamanten. Ik begrijp uw problemen, Herr Schindler, zei Amon. Ik zal, wanneer het getto eenmaal is geliquideerd, graag voor bewaking zorgen om uw arbeiders van Plaszów naar Zablocie te escorteren.

Toen Itschak Stern op een middag voor zaken ten behoeve van de fabriek De Vooruitgang naar Zablocie kwam, trof hij Oskar neerslachtig aan en merkte hij een gevaarlijk gevoel van machteloosheid bij hem op. Nadat Klonowska de koffie had binnengebracht, die de Herr Direktor zoals altijd met een scheut cognac erin dronk, vertelde Oskar Stern dat hij weer naar Plaszów was geweest, zogenaamd om de voorzieningen te bekijken, maar in werkelijkheid om te peilen wanneer het klaar zou zijn voor de Ghettomenschen. 'Ik heb eens geteld,' zei Oskar. Hij had de terrasvormig opgestelde barakken op de achterste heuvel geteld en geconstateerd dat daar, als Amon van plan was in elk ervan tweehonderd vrouwen te proppen, zoals waarschijnlijk was, in het hoogst gelegen gebied nu plaats voor zo'n zesduizend vrouwen was. In het lager gelegen gedeelte stonden nog niet zoveel voltooide gebouwtjes, maar met het tempo waarmee in Plaszów werd gewerkt was de voltooiing ervan een kwestie van dagen. Iedereen in de fabriek weet wat er gaat gebeuren, zei Oskar. En het heeft geen zin de nachtploeg hier op het terrein te houden, omdat er na dit getto geen ander zal zijn waarnaar ze terug kunnen. Het enige dat ik tegen ze kan zeggen, zei Oskar en schonk nog wat cognac bij, is dat ze zich niet moeten proberen te verbergen, tenzij ze overtuigd zijn van de veiligheid van de schuilplaats. Hij had gehoord dat het plan was om het getto na de ontruiming overhoop te halen. Iedere muurholte zou worden onderzocht, ieder zolderkleed opgetild, iedere nis blootgelegd, iedere kelder gepeild. Het enige dat ik tegen ze kan zeggen, zei Oskar, is dat ze zich niet moeten verzetten. Zo gebeurde het vreemd genoeg dat Stern, een der doelwitten van de ophanden zijnde Aktion, troost zat te verlenen aan Herr Direktor Schindler, niet meer dan een getuige. Oskars aandacht voor zijn joodse arbeiders werd verstrooid, afgeleid door de meer omvattende tragedie van het komende einde van het getto. Plaszów was een werkinrichting, zei Stern. Net als bij andere werkinrichtingen kon je er levend uit komen. Het was er niet als in Belzec, waar ze dood maakten zoals Henry Ford auto's maakte. Het was vernederend om op bevel rijen voor Plaszów te moeten vormen, maar het was niet het einde van alles. Toen Stern klaar was met zijn betoog, zette Oskar zijn duimen allebei onder het hellende blad van zijn bureau, en even leek het of hij het eraf wilde rukken. U weet wel, Herr Stern, zei hij, dat dat verdomme niet in de haak is! Jawel, zei Stern. Maar we kunnen niet anders. En hij ging door met betogen, citeren, haarkloven, en was zelf bang. Want Oskar leek in een crisis te verkeren. Als Oskar de hoop verloor, wist Stern, zouden alle joodse arbeiders van Emalia worden ontslagen, want dan zou Oskar zich van de hele smerige bedoening willen schoonwassen. Er is later wel tijd om iets positievers te doen,

zei Stern. Maar nu nog niet. Oskar gaf de poging het blad van zijn bureau te rukken op, ging gemakkelijk in zijn stoel zitten en werd weer neerslachtig. 'Weet u, die Amon Goeth,' zei hij, 'die heeft een magische charme. Hij zou hier nu kunnen binnenkomen en u betoveren. Maar hij is krankzinnig.'

Op de laatste ochtend van het getto - toevallig een *sjabbat*, 13 maart - arriveerde Amon Goeth op een uur dat officieel aan de dageraad voorafging op het Plac Zgody, het Plein van de Vrede. Door laaghangende bewolking werd ieder duidelijk onderscheid tussen nacht en dag vervaagd. Hij zag dat de manschappen van het Sonderkommando er al waren en hier en daar op de bevroren aarde van het plantsoen in het midden stonden te roken en stilletjes te lachen, hun aanwezigheid geheimhoudend voor de gettobewoners in de straten achter de apotheek van Herr Pankiewicz. De wegen die ze af zouden gaan waren leeg, als in een modelstad. De nog overgebleven sneeuw lag opgehoopt en vervuild in goten en tegen muren. Er kan gevoeglijk worden aangenomen dat de sentimentele Goeth een vaderlijk gevoel had toen hij naar het ordelijke tafereeltje keek en de jongemannen kameraadschappelijk voor de actie midden op het plein zag staan. Amon nam een slok cognac terwijl hij daar wachtte op Sturmbannführer Willi Haase, een man van middelbare leeftijd, die de strategische, hoewel niet de tactische, leiding van de Aktion van vandaag zou hebben. Vandaag zou getto A, ten westen van het Plac Zgody, het grootste deel van het getto, het gedeelte waar alle werkende (gezonde, hopen, eigenzinnige) joden woonden, worden leeggehaald. In getto B, een klein gebied van enkele blokken aan de oostkant van het getto, zaten de ouden, de laatsten der genen die ongeschikt waren om te werken. Zij zouden vannacht of morgen worden uitgespit. Ze waren bestemd voor het fors uitgebreide vernietigingskamp bij Auschwitz van commandant Rudolf Höss. Getto B was een ongecompliceerd, rechtlijnig karwei. Getto A was de uitdaging. Iedereen wilde hier vandaag zijn, want vandaag was geschiedenis. Meer dan zeven eeuwen lang was er een joods Krakau geweest, en tegen de avond - of althans morgen - zouden die zeven eeuwen een gerucht zijn geworden en zou Krakau *judenrein* zijn. En ieder SS-functionarisje wilde kunnen zeggen dat hij het had zien gebeuren. Zelfs Unkelbach, de Treuhander van de bestekfabriek De Vooruitgang, die een soort reserve SS-rang had, zou vandaag zijn onderofficiersuniform aantrekken en met een der groepen door het getto trekken. Daarom had de vooraanstaande Willi Haase, die de rang van hoofdofficier had en bij de planning was betrokken, alle recht om van de partij te zijn. Amon zou last van zijn gebruikelijke lichte

hoofdpijn hebben en zich een beetje leeg voelen door de koortsachtige slapeloosheid waarin hij de kleine uurtjes had doorgebracht. Maar nu hij hier was voelde hij een zekere beroepsmatige opgetogenheid. Het was een geweldig geschenk dat de nationaal-socialistische partij de mannen van de SS had gegeven, dat ze zonder fysiek gevaar ten strijde konden trekken, dat ze eer konden behalen zonder de onzekerheden die het beschoten worden als een plaag met zich meebracht. Psychologische straffeloosheid was moeilijker te bereiken geweest. Iedere SS-officier had wel vrienden die zelfmoord hadden gepleegd. In opleidingsmateriaal van de SS, geschreven om deze nutteloze verliezen tegen te gaan, werd erop gewezen hoe naïef het was te geloven dat de Jood, omdat hij geen zichtbare wapens droeg, sociaal, economisch of politiek ongewapend was. In werkelijkheid was hij tot de tanden gewapend. Hard jezelf, stond in het opleidingsmateriaal, want het joodse kind is een culturele tijdbom, de joodse vrouw een biologisch verraad, de joodse man een ontegenzeggijker vijand dan een Rus ooit zou kunnen zijn. Amon Goeth was gehard. Hij wist dat hij onaantastbaar was, en de gedachte daaraan alleen al bezorgde hem net zo'n heerlijke opwindung als een lange-afstandsrenner zou kunnen voelen voor een evenement waarbij hij zeker van de afloop is. Amon had een soort milde minachting voor de officieren die de daad zelf heel preuts aan hun manschappen en onderofficieren overlieten. Hij voelde dat dat op de een of andere manier gevaarlijker was dan zelf een handje meehelpen. Hij zou het voorbeeld geven, zoals hij ook bij Diana Reiter had gedaan. Hij kende de euforie die zich in de loop van de dag zou ontwikkelen, de voldoening die, tegelijk met trek in drank, zou toenemen wanneer het middaguur aanbrak en het tempo steeg. Zelfs onder die laaghangende vuile bewolking wist hij dat dit een van de beste dagen was, dat de jongeren, wanneer hij oud en het ras uitgestorven was, benieuwd naar dagen als deze zouden informeren. Minder dan een kilometer ervandaan zat een arts van het revalidatie-ziekenhuis van het getto, dokter H., in het donker tussen zijn laatste patiënten, dankbaar dat ze zo geïsoleerd op de bovenste verdieping van het ziekenhuis lagen, hoog boven de straat, alleen met hun pijn en hun koorts. Want op straatniveau wist iedereen wat er in het epidemische ziekenhuis in de buurt van het Plac Zgody was gebeurd. Een ss-detachement onder leiding van Oberscharführer Hujar was het ziekenhuis in gegaan om het te sluiten en was op dokter Rosalia Blau gestuit, staande te midden van de bedden van haar roodvonk- en tuberculosepatiënten, die zich, zei ze, niet naar elders mochten begeven. De kinderen met kinkhoest had ze al eerder naar huis gestuurd. Maar het was te gevaarlijk om de lijdens aan roodvonk te verhuizen, zowel voor

henzelf als voor de gemeenschap, en de tuberculosegevallen waren gewoon te ziek om naar buiten te lopen. Doordat roodvonk een jeugdziekte is, waren veel patiënten van dokter Blau meisjes van tussen de twaalf en de zestien. Geconfronteerd met Albert Hujar wees dokter Blau als bewijs voor haar medische oordeel op deze koortsachtige meisjes met hun opengesperde ogen. Handelend krachtens het mandaat dat hij de week tevoren van Amon Goeth had gekregen, schoot Hujar zelf dokter Blau in het hoofd. De besmettelijke patiënten, waarvan sommige zich in hun bed probeerden op te richten, andere in hun eigen delirium waren verzonken, werden met woest automatisch vuur geëxecuteerd. Toen de groep van Hujar klaar was, werd een ploeg mannen uit het getto naar boven gestuurd om de doden verder af te handelen, het bebloede linnen op te stapelen en de muren schoon te wassen. Het revalidatieziekenhuis was gehuisvest in wat voor de oorlog een Pools politiebureau was geweest. Zolang als het getto bestond hadden de drie verdiepingen tjokvol zieken gelegen. De directeur ervan was een gerespecteerde arts, genaamd dokter B. Toen de grauwe ochtend van de 13de maart aanbrak, hadden de doktoren B. en H. de bevolking ervan inmiddels teruggebracht tot vier, die geen van allen mochten worden verhuisd. Een van hen was een jonge werkman met vliegende tering, de tweede een begaafde musicus met een terminale nierziekte. Het leek dokter H. belangrijk dat de uiteindelijke paniek van een waanzinnige vuurregen hun op de een of andere manier bespaard zou blijven. Dat gold nog meer voor de blinde man die een beroerte had gehad, en de oude heer die ten gevolge van eerdere operaties aan een ingewandstumor verzwakt was en met een kunstanus zat opgescheept. Het medische personeel hier, inclusief dokter H. was van topkaliber. Uit dit slecht geoutilleerde gettoziekenhuis zouden de eerste Poolse verslagen van de erytoblastische ziekte van Weil, een beenmergziekte, en van het Wolff-Parkinson-White-syndroom afkomstig zijn. Maar deze ochtend hield dokter H. zich met het probleem cyanide bezig. Met het oog op de mogelijkheid van zelfmoord had H. een voorraad cyaanzuuroplossing ingeslagen. Hij wist dat andere artsen hetzelfde hadden gedaan. Het afgelopen jaar was neerslachtigheid een inheemse ziekte in het getto geweest. Ook dokter H. was ermee besmet. Hij was jong, hij was kerngezond. Maar de geschiedenis zelf leek kwaadaardig te zijn geworden. De wetenschap dat hij bij cyanide kon komen was dokter H. in zijn slechtste dagen tot troost geweest. In deze late fase van de geschiedenis van het getto was dat het enige farmaceutische produkt waarvan hem en de andere doktoren nog een zekere hoeveelheid resteerde. Er was zelden sulfa geweest. Braakmiddelen, ether en zelfs aspirine waren op. Cyanide was het enige

complexere middel dat nog over was. Vanochtend voor vijven was dokter H. in zijn kamer aan de Wit Stwoszstraat gewekt door het geluid van achter de muur optrekkende trucks. Toen hij uit zijn raam naar beneden keek, zag hij de Sonderkommandos zich bij de rivier verzamelen en begreep hij dat ze waren gekomen om een beslissende actie in het getto uit te voeren. Hij rende naar het ziekenhuis en merkte dat dokter B. en het verplegend personeel daar al vanuit dezelfde veronderstelling bezig waren te zorgen dat alle patiënten die konden lopen naar beneden gebracht en door familieleden of vrienden mee naar huis genomen waren. Toen iedereen behalve de vier weg was, zei dokter B. tegen de verpleegsters dat ze moesten vertrekken, en ze gehoorzaamden allemaal, op één oudere verpleegster na. Zij en de doktoren B. en H. bleven nu bij de laatste vier patiënten in het vrijwel verlaten ziekenhuis achter. B. en H. zeiden niet veel tijdens het wachten. Allebei konden ze bij het cyanide komen en H. zou weldra merken dat ook de gedachten van dokter B. er jammerlijk door in beslag genomen werden. Je had zelfmoord, ja. Maar je had ook euthanasie. Het idee beangstigde H. Hij had een gevoelig gelaat en opvallend fijne trekken om zijn ogen. Hij leed pijnlijk aan een ethisch normbesef dat hem even vertrouwd was als de organen van zijn eigen lichaam. Hij wist dat een arts met gezond verstand en een injectiespuit en weinig anders om hem te leiden de waarden van beide handelwijzen - het cyanide inspuiten of de patiënten aan de Sonderkommandos overlaten - als op een boodschappenlijstje kon optellen. Maar H. wist dat die dingen nooit een kwestie van berekening waren, dat ethiek hoger en lastiger was dan algebra. Nu en dan ging dokter B. naar het raam, keek naar buiten om te zien of de Aktion op straat was begonnen en draaide zich dan met gelijkmatige, professionele kalmte in zijn ogen naar H. om. Dokter B., merkte H., was de mogelijkheden ook aan het aflopen, de aspecten van het probleem als een stel kaarten schuddend, dan weer opnieuw beginnend. Zelfmoord. Euthanasie. Blauwzuur. Eén idee dat hem aansprak: staande te midden van de bedden worden aangetroffen, net als Rosalia Blau. Een ander: het cyanide zowel op jezelf als op de zieken toepassen. Het tweede sprak H. aan omdat het niet zo passief leek als het eerste. Bovendien had hij, toen hij de afgelopen drie nachten gedeprimeerd ontwaakte, zoiets als een fysiek verlangen naar het snelwerkende vergif gevoeld, alsof het niet meer was dan de medicijn of sterke drank die ieder slachtoffer nodig heeft om het laatste uur te verzachten. Voor een serieus mens als dokter H. was deze bekoring een dwingende reden om het spul niet in te nemen. Voor hem waren de precedentes voor zelfmoord in zijn geleerde jeugd bepaald, toen zijn vader hem uit Josephus het verslag van de massazelfmoord

der Dode-Zeezeloten, aan de vooravond van hun gevangenneming door de Romeinen, had voorgelezen. Het principe was dat je de dood niet als een knusse haven in moest gaan. Het moest een ondubbelzinnige weigering om je over te geven zijn. Principe is natuurlijk principe, en angst op een grauwe ochtend iets anders. Maar H. was een man van principes. En hij had een vrouw. Hij en zijn vrouw hadden een andere vluchtweg, en die kende hij. Die weg voerde door de riolen naar de hoek van de Piwna- en de Krakusastraat. De riolen en een riskante ontsnapping naar het bos van Ojców. Hij was er bevreesder voor dan voor de gemakkelijke vergetelheid van cyanide. Maar als hij door Blauwe Politie of Duitsers werd aangehouden en ze zijn broek naar beneden trokken, zou hij dank zij dokter Lachs de proef doorstaan. Lachs was een vooraanstaand plastisch chirurg die een aantal jonge joden uit Krakau had geleerd hoe ze hun voorhuid zonder bloeden konden verlengen door met een gewicht - een fles met een telkens iets grotere hoeveelheid water - aan zichzelf bevestigd te slapen. Het was een list die in perioden van Romeinse vervolging door joden was gebruikt, en de intensiteit van het SS-optreden in Krakau had Lachs ertoe gebracht het gebruik ervan de afgelopen anderhalf jaar weer in te voeren. I.achs had zijn jonge collega dokter H. de methode geleerd, en doordat ze met enig succes had gewerkt, had H. nog minder reden tot zelfmoord. Bij het aanbreken van de dag kwam de verpleegster, een kalme vrouw van een jaar of veertig, bij dokter H. en bracht ochtendrapport uit. De jonge man lag rustig te slapen, maar de blinde met zijn door een hersenbloeding gestoorde spraak verkeerde in een angsttoestand. De musicus en de patiënt met de anale fistel hadden allebei een pijnlijke nacht gehad. Alles was nu echter heel rustig in het revalidatieziekenhuis; de patiënten snoeven in de laatste fase van hun slaap of in de intimiteit van hun pijn, en dokter H. liep het ijskoude balkon boven het binnenterrein op om een sigaret te roken en het probleem nog eens te overdenken. Vorig jaar was dokter H. in het oude epidemische ziekenhuis aan de Rekawka geweest toen de s s had besloten dat deel van het getto af te sluiten en het ziekenhuis te herlokaliseren. Ze hadden het personeel in een rij tegen de muur gezet en de patiënten naar beneden gesleurd. H. had gezien hoe het ene been van de oude mevrouw Reisman tussen de spijlen van de trapleuning bleef haken en hoe een SS'er die haar aan het andere been voortsleepte niet stopte om haar te bevrijden maar trok tot het verstrikte lichaamsdeel met een hoorbaar gekraak doormidden brak. Zo werden patiënten in het getto verhuisd. Maar vorig jaar had niemand aan het toebrengen van een zachte dood gedacht. Iedereen had in dat stadium nog gehoopt dat de toestand zou kunnen verbeteren. Nu wist H. niet of hij, zelfs al zouden hij en dokter B.

hun besluit nemen, voldoende gehard was om de zieken het cyanide toe te dienen, of toe te kijken terwijl iemand anders het deed, en er een professionele onaandoenlijkheid bij bewaren. Het leek absurd genoeg op het gedelibereer in je jeugd over de vraag of je een meisje waarop je verliefd was zou benaderen. En wanneer je ertoe had besloten, stelde het nog niets voor. Dan moest de daad nog onder ogen worden gezien. Daarbuiten op het balkon hoorde hij het eerste geluid. Het begon vroeg en kwam van de oostkant van het getto. Het *Raus, raus!* van megafoons, de gebruikelijke leugen over bagage die sommige mensen nog steeds beliefd en te geloven. In de verlaten straten en tussen de woonblokken, waarin niemand zich verroerde, was helemaal vanaf de ronde straatkeien van het Plac Zgody en daar bij de rivier in de Nadwislanskastraat een onbestemd, angstig rumoer te horen, waarvan H. zelf begon te beven. Toen hoorde hij het eerste salvo, hard genoeg om de patiënten wakker te maken. En na het vuren ineens een krasserig geluid, een barse megafoon die tegen een klaaglijke vrouwenstem tekeerging; en toen werd het gejammer door nog meer schoten afgebroken en gevolgd door een ander soort gejammer toen de diepbedroefde nabestaanden door de SS-luidsprekers, door bange OD'ers en door burenen werden voortgedreven, en redeloze smart geleidelijk verdween naar de uithoek van het getto waar zich een poort bevond. Hij wist dat het allemaal zelfs tot de musicus met de versleten nieren in zijn precomateuze toestand had kunnen doordringen. Toen hij naar de zaal terugkeerde, zag hij dat ze naar hem keken -zelfs de musicus. Hij zag niet, maar voelde eerder hoe hun lichamen in bed verstijfden, en de oude man met de kunstanus schreeuwde het uit van de spierinspanning. 'Dokter, dokter!' zei iemand. 'Toe!' zei dokter H., waarmee hij bedoelde: *Ik ben hier en zij zijn nog ver weg.* Hij keek naar dokter B., die zijn ogen half dichtkneep toen drie blokken verderop het geluid van ontruiming weer losbrak. Dokter B. knikte naar hem, liep naar de afgesloten farmaceutische kast aan het einde van de zaal en kwam terug met de fles blauwzuur. Na een korte stilte kwam H. naast zijn collega staan. Hij had zich afzijdig kunnen houden en het aan B. kunnen overlaten. Hij vermoedde dat de man wel de kracht had om het alleen te doen, zonder de goedkeuring van collega's. Maar het zou beschamend zijn, vond H., om er zelf geen aandeel in te hebben, om niet een gedeelte van de last te dragen. Dokter H. was, hoewel jonger dan B., aan de Jagiello-universiteit verbonden geweest, was een specialist, een denker. Met dat alles wilde hij B. een steuntje in de rug geven. 'Nou,' zei B. en liet de fles even aan H. zien. Het woord ging bijna verloren in het gegil van een vrouw en brallende officiële bevelen van het andere einde van de Józefiriskastraat. B. riep

de verpleegster. 'Geef alle patiënten veertig druppels in water.' 'Veertig druppels,' herhaalde ze. Ze kende de medicatie. 'Inderdaad,' zei B. Dokter H. keek ook naar haar. Ja, wilde hij zeggen. Ik ben nu sterk, ik zou het zelf kunnen geven. Maar als ik het deed, zouden ze schrikken. Iedere patiënt weet dat verpleegsters de medicijnen rondbrengen. Terwijl de zuster het mengsel klaarmaakte, wandelde H. de zaal in en legde zijn hand op die van de oude man. 'Ik heb iets om je te helpen, Roman,' zei hij tegen hem. Met verbazing voelde H. door de huidaanraking de geschiedenis van de oude man. Heel even, als een oplaaiende vlam, was daar de jongeman Roman, opgroeiend in het Ga-licië van Frans Jozef, een Don Juan in dat heerlijke snoepje van een stad, *hel petit* Wien, het juweeltje van de Weichsel, Krakau. Het uniform van Frans Jozef dragend en voor lentemanoeuvres naar de bergen trekkend. Zich op het Rynek Glówny drukkend met de meisjes van Kazimierz, in een stad van kant en patisserieën. De Kosciuszko-heuvel beklimmend en tussen het struikgewas heimelijk een zoentje afstelend. Hoe had de wereld in één mensenleeftijd zover kunnen komen? vroeg de jonge man in de oude Roman. Van Frans Jozef tot de onderofficier die sanctie had gehad Rosalia Blau en de aan roodvonk lijdende meisjes om te brengen? 'Toe, Roman,' zei de dokter om aan te geven dat de oude zijn lichaam moest ontspannen. Hij geloofde dat het Sonderkommando binnen het uur zou komen. H. voelde, maar weerstond, de verleiding om hem het geheim te vertellen. Dokter B. was royaal met de dosering geweest. Enkele ogenblikken ademloosheid en een lichte verbazing zouden geen nieuwe of ondraaglijke ervaring voor de oude Roman zijn. Toen de verpleegster met de vier medicijn glazen aankwam, vroeg geen van hen zelfs wat ze hun bracht. H. zou nooit weten of iemand van hen het had begrepen. Hij wendde zich af en keek op zijn horloge. Hij was bang dat er, wanneer ze aan het drinken waren, een geluid zou beginnen, iets ergers dan de gewone ziekenhuisgeluiden van kokhalzen en naar adem snakken. Hij hoorde de zuster mompelen: 'Hier is iets voor u.' Hij hoorde iemand inademen; hij wist niet of het patiënt of verpleegster was. *Die vrouw is hier de held*, dacht hij. Toen hij weer keek, maakte de verpleegster de nierpatiënt, de slaperige musicus, wakker en bood hem het glas aan. Vanaf het andere einde van de zaal keek dokter B. gekleed in een schone witte jas toe. Dokter H. ging naar de oude Roman en nam zijn polsslag op. Die was er niet. In een bed aan de andere kant van de zaal werkte de musicus het amandelgeurige mengsel met moeite naar binnen. Het was allemaal zo vredig als H. had gehoopt. Hij keek naar hen -hun mond wijd open, maar niet op een stuitende manier, hun ogen verglaasd en immuun, hun hoofd achterover, hun kin naar het plafond

gericht - met de afgunst die iedere gettobewoner voor ontsnappen zou voelen.

21

Poldek Pfefferberg deelde een kamer op de tweede etage van een negentiende-eeuws huis aan het ene uiteinde van de Józefinskastraat. De ramen ervan keken over de muur van het getto heen op de Weichsel uit, waar Poolse schuiten, niets wetend van de laatste dag van het getto, stroomop- en stroomafwaarts voeren en patrouilleboten van de SS zo nonchalant als pleziervaartuigen rondtuften. Hier wachtte Pfefferberg met zijn vrouw, Mila, tot het Sonderkommando zou komen om hun te bevelen de straat op te gaan. Mila was een klein, nerveus meisje van tweeëntwintig, een vluchteling uit Łódź, waarmee Poldek in de eerste dagen van het getto was getrouwd. Ze stamde van generaties artsen af; haar vader was een chirurg geweest die in 1937 jong was gestorven, haar moeder een huidarts die vorig jaar bij een Aktion in het getto van Tarnów dezelfde dood als Rosalia Blau van het epidemische ziekenhuis was gestorven, doordat ook zij tussen haar patiënten staand met automatisch vuur was geveld. Mila had een heerlijke jeugd gehad, zelfs in het op joden gebeten Łódź, en was het jaar voor de oorlog in Wenen aan haar eigen medische opleiding begonnen. Ze had Poldek ontmoet toen mensen uit Łódź in 1939 naar Krakau werden getransporteerd. Mila had zichzelf in hetzelfde appartement ingekwartierd gezien als de levendige Poldek Pfefferberg. Nu was hij, net als Mila, al de laatste van zijn familie. Zijn moeder, die eens de woning van Schindler aan de Straszewskiegostraat had opgeknapt, was met zijn vader naar het getto van Tarnów getransporteerd. Vandaar waren ze, zoals uiteindelijk zou blijken, naar Belzec gebracht en vermoord. Zijn zuster en zwager waren wegens het bezit van Arische papieren in de Pawiak-gevangenis in Warschau verdwenen. Hij en Mila hadden alleen elkaar. Ze verschilden sterk in temperament: Poldek was een buurtjongen, een leider, een organisator; het type dat, wanneer het gezag verscheen en vroeg wat er in godsnaam gebeurde, naar voren kwam en vrijuit sprak. Mila was rustiger, en dat eens te meer door het onbeschrijflijke lot dat haar familie had verzwolgen. In een vreedzaam tijdperk zouden ze een uitstekende combinatie zijn geweest. Ze was niet alleen pienter, maar ook verstandig; ze was een rustig middelpunt. Ze had een talent voor ironie, en Poldek had haar vaak nodig om zijn stortvloed van retoriek in te dammen. Vandaag, op deze onmogelijke dag, waren ze echter met elkaar in conflict. Hoewel Mila bereid was om, mocht de kans ertoe zich voordoen, het

getto te verlaten, zelfs om zich Poldek en haarzelf als partizanen in het bos voor te stellen, was ze bang voor de riolen. Poldek had ze al meer dan eens gebruikt om het getto te verlaten, ook al bevond de politie zich soms aan de ene of de andere kant. Zijn vriend en voormalige docent dokter H. had de riolen onlangs ook genoemd als vluchtroute die op de dag dat het Sonderkommando binnentrok misschien niet bewaakt werd. Ze zouden op de vroege winterschemering moeten wachten. De huisdeur van de dokter was maar enkele meters van het deksel van een mangat verwijderd. Eenmaal daarin afgedaald nam je de linkertunnel, die je onder de straten van het niet tot het getto behorende deel van Podgórze door naar een uitgang op de oever van de Weichsel bij het kanaal langs de Zatorskastraat voerde. Gisteren had dokter H. hem het beslissende nieuws gegeven. De dokter en zijn vrouw zouden de uitweg via het riool proberen en de Pfefferbergs konden gerust mee. Poldek kon in dat stadium nog geen definitieve beslissing voor Mila en zichzelf nemen. Mila was bang - en onredelijk was het niet - dat de s s de riolen misschien met gas zou laten vollopen of de kwestie hoe dan ook zou oplossen door vroeg op de kamer van de Pfefferbergs aan het uiteinde van de Józefinskastraat te komen. Het was een traag verlopende, gespannen dag daar boven in de zolderkamer, terwijl ze afwachtten welke beslissing ze zouden moeten nemen. Buren moeten ook hebben zitten afwachten. Misschien waren sommigen, omdat ze niets met het uitstel aan wilden, al met hun pakken en hoopvolle koffers de straat opgegaan, want in zekere zin was het een mengelmoes van geluiden die je gemakkelijk beneden kreeg - gewelddadige herrie, vaag te horen van blokken verderop, en hier een stilte waarin je de oude, onverschillige balken van het huis de laatste en ergste uren van je bewoning kon horen wegtikken. Op het sombere middaguur kauwden Poldek en Mila hun bruine brood, de driehonderd gram ieder die ze in voorraad hadden. De steeds weerkerende geluiden van de Aktion spoelden naar de hoek van de Wegierska, een lang blok verderop, en weken toen, halverwege de middag, weer terug. Daarna was er een bijna volkomen stilte. Iemand probeerde zinloos de recalcitrante wc op de overloop van de eerste verdieping door te trekken. Het was op dat uur bijna mogelijk te geloven dat ze over het hoofd waren gezien. De laatste valse middag van hun leven op Józefinska 2 wilde, ondanks zijn donkerheid, maar niet eindigen. Het licht was in feite zo zwak, vond Poldek, dat ze wel voor de schemering konden proberen het riool te bereiken. Hij wilde nu het rustig was met dokter H. beraadslagen. Hè, toe, zei Mila. Maar hij stelde haar gerust. Hij zou van de straten af blijven en zich verplaatsen via het netwerk van gaten die het ene gebouw met een volgend verbonden. Hij stapelde de ene

geruststelling op de andere. In de straten aan deze kant waren zo te merken geen patrouilles. Bij de kruispunten zou hij de incidentele OD'er of dwalende SS'er wel ontlopen. Liefje, liefje, zei hij tegen haar, ik móét met dokter H. overleggen. Hij ging via de achtertrap naar beneden en door het gat in de stalmuur de binnenplaats op, en kwam pas op de open straat toen hij bij het arbeidsbureau was. Daar nam hij het risico de brede rijweg over te steken, waarna hij de konijnengangen van het driehoekige blok huizen aan de overkant binnenging en nu en dan groepjes verwarde mannen tegenkwam die geruchten doorgaven en in keukens, schuren, gangen en op binnenplaatsen verschillende mogelijkheden bespraken. Hij kwam net tegenover het huis van de dokter op de Krakusastraat uit en stak over zonder te worden opgemerkt door een patrouille die bij de zuidelijke grens van het getto, drie blokken verderop, aan het werk was, in het gebied waar Schindler voor het eerst een demonstratie van de extremiteiten van de rassenpolitiek van het Derde Rijk had meegemaakt. Het gebouw waar dokter H. woonde was leeg, maar op de binnenplaats kwam Poldek een verdwaasde man van middelbare leeftijd tegen die hem vertelde dat het Sonderkommando al in het gebouw was geweest en dat de dokter en zijn vrouw zich eerst hadden verborgen en toen naar de riolen waren gegaan. Misschien is dat wel het beste, zei de man. Want ze komen terug, de SS'ers. Poldek knikte; hij kende de tactiek van de Aktion nu wel, na er zoveel te hebben overleefd. Hij ging langs dezelfde weg terug als hij gekomen was en slaagde er weer in de weg over te steken. Maar hij ontdekte dat nummer 2 leeg was en Mila met hun bagage verdwenen, dat alle deuren geopend, alle kamers onbezet waren. Hij vroeg zich af of ze zich niet allemaal in het ziekenhuis hadden verborgen - dokter H. en zijn vrouw en Mila. Misschien waren de H.'s haar, vanwege haar angst en haar lange medische afstamming, komen afhalen. Poldek haastte zich weer door de stal naar buiten en kwam langs andere gangetjes op het binnenterrein van het ziekenhuis uit. Als genegeerde overgavevlaggen hingen aan de balkons van de beide bovenverdiepingen bebloede lakens. Op de ronde keien lag een stapel slachtoffers. Sommige van hen lagen er met hun hoofd opengespleten, hun ledematen verwrongen. Het waren natuurlijk niet de ongeneeslijk zieke patiënten van de doktoren B. en H. Het waren mensen die hier overdag vastgehouden en daarna geëxecuteerd waren. Sommigen moesten boven gevangengehouden, doodgeschoten en toen op het binnenterrein gegooid zijn. Naderhand zou Poldek, gevraagd naar het aantal lijken op het binnenterrein van het gettoziekenhuis, altijd zestig a zeventig zeggen, hoewel hij geen tijd had gehad om die verwarde piramide te tellen. Doordat Krakau een provinciestad was en

Poldek als een zeer sociabel kind in Podgórze en daarna in het Centrum was grootgebracht, en met zijn moeder de welgestelde, voornamen mensen van de stad had bezocht, herkende hij gezichten in die stapel: oude klanten van zijn moeder, mensen die hem op het Kosciuszko-lyceum vragen over de school hadden gesteld, vroegwijze antwoorden hadden gekregen en hem om zijn uiterlijk en charme koek en snoep gegeven hadden. Nu lagen ze er op een schandelijke manier open en bloot bij, door elkaar gegooid op dat bloedrode binnenterrein. Om de een of andere reden kwam het niet bij Pfefferberg op om naar de lichamen van zijn vrouw en de H.'s te zoeken. Hij voelde waarom hij hier geplaatst was. Hij geloofde onwrikbaar dat er betere jaren zouden komen, jaren met rechtvaardige tribunalen. Hij had dat gevoel een getuige te zijn dat ook Schindler op de heuvel achter de Rekawka had ervaren. Hij werd afgeleid door de aanblik van een menigte mensen op de Wegierskastraat, aan de andere kant van het terrein. Ze trokken met de matte, maar niet wanhopige loomheid van fabrieksarbeiders op maandagochtend, of zelfs van aanhangers van een verslagen voetbalteam, in de richting van de Rekawkapoort. Te midden van deze mensengolf zag hij burens uit de Józefiriskastraat. Hij liep het terrein af met de herinnering aan al die dingen als een in zijn mouw gestopt wapen. Wat was er met Mila gebeurd? Wist iemand van hen dat? Ze was al vertrokken, zeiden ze. Het Sonderkommando was erdoorheen geweest. Ze zou de poort al wel uit zijn, op weg ernaartoe. Naar Plaszów. Hij en Mila hadden natuurlijk een plan voor het geval zich een impasse als deze zou voordoen. Als een van hen in Plaszów terecht kwam, zou het beter zijn als de ander probeerde eruit te blijven. Hij wist dat Mila de gave had onopvallend te zijn, een goede gave voor gevangenen; maar ook zij kon door enorme honger worden gekweld. Hij zou haar leverancier van buitenaf zijn. Hij was ervan overtuigd dat die dingen te regelen waren. Maar het was geen gemakkelijke beslissing - de bedwelmde, nauwelijks door de SS bewaakte menigten die nu op weg waren naar de zuiderpoort en de met prikkeldraad omgeven fabrieken van Plaszów vormden een aanwijzing van waar de meeste mensen, waarschijnlijk volkomen terecht, dachten dat de veiligheid op lange termijn lag. Hoewel laat, was het licht nu hard, alsof er sneeuw op komst was. Poldek slaagde erin de weg over te steken en de lege woonblokken aan de overkant binnen te gaan. Hij vroeg zich af of ze werkelijk leeg waren, of vol gettobewoners die zich listig of naïef verscholen hadden - degenen die geloofden dat, waar de SS je ook heen bracht, het uiteindelijk naar de vernietigingskamers leidde. Poldek zocht een eersteklas schuilplaats. Via achterdoorgangen kwam hij bij de houtwerf aan de Józefinska. Hout was een schaarstegoed, en er stonden

geen grote constructies van gezaagde planken waarachter hij zich zou kunnen verbergen. De plek die hem het beste leek was achter de ijzeren hekken bij de ingang van de werf. Hun grootte en donkerheid leken een belofte van de komende nacht. Later zou hij niet kunnen geloven dat hij ze met zoveel enthousiasme had uitgekozen. Hij ging ineengedoken zitten achter het hek dat tegen de muur van het verlaten kantoor was opgeduwd. Door de spleet die tussen het hek en de hekpaal overbleef kon hij de Józefinska inkijken in de richting waar hij vandaan was gekomen. Achter dat ijsskoude ijzeren blad keek hij naar de reep koude namiddag, een lichtend grijs, en trok zijn jas om zich heen. Een man en zijn vrouw renden voorbij in de richting van de poort en ontweken de neergegooide pakken, de koffers met opschriften in zinloze grote letters. *Kleinfeld*, verkondigden ze in het late middaglicht, *Lehrer*, *Baume*, *Weinberg*, *Smolar*, *Strus*, *Rosenthal*, *Birman*, *Zeitlin*. Namen waarvoor geen reçu's zouden worden afgegeven. 'Hopen goederen, beladen met herinneringen,' had de jonge schilder Josef Bau van zulke taferelen geschreven. 'Waar zijn mijn schatten?' Van voorbij dit slagveld van gevallen bagage hoorde hij het agressieve geblaf van honden. Toen kwamen er op de stoep aan de overkant drie SS'ers de Józefinska in benen, een van hen voortgetrokken door een beestengewoel dat uit twee grote politiehonden bleek te bestaan. De honden sleepten hun geleider Józefinska 41 binnen, maar de twee anderen bleven op de stoep wachten. Poldek had zijn aandacht grotendeels aan de honden besteed. Ze zagen eruit als een kruising tussen dalmatiërs en Duitse herders. Pfefferberg beschouwde Krakau nog steeds als een gemoedelijke stad, en zulke honden leken er niet op hun plaats, alsof ze vanuit een ander en bruter getto hierheen waren gebracht. Want zelfs in dit laatste uur, tussen de rommel van pakketten, achter een ijzeren hek, was hij dankbaar voor de stad en nam hij aan dat de uiterste gruwelijkheid altijd elders, in een minder gracieuze plaats werd bedreven. Deze laatste veronderstelling werd in de volgende halve minuut weggevaagd. Dat wil zeggen, het ergste vond in Krakau plaats. Door de spleet van het hek zag hij de gebeurtenis die duidelijk maakte dat, zo er een pool van kwaad was, die niet in Tarnów, Czestochowa, Lemberg of Warschau lag, zoals je dacht, maar aan de noordkant van de Józefinskastraat, op honderdtwintig passen afstand. Uit nummer 41 kwamen een gillende vrouw en een kind. De ene hond had de vrouw bij de stof van haar jurk, het vlees van haar heup beet. De SS 'er die als dienaar der honden fungeerde pakte het kind en smet het tegen de muur. Door het geluid ervan moest Pfefferberg zijn ogen sluiten, en hij hoorde het schot dat een einde aan het huilende protest van de vrouw maakte. Net zoals de stapel lijken

op het ziekenhuisterrein in de gedachten van Pfefferberg uit zestig of zeventig lichamen zou bestaan, zou hij altijd verklaren dat het kind een jaar of twee, drie was. Misschien zelfs nog voordat ze dood was, zeker nog voordat hij zelf wist dat hij zich had bewogen, alsof de beslissing van een dapperheidsklier achter zijn voorhoofd was gekomen, liet hij het ijsskoude ijzeren hek voor wat het was, omdat het hem toch geen bescherming tegen de honden zou bieden, en stond ineens op de open werf. Hij nam direct de militaire houding aan die hij in het Poolse leger had geleerd. Als iemand met een rituele taak liep hij van de werf af en begon buigend de pakken bagage van de rijweg op te rapen en tegen de muur van de werf op te stapelen. Hij hoorde de drie SS 'ers naderbij komen; de adem van de grommende honden was voelbaar en door de trek aan hun riemen werd de hele namiddag tot het breekpunt gespannen. Toen ze een pas of tien van hem vandaan waren, ging hij rechtop staan en veroorloofde hij zich, de gezeglijke jood met een Europese achtergrond spelend, hen op te merken. Hij zag dat hun laarzen en rijbroeken met bloed waren bespat, maar ze geneerden zich niet zo gekleed andere mensen onder ogen te komen. De officier in het midden was de langste. Hij zag er niet als een moordenaar uit; het grote gezicht had iets gevoeligs, had fijne lijntjes bij de mond. Pfefferberg met zijn sjofele jas aan klapte zijn kartonnen hakken op z'n Pools tegen elkaar en salueerde deze lange man in het midden. Hij had geen verstand van SS-rangen en wist niet hoe hij de man moest aanspreken. 'Herr,' zei hij. 'Herr Kommandant!' Het was een term die zijn hersenen, onder de dreiging van uitroeiing, met elektrische energie hadden opgeworpen. Het bleek het juiste woord te zijn, want de lange man was Amon Goeth in de volle vitaliteit van zijn middag, opgetogen over het verloop van de dag en even gemakkelijk in staat tot onmiddellijke, instinctieve machtsuitoefening als Poldek Pfefferberg tot een onmiddellijke, instinctieve uitvlucht. 'Herr Kommandant, ik meld u eerbiedig dat ik bevel heb gekregen alle pakken bij elkaar aan de ene kant van de weg te leggen, zodat de rijweg niet meer geblokkeerd is.' De honden reikhalsden naar hem door hun halsband heen. Op basis van hun zwarte training en het ritme van de Aktion van vandaag verwachtten ze op pols en lies van Pfefferberg te zullen worden losgelaten. Hun gegrom was niet alleen woest, maar ook vol angstaanjagend vertrouwen in de uitkomst, en het was maar de vraag of de SS 'er links van de Herr Kommandant kracht genoeg had om ze tegen te houden. Pfefferbergs verwachtingen waren niet hoog gespannen. Het zou hem niet verbazen als hij onder honden werd begraven en na enige tijd door middel van een kogel van hun verwoestingen werd verlost. Als de vrouw niet door een beroep op haar moederschap had

kunnen ontkomen, had hij weinig kans met verhalen over pakketten, over het vrijmaken van een straat waarin aan menselijk verkeer in ieder geval een einde was gemaakt. Maar de commandant vond Pfefferberg amuserender dan hij de moeder had gevonden. Hier had je een Ghettomensch die voor drie SS'ers soldaatje speelde en meldde wat hij deed, slaafs als het waar was en bijna vertederend als het onwaar was. Zijn optreden was bovenal een doorbreking van de geijkte manier waarop slachtoffers zich gedroegen. Van alle gedoemden van vandaag had er nog niet een het met hakkengeklap geprobeerd. Daarom kon de Herr Kommandant het koninklijke recht uitoefenen zich irrationeel en onverwachts geamuseerd te tonen. Zijn hoofd ging naar achteren, zijn lange bovenlip werd teruggetrokken. Het was een brede lach, en zijn collega's grijnsden hoofdschuddend om zijn uitgebreide lachen. Met zijn voortreffelijke bariton zei Untersturmführer Goeth: 'Wij zorgen voor alles. De laatste groep gaat het getto al uit. *Verschwinde.*' Oftewel ingerukt, Pools soldaatje met je hakkengeklap. Pfefferberg zette het op een lopen, zonder om te kijken, en hij zou niet verbaasd zijn geweest als hij van achteren was neergeschoten. Al rennend bereikte hij de hoek van de Wegierska, ging hem om en passeerde het ziekenhuisterrein waar hij enkele uren geleden nog een getuige was geweest. Toen hij de poort naderde, viel de duisternis en vervaagden de laatste vertrouwde stegen van het getto. Op het Podgórzeplein stond de laatste officiële drom gevangenen binnen een los kordon van SS'ers en Oekraïeners. 'Ik moet de laatste zijn die er levend uit is gekomen,' zei hij tegen de mensen in die menigte.

Of als hij het niet was, waren het Wulkan de juwelier en zijn vrouw en zoon. Wulkan had de afgelopen maanden in de fabriek De Vooruitgang gewerkt en, wetend wat er ging gebeuren, Treuhänder Unkelbach benaderd met een grote diamant die hij twee jaar lang in de voering van een jas had verstopt. 'Herr Unkelbach,' zei hij tegen de bewindvoerder, 'Ik zal overal naar toe gaan waar ik heen word gestuurd, maar mijn vrouw is niet tegen al dat lawaai en geweld opgewassen.' Wulkan en zijn vrouw en zoon zouden in de politiepost van de OD wachten, bewaakt door een joodse politieman die ze kenden, en dan zou Herr Unkelbach in de loop van de dag misschien willen komen om hen zonder bloedvergieten naar Plaszów over te brengen. Sinds vanmorgen zaten ze in een hokje in de politiepost, maar de wachttijd was net zo angstig geweest als wanneer ze in hun keuken waren gebleven; de jongen was beurtelings bang en verveeld, en zijn vrouw siste hem aldoor verwijten toe. Waar blijft hij toch?

Komt hij eigenlijk wel? Wat een lui, wat een lui! Vroeg in de middag verscheen Unkelbach zowaar; hij kwam de post van de Ordnungsdienst in om naar de wc te gaan en koffie te drinken. Toen Wulkan uit het kantoortje kwam waarin hij had zitten wachten, zag hij een Treuhander Unkelbach die hij nog niet kende: een man met het uniform van een SS-onderofficier aan, rokend en in geanimeerd gesprek gewikkeld met een andere SS'er, zijn ene hand gebruikend om grote, hongerige slokken koffie te nemen, grote happen rook af te bijten, een homp bruinbrood naar binnen te schrokken, terwijl zijn pistool, dat hij nog in zijn linkerhand hield, als een rustend dier op de balie van de politiepost lag en donkere bloedspatten over de voorkant van zijn uniform liepen. De ogen die hij op die van Wulkan richtte zagen de juwelier niet. Wulkan wist meteen dat Unkelbach zich niet aan de afspraak probeerde te onttrekken, maar zich er gewoon niets meer van herinnerde. De man was dronken, en niet van alcohol. Als Wulkan hem iets had toegeroepen, zou het antwoord een blik van extatisch onbegrip zijn geweest. Hoogstwaarschijnlijk gevolgd door iets ergers. Wulkan gaf het op en ging naar zijn vrouw terug. Ze zei maar: 'Waarom praatje niet met hem? Ik ga wel met hem praten als hij er nog is.' Maar toen zag ze de duisternis in Wulkans ogen en wierp een steelse blik om de rand van de deur. Unkelbach maakte net aanstalten om te vertrekken. Ze zag het ongewone uniform, aan de voorkant ondergespat met het bloed van kleine kooplui en hun vrouwen. Ze uitte een zacht gejammer en keerde naar haar zitplaats terug. Net als haar man verviel ze nu tot gegronde wanhoop, en op een of andere manier werd het wachten gemakkelijker. De ODD 'er die ze kenden bracht hen terug tot het gebruikelijke ritme van hoop en angst. Hij vertelde hun dat de hele OD, op de pretorianen van Spira na, om zes uur 's middags het getto uit en op de Wieliczkastraat naar Plaszów moest zijn. Hij zou zien of hij de Wulkans op een of andere manier in een der wagens kon krijgen. Toen het duister was gevallen direct nadat Pfefferberg de Wegierska was opgerend, toen de laatste partij gevangenen was verzameld bij de poort naar het Podgórzeplein, terwijl dokter H. en zijn vrouw in het gezelschap en begeleid door een groep lawaaijige Poolse dronkaards oostwaarts trokken, en terwijl de Sonderkommando-ploegen zaten uit te rusten en te roken voordat ze de woningen voor de laatste maal zouden doorzoeken, reden er twee met paarden bespannen wagens bij de politiepost voor. Het gezin Wulkan werd door de OD'ers onder dozen met paperassen en bundels kleren verborgen. Symche Spira en zijn maten waren buiten zicht, waren ergens in de straten bezig, dronken koffie met onderofficieren, vierden hun blijvende positie in het systeem. Maar voordat de wagens de gettopoort uit waren, hoorden de

Wulkans, platgedrukt tegen de planken, het bijna onafgebroken geluid van geweer- en pistoolschoten vanuit de straten achter zich. Dat betekende dat Amon Goeth en Willi Haase, Albert Hujar, Horst Pilarzik en enige honderden anderen doordrongen in de zoldernissen, de valse plafonds, de kisten in kelders, en degenen vonden die de hele dag een hoopvolle stilte hadden bewaard. Meer dan vierduizend van zulke mensen werden in de loop van de nacht ontdekt en op straat gefusilleerd. In de twee daaropvolgende dagen werden hun lichamen op open vrachtwagens naar Plaszów gebracht en in twee massagraven in het bos achter het nieuwe kamp begraven.

22

We weten niet in wat voor gemoedstoestand Oskar Schindler de 13de maart, de laatste en ergste dag van het getto, heeft doorgebracht. Maar toen zijn arbeiders onder bewaking vanuit Plaszów naar hem terugkeerden, was hij inmiddels weer in de stemming om gegevens te verzamelen om Sedlacek bij zijn volgende bezoek door te geven. Hij kwam van de gevangenen te weten dat Zwangsarbeitslager Plaszów -zoals het in het bureaucratentaaltje van de s s heette - geen rationeel rijk zou worden. Goeth had zijn passie tegen bouwkundigen al uitgeleefd door de bewakers Zygmunt Grünberg in coma te laten slaan en zo laat naar de ziekenbarak boven bij het vrouwenkamp te laten brengen dat zijn dood verzekerd was. Van de gevangenen die hun stevige lunchsoep bij def aten hoorde Oskar ook dat Plaszów niet alleen als werkkamp, maar ook als executieplaats fungeerde. Het hele kamp kon de executies horen, maar enkele gevangenen waren er ook ooggetuige van geweest. Bij voorbeeld de gevangene M., die voor de oorlog een schilder- en behangzaak in Krakau had gehad. In de eerste dagen van het kamp moest hij de huizen van de SSs schilderen en behangen, de paar kleine landelijke villa's die het weggetje aan de noordkant van het kamp flankeerden. Zoals iedere speciaal gewaardeerde handwerksman had hij meer bewegingsvrijheid, en dat voorjaar was hij op een middag vanaf de villa van Untersturmführer Leo John het pad opgelopen dat naar de heuvel de Chujowa Górka leidde, op de top waarvan het Oostenrijkse fort stond. Voordat hij weer langs de helling naar het fabrieksterrein zou afdalen moest hij even stoppen om een heuvelopwaarts zwoegende legertruck te laten passeren. M. had gezien dat onder de huif vrouwen zaten, toevertrouwd aan de hoede van Oekraïense bewakers met witte overalls aan. Hij had zich achter een stapel hout verborgen en gedeeltelijk kunnen zien hoe de vrouwen eruit gehaald

en het fort ingevoerd werden, en geweigerd hadden zich uit te kleden. De man die daarbinnen de bevelen schreeuwde was de SS'er Edmund Sdrojewski. Oekraïense onderofficieren liepen tussen de vrouwen door en sloegen hen met handvatten van zwepen. M. nam aan dat het jodinnen waren, waarschijnlijk vrouwen die op het bezit van Arische papieren waren betrapt, vanuit de Montelupich-gevangenis hierheen gebracht. Sommigen schreeuwden het uit onder de slagen, maar anderen zwegen, alsof ze de Oekraïeners zoveel voldoening niet gunden. Een van hen hief het *Sjema Jisraël* aan en de anderen vielen in. De verzen rezen krachtig boven de heuvel op, alsof de vrouwen - die tot gisteren de echte Arische hadden gespeeld - zojuist hadden bedacht dat ze, nu de druk van hen af was, vrijer dan wie ook waren om onder de neus van Sdrojewski en de Oekraïeners te vieren dat ze van een ander volk waren. Toen werden ze, ineengedoken uit kuisheid en wegens de koude lentelucht, allemaal doodgeschoten, 's Avonds haalden de Oekraïeners hen met kruiwagens weg en begroeven hen in het bos aan de andere kant van de Chujowa Górka. Ook de mensen in het kamp beneden hadden die eerste executies op de heuvel, die nu de profane bijnaam Pikheuvel kreeg, gehoord. Sommigen zeiden bij zichzelf dat het partizanen waren die daar boven werden neergeschoten, onhandelbare marxisten of krankzinnige nationalistes. Het was daar boven een ander land. Als je je aan de verordeningen binnen het draad hield, hoefde je er nooit te komen. Maar de meer scherpzinnigen onder Schindlers arbeiders, in colonne langs de kabelfabriek, de Wieliczkastraat op en naar Zablocie gevoerd om bij def te werken - die wisten wel waarom gevangenen uit de Montelupich in het Oostenrijkse heuvelfort werden gefusilleerd, waarom de SS'ers niet gealarmeerd leken als de aankomst van de truckladingen werd gezien of het geluid door heel Plaszów werd gehoord. De reden ervoor was dat de SS 'ers de kampbevolking niet als uiteindelijke getuigen beschouwden. Als ze zich zorgen hadden gemaakt over een berechting, een massa toekomstige getuigenissen, zouden ze de vrouwen wel dieper mee het bos in hebben genomen. De conclusie die moest worden getrokken, besloot Oskar, was niet dat de Chujowa Górka een van Plaszów gescheiden wereld was, maar dat ze allemaal, degenen die per vrachtwagen naar het heuvelfort werden gebracht en degenen achter het draad onder aan de heuvel, gevonnist waren.

De eerste ochtend dat commandant Goeth zijn voordeur uit stapte en zomaar een gevangene vermoordde, was men geneigd ook dit, net als de eerste

executie op de Chujowa Górka, als een eenmalige gebeurtenis te beschouwen, als iets dat los stond van wat het gewone leven van het kamp zou worden. In werkelijkheid zou het fusilleren op de heuvel weldra natuurlijk vast gebruik blijken, evenals Amons ochtendroutine. Gekleed in overhemd en rijbroek en -laarzen, door zijn bediende mooi glimmend gepoetst, placht hij op het bordes van zijn tijdelijke villa te verschijnen. (Aan de andere kant van het kamp waren ze een beter gebouw voor hem aan het opknappen.) Met het vorderen van het seizoen zou hij zonder overhemd verschijnen, want hij hield van de zon. Maar voorlopig stond hij er in de kleren waarin hij had ontbeten met een verrekijker in zijn ene hand en een sluipschuttersgeweer in de andere. Aandachtig bekeek hij het kampterrein, het werk in de steengroeve, de gevangenen die de steenwagens op de langs zijn deur lopende rails voortduwden of -trokken. Degenen die even opkeken zagen de rook van de sigaret die hij tussen zijn lippen geklemd hield, zoals iemand zonder handen rookt wanneer hij het te druk heeft om zijn vakgereedschap neer te leggen. De eerste paar dagen van het kamp verscheen hij zo aan zijn voordeur en schoot een gevangene die niet hard genoeg tegen een met kalksteen beladen kar leek te duwen dood. Niemand wist precies waarom hij juist die gevangene moest hebben - Amon hoefde zeker zijn motieven niet op te tekenen. Met één knal vanaf het bordes werd de man uit de groep duwende en trekkende gevangenen geplukt en zijdelings op de weg gesmeten. De anderen hielden natuurlijk op met duwen, hun spieren verstijfd in afwachting van een algemene slachtpartij. Maar Amon wuifde hen fronsend verder, alsof hij wilde zeggen dat hij voor dit moment tevreden was over de werkprestatie die ze leverden. Afgezien van zulke excessen met gevangenen brak Amon ook nog een der beloften die hij de ondernemers had gedaan. Oskar kreeg een telefoontje van Madritsch - Madritsch wilde dat ze zich allebei zouden beklagen. Amon had gezegd dat hij zich niet met de fabriekszaken zou bemoeien. Hij bemoeide zich er althans niet van binnenuit mee. Maar hij hield werkploegen op door de kampbevolking bij het appèl urenlang op de Appellplatz vast te houden. Madritsch vertelde van een geval waarbij in een bepaalde barak een aardappel was gevonden, om welke reden alle gevangenen van die barak publiekelijk, ten overstaan van de duizenden medekampbewoners, moesten worden afgeranseld. Er gaat enige tijd mee heen om een paar honderd mensen hun broek en onderkleden naar beneden, hun overhemd of jurk omhoog te laten doen en ze stuk voor stuk op vijftientig zweepslagen te trakteren. Goeth hanteerde de regel dat de afgeranselde gevangene, ter oriëntatie van de Oekraïeners die de slagen toedienden, hardop de nummers moest afroepen. Als het slachtoffer de tel

kwijtraakte, moest hij opnieuw beginnen. De appels van commandant Goeth zaten vol met dergelijke tijdrovende grapjes. Daardoor arriveerden werkploegen steeds uren te laat bij Madritsch' kledingfabriek binnen het kamp Plaszów, en nog een uur later bij Oskars bedrijf aan de Lipowastraat. Dan kwamen ze ook nog geschokt aan, niet in staat zich te concentreren, verhalen mompelend over wat Amon of John of Scheidt of een andere officier die ochtend had gedaan. Oskar beklagde zich bij een hem bekende ingenieur van de Rüstungsinspektion. Het heeft geen zin je bij de politiechefs te beklagen, zei de ingenieur. Die zijn niet met dezelfde oorlog bezig als wij. Wat ik zou moeten doen, zei Oskar, is de mensen op mijn terrein houden. Mijn eigen kamp maken. De ingenieur vond het een gemakkelijk idee. Waar wou je ze onderbrengen, ouwe jongen? vroeg hij. Veel ruimte heb je niet. Als ik aan de ruimte kan komen, zei Oskar, zou u dan een brief ter ondersteuning willen schrijven? Toen de ingenieur toestemde, belde Oskar een ouder echtpaar, genaamd Bielski, dat aan de Stradomstraat woonde. Hij wilde weten of ze een bod op het aan zijn fabriek grenzende land in overweging zouden willen nemen. Hij reed de rivier over om bij hen op bezoek te gaan. Ze waren verrukt over zijn optreden. Omdat hij afdingrituelen altijd vervelend had gevonden, begon hij met hun een hoogconjunctuurprijs aan te bieden. Ze gaven hem thee en belden in staat van grote opwindung hun notaris om de bescheiden op te maken terwijl Oskar nog in huis was. Vanaf hun woning reed Oskar de stad uit om Amon beleefdheidshalve te vertellen dat hij van plan was op zijn eigen fabrieksterrein een nevenkamp van Plaszów aan te leggen. Amon was erg ingenomen met het idee. 'Als de SS-generaals het goedvinden,' zei hij, 'kunt u op mijn medewerking rekenen. Zolang u mijn muzikanten of mijn dienstmeid maar niet wilt hebben.' De volgende dag werd er een grootscheepse ontmoeting met Oberführer Schemer op de Pomorskastraat georganiseerd. Op de een of andere manier wist zowel Amon als generaal Schemer dat het mogelijk zou zijn Oskar voor alle kosten van het kamp te laten opdraaien. Ze begrepen dat Oskar, toen hij met het industriële argument aankwam - 'Ik wil mijn arbeiders op het terrein hebben om hun werkkraft vollediger te kunnen uitbuiten' - tegelijkertijd aankwam met een andere hem na aan het hart liggende manie waarbij de kosten er niet toe deden. Ze beschouwden hem als een geschikte vent die door een soort jodenliefde, als door een virus, was aangestoken. Het was een bevestiging van de SS-theorie dat de joodse geest de wereld zo had doortrokken, zulke magische effecten kon bereiken, dat Herr Oskar Schindler net zo beklagenswaardig was als een in een kikker veranderde prins. Maar hij zou wel voor zijn ziekte moeten betalen. De eisen van *Obergruppen* Friedrich-Wilhelm

Krüger, hoofd van politie van het gouvernement-generaal en superieur van Schemer en Czurda, waren gebaseerd op de reglementen die waren opgesteld door de afdeling Concentratiekampen van het SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt van generaal Oswald Pohl, ook al werd Plaszów vooralsnog onafhankelijk van Pohls bureau geleid. De basisvoorwaarden voor een SS-nevenwerkkamp omvatten de aanleg van drie meter hoge omheiningen, van wachttorens op een bepaalde onderlinge afstand, naar gelang van de lengte van de kampomtrek, van latrines, barakken, een ziekenbarak, een tandartspost, een badhuis-en ontluizingscomplex, een kapperswerkplaats, een voedselmagazijn, een wasserij, een kantoorbarak, een bewakersblok van iets betere constructie dan de barakken zelf, plus alle toebehoren. Amon en Czurda hadden bedacht dat Oskar, zoals ook niet meer dan gepast was, de kosten hetzij uit economische motieven, hetzij vanwege de kabbalistische betovering waaronder hij stond wel op zich zou nemen. En ook al zouden ze Oskar laten betalen, zijn voorstel kwam hun goed uit. Er was nog een getto in Tarnów, een kilometer of zeventig naar het oosten, en wanneer dat werd opgeheven, zou de bevolking in Plaszów moeten worden opgenomen. Evenals de duizenden joden die nu vanuit de sjtetls van Zuid-Polen in Plaszów aankwamen. Een nevenkamp aan de Lipowastraat zou die druk verlichten. Amon begreep ook, al zou hij het nooit hardop tegen de politiechefs zeggen, dat het niet nodig zou zijn een kamp aan de Lipowastraat al te precies te voorzien van de minimale voedselbehoeften zoals neergelegd in de richtlijn van generaal Pohl. Amon, die zonder protest te ontmoeten banbliksems vanaf zijn bordes kon slingeren, die in ieder geval geloofde in de officiële gedachte dat in Plaszów een zekere slijtage moest plaatshebben, verkocht via een vertegenwoordiger van hem, een jood genaamd Chilowicz die contacten met fabrieksdirecties, kooplui en zelfs restaurants in Krakau onderhield, al een percentage van de kamprantsoenen op de openbare markt van Krakau. Dokter Alexander Biberstein, nu zelf een Plaszów-gevangene, stelde vast dat het dagelijkse rantsoen tussen 700 en 1100 calorieën bevatte. Bij het ontbijt kreeg een gevangene een halve liter zwarte ersatzkoffie met een eikelsmaak, en een brok roggebrood van 175 gram, een achtste van een der ronde broden die iedere morgen door bedienden van de barakkenkantine bij de bakkerij werden opgehaald. Omdat honger zo'n destructieve kracht is, sneed iedere kantinebediende het brood met zijn rug naar de anderen in stukken en riep: 'Wie wil dit stuk? Wie dit?' Tussen de middag werd er soep uitgedeeld - wortels, bieten, sagosurrogaat. De ene dag was hij gevulder dan de andere. Maar met de werkploegen die iedere avond terugkeerden kwam beter voedsel binnen.

Een kleine kip kon onder een jas worden vervoerd, een luxebroodje in een broekspijp. Toch probeerde Amon dat te verhinderen door de terugkerende ploegen in de schemering voor het administratiegebouw door de bewakers te laten fouilleren. Hij wilde niet dat het proces van natuurlijke uitputting werd gefrustreerd, of dat de ideologische wind uit zijn via Chilowicz verlopende voedseltransacties werd genomen. Omdat hij zijn eigen gevangenen dus niet verwende, vond hij dat Oskar, als hij zo'n duizend joden zou willen nemen, ze wel op eigen kosten zou kunnen verwennen, zonder al te regelmatig brood- en bietenleveranties uit de opslagruimten van Plaszów te krijgen. Het waren dat voorjaar niet alleen de politiechefs van de regio Krakau die Oskar moest spreken. Hij ging ook zijn achterterrein op om de burenen te overreden. Na de twee schamele barakken, gebouwd van het vurenhout van Jereth, kwam hij bij de radiatorfabriek, die werd gedreven door Kurt Hoderman. Er werkten een horde Polen en ongeveer honderd gevangenen uit Plaszów. De andere kant op stond de kistenmakerij van Jereth, met de Duitse ingenieur Kuhnpast als bewindvoerder. Omdat de mensen uit Plaszów maar zo'n klein gedeelte van hun personeel vormden, reageerden ze zonder enthousiasme op het idee, maar waren er ook niet tegen. Want Oskar bood aan om hun joden vijftig meter van het werk te huisvesten in plaats van vijf kilometer. Vervolgens trok Oskar de buurt in om op het kantoor van het Wehrmacht-garnizoen, een paar straten verderop, te gaan praten met de genieofficier Schmilewski, die een ploeg gevangenen uit Plaszów in dienst had. Schmilewski had geen bezwaren. Zijn naam werd, samen met die van Kuhnpast en Hoderman, toegevoegd aan de aanvraag die Oskar naar de Pomorskastraat verstuurde. Landmeters van de SS bezochten Emalia en overlegden met landmeter Steinhauser, een oude vriend van Oskar uit de Rüstungsin-spektion. Ze stonden fronsend naar het terrein te kijken, zoals landmeters plegen te doen, en stelden vragen over de drainage. Oskar ontving hen allemaal boven in zijn kantoor voor een kop morgenkoffie met cognac, waarna een ieder minzaam zijns weegs ging. Binnen enkele dagen werd de aanvraag voor de vestiging van een SS-nevenwerkkamp op het achterterrein van de fabriek goedgekeurd. Dat jaar mocht def zich verheugen in een winst van 15,8 miljoen Reichsmark. Men zou kunnen denken dat de 300.000 Reichsmark die Oskar nu aan bouwmaterialen voor het Emalia-kamp uitgaf weliswaar hoge maar geen rampzalige overheadkosten vormden. Maar in feite zou dit pas het begin van zijn betalingen zijn. Oskar stuurde de *Bauleitung* van Plaszów een verzoek om de hulp van een jonge bouwkundige, Adam Garde geheten. Garde werkte nog aan de barakken van Amons kamp en werd steeds, na de barakken-bouwers

instructies te hebben gegeven, onder individuele bewaking van Plaszów naar de Lipowastraat gevoerd om toezicht te houden bij het opzetten van het kamp van Oskar. Toen Garde voor het eerst in Zablocie verscheen, trof hij er twee rudimentaire barakken aan, die al door een kleine vierhonderd gevangenen werden bewoond. Er was een omheining waarlangs een SS-ploeg patrouilleerde, maar de bewoners vertelden Garde dat Oskar de s s niet binnen het kampement of in de fabriek toeliet, behalve natuurlijk wanneer hogere inspecteurs de zaak kwamen bekijken. Oskar, zeiden ze, zorgde ervoor dat het kleine SS-garnizoen van de Emalia-fabriek goed van drank voorzien en content met zijn lot was. Garde zag dat de Emalia-gevangenen zelf tevreden waren tussen de zwakke, krimpende planken van hun twee barakken, de mannen- en de vrouwenbarak. Nu al noemden ze zich Schindlerjuden, en gebruikten die term alsof ze zichzelf voorzichtig feliciteerden, zoals iemand die van een hartaanval herstelt zichzelf als een geluksvogel zou kunnen beschrijven. Ze hadden al een paar primitieve latrines gegraven, die de bouwkundige Garde bij de ingang van de fabriek kon ruiken, maar hij kon de aandrang tot het werk wel billijken. Ze wisten zich bij de pomp op de binnenplaats van def. Oskar vroeg hem op zijn kantoor boven te komen en de plannen te bekijken. Zes barakken voor ten hoogste twaalfhonderd mensen. De keuken aan deze kant, de SS-kazerne - Oskar had de SS tijdelijk in een gedeelte van de fabriek ondergebracht - aan de andere kant van het draad, helemaal achteraan. Ik wil een werkelijk voortreffelijk doucheblok met wasserij hebben, zei Oskar tegen hem. Ik heb de lassers om het op uw aanwijzingen in elkaar te zetten. Vlektyfus, bromde hij met een lichte glimlach naar Garde. We willen geen van allen vlektyfus. In Plaszów bijten de luizen al toe. We moeten kleren kunnen uitkoken. Adam Garde vond het heerlijk om iedere dag naar de Lipowastraat te gaan. Twee bouwkundigen waren in Plaszów al voor hun diploma's gestraft, maar bij def waren experts nog experts. Op een morgen, toen zijn bewaker hem over de Wieliczkastraat naar Zablocie voerde, doemde er ineens een zwarte limousine op, die vlak achter hen krachtig remde. Eruit stapte Untersturmführer Goeth. Hij had die rusteloze blik van hem in zijn ogen. Eén gevangene, één bewaker, merkte hij op. Wat heeft dat te betekenen? De Oekraïener deelde de Herr Kommandant met permissie mede dat hij orders had deze gevangene iedere morgen naar Herr Oskar Schindlers Emalia te escorteren. Ze hoopten allebei, Garde en de Oekraïener, dat het noemen van Oskars naam hun immuniteit zou verlenen. Eén bewaker, één gevangene? vroeg de commandant nog eens, maar hij was gesust en stapte zonder de zaak op radicale

wijze op te lossen weer in zijn limousine. Later op de dag benaderde hij Wilek Chilowicz, die niet alleen zijn vertegenwoordiger was, maar ook hoofd van de joodse kamppolitie, of brandweer', zoals de leden ervan werden genoemd. Symche Spira, kort geleden de Napoleon van het getto, woonde daar nog steeds en hield iedere dag toezicht bij het opzoeken en uitspitten van het diamant, goud en geld dat weggestopt en niet vermeld was door mensen die nu as op de dennennaalden van Belzec waren. In Plaszów had Spira echter geen macht, want de centrale macht in het kamp was Chilowicz. Niemand wist hoe Chilowicz aan zijn gezag was gekomen. Misschien had Willi Kunde zijn naam aan Amon doorgegeven; misschien had Amon zijn stijl herkend en gewaardeerd. Maar ineens was hij daar hoofd van de brandweer in Plaszów, uitdeler van de petten en armbanden van het gezag in dat gedegenereerde rijk en, net als Symche, beperkt genoeg van fantasie om zijn macht gelijk te stellen met die van tsaren. Goeth benaderde Chilowicz en zei dat hij Adam Garde beter helemaal naar Schindler kon sturen, om van het gedoe af te zijn. Bouwkundigen hebben we voor het grijpen, zei Goeth met afkeer. Hij bedoelde dat bouwkunde een gemakzuchtige keuze was geweest voor joden die niet tot de medische faculteiten der Poolse universiteiten waren toegelaten. Maar voor hij naar Emalia gaat, zei Amon, moet hij eerst mijn kas afmaken. Dit nieuws bereikte Adam Garde terwijl hij op zijn plekje in de vier lagen hoge stapelbedden van barak 21 lag. Aan het einde van een beproeving zou hij in Zablocie worden afgeleverd. Hij zou bij de achterdeur van het huis van Goeth bouwen, waar de regels, zoals Diana Reiter en Grünberg hem hadden kunnen vertellen, onvoorspelbaar waren. Halverwege zijn werkzaamheden voor de commandant werd er een grote balk naar zijn plaats in het dak van Amons kas gehesen. Onder het werk hoorde Adam Garde het geluid van de twee honden van de commandant, Rolf en Ralf, namen uit een krantenstrip - heel komisch; maar de afgelopen week had Amon ze een vrouwelijke gevangene die van luieren werd verdacht de borst laten afscheuren. Amon zelf, met zijn halfvoltooide technische opleiding, kwam telkens terug om met een professionele houding de dakbalken omhoog te zien takelen. Hij kwam iets vragen toen de nokbalk in de ervoor gemaakte sleuven werd aangebracht. Het was een enorm eind zwaar vurenhout, en Goeth riep zijn vraag helemaal vanaf de andere kant. Adam Garde kon hem niet verstaan en zette zijn hand aan zijn oor. Goeth vroeg het nog eens, en - wat erger was dan hem niet kunnen horen - Garde begreep hem niet. 'Ik begrijp u niet, Herr Kommandant,' gaf hij toe. Met zijn beide langvingerige handen greep Goeth de stijgende balk, trok het uiteinde ervan naar achteren en zwiepte hem naar de

bouwkundige toe. Garde zag het massieve hout in volle vaart op zijn hoofd afkomen en begreep dat het een dodelijk instrument was. Hij hief zijn rechterhand op en daar sloeg de balk tegenaan, verbrijzelde de knokkels en middenhandsbeentjes en smiet hem tegen de grond. Toen Garde weer door het waas van pijn en misselijkheid heen kon zien, had Amon zich omgedraaid en zich verwijderd. Misschien zou hij morgen terugkomen voor een bevrédigend antwoord... Om te voorkomen dat hij als gebrekkig en ongeschikt zou worden beschouwd, hoedde Garde zich er wel voor zijn verbrijzelde hand op weg naar de *Krankenstube* te koesteren. Gewoon gedragen, hing hij zwaar aan zijn zijde, als een blaas vol martelende pijn. Hij liet zich door dokter Hilfstein een gipsverband aanpraten. Zo bleef hij toezicht houden op de bouw van de kas en liep hij iedere dag naar de Emaliafabriek, hopen dat de lange mouw van zijn jas het verband zou helpen verbergen. Toen hij zich daar onzeker over voelde, bevrijdde hij zijn hand van het gips en liet hem verwrongen herstellen. Hij wilde zijn overplaatsing naar het nevenkamp van Schindler waarborgen door een ongeschonden aanblik te bieden. Binnen een week werd hij, met een overhemd en een paar boeken in een pakje, voorgoed naar de Lipowastraat gevoerd.

23

Onder gevangenen die ervan wisten was er al wedijver om in Emalia terecht te komen. Gevangene Dolek Horowitz, een inkoper in het kamp Plaszów, wist dat hij zelf niet naar het domein van Schindler toe zou mogen. Maar hij had een vrouw en twee kinderen. Richard, de jongste van de kinderen, werd op deze lenteochtenden, terwijl de aarde haar laatste wintervoort in nevels uitwasemde, vroeg wakker, klom uit het bed van zijn moeder in het vrouwenkwartier en draafde de heuvel af naar het mannenkamp, met zijn gedachten bij het grove ochtendbrood. Hij moest voor het morgenappèl op de Appellplatz bij zijn vader zijn. Zijn pad voerde hem langs de joodse politiepost van Chilowicz en, zelfs op mistige ochtenden, binnen het gezicht van twee wachttorens. Maar hij was veilig omdat hij bekend was. Hij was een van de kinderen Horowitz. Zijn vader was in de ogen van Herr Bosch van onschatbare waarde, en Bosch was weer een drinkgezel van de commandant. Richards onbevangen bewegingsvrijheid vloeyde voort uit de deskundigheid van zijn vader; hij bewoog zich betoverd onder de ogen in de torens voort, vond de barak van zijn vader, klom zijn kooi in en maakte hem met vragen wakker. Waarom is er 's morgens nevel en 's middags niet? Komen er vrachtauto's? Duurt het vandaag lang op de Appellplatz? Gaan

ze mensen slaan? Door de ochtendlijke vragen van Richard raakte Dolek Horowitz ervan doordrongen dat Plaszów zelfs voor bevoorrechte kinderen ongeschikt was. Misschien kon hij contact opnemen met Schindler -Schindler kwam hier onder het mom van zakendoen nu en dan naar toe en liep in het administratiegebouw en de werkplaatsen rond om kleine cadeautjes achter te laten en nieuws uit te wisselen met oude vrienden als Stern en Roman Ginter en Poldek Pfefferberg. Toen Dolek op die manier geen contact leek te kunnen leggen, bedacht hij ineens dat Schindler misschien via Bosch kon worden benaderd. Dolek geloofde dat ze elkaar vaak ontmoetten. Niet zozeer hier, maar misschien op kantoren in de stad en op party's. Je merkte dat ze geen vrienden waren, maar door transacties, door wederzijdse gunsten aan elkaar gebonden waren. Het was niet alleen, en misschien niet in de eerste plaats, Richard die Dolek Schindlers kamp in wilde krijgen. Richard kon zijn angst in wolken van vragen uiten. Het was zijn tienjarige dochter, Nusia, die geen vragen meer stelde, die gewoon het zoveelste magere kind was dat de leeftijd van openhartigheid was gepasseerd, die - vanuit een raam in de borstelmakerij, waar ze de borstelharen in de houten ruggen naaide - de dagelijkse vrachtwagenladingen bij het Oostenrijkse heuvelfort zag aankomen, en haar onverdraaglijke angst als een volwassene rondtorste, niet in staat tegen een ouderlijke borst aan te kruipen en de angst over te brengen. Om haar honger in Plaszów te stillen was Nusia met krantenpapier omwikkelde uienbladeren gaan roken. Volgens de betrouwbare geruchten over Emalia waren zulke voorlijke methoden daar niet nodig. Dus deed Dolek een beroep op Bosch, toen die een van zijn rondgangen door het kledingmagazijn maakte. Hij was zo vrijmoedig, zei hij, om Bosch vanwege eerdere vriendelijke daden dringend te vragen met Herr Schindler te praten. Hij herhaalde zijn pleidooi en herhaalde de namen van de kinderen nog eens, zodat Bosch, wiens geheugen door Schnaps was aangetast, ze misschien toch zou onthouden. Herr Schindler is waarschijnlijk wel mijn beste vriend, zei Bosch. Hij zou alles voor me doen. Dolek verwachtte weinig van het gesprek. Zijn vrouw, Regina, had geen ervaring met het maken van hulzen of emailprodukten. Bosch zelf kwam nooit meer op het verzoek terug. Toch werden ze binnen een week op grond van de volgende Emalia-lijst het kamp uit gevoerd, in ruil voor een enveloppe juwelen door commandant Goeth vrijgelaten. Nusia zag er in de vrouwenbarak in Emalia als een magere, gereserveerde volwassene uit, en Richard liep net zo rond als hij in Plaszów had gedaan - iedereen op de munitieafdeling en in de emailwerkplaats kende hem, en de bewakers accepteerden zijn familiariteit. Regina verwachtte steeds dat Oskar

in de emailfabriek naar haar toe zou komen en zeggen: 'Dus u bent de vrouw van Dolek Horowitz?' De enige vraag zou dan zijn hoe ze haar dank onder woorden moest brengen. Maar hij deed het nooit. Ze merkte tot haar vreugde dat ze aan de Lipowastraat niet erg opviel, evenmin als haar dochter. Ze begrepen dat Oskar wist wie ze waren, doordat hij vaak een praatje met Richard maakte en hem bij zijn naam aansprak. Door de gewijzigde aard van Richards vragen beseften ze ook de omvang van wat ze gekregen hadden.

Het Emalia-kamp had geen inwonende commandant die de gevangenen tiranniseerde. Er waren geen vaste bewakers. Het garnizoen wisselde om de andere dag, wanneer er twee truckladingen SS'ers en Oekraïeners vanuit Plaszów naar Zablocie kwamen om de beveiliging van het nevenkamp over te nemen. De soldaten uit Plaszów vervulden hun incidentele dienst bij Emalia graag, want hoewel de keukens van de Herr Direktor nog primitiever waren dan die in Plaszów, produceerden ze betere maaltijden. Omdat de Herr Direktor begon te razen en met Oberführer Schemer ging bellen als een bewaker in plaats van gewoon langs de omtrek te patrouilleren het kamp inging, bleef het garnizoen aan zijn eigen kant van de omheining. De dienst in Zablocie was aangenaam saai. Behalve wanneer er hogere SS'ers op inspectie kwamen, kregen de gevangenen die bij def werkten hun bewakers zelden van dichtbij te zien. Eén prikkeldraadgang voerde de kampbewoners naar hun werk in de emailfabriek, een andere leidde naar de deur van de munitieafdeling. De Emalia-joden die in de kistenmakerij, de radiatorfabriek of het garnizoenskantoor werkten werden door Oekraïeners naar hun werk en terug gevoerd - om de andere dag door andere. Geen enkele bewaker had de tijd om een noodlottige grief tegen een gevangene te gaan koesteren. Zo werd, al bepaalde de SS dan de grenzen van het leven dat de mensen in Emalia leidden, de toon door Oskar bepaald. Die toon was er een van broze bestendigheid. Er waren geen honden. Er werd niet geslagen. De soep en het brood waren beter en overvloediger dan in Plaszów - ongeveer 2000 calorieën per dag, volgens een arts die als fabrieksarbeider in Emalia werkte. De diensten waren lang, vaak twaalf uur, want Oskar was nog altijd een zakenman met oorlogsorders in portefeuille en een conventioneel verlangen naar winst. Maar het moet gezegd worden dat geen enkele dienst zwaar was en dat veel van zijn gevangenen destijds schijnen te hebben geloofd dat hun arbeid een meetbare bijdrage tot hun voortbestaan leverde. Volgens rekeningen die Oskar na de oorlog aan het Joint Distribution Committee heeft overgelegd, heeft hij 1,8 miljoen zloty (bijna een miljoen gulden) aan voedsel

voor het Emalia-kamp uitgegeven. In de boeken van Farben en Krupp waren schijnposten te vinden die voor een zelfde bedrag waren afgeschreven - maar nergens een ook maar bij benadering zo hoog winstpercentage als op de rekeningen van Oskar. In Emalia is niemand door overwerk, slaag of honger ingestort en gestorven, terwijl alleen al in de fabriek van de 1 g Farben in Buna vijftienduizend gevangenen uit een aantal arbeiders van vijftienduizend bij hun werk zouden omkomen. Lange tijd later zouden mensen uit Emalia Schindlers kamp een paradijs noemen. Omdat ze toen inmiddels wijdverspreid woonden kan het geen beschrijving zijn geweest die ze naderhand hadden gekozen. De term moet enige gangbaarheid hebben gehad toen ze in Emalia zaten. Het was natuurlijk maar een betrekkelijk paradijs, een hemel vergeleken bij Plaszów. Het gevoel dat de mensen er kregen was er een van bijna onwerkelijke bevrijding, van iets absurds dat ze niet van al te nabij wilden bekijken, uit vrees dat het zou vervliegen. Nieuwe DEF-arbeiders kenden Oskar alleen van horen zeggen. Ze wilden het pad van de Herr Direktor niet kruisen, of het wagen hem aan te spreken. Ze hadden tijd nodig om te herstellen en zich aan te passen aan Schindlers onorthodoxe kampstelsel. Een jonge vrouw die Lusia heette bij voorbeeld. Haar man was onlangs uit de massa gevangenen op de Appellplatz in Plaszów gehaald en met anderen naar Mauthausen afgevoerd. Met wat alleen maar realisme zou blijken te zijn treurde ze als een weduwe. Treurend was ze naar Emalia gebracht. Haar werk bestond uit het naar de ovens dragen van ondergedompelde emailprodukten. Je mocht op de warme oppervlakken van de machines water verhitten, en de vloer was warm. Voor haar was warm water de eerste weldadigheid van Emalia. Ze zag Oskar eerst alleen maar als een grote gestalte die door een gang van metaalpersen liep of een looppad overstak. Het was op de een of andere manier geen dreigende gestalte. Ze had het gevoel dat het karakter van het oord - het niet geslagen worden, het eten, de afwezigheid van bewakers in het kamp - in zijn tegendeel zou kunnen omslaan als ze werd opgemerkt. Ze wilde alleen maar onopvallend haar dienst afwerken en door de prikkeldraad tunnel naar haar barak in het kamp terugkeren. Maar na een tijdje zag ze zichzelf een knik jevan Oskar beantwoorden en zelfs tegen hem zeggen dat het, ja, dank u, Herr Direktor, goed met haar ging. Eén keer gaf hij haar een paar sigaretten, beter dan goud, zowel om zichzelf ermee te verwennen als om er met de Poolse arbeiders ruilhandel mee te drijven. Omdat ze wist dat vrienden verdwenen, was ze bang voor zijn vriendschap; ze wilde dat hij een aanwezigheid bleef, een magische ouder. Een paradijs dat door een vriend werd geleid was te teer. Voor het bestieren van een

duurzame hemel had je een gezaghebbender en geheimzinniger iemand nodig. Veel gevangenen in Emalia dachten er net zo over.

Er was een meisje, Regina Perlman, dat ten tijde van het ontstaan van Oskars nevenkamp met valse Zuidamerikaanse papieren in de stad Krakau woonde. Haar donkere gelaatstint maakte die papieren geloofwaardig, en ze werkte op grond ervan als Arische op het kantoor van een fabriek in Podgórze. Ze zou veiliger voor afpersers zijn geweest als ze naar Warschau, Łódz of Danzig was gegaan. Maar haar ouders zaten in Plaszów, en ze liep ook ter wille van hen met valse papieren rond, om hen van eten, lekkers en medicijnen te kunnen voorzien. Ze wist uit de tijd van het getto dat het in de joodse mythologie van Krakau een gezegde was dat van Herr Schindler buitengewone inspanningen konden worden verwacht. Ze kende ook de berichten over Plaszów, over de steengroeve, het balkon van de commandant. Ze zou haar masker ervoor moeten afleggen, maar ze geloofde dat het van levensbelang was om haar ouders het kamp op het achterterrein van Schindler in te krijgen. De eerste keer dat ze een bezoek aan def bracht had ze een veilig anonieme, verschoten bloemetjesjurk en geen kousen aan. De Poolse portier nam de moeite naar het kantoor van Herr Schindler boven te bellen, maar door het glas zag ze hem afkeurend naar haar kijken, 't Is niemand - een of andere slons van een van de andere fabrieken. Ze had de gewone angst van mensen met Arische papieren dat een vijandige Pool op de een of andere manier zou ontdekken dat ze een jodin was. Deze zag er vijandig uit. Het is niet zo belangrijk, zei ze tegen hem toen hij hoofdschuddend terugkwam. Ze wilde dat hij haar spoor kwijtraakte. Maar de Pool deed niet eens moeite tegen haar te liegen. 'Hij wil je niet zien,' zei hij. Op de binnenplaats van de fabriek zag ze de dreigende motorkap van een bmw , en die kon alleen maar van Herr Schindler zijn. Hij was er wel, maar niet voor bezoeksters die zich geen kousen konden veroorloven. Trillend vanwege haar ontsnapping ging ze weg. Het was haar bespaard gebleven Herr Schindler iets te moeten bekennen dat ze zelfs in haar slaap bang was aan wie dan ook te bekennen. Ze wachtte een week tot ze langer vrijaf kon nemen van de fabriek in Podgórze. Ze besteedde niet minder dan een halve dag aan de voorbereiding. Ze ging in bad en schafte zich zwarte-marktkousen aan. Van een van haar weinige vriendinnen - een joods meisje met Arische papieren kon zich er niet veel permitteren - leende ze een blouse. Ze had een prachtig jasje van zichzelf en kocht een gelakte strohoed met een voile. Ze maakte haar gezicht op en verkreeg een donkere stralendheid,

passend bij een onbedreigd levende vrouw. In de spiegel leek ze op haar vooroorlogse ik, een elegante Krakause van exotische raciale afkomst - misschien een Hongaarse zakenman als vader en een moeder uit Rio. Zoals haar bedoeling was geweest herkende de Pool in de portiersloge haar ditmaal niet eens. Hij liet haar binnen, belde juffrouw Klonowska, de secretaresse van de Herr Direktor, en werd daarop met Schindler zelf doorverbonden. Herr Direktor, zei de Pool, hier is een dame die u over belangrijke zaken wil spreken. Schindler leek bijzonderheden te willen hebben. Een zeer goed geklede jongedame, zei de Pool, waarna hij, buigend terwijl hij de telefoon vasthield, zei: Een zeer knappe jongedame. Alsof hij ernaar hunkerde haar te zien, of misschien alsof ze een vergeten vrouw zou kunnen zijn die hem in het voorkantoor in verlegenheid zou brengen, kwam Schindler haar op de trap tegemoet. Hij glimlachte toen hij zag dat hij haar niet kende. Het was hem een groot genoegen haar, Fraulein Rodriguez, te ontmoeten. Ze merkte dat hij respectvoor mooie vrouwen had, dat het tegelijkertijd kinderlijk en toch wereldwijs was. Met zwierige gebaren, als die van een populaire artiest, beduidde hij dat ze hem naar boven moest volgen. Ze wilde vertrouwelijk met hem spreken? Maar natuurlijk moest ze dat doen. Hij liep met haar langs Klonowska, die kalm reageerde. Het meisje kon van alles betekenen - zwarte handel of geldzaken. Ze zou zelfs een chique partizane kunnen zijn. Liefde was misschien wel de minste van alle motivaties. In ieder geval meende een wereldse vrouw als Klonowska niet dat Oskar van haar was, of zij van hem. In het kantoor zette Schindler een stoel voor haar klaar en liep naar zijn bureau onder het rituele portret van de Führer. Wilde ze een sigaret? Misschien een glas Pernod of cognac? Nee, zei ze, maar hij kon er zelf natuurlijk gerust een nemen. Hij schonk uit de drankkast iets voor zichzelf in. Wat zijn die zeer belangrijke zaken? vroeg hij, niet helemaal met die kordate galanterie die hij op de trap had ten toon gespreid. Want haar gedrag was veranderd nu de deur naar het voorkantoor gesloten was. Hij begreep dat ze was gekomen om harde zaken te doen. Ze boog zich naar voren. Even vond ze het eigenlijk belachelijk dat zij, wier vader vijftigduizend zloty voor Arische papieren had betaald, het zonder aarzelen zou zeggen, het allemaal zou toevertrouwen aan een halfironische, half bezorgde Sudetenduitser met een glas cognac in zijn hand. Toch was het in bepaalde opzichten het gemakkelijkste dat ze ooit had gedaan. Ik moet u vertellen, Herr Schindler, dat ik geen Poolse Arische ben. Mijn echte naam is Perlman. Mijn ouders zitten in Plaszów. Ze zeggen, en ik geloof het, dat naar Emalia komen hetzelfde is als een *Lebenskarte* krijgen. Ik heb niets dat ik u kan geven; ik heb kleren geleend om uw fabriek binnen te komen. Wilt u hen

voor mij hier naar toe brengen? Schindler zette zijn glas neer en stond op. U wilt een onderhandse regeling treffen? Ik tref geen onderhandse regelingen. Wat u voorstelt, Fraulein, is illegaal. Ik heb een fabriek hier in Zablocie, en het enige waar ik naar vraag is of iemand al dan niet een bepaalde vakkundigheid bezit. Als u uw Arische naam en adres zou willen achterlaten, is het misschien mogelijk u in een later stadium te schrijven om u mee te delen dat ik uw ouders om hun vakkundigheid nodig heb. Maar niet nu, en om geen andere reden. Maar ze kunnen niet als geschoolde arbeiders komen, zei Fraulein Perlman. Mijn vader is importeur, geen metaalarbeider. We hebben wel kantoorpersoneel, zei Schindler. Maar we hebben voornamelijk geschoolde fabriekskrachten nodig. Ze was verslagen. Half verblind door tranen schreef ze haar valse naam en echte adres op - hij kon ermee doen wat hij wilde. Maar op straat begreep ze het en begon weer op te leven. Misschien dacht Schindler dat ze een agente was, dat ze daar mogelijk had gezeten om hem in een val te laten lopen. Maar hij was evengoed wel koel geweest. Er had zelfs geen dubbelzinnig, niet-verboden gebaar van vriendelijkheid gezeten in de manier waarop hij haar uit zijn kantoor had gegooid. Binnen een maand kwamen meneer en mevrouw Perlman vanuit Plaszów naar Emalia. Niet in hun eentje, zoals Regina Perlman had gedacht dat het zou gaan, mocht Herr Oskar Schindler besluiten genadig te zijn, maar als onderdeel van een nieuwe ploeg van dertig arbeiders. Van tijd tot tijd ging ze naar de Lipowastraat en verschafte zich met smeergeld toegang tot de fabriek om hen te spreken. Het werk van haar vader bestond uit email dompelen, kolen scheppen, afval van de vloer ruimen. 'Maar hij praat weer,' zei mevrouw Perlman tegen haar dochter. Want in Plaszów was hij zwijgzaam geworden. In feite hing hier in Emalia, ondanks de tochtige barakken en het sanitair, een bepaalde stemming, een broos vertrouwen, een vermoeden van duurzaamheid zoals zij dat, met riskante papieren in het stugge Krakau wonend, onmogelijk zou kunnen voelen vóór de dag waarop de waanzin ophield. Fraulein Perlman-Rodriguez maakte het leven van Herr Schindler niet ingewikkelder door dankbaar zijn kantoor binnen te stormen of uitbundige brieven te schrijven. Toch ging ze de gele poort van def altijd uit met een onstilbare afgunst jegens degenen die binnen bleven.

Vervolgens was er een campagne om rabbijn Menasja Levartov, die in Plaszów voor metaalarbeider doorging, Emalia in te krijgen. Levartov was een geleerde stadsrabbijn, jong en zwartgebaard. Hij was liberaler dan de rabbijnen

uit de sjetets van Polen, die geloofden dat de sabbat zelfs belangrijker dan het leven was en die in heel 1942 en 1943 iedere vrijdagavond bij honderden in de werkkampen van Polen werden doodgeschoten omdat ze weigerden te werken. Hij was een van diegenen die hun gemeente zelfs in de jaren van vrede zouden hebben voorgehouden dat God weliswaar kan worden geëerd door de onbuigzaamheid der vromen, maar ook zou kunnen worden geëerd door de buigzaamheid der verstandigen. Itschak Stern, die nu bij de Bouwkundige Dienst in het administratiegebouw van Amon Goeth werkte, had Levartov altijd bewonderd. Vroeger konden Stern en Levartov, als ze er de tijd voor kregen, urenlang bij een glas *herbata*, die ze koud lieten worden, zitten praten over de invloed van Zarathoestra op het jodendom, of omgekeerd, of over het begrip 'natuurlijke wereld' in het taoïsme. Stern ontleende, wanneer het om vergelijkende godsdienstwetenschappen ging, meer genoegen aan een gesprek met Levartov dan hem ooit had kunnen worden verschaft door de rondborstige Oskar Schindler, die niettemin een noodlottige voorliefde voor breedvoerige discussies over dat onderwerp had. Tijdens een van Oskars bezoeken aan Plaszów zei Stern tegen hem dat Menasja Levartov op de een of andere manier in Emalia moest komen, omdat Goeth hem anders zeker om het leven zou brengen. Want Levartov had een bepaalde zichtbaarheid - het was een kwestie van aanwezigheid, en Goeth werd aangetrokken door mensen met aanwezigheid. Ze vormden, net als leeglopers, een klasse apart met een hoge prioriteit als doelwit. Stern vertelde Oskar hoe Goeth had getracht Levartov te vermoorden. In het kamp van Amon Goeth zaten nu meer dan dertigduizend mensen. Aan de voorkant van de Appellplatz, bij de joodse rouwkapel die nu een stal was geworden, bevond zich een Pools kamp, dat zo'n twaalfhonderd gevangenen kon bevatten. Obergruppenführer Krüger was zo te spreken over zijn inspectie van het nieuwe, snel groeiende Lager, dat hij de commandant nu met twee SS-rangen bevorderde tot Hauptsturmführer. Behalve de menigte Polen werden steeds joden uit het oosten en uit Tsjechoslowakije in Plaszów vastgehouden terwijl verder naar het westen, in Auschwitz-Birkenau of Gross-Rosen, ruimte voor hen werd gemaakt. Soms steeg de bevolking tot boven de vijfendertigduizend en stond de Appellplatz tjokvol bij het appèl. Daarom moest Amon zijn eerstgekomen gevangenen er vaak uithalen om plaats te maken voor nieuwe. En Oskar wist dat de snelle methode van de commandant was, een der kampkantoren of werkplaatsen in te gaan, twee rijen te vormen en een daarvan af te voeren. De afgevoerde rij werd dan of naar het Oostenrijkse heuvelfort gebracht om door vuurpelotons te worden gefusilleerd, of anders naar de

veewagons op het station Krakau-Plaszów of, toen het in de herfst van 1943 was aangelegd, naar het zijspoor bij de versterkte SS-kazerne. Bij een van die selectieoefeningen, vertelde Stern aan Oskar, was Amon enkele dagen geleden de metaalfabriek op het bedrijfsterrein ingegaan. De opzichters waren als soldaten in de houding gaan staan en hadden gretig gerapporteerd, wetend dat ze voor een onverstandige woordkeuze zouden kunnen sterven. 'Ik heb vijftientig metaalarbeiders nodig,' zei Amon tegen de opzichters toen ze uitgerapporteerd waren. 'Vijftientig en niet meer. Wijs me degenen aan die geschoold zijn.' Een van de opzichters wees Levartov aan, en de rabbijn ging in de rij staan, maar zag dat Amon zijn selectie met speciale aandacht opmerkte. Natuurlijk wist je nooit welke rij zou worden weggevoerd of waarheen hij weggevoerd zou worden, maar meestal kon je erop gokken dat het veiliger was om in de rij van de geschoolden te staan. Zo ging de selectie verder. Levartov had gemerkt dat de metaalwerkplaatsen die ochtend vreemd leeg waren, doordat een aantal van degenen die bij de deur werkten of er de tijd kortten een waarschuwing hadden gekregen dat Goeth in aantocht was en stilletjes naar de kledingfabriek van Madritsch waren gegaan om zich tussen de rollen linnen te verbergen of te doen alsof ze naaimachines repareerden. De omstreeks veertig tragen of onoplettenden die in de metaalfabriek waren achtergebleven stonden nu in twee rijen tussen de werken de draaibanken. Iedereen was bang, maar degenen in de kortste rij voelden zich nog het onbehaaglijkst. Toen had een jongen van onbepaalde leeftijd, misschien pas zestien, misschien al negentien, vanuit het midden van de kortste rij geroepen: 'Maar Herr Kommandant, ik ben ook metaalspecialist.' 'O ja, Liebchen?' mompelde Amon, trok zijn dienstrevolver, stapte op de knaap af en schoot hem in het hoofd. Het daverende schot in deze metaalruimte sloeg de jongen tegen de muur. Hij was al dood, geloofde de ontzette Levartov, toen hij op de vloer van de werkplaats viel. De nog kortere rij werd nu naar het spoorwegdepot afgevoerd, het lijk van de jongen werd in een kruiwagen de heuvel over gebracht, de vloer werd schoongewassen, en de draaibanken werden weer in gebruik genomen. Maar Levartov was zich, terwijl hij aan zijn bank langzaam hekscharnieren maakte, bewust van de herkenning die even in Amons oog was opgelicht - de blik die had uitgedrukt: *Dat is er een*. De rabbijn had de indruk dat de jongen Amon door zijn uitroep slechts tijdelijk had afgeleid van Levartov zelf, het meer voor de hand liggende doelwit. Er waren een paar dagen voorbijgegaan, vertelde Stern Schindler, voordat Amon weer naar het metaalbedrijf toe was gekomen, het vol had aangetroffen en was rondgegaan om zijn eigen selectie voor de heuvel of de

transporten te maken. Toen was hij bij de bank van Levartov blijven staan, zoals Levartov van tevoren had geweten. Levartov kon de aftershave van Amon ruiken en zag de gesteven manchet van zijn overhemd. Amon kon zich schitterend kleden. 'Wat ben je aan het maken?' vroeg de commandant. 'Herr Kommandant,' zei Levartov, 'Ik maak scharnieren.' De rabbijn wees daarbij op het hoopje scharnieren op de grond. 'Maak er nu een voor me,' beval Amon. Hij haalde een horloge uit zijn zak en begon de tijd op te nemen. Levartov sneed ijverig een scharnier, terwijl zijn vingers het metaal dwongen, druk op de draaibank uitoefenden; overtuigd zwoegende vingers, verrukt over hun bedrevenheid. Trillend de tijd in zijn hoofd bijhoudend produceerde hij in wat volgens hem achtenvijftig seconden waren een scharnier, en liet het aan zijn voeten vallen. 'Nog een,' mompelde Amon. Na zijn snelheidsproef was de rabbijn nu zelfverzekerder en werkte vol vertrouwen. Misschien een minuut later gleed het tweede scharnier naar zijn voeten. Amon bekeek het stapeltje. 'Je hebt hier vanaf zes uur vanmorgen gewerkt,' zei hij zonder zijn ogen op te slaan. 'En je kunt werken in het tempo dat je me net hebt laten zien - en toch maar zo'n piepklein hoopje scharnieren?' Levartov begreep natuurlijk dat hij vakkundig zijn eigen dood had bewerkstelligd. Amon voerde hem het middenpad af, terwijl niemand de moeite nam of dapper genoeg was om van zijn bank op te kijken. Om wat te zien? Een laatste gang. Laatste gangen waren gewoon in Plaszów. Buiten, in de lentelucht van het middaguur, zette Amon Menasja Levartov tegen de muur van de werkplaats, sjoerde hem bij de schouder recht en haalde het pistool te voorschijn waarmee hij twee dagen tevoren de jongen had afgemaakt. Levartov knipperde en zag hoe de andere gevangenen, de grondstoffen van het kamp Plaszów kruierend en sjouwend, met gretige haast voorbij liepen om maar buiten schot te komen, terwijl de Krakauers onder hen dachten: *Mijn god, Levartov is aan de beurt*. Bij zichzelf mompelde hij het *Sjema Jisraël* en hoorde de mechanismen van het pistool. De inwendige metaalbeweginkjes eindigden echter niet in een daverende knal, maar in een klik als van een sigarettenaansteker die geen vlam geeft. En als een ontevreden roker, met precies dat banale irritatieniveau, haalde Amon Goeth de kogelhouder uit de kolf van het pistool, verving hem, mikte nogmaals en vuurde. Terwijl de rabbijn zijn hoofd licht boog, in de normale menselijke veronderstelling dat de inslag van de kogel net als een stomp kon worden opgevangen was het enige dat uit Goeths pistool kwam nog een klik. Goeth begon prozaïsch te vloeken. '*Donnerwetter! Zum Teufel!*' Levartov had de indruk dat Amon ieder moment kon gaan afgeven op het gebrekkige vakmanschap van tegenwoordig, alsof ze twee vaklui waren

die iets eenvoudigs voor elkaar probeerden te krijgen - een schroefdraad in een pijp maken, een gat in een muur boren. Amon stopte het defecte pistool weg in zijn zwarte holster en pakte uit zijn jaszak een revolver met paarlemoeren kolf, van een type waarover Levartov alleen maar in de wild-westboeken van zijn jongensjaren had gelezen. *Kennelijk, dacht hij, komen er geen kwijtscheldingen wegens technische mankementen. Hij gaat door. Ik zal door een cowboyrevolver sterven, en mochten alle slagpinnen zijn afgesleten, dan zal Hauptsturmführer Goeth op primitievere wapens terugvallen.* Zoals Stern het aan Schindler doorvertelde, was Menasja Levartov, toen Goeth nogmaals richtte en vuurde, al om zich heen gaan kijken of er niet iets in de buurt was dat, samen met die twee verbluffende storingen van Goeths dienstpistool, als ontsnappingsmiddel kon worden aangegrepen. Bij de hoek van de muur lag een stapel kolen - op zichzelf geen veelbelovend artikel. En weer die klik van een kapotte sigarettenaansteker. Amon leek tierend te proberen de loop van het ding van zijn lade te rukken. Nu ging rabbijn Levartov in de houding staan die hij de opzichters in de metaalfabriek had zien aannemen. 'Herr Kommandant, ik zou u willen melden dat mijn stapel scharnieren zo onbevredigend was doordat de machines vanmorgen opnieuw werden afgesteld. En daarom ben ik, voor het scharnierwerk in de plaats, aan het scheppen van die kolen gezet.' Levartov had het gevoel dat hij zich niet had gehouden aan de regels van het spel dat ze samen hadden gespeeld, het spel dat moest worden afgesloten met de logische dood van Levartov, even zeker als ganzenbord eindigt met het bereiken van nummer 63. Het was alsof de rabbijn de dobbelsteen had verstopt en het spel niet kon worden afgemaakt. Amon sloeg hem met een vrije linkerhand in het gezicht, en Levartov proefde in zijn mond bloed als garantie op zijn tong liggen. Daarop liet Hauptsturmführer Goeth Levartov gewoon bij de muur achter. De wedstrijd was echter, zoals Levartov en Stern wel begrepen, alleen maar geschorst. Dit verhaal vertelde Stern in het kantoor van de Bouwdienst van Plas zów fluisterend aan Oskar. Stern, voorovergebogen, met zijn ogen opgeslagen, zijn handen gevouwen, was even scheutig met details als altijd. 'Het is geen probleem, hoor,' mompelde Oskar. Hij mocht Stern graag voeren. 'Waarom zo'n lang verhaal? Er is bij Emalia altijd plaats voor iemand die in minder dan een minuut een scharnier kan maken.' Toen Levartov en zijn vrouw in de zomer van 1943 naar het fabriekskamp Emalia kwamen, moest hij wat hij aanvankelijk als Schindlers godsdienstige grapjes beschouwde verduren. Vrijdagmiddags placht Schindler in de munitiehal van DEF, waar Levartov aan een draaibank werkte, te zeggen: 'U hoort hier niet te zijn, rabbijn. U hoort de sjabbat voor te bereiden.' Maar toen

Oskar hem eens een fles wijn toestopte om bij de plechtigheden te gebruiken, begreep Levartov dat de Herr Direktor hem niet voor de gek hield. De rabbijn mocht vrijdags altijd voor de schemering van zijn werkbank vandaan en ging dan naar zijn barak achter het draad op het achterterrein van DEF. Daar, onder de lijnen met zuur drogende was, te midden van de tot het dak reikende stapelbedden, sprak hij over een beker wijn de *kidoesj* uit. Onder de schaduw van een wachttorens van de SS, natuurlijk.

24

De Oskar Schindler die tegenwoordig op het fabrieksterrein van Emalia van zijn paard stapte was nog steeds het prototype van de magnaat. Hij had net zo'n gepolijst knap uiterlijk als George Sanders en Curd Jürgens, met welke beide filmsterren hij altijd werd vergeleken. Zijn rijbroek en jasje waren op maat gemaakt en zijn rijlaarzen glommen mooi. Hij zag eruit als een man voor wie het niets dan winst was wat de klok sloeg. Toch placht hij na afloop van zijn landelijke ritjes naar boven te gaan om zich te buigen over het soort rekeningen dat zelfs voor de geschiedenis van een excentrieke onderneming als DEF nieuw was. Broodtransporten van de bakkerij in Plaszów naar het fabriekskamp aan de Lipowastraat in Zablocie bestonden uit een paar honderd broden, die tweemaal per week werden afgeleverd, nu en dan met een symbolische halve vrachtwagenlading knollen erbij. Die paar licht beladen vrachtwagens met hun hoge achterkant werden ongetwijfeld met grote letters en verveelvoudigd in de boeken van commandant Goeth vermeld, en om hun goede gedrag bevoorrechte gevangenen als Chilowicz verkochten namens de Herr Hauptsturmführer het verschil tussen de karige voorraden die op de Lipowastraat aankwamen en de overvloedige fantasiekonvooien die Goeth op papier zette. Als Oskar voor zijn kampvoedsel van Amon afhankelijk was geweest, zouden zijn negenhonderd geïnterneerden ieder misschien driekwart kilo brood per week en om de drie dagen soep hebben gekregen. Tijdens eigen missies en via zijn bedrijfsleider gaf Oskar vijftigduizend zloty per maand aan zwarte-marktvoedsel voor zijn kampkeuken uit. Er waren weken waarin hij meer dan drieduizend ronde broden moest zien te vinden. Hij ging naar de stad en sprak met de Duitse bewindvoerders van de grote bakkerijen, en had Reichsmarken en twee of drie flessen in zijn aktetas. Oskar leek niet te beseffen dat hij in die zomer van 1943 een der kampioenen van heel Polen op het gebied van clandestien gevangenen voeden was, dat de kwade sluier van hongersnood die overeenkomstig het SS-beleid

over de grote doodsfabrieken en over elk der kleine, met prikkeldraad omheinde werksloppen moest hangen aan de Lipowastraat op gevaarlijk zichtbare wijze ontbrak. Die zomer deed zich een menigte incidenten voor die bijdroegen tot de Schindler-mythologie, de welhaast religieuze veronderstelling onder veel gevangenen in Plaszów en de hele bevolking van Emalia, dat Oskar een man was die ongekend heil aanbracht. In het begin van het bestaan van ieder nevenkamp kwamen hogere officieren van het hoofdkamp er op bezoek om te zorgen dat de energie der slaven op de meest radicale en voorbeeldige wijze werd gestimuleerd. Het staat niet vast welke kaderleden uit Plaszów precies Emalia bezochten, maar enkele gevangenen en Oskar zelf zouden altijd zeggen dat een van hen Goeth was. En als het Goeth niet was, dan was het Leo John, of Scheidt. Of anders Josef Neuschel, een beschermeling van Goeth. Het is niet onbillijk hun namen te noemen in verband met 'het op radicale en voorbeeldige wijze stimuleren van de energie'. Wie ze verder ook waren, ze hadden in de geschiedenis van Plaszów al felle acties ondernomen of oogluikend toegelaten. En nu, bij hun bezoek aan Emalia, snaptten ze op het binnenterrein een gevangene, Lamus geheten, die een kruiwagen te langzaam over het fabrieksterrein voortduwde. Oskar zelf heeft later verklaard dat het Goeth was die daar die dag was en Lamus zo langzaam zag kruien en zich tot een jonge onderofficier, genaamd Grün, wendde - Grün was nog een beschermeling van Goeth, zijn lijfwacht, een ex-worstelaar. Het was in ieder geval Grün die bevel kreeg Lamus te executeren. Dus hield Grün hem aan, en de overigen gingen verder met het inspecteren van andere delen van het fabriekskamp. Het was iemand uit de metaalhal die naar het kantoor van de Herr Direktor boven rende en Schindler alarmeerde. Oskar kwam brullend de trap af, nog sneller dan op de dag dat Regina Perlman hem had bezocht, en bereikte het binnenterrein toen Grün juist bezig was Lamus tegen de muur te zetten. Oskar riep uit: Dat kunt u hier niet doen! Er komt geen werk meer uit de handen van mijn mensen als u begint te schieten. Ik heb uiterst belangrijke oorlogsorders, et cetera. Het was Schindlers standaardargument en hield de suggestie in dat er hogere officieren waren die Oskar kende en aan wie de naam van Grün zou worden doorgegeven als hij de productie in Emalia belemmerde. Grün was sluw. Hij wist dat de anderen op hun inspectietocht waren verdergegaan naar de fabriekshallen, waar het gedender van metaalpersen en de herrie van draaibanken ieder geluid dat hij liefde, of verzuimde, te maken zouden overstemmen. Lamus betekende zo weinig voor mensen als Goeth en John dat er naderhand waarschijnlijk geen onderzoek zou worden ingesteld. 'Wat zit er voor me in?' vroeg de SS'er aan

Oskar. 'Zou wodka goed zijn?' zei Oskar. 'Anderhalve liter?' In de ogen van Grün was het een forse prijs. Voor een hele dag achter de mitrailleurs werken bij Aktionen, de geconcentreerde, dagelijkse executies in het oosten - voor het neerschieten van honderden - kreeg je een halve liter wodka. De jongens stonden in de rij om in dat commando te komen, zodat ze 's avonds met die drankprijs naar de kantines konden terugkeren. En daar bood de Herr Direktor hem driemaal zoveel aan om één keer iets na te laten. 'Ik zie die fles niet,' zei hij. Schindler porde Lamus al zachtjes van de muur vandaan en duwde hem toen buiten schot. 'Verdwijn!' schreeuwde Grün naar de kruier. 'U kunt de fles,' zei Oskar, 'aan het einde van de inspectie op mijn kantoor afhalen.' Oskar verrichtte een soortgelijke transactie toen de Gestapo een inval in de woning van een vervalser deed en, naast andere voltooide of bijna voltooide valse documenten, een stel Arische papieren vond, bestemd voor een familie die Wohlfeiler heette - moeder, vader, drie opgroeiende kinderen, allemaal arbeiders in Schindlers kamp. Twee mannen van de Gestapo kwamen daarom naar de Lipowastraat om het gezin op te halen voor een verhoor dat, via de Montelupichgevangenis, naar de Chujowa Górka zou leiden. Drie uur na het binnengaan van Oskars kantoor vertrokken de beide mannen, waggelend op de trap, glunderend van de tijdelijke goedmoedigheid van cognac, en wellicht van een betaling. De geconfisqueerde papieren lagen nu op Oskars bureau, en hij pakte ze op en gooide ze in het vuur. Vervolgens de gebroeders Danziger, die op een vrijdag een metaalpers in de soep lieten draaien. Brave, verblufte lieden, half geschoold, die met starende sjtetl-ogen opkeken van de machine die ze net luidruchtig hadden vernield. De Herr Direktor was voor zaken afwezig, en iemand - een fabrieksspion, zou Oskar altijd zeggen - gaf de Danzigers bij de leiding van Plaszów aan. De broers werden uit Emalia gehaald, en de volgende ochtend werd bij het appèl in Plaszów bekendgemaakt dat ze zouden worden opgehangen. *Aan het einde van de middag* (werd er aangekondigd) *zal men in Plaszów getuige zijn van de executie van twee saboteurs*. Wat de Danzigers natuurlijk vooral voor executie geschikt maakte was hun orthodoxe aura. Oskar kwam op zaterdagmiddag om drie uur van zijn zakenreisje naar Sosnowitz terug, drie uur voor de aangekondigde executie. Het nieuws van het vonnis lag op zijn bureau op hem te wachten. Hij reed direct door de voorsteden naar Plaszów, met cognac en wat goede *kielbasa* (worst) bij zich. Hij parkeerde bij het administratiegebouw en trof Goeth in zijn kantoor aan. Hij was blij de commandant niet uit een middagdutje te hoeven wekken. Niemand weet wat er die middag in het kantoor van Goeth is overeengekomen, in dat kantoor, verwant aan dat van Torquemada,

waar Goeth ringbouten aan de muur had laten maken om er mensen voor straf of ter lering aan op te hangen. Het is echter moeilijk te geloven dat Amon met niet meer dan cognac en worst tevreden was. In ieder geval werd zijn bezorgdheid voor de ongeschonden staat der metaalpersen in het Reich door het gesprek afgezwakt, en om zes uur, het tijdstip van hun executie, keerden de gebroeders Danziger op de pluchen achterbank van Oskars limousine terug naar de heerlijke smerigheid van Emalia. Dit waren natuurlijk allemaal gedeeltelijke overwinningen. Het is een kenmerk van caesars, wist Oskar, dat ze straffen even irrationeel kwijtschelden als opleggen. Emil Krautwirt, overdag werktuigkundige in de radiatorfabriek achter de barakken van Emalia, was een der bewoners van Oskars SS-nevenkamp. Hij was jong en had aan het eind van de jaren dertig zijn diploma behaald. Net als de anderen in Emalia noemde Krautwirt het oord Schindlers kamp, maar door Krautwirt mee naar Plaszów te nemen om hem bij wijze van voorbeeld op te hangen, liet de SS zien van wie het kamp in werkelijkheid was, althans wat betreft enkele aspecten van het bestaan ervan. Voor het kleine aantal mensen uit Plaszów dat tot in vreedstijd zou voortleven was het ophangen van de werktuigkundige Krautwirt, na hun eigen intieme verhalen over pijn en vernedering, het eerste dat ze zouden vertellen. De SS was altijd zuinig met schavotten, en in Plaszów leek de galg op een lang samenstel van lage doelpalen, zonder de majesteit van de galgen uit de geschiedenis, van de guillotine uit de Franse revolutie, van het Elizabethaanse schavot, of de lange statigheid van de gevangenisgalg op het achterterrein van de sheriff. In vreedstijd gezien zouden de galgen van Plaszów en Auschwitz niet door hun statigheid beangstigen, maar door hun gewoonheid. Maar zoals moeders van kindertjes in Plaszów zouden ontdekken, konden vijfjarigen vanuit de massa der gevangenen op de Appellplatz zelfs bij zo'n gewone constructie nog te veel van een executie zien. Samen met Krautwirt zou ook een zestienjarige jongen, genaamd Haubensstock, worden opgehangen. Krautwirt was veroordeeld voor een paar brieven die hij aan opstandigen in de stad Krakau had geschreven. Maar bij Haubensstock was het dat men hem *Volga, Volga, Kalinka Maja* en andere verboden Russische liederen had horen zingen, met de bedoeling - volgens zijn doodvonnis - de Oekraïense bewakers voor het bolsjewisme te winnen. Tot de regels van het executieritueel binnen Plaszów behoorde stilte. Anders dan bij het feestelijke ophangen van weleer had de val er in volstreekte stilte plaats. De gevangenen stonden in aaneengesloten rijen en werden in het oog gehouden door mannen en vrouwen die wisten hoe ver hun macht reikte: door Hujar en John, door Scheidt en Grün, door de onderofficieren Landsdorfer,

Amthor en Grimm, Ritschek en Schreiber, en door de onlangs aan Plaszów toegevoegde SS-bewaaksters, allebei volleerd in het gebruik van de wapenstok - Alice Orłowski en Luise Danz. Onder zulk toezicht werd het gesmeek der veroordeelden in stilte aangehoord. De werktuigkundige Krautwirt zelf leek eerst verdoofd en had niets te zeggen, maar de jongen hield met ongelijkmatige stem luidkeels een redenatie tegen de Hauptsturmführer, die naast het schavot stond. 'Ik ben geen communist, Herr Kommandant. Ik moet niets van het communisme hebben. Het waren maar liedjes. Gewone liedjes.' De beul, een joodse slager uit Krakau die voor een eerder gepleegd misdrijf gratie had gekregen op voorwaarde dat hij dit werk op zich zou nemen, zette Haubenstock op een kruk en legde de strop om zijn hals. Hij begreep dat Amon de jongen als eerste wilde laten hangen, niet wilde dat de discussie zich zou voortslepen. Toen de slager de steun onder Haubenstock wegtrapte, brak het touw, en de jongen kroop, paars en naar adem happend, met de strop om zijn hals op handen en knieën naar Goeth toe, terwijl hij doorging met zijn gesmeek, zijn hoofd tegen de enkels van de commandant beukte en diens benen omarmde. Het was de meest extreme onderwerping; het verleende Goeth nogmaals het koningschap dat hij de afgelopen koortsachtige maanden had uitgeoefend. Op een Appellplatz vol open monden waar, op een zacht geruis, een suizelen als van wind in zandduinen na, geen geluid uit kwam, haalde Amon zijn pistool uit zijn holster, trapte de jongen weg en schoot hem door het hoofd. Toen de arme Krautwirt zag hoe gruwelijk de jongen werd geëxecuteerd, pakte hij een scheermesje dat hij in zijn zak had verborgen en sneed zich de polsen door. De gevangenen vooraan zagen dat hij zichzelf aan beide armen dodelijk had verwond. Maar Goeth beval de beul hoe dan ook door te gaan, en twee Oekraïeners, bespat met het bloed uit Krautwirts wonden, tilden hem op het schavot, waar hij, uit beide polsen hevig bloedend, voor de ogen der joden van Zuid-Polen aan het galgentouw stikte.

Het was heel natuurlijk om bij zulke barbaarse vertoningen met een deel van het verstand te geloven dat deze keer misschien de laatste was, dat zelfs bij Amon een algehele verandering van houding en methodiek zou kunnen plaatsvinden, of als het niet bij hem was, dan misschien bij die onzichtbare functionarissen die ergens in een hoog kantoor met openslaande tuindeuren, geboende vloeren, en uitzicht op een plein waar oude vrouwtjes bloemen verkochten, de helft van wat er in Plaszów gebeurde wel moesten bedenken en de rest oogluikend toelaten. Bij het tweede bezoek dat Sedlacek uit Boedapest aan Krakau bracht dachten Oskar en de tandarts een plan uit dat een bedachtzamer mens dan Schindler misschien naïef zou hebben geleken. Oskar opperde tegenover Sedlacek de mogelijkheid dat een van de oorzaken waardoor Amon Goeth zich zo wreed gedroeg misschien de slechte drank was die hij dronk, de liters plaatselijke zogenaamde cognac die Amons gebrekkige gevoel voor uiteindelijke consequenties nog verder verzwakte. Met een gedeelte van de Reichsmarken die Sedlacek zojuist naar Emalia gebracht en aan Oskar overhandigd had zou een krat eersteklas cognac moeten worden gekocht - niet zo'n gemakkelijk verkrijgbaar of goedkoop artikel in het Polen na Stalingrad. Oskar zou het bij Amon moeten afleveren en hem er in de loop van een gesprek voorzichtig op wijzen dat de oorlog op de een of andere manier eens zou eindigen en dat de daden van enkelingen zouden worden onderzocht. Dat zelfs de vrienden van Amon zich dan misschien de keren zouden herinneren dat hij overijverig was geweest. Het lag in Oskars aard te geloven dat je met de duivel kon drinken en de balans van goed en kwaad bij een glas cognac kon herstellen. Het was niet dat hij radicalere methoden vreesde - ze kwamen gewoon niet bij hem op. Hij was altijd een man van transacties geweest. Wachtmeester Oswald Bosko, die vroeger toezicht op de omtrek van het getto had gehouden, was daarentegen een man van ideeën. Het was hem onmogelijk geworden nog binnen het SS-plan te werken, hier eens wat smeergeld door te geven, daar een vervalst document, een stuk of tien kinderen met zijn rang te beschermen terwijl honderd anderen door de gettopoort werden afgevoerd. Bosko had zijn politiepost in Podgórze heimelijk verlaten en was in de partizanen-bossen bij Niepolomice verdwenen. In het volksleger zou hij proberen te boeten voor het onrijpe enthousiasme dat hij in de zomer van 1938 voor het nazisme had gevoeld. Gekleed als Poolse boer zou hij ten slotte in een dorp ten westen van Krakau worden herkend en wegens verraad gefusilleerd. Hij zou daarom een martelaar worden. Bosko was naar het bos gegaan omdat hij geen andere keuze had. Hij miste de financiële middelen waarmee Oskar het systeem smeerde. Maar het was

in overeenstemming met de verschillende aard van beide mannen dat de een, na zich van zijn rang en uniform te hebben ontdaan, zonder bezit zou worden aangetroffen, en dat de ander ervoor zou zorgen dat hij contanten en ruilgoederen had. Het is niet om Bosko te prijzen of Schindler naar beneden te halen dat men van Oskar zegt dat het, als hij ooit de marteldood zou zijn gestorven, per ongeluk zou zijn geweest, doordat iets waarover hij onderhandelde hem zuur was opgebroken. Maar er waren mensen die nog steeds ademden - de Wohlfeilers, de gebroeders Danziger, Lamus - doordat Oskar op die manier werkte. Doordat Oskar op die manier werkte lag aan de Lipowastraat het onwaarschijnlijke kamp Emalia, en daar waren zo'n duizend mensen op de meeste dagen gevrijwaard voor arrestatie, en de SS bleef buiten de afrastering. Niemand werd er geslagen, en de soep was stevig genoeg om ervan in leven te blijven. Gemeten naar hun respectieve aard was de morele afkeer van beide partijgenoten, Bosko en Schindler, even groot, ook al liet Bosko de zijne blijken door zijn lege uniform aan een kleerhanger in Podgórze achter te laten, terwijl Oskar zijn grote partij-insigne opspelde en in Plaszów voortreffelijke drank ging bezorgen bij de krankzinnige Amon Goeth.

Het was laat in de middag, en Oskar en Goeth zaten in de salon van Goeths witte villa. De vriendin van Goeth, Majola, een tengere vrouw, secretaresse bij de Wagner-fabriek in de stad, keek naar binnen. Ze bracht haar dagen niet te midden van de excessen in Plaszów door. Ze was verfijnd in haar optreden, en mede als gevolg van deze fijnzinnigheid had zich het gerucht verspreid dat Majola had bedreigd niet meer met Goeth naar bed te gaan als hij naar willekeur mensen bleef neerschieten. Maar niemand wist of dat de waarheid was of gewoon een van die therapeutische verklaringen die opkomen bij gevangenen die wanhopig proberen de aarde bewoonbaar te maken. Majola bleef die middag niet lang bij Amon en Oskar. Ze begreep dat het een drinksessie zou worden. Helen Hirsch, het bleke, zwartgeklede meisje dat Amons dienstbode was, bracht hun de nodige bijbehorende eetwaren - koeken, canapés, worst. Ze wankelde van uitputting. Gisteravond had Amon haar geslagen omdat ze zonder zijn toestemming eten voor Majola had klaargemaakt; vanmorgen had hij haar vijftigmaal achter elkaar de drie trappen van de villa op en af laten rennen vanwege een vliegenspatje op een der schilderijen in de gang. Ze had weleens bepaalde geruchten over Herr Schindler gehoord, maar hem nog nooit ontmoet. Deze middag werd ze niet bemoedigd door de aanblik van die twee forse mannen, broederlijk en in ogenschijnlijke eendracht ieder aan een kant van de

lage tafel gezeten. Hier was niets dat haar kon interesseren, omdat ze ervan uitging dat het vaststond dat ze toch zou sterven. Ze dacht er alleen maar aan hoe haar jonge zusje, dat in de algemene keuken van het kamp werkte, in leven zou kunnen blijven: Ze hield een som geld verborgen, in de hoop ermee te kunnen bereiken dat haar zusje in leven bleef. Er was geen som geld, geloofde ze, geen transactie die haar eigen vooruitzichten zou kunnen beïnvloeden. Zo dronken ze terwijl in het kamp de schemering en de duisternis vielen. Lang nadat de avondlijke uitvoering van Brahms' *Wiegenlied* door de gevangene Tosia Lieberman rust in het vrouwenkamp had gebracht en zich door de planken van het mannenkamp heen had gedrongen, zaten de twee forse mannen er nog steeds. Hun wonderbaarlijke levers gloeiden warm als ovens. En op het juiste tijdstip boog Oskar zich over de tafel en, handelend vanuit een vriendschap die zelfs met zoveel cognac aan boord niet dieper dan de oppervlakte van de huid ging... begon Oskar, zich naar Amon toe buigend en sluw als een demon, hem tot terughoudendheid te verleiden. Amon reageerde er goed op. Oskar had de indruk dat de gedachte aan matiging - een verleiding, een keizer waardig - hem wel aantrok. Amon kon zich een zieke slaaf bij de lorries voorstellen, een van de kabelfabriek terugkerende gevangene die - op die opgelegde manier die zo moeilijk was uit te staan - wankelde onder een bij de kamppoort opgehaalde lading kleren of timmerhout. En de fantasie dat hij die treuzelaar, die zielige toneelspeler, zou vergeven ging met een vreemde warmte in Amons buik gepaard. Zoals Caligula de verleiding zou kunnen hebben gevoeld zichzelf als Caligula de Goede te zien, zo hield het beeld van Amon de Goede de fantasie van de commandant een tijdlang bezig. Hij zou er in feite altijd een zwak voor hebben. Vanavond werd Amon, zijn bloed goud van de cognac terwijl aan de andere kant van zijn bordes vrijwel het hele kamp lag te slapen, duidelijker door genade verleid dan door de vrees voor represailles. Maar de volgende morgen zou hij zich Oskars waarschuwing herinneren en haar combineren met het nieuws van die dag dat de Russische dreiging aan het front bij Kiëv toenam. Stalingrad had op een onvoorstelbare afstand van Plaszów gelegen. Maar de afstand tot Kiëv was wel voorstelbaar. Na Oskars drinkgelag met Amon bereikte Emalia enkele dagen lang het nieuws dat de tweeledige verlokking van genade en tact effect bij de commandant had. Sedlacek zou bij zijn terugkeer naar Boedapest aan Samu Springmann rapporteren dat Amon was opgehouden, althans voor het moment, met het willekeurig vermoorden van mensen. En de zachtmoedige Samu hoopte een tijdlang, bij de verschillende zorgen die hij over de lijst met plaatsen van Dachau en Drancy in het westen tot Sobibór en Belzec

in het oosten had, dat het gat in Plaszów was gedicht. Maar de aantrekkingskracht der clementie verdween snel. Zo er al een korte periode van respijt is geweest, zouden degenen die het er levend af zouden brengen en getuigenverklaringen over hun tijd in Plaszów zouden afleggen er in ieder geval niets van weten. Het zonder omhaal moorden ging voor hun gevoel onafgebroken door. Als Amon deze morgen of de volgende niet op zijn balkon verscheen, betekende dat nog niet dat hij de morgen daarna niet zou verschijnen. Er was veel meer dan Goeths tijdelijke afwezigheid voor nodig om zelfs de meest misleide gevangene enige hoop op een fundamentele karakterverandering bij de commandant te geven. En dan was hij daar toch weer op het bordes, met de pet in Oostenrijkse stijl die hij bij het moorden droeg, door zijn verrelijker naar een schuldige zoekend.

Dr. Sedlacek zou niet alleen met iets te hoopvol nieuws van een verbetering bij Amon naar Boedapest terugkeren, maar ook met betrouwbaardere gegevens over het kamp Plaszów. Op een middag verscheen er een bewaker van Emalia in Plaszów om Stern naar Zablocie te ontbieden. Toen Stern bij de toegangspoort arriveerde, werd hij de trap op naar Oskars nieuwe woonverdieping gebracht. Daar stelde Oskar hem aan twee in nette pakken gestoken mannen voor. De ene was Sedlacek, de andere een jood - van een Zwitsers paspoort voorzien - die zichzelf als Babar voorstelde. 'M'n beste vriend,' zei Oskar tegen Stern, 'Ik wil dat u een rapport over de situatie in Plaszów schrijft, zo uitgebreid als u op één middag maar kunt.' Stern had Sedlacek of Babar nog nooit gezien en vond dat Oskar onvoorzichtig was. Hij boog zich over zijn handen en mompelde dat hij, voordat hij zo'n taak op zich nam, de Herr Direktor graag even onder vier ogen wilde spreken. Oskar zei altijd dat Itschak Stern nooit iets rechtstreeks kon zeggen, maar het onder een lading gesprekstof over de Babylonische talmoed en reinigingsrituelen moest binnensmokkelen. Maar nu was hij directer. 'Vertelt u eens, Herr Schindler,' vroeg hij, 'gelooft u niet dat dit een vreselijk risico is?' Oskar ontplofte. Voordat hij zichzelf kon bedwingen, hadden de vreemdelingen hem in de andere kamer waarschijnlijk al gehoord. 'Denkt u dat ik het u zou vragen als er risico bestond?' Toen kalmeerde hij en zei: 'Er bestaat altijd risico, zoals u beter weet dan ik. Maar niet bij deze twee mannen. Deze twee zijn veilig.' Uiteindelijk besteedde Stern de hele middag aan zijn rapport. Hij was een geleerde, en gewend exact proza te schrijven. De reddingsorganisatie in Boedapest, de zionisten in Istanboel, zouden van Stern een rapport krijgen waarop ze konden vertrouwen. Vermenigvuldig het resumé van Stern met de

zeventienhonderd grote en kleine werkkampen van Polen en je had een tapijt waarvan de wereld versteld zou staan. Sedlacek en Oskar wilden nog meer van Stern. De ochtend na de braspartij van Amon en Oskar sleepte Oskar voor kantoortijd zijn heldhaftige lever weer naar Plaszów. Tussen de zachte aansporingen tot verdraagzaamheid door die Oskar Amon de vorige avond had proberen in te fluisteren, had hij ook schriftelijke toestemming gekregen om twee 'medefabrikanten' door deze industriële modelgemeenschap rond te leiden. Oskar bracht de twee die ochtend in het grauwe administratiegebouw en verzocht om de diensten van *Haftling* Itschak Stern voor een rondleiding door het kamp. Sedlaceks vriend Babar had een soort kleinbeeldcamera, maar die droeg hij openlijk in zijn hand. Je zou haast kunnen geloven dat hij, als een SS'er er opmerkingen over had gemaakt, de kans zou hebben aangegrepen om vijf minuten lang over dit toestelletje, dat hij onlangs op een zakenreis naar Brussel of Stockholm had gekocht, te staan opscheppen. Toen Oskar en de bezoekers uit Boedapest het administratiegebouw uitkwamen, nam Oskar de magere, klerkachtige Stern bij de schouder. Zijn vrienden zouden graag de werkplaatsen en de woonkwartieren zien, zei Oskar. Maar als Stern dacht dat ze iets misten, hoefde hij alleen maar te bukken en zijn schoenveter vast te maken. Over Goeths grote, met gebroken grafstenen geplaveide weg liepen ze langs de SS-kazerne. Al bijna direct moest hier de veter van gevangene Stern worden vastgemaakt. De compagnon van Sedlacek kiekte de ploegen die wagonladingen rots uit een steengroeve naar boven sleepten, terwijl Stern mompelde: 'Neemt u me niet kwalijk, heren.' Toch nam hij de tijd voor het vastmaken, zodat ze naar de grond konden kijken om de monumentale fragmenten te lezen. Hier lagen de grafstenen van Bluma Gemeinerowa (1859-1927), van Matylde Liebeskind, in 1912 op negentigjarige leeftijd overleden, van Helena Wachsberg, in 1911 in het kraambed gestorven, van Rozia Groder, een dertienjarige die in 1931 was heengegaan, van Sofia Rosner en Adolf Gottlieb, die tijdens de regering van Frans Jozef waren gestorven. Stern wilde dat ze zagen dat de namen der eerbare doden tot straatstenen waren gemaakt. Verder lopend passeerden ze het *Puffhaus*, het Oekraïense en SS-bordeel waar Poolse meisjes werkten, en kwamen toen bij de steengroeve, waar het afgegraven gedeelte in de kalksteenklif terugweek. Hier moesten zeemansknopen in de veters van Stern worden gelegd; dit wilde hij vastgelegd hebben. Bij deze rotswand ruïneerden ze mannen door hen met hamers en wiggen te laten werken. Geen der met littekens overdekte mannen van de steenhouwcommando's toonde enige nieuwsgierigheid naar de bezoekers van deze morgen. Iwan, de Oekraïense chauffeur van Amon

Goeth, hield hier de wacht, en de opzichter was een Duitse misdadiger met een ronde kop, genaamd Erik. Erik had er al blijk van gegeven families te kunnen uitmoorden, doordat hij zijn eigen vader, moeder en zuster had omgebracht. Hij zou inmiddels misschien opgehangen of op z'n minst in een kerker gestopt zijn, als de SS zich niet had gerealiseerd dat er ergere misdadigers dan vadermoordenaars waren en dat Erik moest dienen als stok om hen mee te slaan. Zoals Stern in zijn rapport had vermeld, was een Krakause arts, Edward Goldblatt geheten, door de SS-arts Blancke en zijn joodse beschermeling dokter Leon Gross vanuit de ziekenbarak hierheen gestuurd. Erik vond het prachtig om te zien dat een cultureel gevormd mens, een specialist, de steengroeve binnenkwam en zich met zijn zachte handen voor werk meldde, en het slaan begon in het geval van Goldblatt met het eerste blijk van onzekerheid bij het hanteren van de hamer en de ijzeren punten. Gedurende enkele dagen werd Goldblatt door Erik en verschillende SS'ers en Oekraïense soldaten geslagen. De dokter moest werken met een opzwellend gezicht, dat nu de helft groter dan normaal was, en met één oog dat helemaal dichtzat. Niemand wist welke fout in Goldblatts steenhouwtechniek Erik ertoe bracht de dokter zijn laatste pak slaag te geven. Lang nadat de dokter het bewustzijn had verloren gaf Erik toestemming hem naar de Krankenstube te vervoeren, waar dokter Leon Gross hem weigerde op te nemen. Met deze medische sanctie bleven Erik en een SS 'er op de stervende Goldblatt intrappen terwijl hij, voor behandeling afgewezen, op de drempel van de ziekenbarak lag. Stern bukte hij de steengroeve om zijn veter vast te maken omdat hij, net als Oskar en nog enkele anderen in het Plaszów-complex, geloofde in een toekomst met rechters die zouden kunnen vragen: Waar -in één woord - heeft dit plaatsgevonden? Oskar kon zijn collega's een overzicht van het kamp geven door met hen de Chujowa Górka en de Oostenrijkse heuvel op te gaan, waar de bebloede kruiwagens die werden gebruikt om de doden naar het bos te vervoeren onbeschaamd bij de ingang van het fort stonden. Duizenden waren daar beneden al in massagraven in dat oostelijke dennenbos, of aan de zomen ervan, begraven. Toen de Russen vanuit het oosten kwamen, zou dat bos met zijn bevolking van slachtoffers hun eerder in handen vallen dan het levende en half stervende Plaszów. Wat Plaszów als industrieel wonder betreft, dat moest voor iedere serieuze waarnemer wel een teleurstelling zijn. Amon, Bosch, Leo, John en Josef Neuschel vonden het allemaal een modelstad op grond van het feit dat ze er rijk van werden. Ze zouden geschokt zijn geweest als ze hadden ontdekt dat een van de redenen waarom hun mooie baantje in Plaszów voortduurde niet was dat de

Rüstungsinspektion zo opgetogen was over de economische wonderen die ze er verrichtten. In feite waren de enige economische wonderen binnen Plaszów de privé-vermogens die Amon en zijn kliek verdienden. Het was voor iedere nuchtere buitenstaander verbazingwekkend dat er überhaupt oorlogsorders naar de werkplaatsen van Plaszów toe kwamen, aangezien hun outillage zo schamel en ouderwets was. Maar uitgeslapen zionisten in Plaszów oefenden druk uit op overtuigde buitenstaanders, mensen als Oskar en Madritsch, die op hun beurt druk op de Rüstungsinspektion konden uitoefenen. Omdat de honger en sporadische moorden van Plaszów nog altijd te verkiezen waren boven de gegarandeerde vernietigingen van Auschwitz en Belzec, was Oskar bereid bij de inkopers en ingenieurs van generaal Schindlers Rüstungsinspektion aan tafel te gaan zitten. Die heren zouden gezichten trekken en zeggen: 'Kom nou, Oskar! Meen je dat nou echt?' Maar uiteindelijk vonden ze dan toch opdrachten voor het kamp van Amon Goeth, orders voor schoppen, gefabriceerd van het verzamelde schroot van Oskars fabriek aan de Lipowastraat, orders voor trechters, gemaakt van overgeschoten stukken blik van een jamfabriek in Podgórze. De kans dat de schoppen en bijbehorende stelen ooit bij de Wehrmacht werden afgeleverd was klein. Veel van Oskars vrienden onder de officieren van de Rüstungsinspektion begrepen waar ze mee bezig waren, dat het verlengen van het bestaan van het slavenwerkkamp Plaszów neerkwam op het verlengen van het bestaan van een aantal slaven. Sommigen van hen konden het niet verkroppen, omdat ze wisten wat voor schurk Goeth was, en ze werden in hun serieuze, ouderwetse patriottisme gekwetst door het weelderige leven dat Amon daar op het land leidde. De goddelijke ironie van het werkkamp Plaszów - dat sommige van de slaven voor hun eigen doeleinden plannen beraamden om het koninkrijk van Amon in stand te houden - is te zien in het geval van Roman Ginter. Ginter, vroeger ondernemer en nu een der opzichters in de metaalfabriek waaruit rabbijn Levartov al was gered, werd op een morgen op het kantoor van Goeth ontboden en kreeg, toen hij de deur sloot, de eerste van een reeks klappen. Terwijl hij Ginter sloeg was Amon onsamenhangend aan het tieren. Toen sleurde hij hem naar buiten en de trap af naar een stuk muur bij de vooringang. Mag ik iets vragen? zei Ginter tegen de muur staand en spuwde twee tanden uit, maar achteloos, om niet door Amon een toneelspeler met zelfmedelijden te worden gevonden. Schoft, brulde Goeth, je hebt de handboeien die ik heb besteld niet afgeleverd! Dat zie ik op mijn bureaukalender, hondsvot die je bent. Maar Herr Kommandant, zei Ginter, ik wil u graag melden dat de order voor handboeien gisteren is uitgevoerd. Ik heb Herr Oberscharführer Neuschel gevraagd wat ik

ermee moest doen en hij zei dat ik ze bij uw kantoor moest afleveren, en dat heb ik gedaan. Amon sleurde de bloedende Ginter terug naar het kantoor en riep de SS'er Neuschel. Ja hoor, zei de jonge Neuschel. Kijkt u maar in uw op één na bovenste lade links, Herr Kommandant. Goeth keek en vond de boeien. Ik had hem bijna doodgeschoten, klaagde hij tegen zijn jonge, niet bijster begaafde Weense beschermeling. Deze zelfde Roman Ginter, die met blijmoedige gedienschtigheid zijn tanden tegen de fundering van Amons grauwe administratiegebouw spuwde - deze joodse nul, voor het vermoorden waarvan Amon de schuld aan Neuschel zou hebben gegeven - deze Ginter is de man die met een speciale pas naar Herr Schindlers DEF gaat om met Oskar te praten over bevoorrading van de werkplaatsen in Plaszów, over grote hoeveelheden schrootmetaal, bij het ontbreken waarvan het voltallige personeel van de metaalfabriek op transport naar Auschwitz zou worden gesteld. Het zijn daarom, hoewel de pistool zwaaiende Amon Goeth gelooft dat hij Plaszów door zijn bijzondere bestuurlijke genie in stand houdt, net zo goed de gevangenen met bloedende monden die de zaak draaiende houden.

25

In de ogen van sommigen gaf Oskar nu geld uit als een gokverslaafde. Zelfs op grond van het weinige dat ze van hem wisten voelden zijn gevangenen aan dat hij zichzelf voor hen zou ruïneren, als dat de prijs was. Later - niet nu, want nu namen ze zijn weldaden met dezelfde instelling aan als waarmee een kind kerstcadeautjes van zijn ouders aanneemt - zouden ze zeggen: Godzijdank was hij ons trouwer dan zijn vrouw. En net als de gevangenen kregen ook diverse functionarissen lucht van Oskars passie.

Eén zo'n functionaris, ene dr. Sopp, als arts verbonden aan de SS-gevangenis in Krakau en aan het SS-gerechtshof aan de Pomorska, liet Schindler via een boodschapper weten dat hij tot een soort transactie bereid was. In de Montelupich-gevangenis zat een vrouw die Helene Schindler heette. Dokter Sopp wist dat ze geen familie van Oskar was, maar dat haar man wel wat geld in Emalia had geïnvesteerd. Ze had twijfelachtige Arische papieren. Sopp hoefde niet te zeggen dat dit voor mevrouw Schindler een vrachtwagenritje naar de Chujowa Górka betekende. Maar als Oskar een bepaald bedrag zou fourneren, zei Sopp, was de dokter bereid een medisch attest af te geven waarin stond dat men mevrouw Schindler, gezien haar conditie, voor onbepaalde tijd in

Marienbad, in Bohemen, moest laten kuren. Oskar ging naar het kantoor van Sopp, waar hij ontdekte dat de dokter vijftigduizend zloty voor het attest vroeg. Het had geen zin een discussie aan te gaan. Na driejaar praktijk kon een man als Sopp tot op enkele zloty's nauwkeurig zeggen hoe hoog de prijs voor gunsten was. In de loop van de middag haalde Oskar het geld op. Sopp wist dat hij dat kon, wist dat Oskar het type was om ergens zwart geld te hebben, geld waarvan de geschiedenis niet was opgetekend. Voordat Oskar betaalde stelde hij enkele voorwaarden. Hij zou met dokter Sopp mee naar de Montelupich moeten om de vrouw uit haar cel te halen. Hij zou haar zelfbij gemeenschappelijke vrienden in de stad afleveren. Sopp maakte geen bezwaar. Onder een kaal lichtpeertje in de ijsskoude Montelupich kreeg mevrouw Schindler haar kostbare document overhandigd. Een nauwgezet mens, iemand die als een boekhouder dacht, had zichzelf misschien redelijkerwijze voor zijn moeite kunnen belonen van het geld dat Sedlacek uit Boedapest had meegebracht. Alles bij elkaar zou Oskar bijna honderdvijftigduizend Reichsmark overhandigd worden, in koffers met dubbele bodems en in de voering van kleren naar Krakau vervoerd. Maar Oskar heeft, deels omdat zijn gevoel voor geld (aan hem of door hem verschuldigd) zo onnauwkeurig was, deels vanwege zijn eergevoel, al het geld dat hij ooit van Sedlacek heeft gekregen aan zijn joodse contactpersonen doorgegeven, behalve het bedrag dat hij aan de cognac voor Amon besteedde. Het ging niet altijd van een leien dakje. Toen Sedlacek in de zomer van '43 met vijftigduizend Reichsmark in Krakau aankwam, waren de zionisten binnen Plaszów bang dat het weleens doorgestoken kaart kon zijn. Oskar benaderde eerst Henry Mandel, een lasser in de metaalwerkplaats van Plaszów en lid van *Hitachdoet*, een zionistische jeugd- en arbeidsbeweging. Mandel wilde het geld niet aanraken. Kijk, zei Schindler, ik heb er een brief in het Hebreeuws bij, een brief uit Palestina. Maar als het doorgestoken kaart was, als Oskar was gecompromitteerd en gebruikt werd, had hij vanzelfsprekend een brief uit Palestina. En wanneer je niet genoeg brood voor het ontbijt had, was het een heel bedrag om aangeboden te krijgen: vijftigduizend Reichsmark - honderdduizend zloty. Dat aangeboden krijgen om naar eigen inzicht te besteden - dat was gewoon niet geloofwaardig. Daarop probeerde Schindler het geld, dat daar binnen de omheining van Plaszów in de kofferruimte van zijn auto lag, door te geven aan een ander lid van *Hitachdoet*, een vrouw genaamd Alta Rubner. Deze had, via gevangenen die in de kabelfabriek werkten en via enkele Polen in het Poolse gevangenenkamp, contacten met de ondergrondse in Sosnowitz. Misschien, zei ze tegen Mandel, zou 't het beste zijn de hele zaak naar de ondergrondse te verwijzen en die de

herkomst van het geld dat Herr Oskar Schindler aanbood te laten bepalen. Oskar bleef proberen haar te overreden en verhief, onder dekking van de ratelende naaimachines van Madritsch, zijn stem tegen haar. 'Ik kan u met mijn hele hart garanderen dat dit geen val is!' *Met mijn hele hart*. Precies het sentiment dat je van een *agent provocateur* zou verwachten! Maar nadat Schindler was weggegaan en Mandel had gesproken met Stern, die de brief authentiek verklaarde, en daarna weer met het meisje had overlegd, werd besloten het geld toch aan te nemen. Ze wisten nu echter dat Oskar er niet mee terug zou komen. Mandel ging naar Marcel Goldberg op het administratiekantoor. Goldberg was ook lid van Hitachdoet geweest, maar nadat hij de administratieve kracht was geworden die voor lijsten moest zorgen - voor arbeidslijsten en transportlijsten, voor de lijsten van levenden en doden - was hij steekpenningen gaan aannemen. Mandel kon echter wel druk op hem uitoefenen. Een van de lijsten die Goldberg kon opstellen - waar hij althans namen aan kon toevoegen of van afhalen - was de lijst van degenen die naar Emalia gingen om schrootmetaal op te halen voor gebruik in de werkplaatsen van Plaszów. Vanwege de vroegere vriendschap en zonder te hoeven onthullen waarom hij een bezoekje aan Emalia wilde brengen, werd Mandel op déze lijst gezet. Maar toen hij in Zablocie aangekomen en uit het schrootcommando geglipt was om naar Oskar toe te gaan, was hij in het voorkantoor door Bankier tegengehouden. Herr Schindler had het te druk, zei Bankier. Een week later was Mandel terug. Weer wilde Bankier hem er niet in laten om Oskar te spreken. De derde keer was Bankier duidelijker. Wilt u dat zionistische geld hebben? Eerst wilde u het niet hebben, en nu wel. Maar u krijgt het niet. Zo gaat het in het leven, meneer Mandel! Mandel knikte en vertrok. Hij vermoedde ten onrechte dat Bankier al minstens een deel van het geld had gestolen. In werkelijkheid was Bankier gewoon voorzichtig. Het geld kwam uiteindelijk toch in handen van zionistische gevangenen in Plaszów terecht, want Alta Rubners ontvangstbewijs voor de contanten werd door Sedlacek bij Springmann bezorgd. Het bedrag schijnt gedeeltelijk te zijn gebruikt voor bijstand aan joden die uit andere steden dan Krakau afkomstig waren en dus geen plaatselijke hulpbronnen hadden. Of de gelden die Oskar kreeg en die door hem werden doorgegeven voornamelijk aan voedsel werden besteed, zoals Stern het liefst had gezien, of grotendeels aan het ondergrondse verzet - de aanschaf van passen of wapens - is een kwestie die Oskar nooit heeft onderzocht. Niets van dat geld werd echter gebruikt om mevrouw Schindler uit de gevangenis vrij te kopen of om het leven van mensen als de gebroeders Danziger te redden. Evenmin werd het geld van Sedlacek gebruikt ter vervanging van de

omkoopsom in de vorm van dertigduizend kilo emailwaren die Oskar in de loop van 1943 aan hoge en lage SS-officieren zou uitgeven om hen ervan te weerhouden de sluiting van het Emalia-kamp aan te bevelen. Niets ervan werd besteed aan het zestienduizend zloty kostende gynaecologische instrumentarium dat Oskar op de zwarte markt moest kopen toen een van de meisjes van Emalia zwanger raakte - zwangerschap betekende natuurlijk zonder meer een enkele reis Auschwitz. Ook werd er niets van gebruikt voor de aankoop van de kapotte Mercedes van Untersturmführer John. Toen Oskar een verzoek om overbrenging van dertig mensen uit Plaszów naar Emalia indiende, bood John hem tegelijkertijd de Mercedes te koop aan. De auto, op de ene dag voor twaalfduizend zloty door Oskar gekocht, werd de volgende dag door Leo Johns vriend en medeofficier Untersturmführer Scheidt gevorderd voor gebruik bij de aanleg van veldschansen aan de buitenkant van het kamp. Misschien gaan ze aarde in de kofferruimte vervoeren, zei Oskar bij de maaltijd woedend tegen Ingrid. Bij een latere informele verantwoording van het incident gaf hij als commentaar dat hij blij was voor beide heren iets te hebben kunnen doen.

26

Raimund Titsch verrichtte betalingen van een andere orde. Titsch was een rustige, klerkachtige Oostenrijkse katholiek die mank liep, volgens sommigen ten gevolge van de Eerste Wereldoorlog, volgens anderen ten gevolge van een ongeluk in zijn jeugd. Hij was tien of meerjaar ouder dan Amon of Oskar. Binnen het kamp Plaszów leidde hij de uniformfabriek van Julius Madritsch, een bedrijf met drieduizend naaisters en technici. Hij betaalde onder meer door middel van zijn schaakwedstrijden met Amon Goeth. Het administratiegebouw was telefonisch met de fabriek van Madritsch verbonden, en Amon belde Titsch vaak voor een partij schaak naar zijn kantoor toe. De eerste maal dat Raimund tegen Amon had gespeeld was de partij in een half uur geëindigd, en niet in het voordeel van de Hauptsturmführer. Titsch, met het ingehouden en niet zo triomfantelijke 'Mat!' op zijn lippen verstervend, was verbluft geweest dat Amon zich zo had opgewonden. De commandant had zijn jas en pistoolkoppel gegrepen, aangetrokken en omgesept, en zijn pet op zijn hoofd geramd. Raimund Titsch geloofde ontzet dat Amon van plan was naar het wagonspoor te gaan en een gevangene uit te zoeken om voor zijn, Raimund Titsch', kleine schaakoverwinning te tuchtigen. Sinds die eerste middag was Titsch een nieuwe koers ingeslagen. Nu kon hij er wel drie uur over doen om van de commandant

te verliezen. Wanneer degenen die in het administratiegebouw werkten Titsch de Jerozolimska op zagen hompelen om die schaaftplicht te vervullen, wisten ze dat de middag er minder krankzinnig door zou zijn. Een bescheiden gevoel van veiligheid breidde zich dan van hen naar de werkplaatsen en zelfs naar de ongelukkige wagonduwers uit. Maar Raimund Titsch speelde niet alleen preventief schaaft. Onafhankelijk van Sedlacek en de door Oskar naar Plaszów gebrachte man met de kleinbeeldcamera was Titsch foto's gaan nemen. Nu eens vanuit zijn kantoorraam, dan weer vanuit de hoeken van werkplaatsen fotografeerde hij de gevangenen in gestreepte uniformen bij het wagonspoor, het uitdelen van brood en soep, het graven van afvoergreppels en bouwputten. Enkele van die foto's van Titsch zijn waarschijnlijk van de clandestiene broodvoorziening aan het atelier van Madritsch. Raimund heeft zeker, met toestemming en geld van Julius Madritsch, zelf ronde bruine broden gekocht en per vrachtwagen onder balen voden en rollen stof in Plaszów afgeleverd. Titsch fotografeerde hoe men ronde rogge haastig van hand tot hand de opslagruimte van Madritsch in bracht, aan de van de torens afgewende kant en van de hoofdtoegangsweg afgeschermd door de massa van de bedrijfsruimten van het kamp. Hij fotografeerde de SS'ers en de Oekraïeners marcherend, bij het spel, bij het werk. Hij fotografeerde een werkploeg onder toezicht van ingenieur Karp, tegen wie ze kort daarna de moordhonden zouden ophitsen, die zijn ene dij openscheurden en zijn geslachtsdelen afrukten. Met een overzichtsfoto van Plaszów gaf hij een indruk van de omvang van het kamp, van de troosteloosheid ervan. Hij schijnt op Amons zonterras zelfs close-ups te hebben genomen van de commandant, rustend in een ligstoel, een stoere Amon die nu in de buurt kwam van de honderdtwintig kilo waarbij de pasaangekomen SS-arts Blancke zou zeggen: 'Genoeg, Amon; je moet wat gaan afvallen.' Titsch fotografeerde Rolf en Ralf rennend en zonnend, en Majola terwijl ze een van de honden bij de halsband vasthield en deed of ze het leuk vond. Hij nam Amon ook in volle majesteit op zijn grote witte paard. In de tijd dat de filmpjes werden volgeschoten liet Titsch ze niet ontwikkelen. Als archief waren ze in rolvorm veiliger en draagbaarder. Hij verborg ze in een stalen kistje in zijn Krakause woning. Daar bewaarde hij ook een aantal van de spullen die de joden van Madritsch nog over hadden. In heel Plaszów waren wel mensen te vinden die nog een laatste schat hadden, iets om op het moment van het grootste gevaar aan te bieden aan de man met de lijsten, de man die de deuren van de veewagens opende en sloot. Titsch begreep dat alleen de wanhopigen spullen bij hem deponeerden. Die minderheid van de gevangenen die ergens in Plaszów een

verborgen voorraad ringen en horloges en sieraden had kon wel buiten hem. Die dreven regelmatig handel om gunsten en genotmiddelen te verkrijgen. Maar in dezelfde bergplaats als de foto's van Titsch kwamen de laatste rijkdommen van een stuk of tien families terecht - de broche van tante Janka, het horloge van oom Mordche. In feite had Titsch, toen het bewind over Plaszów ten einde was, toen Schemer en Czurda waren gevlucht en de keurige dossiers van het SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt in vrachtwagens gepakt en als bewijsmateriaal weggevoerd waren, er geen behoefte aan de foto's te ontwikkelen, en alle reden om het niet te doen. In de dossiers van ODESSA, het naoorlogse geheime genootschap van oud-SS'ers, stond hij waarschijnlijk als verrader vermeld. Want het feit dat hij de mensen van Madritsch van zo'n dertigduizend broden had voorzien en ook nog van vele kippen en enkele kilo's boter, en dat hij om zijn menslievendheid door de Israëlische regering was gehuldigd, had enige publiciteit in de pers gekregen. Sommige mensen uitten dreigementen en sisten hem toe wanneer hij in Wenen over straat liep. 'Jodenlikker.' Dus zouden de filmpjes van Plaszów twintig jaar lang in de grond van een plantsoen in de buitenwijken van Wenen liggen, waar Titsch ze had begraven en waar ze wel eeuwig hadden kunnen blijven, terwijl de emulsie met de duistere, geheime beelden van Amons geliefde Majola, zijn moordhonden, zijn naamloze slaven uitdroogde. Het kon daarom misschien als een soort triomf voor de bevolking van Plaszów worden beschouwd toen een Schindler-overlevende (Leopold Pfefferberg) in november 1963 het kistje met inhoud in het geheim voor ongeveer veertienhonderd gulden van de aan een dodelijke hartziekte lijdende Raimund Titsch kocht. Zelfs toen wilde Raimund dat de rolletjes pas na zijn dood werden ontwikkeld. De anonieme schaduw van ODESSA boezemde hem meer angst in dan de namen Amon Goeth, Schemer en Auschwitz in de tijd van Plaszów hadden gedaan. Na zijn begrafenis werden de filmpjes ontwikkeld. Bijna alle foto's waren gelukt.

Niet één van die kleine groep Plaszów-gevangenen die Amon en het kamp zelf zouden overleven, zou ooit iets belastends over Raimund Titsch te zeggen hebben. Maar hij was nooit het type waaromheen mythologieën ontstonden. Oskar wel. Onder de overlevenden gaat een uit eind 1943 stammend verhaal over Schindler, met de geladen opwindning van een mythe. Want bij een mythe is het punt niet of hij al dan niet waar is, en ook niet of hij waar zou móéten zijn, maar dat hij op de een of andere manier waarder dan de waarheid zelf is. Door naar zulke verhalen te luisteren kan men zien dat, terwijl Titsch misschien de

goede kluizenaar was, Oskar voor de mensen van Plaszów een kleine reddingsgod was geworden, met een dubbel gezicht - op z'n Grieks - zoals iedere kleine godheid, en met alle menselijke gebreken begiftigd, met vele handen, met geraffineerde machtsmiddelen, en in staat tot ongemotiveerde maar zekere redding. Eén verhaal betreft de tijd dat de SS-politiechefs onder druk stonden om Plaszów te sluiten, omdat het bij de Rüstungsinspektion als efficiënt werkend industriecomplex niet hoog stond aangeschreven. Helen Hirsch, de dienstbode van Goeth, kwam vaak officieren, dinergasten, tegen die de gang of de keuken van de villa in waren gelopen om even hoofdschuddend aan Amon te ontsnappen. Een SS-officier genaamd Tibritsch was in de keuken verschenen en had tegen Helen gezegd: 'Weet hij soms niet dat er mannen zijn die hun leven geven?' Hij bedoelde natuurlijk aan het oostfront, niet daar in de duisternis van Plaszów. Officieren met een minder keizerlijk leven dan Amon werden woedend of, misschien nog gevaarlijker, jaloers door wat ze in de villa zagen. Volgens de legende was het op een zondagavond dat generaal Julius Schindler persoonlijk Plaszów bezocht om te beslissen of het bestaan ervan reële waarde voor de oorlogsinspanning had. Het was een vreemd tijdstip voor een bezoek van een hoge bureaucraat aan een fabriek, maar misschien was de Rüstungsinspektion, met het oog op de gevaarlijke winter die aan het oostfront aanbrak, wanhopige werktijden aan het maken. De inspectie was voorafgegaan door een maaltijd in Emalia, waarbij wijn en cognac hadden gevloeid, want Oskar was net als Bacchus een godheid van het Dionysische soort. Door de maaltijd verkeerde het inspectiegezelschap dat in de Mercedesen naar Plaszów reed in een niet geheel professioneel-afstandelijke stemming. Met deze bewering gaat het verhaal voorbij aan het feit dat Schindler en zijn officieren allemaal productiedeskundigen en ingenieurs waren, met een al bijna vier jaar oude afstandelijke instelling. Maar Oskar was wel de laatste die zich daardoor zou laten imponeren. De inspectie begon bij de kledingfabriek van Madritsch. Die was het paradepaardje van Plaszów. In 1943 waren er ruim twintigduizend Wehrmacht-uniformen per maand geproduceerd. Maar het was de vraag of Herr Madritsch er niet beter aan zou doen Plaszów maar te vergeten en zijn kapitaal te besteden aan uitbreiding van zijn beter renderende en voorziene Poolse fabrieken in Podgórze en Tarnów. De wrakke toestanden in Plaszów vormden geen stimulans voor Madritsch of andere investeerders om over te gaan tot het installeren van het soort machinerie die een technisch geavanceerde fabriek zou moeten hebben. Het officiële gezelschap was net aan zijn inspectie begonnen toen alle lichten in alle werkplaatsen uitvielen, doordat de elektrische stroom

door vrienden van Itschak Stern in de generatorloods van Plaszów werd verbroken. Bij de handicaps van drank en indigestie die Oskar de heren van de Rüstungsinspektion had bezorgd voegden zich nu nog de beperkingen van slecht licht. De inspectie werd in feite bij zaklantaarnlicht voortgezet, en de machines op de banken bleven buiten werking, zodat de professionele gevoelens der inspecterenden minder werden geprovoceerd. Terwijl generaal Schindler langs de lichtstraal van een zaklantaarn naar de persen en draaibanken in de metaalfabriek tuurde, wachtten dertigduizend Plaszówianen rusteloos in stapelbedden zijn woord af. Zelfs op de overladen lijnen van de Ostbahn, wisten ze, was de hogere technologie van Auschwitz maar enkele uren reizen naar het westen. Ze begrepen dat ze van generaal Schindler geen mededogen als zodanig konden verwachten. *Productie* was zijn specialiteit. Wat hem betrof moest *Productie* een allesoverheersende waarde zijn. Door de maaltijd van Schindler en de elektrische storing werden de bewoners van Plaszów, volgens de mythe, gered. Het is een genereuze fabel, want in feite zou maar een tiende van de mensen van Plaszów op het laatst nog in leven zijn. Maar Stern en anderen zouden later met het verhaal geuren, en de meeste details ervan kloppen waarschijnlijk wel. Want wanneer Oskar niet wist hoe hij functionarissen moest behandelen, placht hij zijn toevlucht tot drank te nemen, en het trucje om hen in duisternis te dompelen zal bij hem wel in de smaak zijn gevallen. 'Je moet niet vergeten,' zei een jongen die later door Oskar werd gered, 'dat Oskar een Duitse kant had, maar ook een Tsjechische. Hij was de brave soldaat Schwejk. Hij hield ervan het systeem in de war te sturen.' Het is onaardig tegenover de mythe om te vragen wat de veeleisende Amon Goeth dacht toen de lichten uitgingen. Misschien was hij, zelfs op het letterlijke niveau, dronken of uit eten. Het is de vraag of Plaszów bleef voortbestaan doordat generaal Schindler door zwak licht en een door alcohol verzwakt gezichtsvermogen werd misleid, of dat het bestaan ervan werd verlengd omdat het zo'n uitstekende bewaarplaats was tijdens de weken waarin het eindpunt Auschwitz-Birkenau overvol zat. Maar het verhaal zegt meer over de verwachtingen die de mensen van Oskar hadden dan over het vreselijke kamp Plaszów of het uiteindelijke lot van de meeste bewoners ervan.

En terwijl de SS en de Rüstungsinspektion over de toekomst van Plaszów nadachten, werd Josef Bau - een jonge kunstschilder uit Krakau, die ten slotte een goede bekende van Oskar zou worden - overduidelijk en onvoorwaardelijk verliefd op een meisje, genaamd Rebecca Tannenbaum. Bau werkte als tekenaar bij de Bouwkundige Dienst. Hij was een plechtige jongen met het

noodlotsgevoel van een kunstenaar. Hij was om zo te zeggen naar Plaszów *ontsnapt*, omdat hij nooit de juiste gettopapieren had gehad. Omdat hij geen vak had beheerst waaraan de gettofabrieken iets zouden hebben, was hij door zijn moeder en door vrienden verborgen. Tijdens de liquidatie in maart 1943 was hij uit de muren ontsnapt en in de achterste gelederen van een werkcommando mee naar Plaszów gelopen. Want in Plaszów was een nieuwe industrie die er in het getto niet was geweest. De bouw. In hetzelfde sombere, van twee vleugels voorziene gebouw waarin Amon zijn kantoor had, werkte Josef Bau aan blauwdrukken. Hij was een beschermeling van Itschak Stern, en Stern had tegen Oskar gezegd dat de jongen een volleerd tekenaar was en, althans in aanleg, bekwaamheden als vervalsers bezat. Hij bofte dat hij niet te veel met Amon in aanraking kwam, want hij had in zijn voorkomen die echte gevoeligheid die Amon er al vaker toe had gebracht naar zijn revolver te grijpen. Het kantoor van Bau was, ten opzichte van dat van Amon, aan de andere kant van het gebouw. Sommige gevangenen werkten op de begane grond, met kantoren in de buurt van dat van de commandant. Daar zaten de inkopers, de administratieve krachten, de stenograaf Mietek Pemper. Zij werden niet alleen geconfronteerd met het dagelijkse risico van een onverwachte kogel, maar ook, en met grotere zekerheid, met hardhandig opgeroepen gevoelens van diepe verontwaardiging. Mundek Korn bij voorbeeld, die voor de oorlog inkoper voor een reeks dochterondernemingen van Rothschild was geweest en nu de stoffen, het zeegras, timmerhout en ijzer voor de kampfabrieken inkocht, moest niet alleen in het administratiegebouw werken, maar ook nog in de vleugel waar Amon zijn kantoor had. Op een morgen keek Korn van zijn bureau op en zag door het raam bij de SS-kazerne aan de overkant van de Jerozolimskastraat een jongen van een jaar of twintig, een kennis van hem uit Krakau, tegen de onderkant van een der stapels timmerhout daar urineren. Tegelijkertijd zag hij armen in witte hemdsmouwen en twee vlezige vuisten uit het wc-raam aan het uiteinde van de vleugel verschijnen. De rechterhand had een revolver vast. Er werden snel achter elkaar twee kogels afgevuurd, waarvan minstens één het hoofd van de jongen binnendrong en hem naar voren, tegen de stapel gezaagd hout aan smiet. Toen Korn nogmaals naar het wc-raam keek, was de ene arm in witte hemdsmouw met de vrije hand bezig het raam te sluiten. Op het bureau van Korn lagen die morgen aanvraagformulieren, ondertekend met de ronde, maar niet chaotische krabbel van Amon. Zijn blik ging van de handtekening naar het opengeknoopte lijk bij de houtstapel. Hij vroeg zich niet alleen af of hij had gezien wat hij gezien had, hij werd zich ook bewust van de verleidelijke gedachte achter

Amons methode. Dat wil zeggen, de verleiding om ook te vinden dat je, als moord niet meer was dan een bezoekje aan de wc, alleen maar een stimulerende onderbreking van het eentonige formulieren tekenen, dat je dan misschien ieder sterfgeval voortaan als een routinekwestie moest accepteren - met hoeveel wanhoop ook. Een dergelijke radicale overreding schijnt Jozef Bau bespaard te zijn gebleven. Ook de zuivering van het administratieve personeel op de begane grond rechts en in het midden trof hem niet. Die was begonnen toen Josef Neuschel, een beschermeling van Goeth, er bij de commandant over had geklaagd dat een meisje van het kantoor een stuk zwaard had bemachtigd. Amon was razend vanuit zijn kantoor de gang afgerend. Jullie worden allemaal dik!' had hij geschreeuwd. Daarop had hij het kantoorpersoneel in twee rijen verdeeld. Het was voor Korn net een tafereeltje van het lyceum in Podgórze geweest, doordat de meisjes in de andere rij hem zo vertrouwd waren, dochters van families waarmee hij was opgegroeid, families uit Podgórze. Het had kunnen zijn dat een leraar hen verdeelde in degenen die een bezoek aan het Kosciuszko-monument zouden brengen en degenen die naar het museum op de Wawel gingen. In werkelijkheid werden de meisjes in de andere rij rechtstreeks van hun bureaus naar de Chujowa Górka gevoerd en wegens de decadentie van dat stuk zwaard door een van Pilarziks pelotons gefusilleerd. Hoewel Josef Bau niet bij een dergelijke kantoorberoering was betrokken, had toch niemand kunnen zeggen dat hij in Plaszów een beschermd leven leidde. Maar het was minder gevaarlijk dan de ervaring van het meisje van zijn keuze. Rebecca Tannenbaum was een wees, hoewel ze in het clan-achtige leven van het joodse Krakau niet van aardige ooms en tantes verstoken was geweest. Ze was negentien, had een lief gezicht en een knap figuurtje. Ze sprak goed Duits en was een aangename, spraakzame gesprekspartner. Onlangs was ze in het kantoor van Stern, achter het administratiegebouw, komen werken, buiten de directe omgeving van de woeste bemoeienissen van de commandant. Haar baan bij de Bouwkundige Dienst was echter maar de helft van haar werk. Ze was manicure. Ze behandelde Amon wekelijks; ze verzorgde de handen van Untersturmführer Leo John, die van dokter Blancke en van zijn minnares, de hardvochtige Alice Orłowski. Toen ze de handen van Amon nam had ze gemerkt dat die lang en welgevormd waren, met spits toelopende vingers -helemaal niet de handen van een dikzak; zeker niet die van een wildeman. Toen een gevangene haar die eerste keer was komen vertellen dat de Herr Kommandant haar wilde spreken, was ze eerst weggerend, tussen de bureaus door en van de achtertrap af gevlucht. De gevangene had haar gevolgd en nageschreeuwd: 'Doe dat in godsnaam niet! Hij geeft mij ervan langs

als ik je niet mee terugbreng.' Dus was ze met de man meegegaan naar de villa van Goeth. Maar voor ze de salon inging had ze eerst een bezoekje aan de stinkende kelder gebracht - dit was in Goeths eerste woning, en de kelder lag diep in het grensgebied van een oude joodse begraafplaats. Beneden, te midden van de grafaarde, was Rebecca's vriendin Helen Hirsch haar kneuzingen aan het verzorgen geweest. Je zit inderdaad met een probleem, gaf Helen toe. Maar doe het gewoon en wacht maar af. Dat is het enige wat je kunt doen. Van sommige mensen heeft hij graag professioneel gedrag, van andere niet. En je krijgt van mij koek en worst wanneer je komt. Maar pak niet zomaar eten; vraag het eerst aan mij. Sommige mensen pakken eten zonder het te vragen, en dan weet ik niet wat ik moet verdoezelen. Amon accepteerde Rebecca's professionele gedrag inderdaad, bood haar zijn vingers en keuvelde in het Duits. Het had hotel Cracovia wel weer kunnen zijn, en Amon een in fris overhemd gestoken, te zware, jonge Duitse magnaat, die naar Krakau was gekomen om textiel of staal of chemicaliën te verkopen. Maar er zaten twee aspecten aan deze bijeenkomsten die afbreuk deden aan hun sfeer van tijdloze vriendelijkheid. De commandant hield zijn dienstrevolver altijd bij zijn rechterelleboog, en vaak lag een van de beide honden in de salon te dommelen. Ze had ze op de Appellplatz het vlees van ingenieur Karp zien openscheuren. Maar soms, wanneer de honden in hun slaap lagen te snuffen en zij en Amon indrukken van vooroorlogse bezoeken aan de minerale bron in Karlsbad uitwisselden, leken de gruwelen van het appèl ver weg en ongelooflijk. Op een dag voelde ze zich voldoende zelfverzekerd om hem te vragen waarom hij zijn revolver altijd bij zijn elleboog had. Zijn antwoord bezorgde haar kippevel in haar nek terwijl ze over zijn hand zat gebogen. 'Dat is voor het geval je me ooit in de vingers snijdt,' zei hij tegen haar. Als ze ooit het bewijs had willen hebben dat een praatje over badplaatsen en een daad van waanzin voor Amon geen verschil maakten, kreeg ze het op de dag dat ze de gang inkwam en zag hoe hij haar vriendin Helen Hirsch aan de haren de salon uit sleurde - Helen die probeerde haar evenwicht te bewaren terwijl haar kastanjebruine haren er met wortel en al uitkwamen, en Amon die, als hij zijn greep het ene moment verloor, hem het volgende met zijn reusachtige, welverzorgde handen herkreeg. En nog een bewijs kwam op de avond dat ze de salon inkwam en een van die honden - Rolf of Ralf - ineens opdook, tegen haar aansprong en, haar bij de schouders houdend, zijn kaken boven haar boezem opende. Ze keek de kamer door en zag Amon lui uitgestrekt en glimlachend op de sofa liggen. 'Hou op met dat gebibber, stomme meid,' zei hij, 'anders kan ik jeniet van die hond redden.' In de periode waarin ze de handen van de

commandant verzorgde zou hij zijn schoenpoetsjongen wegens ondeugdelijk werk doodschieten, zijn vijftienjarige knechtje Poldek Deresiewicz aan de ringbouten in zijn kantoor ophangen omdat op een der honden een vlo was aangetroffen, en zijn bediende Lisiek executeren omdat hij zonder eerst te overleggen een *drozka* met paard aan Bosch had uitgeleend. Toch ging het knappe weesmeisje tweemaal per week de salon binnen en nam het beest berustend bij de hand. Ze ontmoette Jozef Bau toen hij op een grauwe morgen buiten de Bauleitung een blauwdrukraam naar de lage herfstbewolking stond op te houden. Zijn magere lichaam leek overbelast door het gewicht, en ze vroeg of ze hem kon helpen. 'Nee,' zei hij. 'Ik wacht alleen maar op de zon.' 'Waarom?' vroeg ze. Hij legde uit hoe zijn transparanttekeningen voor een nieuw gebouw in het raam tegen lichtgevoelig blauwdrukpapier zaten aangeklemd. Als de zon maar wat harder scheen, zei hij, zou de tekening door een mysterieuze chemische verbinding van het transparant op de blauwdruk worden overgebracht. Toen zei hij: 'Kun jij mijn magische zonnetje niet zijn?' Mooie meisjes waren in Plaszów geen fijnzinnigheid van jongens gewend. De seksualiteit ontleende er haar ruwe aandrift aan de salvo's die op de Chujowa Górka werden gehoord, aan de executies op de Appellplatz. Men stelle zich bij voorbeeld voor dat er op een dag een kip wordt gevonden bij de werkploeg die van de kabelfabriek aan de Wieliczka terugkeert. Amon gaat op de Appellplatz tekeer, want de kip werd tijdens een steekproef in een voor de kamppoort liggende tas ontdekt. Van wie was die tas? wil Amon weten. Van wie die kip? Omdat niemand op de Appellplatz iets wil toegeven, pakt Amon een geweer van een SS'er en fusilleert de gevangene voor aan de rij. De kogel schiet door het lichaam heen en velt ook de man achter hem. Maar niemand zegt iets. 'Wat houden jullie van elkaar, zeg!' buldert Amon en maakt aanstalten om de derde man in de rij te executeren. Een jongen van veertien stapt uit de rij. Hij bibbert en huilt. Hij kan wel vertellen wie de kip heeft meegenomen, zegt hij tegen de Herr Kommandant. 'Wie dan?' De jongen wijst een van de twee doden aan. 'Die!' gilt hij. Amon doet de hele Appellplatz versteld staan door de jongen te geloven, legt zijn hoofd in zijn nek en lacht op de wat ongelovige toon die leraren graag in de klas laten horen. *Wat een lui... begrijpen ze nu niet waarom ze allemaal verloren zijn?* Na zo'n begin van de avond vonden de meeste gevangenen dat er in de uren waarin ze zich vrij konden bewegen, tussen zeven en negen, geen tijd voor ontspannen hofmakerij was. De luizen die je liesstreek en oksels plaagden maakten formaliteit bespottelijk. Jonge kerels besprongen meisjes zonder plichtplegingen. In het vrouwenkamp zongen ze een liedje waarin de maagd

werd gevraagd waarom ze zich met koord had toegebonden en voor wie ze zichzelf dacht te sparen. In Emalia was de sfeer minder wanhopig. Er waren in de emailfabriek nissen tussen de machines ontworpen om geliefden de gelegenheid te geven elkaar langer te ontmoeten. In de krappe barakken bestond alleen een theoretische scheiding. Door de afwezigheid van dagelijkse angst, door het ruimere dagelijkse broodrantsoen was de waanzin er iets minder. Bovendien bleef Oskar er nog steeds bij dat het SS-garnizoen niet zonder zijn toestemming het kamp in mocht. Eén gevangene herinnert zich dat in Oskars kantoor een draadverbinding werd aangelegd voor het geval een SS-functionaris toch toegang tot de barakken eiste. Terwijl de SS 'er dan op weg naar beneden was, kon Oskar op een knop drukken die met een bel in het kamp was verbonden. Die waarschuwde de mannen en vrouwen allereerst dat ze de clandestiene sigaretten die ze van Oskar kregen moesten uitdrukken. ('Ga eens naar mijn etage,' placht hij vrijwel dagelijks tegen iemand in de fabriek te zeggen, 'en vul deze sigarettenkoker.' Daarbij knipoogde hij dan veelbetekenend.) De bel waarschuwde de mannen en vrouwen ook dat ze naar de voor hen bestemde bedden moesten teruggaan. Voor Rebecca was het bijna schokkend, een herinnering aan een verdwenen cultuur, om in Plaszów een jongen tegen te komen die haar het hof maakte alsof hij haar in een patisserie op het Rynek had ontmoet. Toen ze op een andere morgen van Sterns kantoor naar beneden kwam, liet Josef haar zijn werktafel zien. Hij was tekeningen voor nog meer barakken aan het maken. Wat is je baraknummer, en wie is je *Blockalteste*? Ze liet het hem met gepaste schoorvoetendheid weten. Ze had Helen Hirsch bij de haren door de gang zien sleuren en zou sterven als ze per ongeluk in de opperhuid van Amons duim prikte. Toch had deze jongen haar weer zedig, weer tot een meisje gemaakt. Ik kom wel met je moeder praten, beloofde hij. Ik heb geen moeder, zei Rebecca. Dan praat ik wel met de Alteste. Zo begon de hofmakerij - met de toestemming van ouderen en alsof ze er wérkelijk alle tijd van de wereld voor hadden. Omdat hij zo'n dromerig-romantische, ceremonieuze jongen was, zoenden ze elkaar niet. Het was in feite onder Amons dak dat het voor het eerst tot een echte omhelzing kwam. Het was na een manicurezitting. Rebecca had warm water en zeep bij Helen gehaald en was naar de bovenste verdieping geslopen, die vanwege een ophanden zijnde renovatie leegstond, om er haar blouse en reserveondergoed te wassen. Haar wastobbe was haar kantinebakje. Morgen zou haar soep er weer in moeten. Ze stond ijverig aan dat kleine teiltje zeepvlokken te werken toen Josef verscheen. Waarom ben je hier? vroeg ze aan hem. Ik doe metingen voor mijn tekeningen, voor de renovatie, zei

hij. En waarom ben je hier zelf? Dat kun je wel zien, zei ze. En praat als je blijft niet zo hard. Hij danste de kamer rond, terwijl de rolcentimeter flitsend tegen muren op en langs lijstwerk werd gelegd. Doe het wel nauwkeurig, zei ze, bezorgd omdat ze de strenge normen van Amon kende. Nu ik hier toch ben, zei hij tegen haar, kan ik jou ook wel even meten. Hij ging met de centimeter langs haar armen en haar rug, van haar nek tot aan haar lendenen. Ze verzette zich niet tegen de manier waarop zijn duim haar, ter aanduiding van haar afmetingen, aanraakte. Maar nadat ze elkaar een tijdje innig hadden omhelsd, stuurde ze hem weg. Dit was geen plaats voor een lui-ontspannen middag. Er waren nog wel meer wanhopige romances in Plaszów, zelfs bij de SS, maar die verliepen minder zonnig dan deze allerkeurigste romance tussen Josef Bau en de manicure. Zo was Oberscharführer Albert Hujar, die dokter Rosalia Blau in het getto had doodgeschoten en Diana Reiter nadat de kazernefundering was bezweken, verliefd geworden op een joodse gevangene. En de dochter van Madritsch was onder de bekoring gekomen van een joodse jongen uit het getto van Tarnów - hij had natuurlijk in Madritsch' fabriek in Tarnów gewerkt totdat de deskundige gettoliquidator Amon er aan het einde van de zomer heen was gebracht om Tarnów op te heffen zoals hij ook met Krakau had gedaan. Nu werkte hij in Madritsch' werkplaats binnen Plaszów. Daar zou het meisje hem kunnen opzoeken. Maar er kon niets van terecht komen. De gevangenen zelf hadden nissen en schuilhoekjes waar geliefden en echtelieden elkaar konden ontmoeten. Maar alles - de wet van het Reich en de vreemde code der gevangenen - richtte zich tegen de liefdesaffaire tussen Fraulein Madritsch en haar jongen. Zo was ook de goede Raimund Titsch op een van zijn machinenaaiers verliefd geworden. Ook dat was een tedere, heimelijke en grotendeels vruchteloze liefde. Wat Oberscharführer Hujar betreft, die kreeg van Amon zelf bevel om op te houden met die aanstellerij. Dus ging Albert met het meisje in het bos wandelen en gaf haar met de tederste verontschuldigheden een nekschot. Het leek er in feite op dat de dood boven de hartstochten van de SS hing. Henry Rosner, de violist, en zijn broer Leopold, de accordeonist, waren zich er, terwijl ze Weense melodieën om Goeths eettafel vei spreidden, wel van bewust. Op een avond was een lange, slanke, grijze officier van de Waffen-SS bij Amon komen eten en had, stevig drinkend, de Rosners maar steeds om het Hongaarse lied 'Sombere zondag' gevraagd. Dat lied is een emotionele gemoedsuitstorting waarin een jongeman op het punt staat omwille van de liefde zelfmoord te plegen. Het had precies het soort buitensporige gevoel dat, zoals Henry had gemerkt, zich ontspannende SS'ers aansprak. Het had in de jaren dertig zelfs beruchtheid

genoten - de regeringen van Hongarije, Polen en Tsjechoslowakije hadden overwogen het te verbieden omdat het door zijn populariteit een golf van uit liefdesfrustratie voortvloeiende zelfmoorden had teweeggebracht. Jongelieden die op het punt stonden zich door het hoofd te schieten haalden er in hun afscheidsbrieven coupletten uit aan. Het was een lied waarover het *Reichspropagandaministerium* allang een banvloek had uitgesproken. En nu kwam deze lange, chique gast, oud genoeg voor zoons en dochters in de tienerleeftijd die zelf in de buitensporigheden der kalverliefde verstrikt waren, maar steeds naar de Rosners toe om te zeggen: 'Speel "Sombere zondag" eens.' En ook al zou Goebbels er geen toestemming voor hebben gegeven, niemand ging er in de wildernis van Zuid-Polen over in discussie met een ss-hoofdofficier met ongelukkige herinneringen aan een liefdesaffaire. Nadat de gast vier of vijf keer om het lied had gevraagd, werd Henry door een absurde overtuiging gegrepen. Muziek was in haar oorspronkelijke stamfunctie altijd iets magisch. En niemand in Europa had een beter gevoel voor de macht van de viool dan een Krakause jood als Henry, die uit zo'n familie kwam waar muziek niet zozeer geleerd, als wel geërfd wordt, net zoals dat gaat met de status van *kohen*, of erfpriester. Nu dacht Henry ineens, zoals hij later zou zeggen: God, als ik het voor elkaar krijg, pleegt die zak misschien zelfmoord. De verboden muziek van 'Sombere zondag' had in Amons eetkamer door herhaling legaliteit verworven, en nu verklaarde Henry er de oorlog mee, terwijl Leo met hem meespeelde en ze gerust werden gesteld door de blikken van welhaast dankbare melancholie die de knappe officier op hen richtte. Henry zweette, want hij geloofde dat hij de SS'er zo zichtbaar naar zijn dood stond te spelen, dat Amon het elk moment in de gaten zou kunnen krijgen en hem naar achter de villa kon meenemen om hem terecht te stellen. Wat Henry's uitvoering betreft, het is irrelevant om te vragen of die goed of slecht was. Zijn uitvoering was bezeten. En maar één man, de officier, merkte het en keek met instemming, door het kabaal van de dronken Bosch en Schemer, Czurda en Amon heen, vanaf zijn stoel Henry voortdurend recht in de ogen, alsof hij ieder ogenblik kon opspringen en zeggen: 'Natuurlijk, heren. De violist heeft volkomen gelijk. Het heeft geen zin om zulke smart nog te verduren.' De Rosners bleven het lied herhalen tot voorbij de limiet waarbij Amon normaliter 'Genoeg!' zou hebben geschreeuwd. Ten slotte stond de gast op en ging naar buiten, het balkon op. Henry wist meteen dat alles wat hij de man kon aandoen was gedaan. Hij en zijn broer gingen op wat Von Suppé en Lehar over en wisten hun sporen zo met volbloed operette uit. De gast bleef in zijn eentje op het balkon en onderbrak na een half uur een gezellig feestje door

zichzelf door het hoofd te schieten. Zo was het in Plaszów met de seks gesteld. Luizen, platjes en aandriften binnen het draad, moord en waanzin aan de periferie ervan. En er middenin voerden Josef Bau en Rebecca Tannenbaum hun rituele baltsdans uit.

Dat jaar onderging Plaszów midden in de sneeuwtijd een statusverandering die voor alle geliefden binnen het draad ongunstig was. Begin januari 1944 kreeg het de aanduiding Konzentrationslager en kwam het onder het centrale gezag van generaal Oswald Pohls SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt in Oranienburg, in de buurt van Berlijn. Ook nevenkampen van Plaszów, zoals Oskar Schindlers Emalia, kwamen nu onder toezicht van Oranienburg, en de politiechefs Schemer en Czurda raakten hun directe gezag erover kwijt. Het arbeidsloon van al die gevangenen die bij Oskar en Madritsch in dienst waren ging niet langer naar de Pomorskastraat, maar naar het bureau van generaal Richard Glücks, hoofd van Pohls Afdeling D (Concentratiekampen). Oskar moest nu, als hij iets gedaan wilde krijgen, niet alleen naar Plaszów rijden om Amon te vermurwen, niet alleen Julian Schemer op de maaltijd nodigen, maar ook in contact treden met bepaalde functionarissen in het grote bureaucratische complex Oranienburg. Oskar nam al spoedig een gelegenheid waar om naar Berlijn te reizen en de mensen te ontmoeten die zijn dossiers zouden behandelen. Oranienburg was als concentratiekamp begonnen. Nu was het een verzameling verspreid liggende administratieve barakken geworden. Vanuit de kantoren van Afdeling D werden alle aspecten van leven en dood in de gevangenenkampen geregeld. Het hoofd ervan, Richard Glücks, droeg in overleg met Pohl ook de verantwoordelijkheid voor het scheppen van evenwicht tussen arbeiders en kandidaten voor de gaskamers, voor de wiskundige vergelijking waarbij X degenen voorstelde die slavenarbeid moesten verrichten en Y de directer veroordeelden. Glücks had voor iedere gebeurtenis procedures vastgelegd, en van zijn afdeling kwamen memo's die waren gesteld in het verdovende jargon van de plannenmaker, de papierschuiver, de afstandelijke specialist.

ss-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt
Hoofd Afdeling D (Concentratiekampen)
D1-AZ: 14fl-Ot-S-GEH TGB NO 453-44

Aan de commandanten der concentratiekampen

Da, Sah, Bu, Mau, Slo, Neu, Au I -III ,
Gr-Ro, Natz, Stu, Rav, Herz, A-L-Bels,
Gruppenl. D.Riga, Gruppenl. D.Krakau (Plaszów)

Het aantal aanvragen van kampcommandanten voor bestraffing met slaag in gevallen van sabotage door gevangenen in de oorlogsproductenindustrieën neemt toe. Verzoeken voortaan in alle *bewezen* gevallen van sabotage (een rapport van de leiding moet worden bijgesloten) een aanvraag voor terechtstelling door ophanging in te dienen. De terechtstelling dient plaats te vinden ten overstaan van alle leden van het betrokken werkcommando. De reden voor de terechtstelling dient te worden bekendgemaakt teneinde een afschrikwekkende werking te hebben.

(Was getekend) SS-Obersturmführer

In deze griezelige kanselarij behandelden sommige dossiers de lengte die het haar van een gevangene moest hebben voordat het van economisch nut werd beschouwd voor 'de fabricage van haargaren sokken voor onderzeebootbemanningen en haarviltten schoeisel voor de Rijksspoorwegen', terwijl andere zich bezighielden met de vraag of het formulier waarop 'sterfgevallen' werden geregistreerd in de dossiers van acht afdelingen moest worden opgeslagen of alleen per brief worden gerapporteerd en zodra de systeemkaart was bijgewerkt in het personeelsarchief worden opgenomen. En hier kwam Herr Oskar Schindler uit Krakau om over zijn fabriekskampje in Zablocie te praten. Ze wezen iemand van middelhoge status aan om hem af te handelen, een personeelsfunctionaris met de rang van hoofdofficier. Oskar treurde niet. Er waren er die meer joodse kamparbeiders in dienst hadden dan hij. Je had de giganten, Krupp natuurlijk en de IG Farben. Je had de kabelfabriek in Plaszów. Walter C. Toebbens, de Warschause industrieel bij wie Himmler pogingen had ondernomen hem onder dwang de Wehrmacht in te krijgen, gebruikte op grotere schaal arbeidskrachten dan Schindler. Dan waren er nog de staalfabriek in Stalowa Wola, de vliegtuigfabrieken in Budzyn en Zakopane en de Steyr-Daimler-Puch-fabriek in Radom. De personeelsofficier had de kaarten van Emalia op zijn bureau. Ik hoop, zei hij kortselig, dat u de omvang van uw kamp niet wilt vergroten. Dat zou onmogelijk zijn zonder naar een tyfusepidemie te solliciteren. Oskar wuifde die gedachte opzij. Het ging hem om de blijvende positie van zijn arbeidskrachten, zei hij. Hij had over die kwestie,

vertelde hij de officier, met een vriend van hem, kolonel Erich Lange, gesproken. Die naam betekende iets voor de SS'er, merkte Oskar. Oskar haalde een brief van de kolonel te voorschijn, en de personeelsofficier ging achterover zitten om hem te lezen. Het was stil in het kantoor - het enige dat je uit andere vertrekken kon horen was gekras van pennen en geritsel van papieren en rustig, serieus gepraat, alsof ze hier geen van allen wisten dat ze het middelpunt vormden van een netwerk van gegil. Kolonel Lange was een man van invloed, chef-staf van de Rüstungsinspektion op het hoofdkwartier van het leger in Berlijn. Oskar had hem op een party in generaal Schindlers kantoor in Krakau ontmoet. Ze hadden elkaar vrijwel direct gemogen. Het kwam op party's veel voor dat twee mensen een zekere weerstand tegen het regime bij elkaar bespeurden en dat ze zich in een hoek terugtrokken om elkaar te beproeven en misschien vriendschapsbanden aan te knopen. Erich Lange was met afschuw vervuld door de fabriekskampen van Polen - door de fabriek van de IG Farben in Buna bij voorbeeld, waar ploegbazen het 'werktempo' van de SS overnamen en gevangenen al rennend cement lieten lossen, waar de lijken van de verhongerden, de gebrokenen in voor kabels gegraven greppels werden gesmeten en, samen met de kabels, met cement werden bedekt. 'Jullie zijn hier niet om te leven maar om in cement onder te gaan,' had een bedrijfsleider tegen nieuwkomers gezegd, en Lange had het gehoord en zich belabberd gevoeld. Zijn brief aan Oranienburg was door een paar telefoontjes voorafgegaan, en in telefoontjes en brief werd dezelfde stelling geponeerd: Herr Schindler levert, met zijn kantine-uitrustingen en hulzen voor 45mm anti-tankgranaten, in de ogen van deze Inspectie een belangrijke bijdrage aan onze nationale overlevingsstrijd. Zijn personeel bestaat uit geschoolde specialisten, en er moet niets worden gedaan dat zou leiden tot een verstoring van het werk dat ze onder toezicht van Herr Direktor Schindler uitvoeren. De personeelsofficier was onder de indruk en zei dat hij openhartig met Herr Schindler zou spreken. Men had geen plannen om de status van het kamp in Zablocie te veranderen of zich met de bevolking ervan te bemoeien. De Herr Direktor moest echter begrijpen dat de situatie van joden, zelfs van geschoolde arbeiders in de wapenindustrie, altijd riskant was. Neem nu onze eigen SS-bedrijven. Bij de SS-onderneming *Ostindustrie* werken gevangenen in een turffabriek, een borstelmakerij en een ijzergieterij in Lublin, bij uitrustingsfabrieken in Radom, bij een bontwerkerij in Trawniki. Maar andere takken van de SS schieten de arbeidskrachten voortdurend dood, en nu is Osti praktisch gesproken buiten bedrijf. Zo houdt ook het personeel van de dodingscentra nooit een voldoende percentage gevangenen voor fabriekswerk

achter. Er is al veelvuldig over deze kwestie gecorrespondeerd, maar ze zijn onverzoenlijk, die lui in het veld. 'Natuurlijk,' zei de personeelsofficier, tegen de brief tikkend, 'zal ik voor u doen wat ik kan.' 'Ik begrijp het probleem,' zei Oskar, de SS'er met die stralende glimlach aankijkend. 'Als ik mijn erkentelijkheid soms op een of andere manier kan uitdrukken...' Oskar vertrok ten slotte uit Oranienburg met althans enkele garanties ten aanzien van de continuïteit van het kamp op zijn achterterrein in Krakau.

De nieuwe status van Plaszów had voor geliefden het nadelige gevolg dat er een passende disciplinaire scheiding tussen de seksen - zoals in een reeks memo's van het SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt bepaald - werd aangebracht. De afrasteringen tussen het kamp der mannen en dat der vrouwen, de buitenomheining en de afrastering om het bedrijfsgedeelte werden allemaal geëlektrificeerd. Het voltage, de draadafstand, het aantal geëlektrificeerde draden en isolatoren werden allemaal door richtlijnen van het Hauptamt bepaald. Amon en zijn officieren hadden al snel door wat voor strafmogelijkheden hiermee werden geschapen. Nu kon je mensen vierentwintig uur achter elkaar tussen de geëlektrificeerde buitenomheining en de neutrale, oorspronkelijke binnenomheining laten staan. Als ze van vermoeidheid wankelden, wisten ze dat enkele centimeters achter hun rug de honderden volts liepen. Mundek Korn bij voorbeeld zag zich, toen hij naar het kamp terugkeerde met een werkcommando waaraan één gevangene ontbrak, een dag en een nacht in die engte geplaatst. Maar misschien wel erger dan het risico van tegen het draad vallen was dat de elektrische stroom vanaf het einde van het avondappèl tot het ochtendreveil als een gracht tussen man en vrouw liep. De tijd voor contact was nu teruggebracht tot de korte fase dat men op de Appellplatz rondliep, voordat de bevelen om rijen te vormen werden geschreeuwd. Ieder paar verzoon een wijsje, floot het in de menigte en spande zich in om te midden van een woud van fluittonen het antwoordrefrein op te vangen. Ook Rebecca Tannenbaum besloot tot een codewijsje. De eisen van het SS-Hauptamt van generaal Pohl hadden de gevangenen van Plaszów gedwongen de paartactiek van vogels over te nemen. En zo zette de formele romance van Rebecca en Josef zich voort. Toen kreeg Josef op de een of andere manier uit het kledingmagazijn de jurk van een dode vrouw te pakken. Vaak ging hij, na het appel bij de mannenlinies, naar de latrines, trok de lange jurk aan en zette een orthodoxe vrouwenhoed op zijn haar. Dan kwam hij naar buiten en sloot zich bij de vrouwenrijen aan. Van zijn korte haar zou geen enkele SS-bewaker vreemd hebben opgekeken, omdat de meeste

vrouwen wegens luizen waren kaalgeschoren. Dus ging hij met de dertienduizend vrouwelijke gevangenen het vrouwenkamp in en bracht, Rebecca zittend gezelschap houdend, de nacht in barak 57 door. In Rebecca's barak hielden de oudere vrouwen Josef aan zijn woord. Als hij een traditionele verkering wilde, zouden zij hun traditionele rol van chaperonne vervullen. Josef was daarom ook voor hen een geschenk, een vrijbrief om hun vooroorlogse rituele identiteit te spelen. Vanaf hun vier lagen hoge stapelbedden keken ze op de twee kinderen neer, totdat iedereen in slaap viel. Ook al was er misschien wel een die dacht: *Laten we ons er in tijden als deze niet al te druk om maken wat de kinderen in het holst van de nacht uitvoeren*, gezegd werd het nooit. Twee van de oudere vrouwen zouden zich in feite samen op één smalle richel persen, zodat Josef een eigen bed zou kunnen hebben. Het ongemak, de reuk van het andere lichaam, het risico dat er luizen van je vriendin naar jezelf verhuisden - niets daarvan was zo belangrijk, zo cruciaal voor het zelfrespect als dat de verkering in overeenstemming met de normen zou verlopen. Aan het einde van de winter ging Josef, met de armband van de Bouwkundige Dienst om, de vreemd ongerepte sneeuw in de strook tussen de binnenomheining en het geëlektrificeerde hek in en deed, met een stalen meetlat in zijn hand, onder de ogen van de met gewelfde daken bedekte wachttorens, alsof hij om een of andere bouwkundige reden het niemandsland opmat. Aan de voet van de met porseleinen isolatoren bezette betonnen palen groeiden de eerste kleine bloemetjes van dat jaar. Flitsend zijn stalen meetlat hanterend plukte hij ze, stopte ze in zijn jasje en liep er toen het kamp mee door en de Jerozolimskastraat op. Net toen hij met zijn borst vol bloemen de villa van Amon passeerde, verscheen Amon zelf in de voordeur en begaf zich rijzig de trap af. Josef Bau bleef staan. Het was uitermate gevaarlijk om te blijven staan, om voor de ogen van Amon schijnbaar in een beweging te stoppen. Maar gestopt zijnde, leek hij er bevroren. Hij vreesde dat het hart dat hij zo voortvarend en oprecht aan de wees Rebecca had verpand nu waarschijnlijk gewoon een van Amons mikpunten zou worden. Maar toen Amon langs hem heen liep zonder hem op te merken, zonder er bezwaar tegen te maken dat hij daar met een ongebruikte meetlat in zijn handen stond, concludeerde Josef Bau dat het zoiets als een garantie betekende. Niemand ontkwam aan Amon, tenzij het een soort lot was. Geheel opgedirkt in zijn schietuniform was Amon op een dag onverwachts door de achterpoort het kamp binnengekomen en had in de garage het meisje Warrenhaupt aangetroffen terwijl ze onderuitgezeten in een limousine zichzelf in de achteruitkijkspiegel bekeek. De autoraampjes die ze had moeten

schoonmaken waren nog vuil. Daarvoor had hij haar gefusilleerd. En dan waren er die moeder en dochter die Amon door een keukenraam had opgemerkt. Ze hadden te langzaam aardappels zitten schillen. Dus had hij, over de vensterbank naar binnen leunend, hen allebei doodgeschoten. Toch was hier bij zijn bordes iets waaraan hij een grote hekel had, een stokstil staande joodse minnaar en tekenaar met een meetlat bungelend in zijn handen. En Amon was erlangs gelopen. Bau voelde de aandrang om dit ongekende geluk met een nadrukkelijke daad te bevestigen. De allernadrukkelijkste daad was natuurlijk trouwen. Hij ging naar het administratiegebouw terug, beklom de trap naar het kantoor van Stern, zocht Rebecca op en vroeg haar ten huwelijk. Rebecca was blij en bezorgd te merken dat er nu haast in het spel was gekomen. Die avond ging hij in de jurk van de dode vrouw weer bij zijn moeder en de raad van chaperonnes in barak 57 langs. Ze wachtten alleen maar op de komst van een rabbijn. Maar als er rabbijnen kwamen, bleven ze, naar Auschwitz onderweg, maar een paar dagen - niet lang genoeg voor mensen die behoefte hadden aan de ceremoniën van *kidoesjim* en *nissoeim* om hen te kunnen opsporen en hen, voor ze in de oven stapten, om een laatste uitoefening van hun priesterschap te vragen. Op een bijtend koude zondagavond in februari trouwde Josef met Rebecca. Er was geen rabbijn bij. Mevrouw Bau, de moeder van Josef, leidde de plechtigheid. Ze waren liberale joden, zodat ze het zonder een in het Aramees geschreven *ketoeba* konden stellen. In de werkplaats van Wulkan de juwelier had iemand twee ringen gemaakt van een zilveren lepel die mevrouw Bau verborgen tussen de dakspanten had bewaard. Op de vloer van de barak draaide Rebecca zevenmaal om Josef heen, en verbrijzelde Josef glas - een afgedankt lichtpeertje uit het kantoor van de Bouwdienst - onder zijn hak. Het paar had het bovenste bed van de stelling gekregen, waar ter wille van de privacy dekens voor gehangen waren. In het donker klommen Josef en Rebecca ernaar toe, en overal om hen heen klonken de aardse grappen op. Bij bruiloften in Polen was er altijd een periode van ontheffing, waarin de profane liefde aan het woord kon komen. Als de bruiloftsgasten de traditionele dubbelzinnigheden niet zelf wilden debiteren, konden ze er een professionele bruiloftsgrappenmaker bij halen. Vrouwen die misschien in de jaren twintig en dertig bij bruiloften rechtop gezeten afkeurende gezichten naar de gewaagde huurkomek en de schaterlachende mannen hadden getrokken en zichzelf, als rijpe vrouwen, alleen zo nu en dan door geamuseerdheid hadden laten bevangen, traden vanavond in de plaats van alle afwezige en dode bruiloftskomeken van Zuid-Polen. Josef en Rebecca hadden niet langer dan tien minuten in het bovenbed gelegen toen de lichten in de barak

aangingen. Door de dekens kijkend zag Josef Untersturmführer Scheidt door de beddenravijnen patrouilleren, en hij werd weer door hetzelfde angstige noodlotsge-voel overmand. Ze hadden natuurlijk ontdekt dat hij niet in zijn barak was en een van de ergste officieren erop uitgestuurd om hem in de barak van zijn moeder te zoeken. Amon was die dag bij de villa alleen maar blind voor hem geweest opdat Scheidt, die snel met de trekker was, hem op zijn huwelijksnacht zou kunnen komen doodschieten! Hij begreep ook dat alle vrouwen gecompromitteerd waren - zijn moeder, zijn bruid, de getuigen, degenen die de meest verrukkelijk-gênante grappen hadden gemaakt. Hij begon verontschuldigen te mompelen, vergiffenis te vragen. Rebecca zei dat hij stil moest zijn en haalde het scherm van dekens naar beneden. Op dit uur van de nacht, redeneerde ze, ging Scheidt niet naar een bovenbed klimmen, tenzij hij werd uitgedaagd. De vrouwen in de lagere bedden gaven haar hun strokussentjes door. Josef mocht dan de verkering hebben georganiseerd, nu was hij het kind dat verborgen moest worden. Rebecca duwde hem stevig in de hoek van het bed en bedekte hem met kussens. Ze zag hoe Scheidt beneden haar langsliep en de barak via de achterdeur verliet. De lichten gingen uit, en te midden van een laatste gesputter van duistere, aardse grapjes werden de Baus weer in hun privacy hersteld. Binnen enkele minuten begonnen de sirenes echter te loeien. Iedereen ging in het donker overeind zitten. Het geluid betekende voor Bau dat ze inderdaad vastbesloten waren dit rituele huwelijk kapot te maken. Ze hadden zijn lege bed in het mannenkwartier écht ontdekt en maakten nu serieus jacht op hem. In het donkere gangpad liepen de vrouwen rond. Zij begrepen het ook. Vanuit het bovenste bed hoorde hij ze het zeggen. Door zijn ouderwetse liefde zouden ze allemaal omkomen. De Blockalteste, die zich zo welwillend tegenover de hele zaak had opgesteld, zou als eerste worden doodgeschoten wanneer de lichten aangingen en ze een bruidegom in symbolische vrouwenvodden aantreffen. Josef Bau greep zijn kleren. Hij gaf zijn vrouw een vluchtige zoen, gleed naar beneden en rende de barak uit. Buiten in het donker sneed het gejang der sirenes door hem heen. Hij rende over vuile sneeuw met zijn jasje en oude jurk opgerold onder zijn oksels. Wanneer de lichten aangingen, zou hij door de torens worden gezien. Maar hij had het wilde idee dat hij aan de lichten boven de omheining kon ontkomen, dat hij zelfs tussen, twee stroomstoten door over de afrastering heen kon klimmen. Eenmaal terug in het mannenkamp kon hij wel een smoesje over diarree verzinnen, zo van dat hij naar de latrines was gegaan, daar in elkaar gezakt en door het geluid van sirenes weer bijgekomen was. Maar zelfs als hij werd geëlektrokuteerd, wist hij onder het rennen, zou hij nog niet

kunnen bekennen welke vrouw hij had bezocht. Op het noodlottige draad afrennend begreep hij niet dat zich een schoolklasachtige scène op de Appellplatz zou moeten afspelen en dat Rebecca er hoe dan ook toe zou worden gebracht naar voren te treden. In de afrastering tussen het mannen- en het vrouwenkamp in Plaszów liepen negen geëlektrificeerde draden. Josef Bau sprong hoog op, zodat zijn voeten op de derde draad steun zouden vinden en zijn handen, als hij zich uitstrekte, misschien bij de tweede van boven konden komen. In zijn verbeelding zou hij zich dan met ratachtige snelheid over de draden reppen. In werkelijkheid belandde hij echter in het dradennét en bleef er gewoon hangen. Hij dacht dat de koude van het metaal in zijn handen de eerste aankondiging van de stroom was. Maar er was geen stroom. Er waren geen lichten. Uitgestrekt tegen de afrastering speculeerde Josef Bau er niet over waarom er geen spanning op stond. Hij klom naar boven en sprong met een zwaai het mannenkamp in. *Je bent een getrouwd man*, zei hij bij zichzelf. Hij glipte de latrines bij de washokken in. 'Een vreselijke diarree, Herr Oberscharführer.' Hijgend stond hij in de stank. Amons blindheid op de dag van de bloemen... de gemeenschap, met weerbarstig geduld verbeid, tweemaal onderbroken... Scheidt en de sirenes... problemen met de lichten en het draad - wankelend en naar adem happend vroeg hij zich af of hij de ambivalentie van zijn leven kon uithouden. Net als anderen verlangde hij naar een definitievere redding. Hij liep naar buiten en sloot zich als een der laatsten bij de rijen voor zijn barak aan. Hij beefde, maar was ervan overtuigd dat de Alteste hem wel zou dekken. 'Ja, Herr Untersturmführer, ik heb Haftling Bau toestemming gegeven naar de latrines te gaan.' Ze zochten hem helemaal niet. Ze zochten drie jonge zionisten die waren ontsnapt in een vrachtwagenlading produkten uit de stoffeerderij, waar ze Wehrmacht-matrassen van zeegras maakten.

27

Op 28 april 1944 kon Oskar, door zichzelf van opzij in een spiegel te bekijken, merken dat zijn taille voor zijn zesendertigste verjaardag dikker was geworden. Maar toen hij vandaag de vrouwen omhelsde deed tenminste niemand moeite om hem aan te geven. Een eventuele informant onder de Duitse technici moest wel ontmoedigd zijn geraakt, doordat de SS Oskar had vrijgelaten uit de Pomorska en de Montelupich, allebei centra die geacht werden ondoordringbaar voor invloeden te zijn. Ter gelegenheid van deze dag stuurde Emilie de

gebruikelijke groeten uit Tsjechoslowakije en gaven Ingrid en Klonowska hem cadeaus. In de viereneenhalf jaar die hij in Krakau had doorgebracht was de inrichting van zijn privé-leven nauwelijks veranderd. Ingrid was nog steeds een intieme gezellin, Klonowska een vriendin, Emilie een begrijpelijkerwijze afwezige echtgenote. Van hun eventuele grieven en verbijstering is niets vastgelegd, maar het zou in dit, zijn zevenendertigste, jaar duidelijk worden dat er enige koelheid in zijn relatie met Ingrid was gekomen, dat Klonowska, altijd een trouwe vriendin, tevreden was met niet meer dan een zeer losse verhouding, en dat Emilie hun huwelijk nog steeds als onontbindbaar beschouwde. Maar voor het ogenblik gaven ze hun geschenken en lieten niets merken. Ook anderen deden aan de viering mee. Amon gaf Henry Rosner toestemming 's avonds met zijn viool naar de Lipowastraat te gaan, onder bewaking van de beste bariton van het Oekraïense garnizoen. Amon was in dit stadium erg te spreken over zijn omgang met Schindler. Als tegenprestatie voor zijn aanhoudende steun voor het Emalia-kamp had Amon onlangs om het permanente gebruik van Oskars Mercedes verzocht, en het gekregen - niet van de rammelkast die Oskar voor een dag van John had gekocht, maar van de chicste wagen uit de Emalia-garage. Het recital vond in Oskars kantoor plaats. Behalve Oskar was er niemand bij aanwezig. Het was alsof hij moe was van gezelschap. Toen de Oekraïener naar de wc ging, gaf Oskar tegenover Henry blijk van zijn neerslachtigheid. Hij was van streek door het oorlogsnieuws. De Russische legers waren achter de Pripetmoerassen in Wit-Rusland en voor Lemberg gestopt. Oskars angsten waren voor Henry een raadsel. *Begrijpt hij dan niet, vroeg hij zich af, dat het met zijn zaken hier gedaan is als de Russen niet worden afgehouden?* 'Ik heb Amon vaak gevraagd u hier voorgoed naar toe te laten komen,' zei Oskar tegen Rosner. 'U en uw vrouw en kind. Maar hij wil er niets van horen. Hij waardeert u te zeer. Maar uiteindelijk...' Henry was hem dankbaar. Maar hij vond wel dat hij erop moest wijzen dat zijn gezin in Plaszów misschien wel zo veilig was. Zijn schoonzuster was bij voorbeeld door Goeth rokend bij het werk aangetroffen, en hij had opdracht gegeven haar te executeren. Maar een der onderofficieren had de Herr Kommandant er beleefd op geattendeerd dat dit mevrouw Rosner was, de vrouw van Rosner de accordeonist. 'O,' had Amon gezegd en haar straf kwijtgescholden. 'Nou, denk erom, meisje, ik wil niet hebben dat er onder het werk wordt gerookt.' Henry vertelde Oskar die avond dat het deze houding van Amon was geweest - dat de Rosners vanwege hun muzikale talent onschendbaar waren - die hem en Mancsi ertoe had gebracht hun achyarige zoontje, Olek, het kamp binnen te halen. Hij had bij vrienden in Krakau ondergedoken gezeten,

maar dat werd met de dag riskanter. Eenmaal binnen kon Olek opgaan in die kleine groep kinderen, waarvan er vele niet in de kampregisters waren vermeld, en wier aanwezigheid door de gevangenen stilzwijgend werd geaccepteerd en door enkele lagere kampfunctionarissen getolereerd. Olek binnen krijgen was echter het gevaarlijkste onderdeel geweest. Poldek Pfefferberg, die een vrachtwagen naar de stad had moeten rijden om gereedschapskisten op te halen, had hem naar binnen gesmokkeld. Bij de poort hadden de Oekraïeners de jongen bijna ontdekt, terwijl hij nog een buitenstaander en, in strijd met alle rassenwetten van het gouvernement-generaal van het Reich, nog steeds in leven was. Zijn voeten waren door het uiteinde van de tussen Pfefferbergs enkels liggende kist geschoten. 'Meneer Pfefferberg, meneer Pfefferberg,' had Poldek gehoord terwijl de Oekraïeners de achterkant van de vrachtwagen doorzochten. 'Mijn voeten steken eruit.' Henry kon er nu om lachen, zij het voorzichtig, want er waren nog rivieren te nemen. Maar Schindler reageerde dramatisch, met een gebaar dat leek voort te komen uit de lichtelijk alcoholische melancholie die hem op deze avond van zijn verjaardag had overvallen. Hij tilde zijn bureaustoel bij de rug op en hief hem naar het portret van de Führer. Even leek het of hij op het punt stond op de beeltenis in te slaan. Maar hij draaide weer op zijn hak terug, liet de stoel welbewust zakken tot de vier poten ervan even ver boven de vloer hingen en ramde ze toen tegen het tapijt, zodat de muur ervan trilde. Daarop zei hij: 'Ze verbranden daarginds lijken, hè?' Henry trok een gezicht alsof de stank in het vertrek hing. 'Daar zijn ze mee begonnen,' gaf hij toe.

Nu Plaszków - in de taal der bureaucraten - een KL (Konzentration-slager) was, merkten de bewoners dat het veiliger was om Amon tegen te komen. De leiders in Oranienburg stonden geen executies zonder enige vorm van proces toe. De tijd dat langzame aardappelschilsters ter plekke konden worden geëlimineerd was voorbij. Ze konden nu alleen nog via een rechtmatig proces ter dood worden gebracht. Er moest een verhoor plaatsvinden en een rapport in drievoud naar Oranienburg worden opgestuurd. Het vonnis moest niet alleen door het bureau van generaal Glücks worden bekrachtigd, maar ook door generaal Pohls Afdeling W (Handelsondernemingen). Want als een commandant onmisbare arbeiders doodde, kon Afdeling W door eisen om schadevergoeding worden getroffen. Zo had Allach-Münch in AG, een porseleinfabriek waar gebruik werd gemaakt van slaven uit Dachau, onlangs een eis van 31.800 Reichsmark ingediend omdat '[we] ten gevolge van de in januari 1943 uitgebroken tyfusepidemie van 26 januari 1943 tot 3 maart 1943 geen kampkrachten tot onze

beschikking [hadden], Onzes inziens hebben we volgens Artikel 2 van het Fonds ter Regeling van Schadevergoeding aan Bedrijven recht op schadevergoeding...'

Afdeling W was eens te meer voor schadevergoeding aansprakelijk als het verlies van geschoolde arbeidskrachten voortvloeide uit de ijver van een schietgrage SS-officier. Dus hield Amon, om de administratieve rompslomp en verwickelingen met de Afdeling te vermijden, zich op de meeste dagen in. De mensen die in de lente en vroege zomer van 1944 binnen zijn bereik kwamen begrepen op de een of andere manier dat het veiliger was, ook al wisten ze niets van Afdeling W en de generaals Pohl en Glücks. Het was voor hen een dispensatie die even mysterieus was als Amons krankzinnigheid zelf. Maar zoals Oskar tegenover Henry Rosner had opgemerkt, verbrandden ze tegenwoordig lijken in Plaszów. Als voorbereiding op het Russische offensief was de SS haar inrichtingen in het oosten aan het ontmantelen. Treblinka, Sobibór en Belzec waren vorig jaar herfst geëvacueerd. De Waffen-SS'ers die er met de leiding belast waren geweest hadden bevel gekregen de gaskamers en crematoria op te blazen, geen herkenbare sporen achter te laten, en waren toen naar Italië gestuurd om tegen partizanen te vechten. Het immense complex in Auschwitz zou op zijn veilige locatie in Opper-Silezië het grote karwei in het oosten wel voltooien, en wanneer dat eenmaal achter de rug was, zouden de crematoria onder de aarde worden geploegd. Want zonder de bewijzen van de crematoria konden de doden niet getuigen, waren ze een fluistering in de wind, wat onbelangrijk stof op de espenbladeren. Plaszów was niet zo'n eenvoudig geval, want de doden van het kamp lagen er overal omheen. In het enthousiasme van het voorjaar van 1943 waren de lijken - vooral die van degenen die in de laatste twee dagen van het getto waren omgebracht - in het wilde weg in massagraven in het bos gegooid. Nu gaf Afdeling D Amon bevel ze allemaal op te zoeken. De schattingen van de aantallen lichamen lopen sterk uiteen. In Poolse publicaties, gebaseerd op het werk van de Hoofdcommissie voor Onderzoek naar Nazi-misdaden in Polen en op andere bronnen, wordt beweerd dat er honderdvijftigduizend gevangenen, waarvan vele op doortocht naar andere plaatsen, door Plaszów en zijn vijf nevenkampen zijn gegaan. De Polen geloven dat daarvan tachtigduizend zijn omgekomen, hoofdzakelijk bij massaexecuties op de Chujowa Górka of anders bij epidemieën. Die cijfers zijn een raadsel voor de nog in leven zijnde Plaszówgevangenen die zich het vreselijke werk van het verbranden der doden herinneren. Zij zeggen dat het aantal dat ze hebben opgegraven ergens tussen de acht- en de tienduizend lag - op zichzelf al een verschrikkelijke massa - en ze hebben er geen enkele behoefte aan die te

overdrijven. Het verschil tussen de twee schattingen lijkt kleiner wanneer men bedenkt dat het executeren van Polen, zigeuners en joden op de Chujowa Górka en andere plaatsen in Plaszów bijna dat hele jaar zou doorgaan, en dat de SS er zelf een gewoonte van ging maken lichamen direct na massamoorden in het Oostenrijkse heuvelfort te verbranden. Bovendien zou Amon niet slagen in zijn opzet alle lijken uit het bos te verwijderen. Bij naoorlogse opgravingen zouden er nog enkele duizenden worden gevonden en, nu Plaszów door de voorsteden van Krakau wordt ingesloten, worden bij het graven van bouwputten nog steeds doodsbeenderen ontdekt. Bij een bezoek net voor zijn verjaardag zag Oskar de rij brandstapels op de heuvelrug boven de werkplaatsen. Toen hij een week later terugkwam, was de activiteit toegenomen. De lichamen werden opgegraven door mannelijke gevangenen, die gemaskerd en kokhalzend werkten. Op dekens en kruiwagens en baren werden de doden naar de verbrandingsplaats gebracht en op boomstamramen gelegd. Zo werd de stapel laag voor laag opgebouwd en wanneer hij tot schouderhoogte reikte met brandstof overgoten en aangestoken. Pfefferberg zag tot zijn afgrijzen hoe de doden door de vlammen tijdelijk leven kregen, hoe de lijken rechtop gingen zitten en de brandende stammen weggooiden, hoe hun ledematen zich uitstrekten, hun monden zich openen voor een laatste schreeuw. Een jonge SS'er van de ontluizingspost rende zwaaiend met een pistool en woeste bevelen schreeuwend tussen de brandstapels door. De as van de doden viel op haren en op de kleren die in de achtertuinen van de villa's van lagere officieren hingen. Oskar was verbijsterd te zien dat het personeel op de rook reageerde alsof het stof een soort onschuldige en onvermijdelijke industriële neerslag was. En door de nevels ging Amon met Majola paardrijden, allebei rustig in het zadel gezeten. Leo John trok er met zijn twaalfjarige zoon op uit om in het moerasachtige gebied in het bos kikkervisjes te vangen. De vlammen en de stank leidden hen niet van hun dagelijkse leven af. Terwijl Oskar achterovergeleund achter het stuur van zijn BMW zat, met de raampjes dicht en een zakdoek tegen zijn mond en neus geklemd, bedacht hij dat ze de Spira's met alle anderen aan het verbranden moesten zijn. Hij had versteld gestaan toen ze vorig jaar kerst alle leden van de gettopolitie en hun gezinnen hadden terechtgesteld zodra Symche Spira klaar was met het geven van aanwijzingen bij de ontmanteling van het getto. Ze hadden hen allemaal, samen met hun vrouwen en kinderen, op een grauwe middag hierheen en naar boven gebracht, en hen terwijl de koude zon verdween gefusilleerd. Ze hadden zowel de trouwsten (Spira en Zellinger) als de onwilligsten gefusilleerd. Spira en de schuchtere mevrouw Spira en de onbegaafde kinderen Spira, die Pfefferberg

geduldig had onderwezen - ze hadden allemaal naakt binnen een kring van geweren gestaan, rillend zij aan zij gedrukt, terwijl Spira's Napoleontische OD - UNIFORM nu alleen nog maar een hoopje kleding voor hergebruik was, neergesmeten bij de ingang van het fort. En terwijl Spira iedereen nog steeds verzekerde dat het niet kon gebeuren. Die executie had Oskar geschokt omdat eruit bleek dat een jood door geen buigzaamheid of buigingen de garantie kon krijgen dat hij in leven zou blijven. En nu verbrandden ze de Spira's even anoniem, even ondankbaar als ze hen hadden geëxecuteerd. Zelfs de Gutters! Het was het jaar daarvoor na een maaltijd bij Amon gebeurd. Oskar was vroeg naar huis gegaan, maar had later gehoord wat er na zijn vertrek gebeurd was. John en Neuschel waren op Bosch gaan afgeven. Ze vonden dat hij preuts was. Hij had wel met veel poeha beweerd een loopgravenveteraan te zijn, maar ze hadden hem nog nooit executies zien uitvoeren. Ze bleven er urenlang mee bezig - de grap van de avond. Ten slotte had Bosch opdracht gegeven David Gutter en zijn zoon in hun barak te wekken en mevrouw Gutter en het meisje Gutter uit de hunne te halen. Het ging weer om trouwe dienaren. David Gutter was de laatste voorzitter van de Joodse Raad geweest en had bij alles meegewerkt - was nooit naar de Pomorska-straat gegaan om te proberen een discussie aan te gaan over de omvang der SS-Aktionen of de grootte der transporten die naar Belzec werden gestuurd. Gutter had alles ondertekend en iedere eis redelijk gevonden. Bovendien had Bosch hem zowel binnen als buiten Plaszów als vertegenwoordiger gebruikt, hem met vrachtwagenladingen nieuwbekte meubelen of jaszakken vol sieraden naar Krakau gestuurd om ze op de zwarte markt te verkopen. En Gutter had het gedaan omdat hij hoe dan ook een schurk was, maar vooral omdat hij geloofde dat zijn vrouw en kinderen er onschendbaar door zouden worden. Een joodse politiemann, Zauder, een vriend van Pfefferberg en Stern die later door Pilarzik tijdens een der aanvallen van dronken razernij van die officier zou worden doodgeschoten, maar in die nacht bij het vrouwenhek de wacht had gehouden, had het om twee uur die ijskoude ochtend gehoord - Bosch die de Gutters een ondiepte in de grond bij het vrouwenkamp in commandeerde. De kinderen smeekten, maar David en mevrouw Gutter reageerden rustig, wetend dat er niet te praten viel. En terwijl Oskar nu toekeek, keerden al die stille getuigen - de Gutters, de Spira's, de opstandigen, de priesters, de kinderen, de mooie meisjes die met Arische papieren waren gesnapt - naar die krankzinnige heuvel terug om te worden verdelgd, voor het geval de Russen naar Plaszów kwamen en er te veel ophef over zouden maken. Voortaan, deelde Oranienburg Amon in een brief mee, dienden alle lichamen zorgvuldig te

worden opgeruimd, en daarom stuurde men een vertegenwoordiger van een Hamburgs bouwbedrijf langs om het terrein met het oog op de bouw van crematoria te inspecteren. In de tussentijd moesten de doden, in afwachting van opgraving, op duidelijk aangegeven begraafplaatsen worden bewaard. Toen Oskar bij dat tweede bezoek de omvang van de vuren op de Chujowa Górka zag, was zijn eerste opwelling om in de auto, dat gezonde Duitse mechanisme, te blijven zitten en naar huis te rijden. In plaats daarvan ging hij bij vrienden van hem in de fabriek langs en bracht daarna een bezoek aan het kantoor van Stern. Hij dacht dat het, met al dat op de ramen vallende stof, niet uitgesloten was dat de mensen in Plaszów zelfmoord zouden overwegen. Toch was juist hij degene die gedeprimeerd leek. Hij stelde geen van zijn gebruikelijke vragen, zoals: 'Goed, Herr Stern, als God de mens naar Zijn beeld heeft geschapen, welk volk lijkt dan het meest op Hem? Lijkt een Pool meer op Hem dan een Tsjech?' Vandaag bleven die grillen achterwege. In plaats daarvan gromde hij: 'Wat denkt iedereen ervan?' Stern zei tegen hem dat de gevangenen als gevangenen waren. Ze deden hun werk en hoopten het er levend af te brengen. 'Ik ga u eruit halen,' gromde Oskar plotseling. Hij legde een gebalde vuist op het bureau. 'Ik ga u er allemaal uit halen.' 'Allemaal?' vroeg Stern. Hij kon zich niet inhouden. Dergelijke massale bijbelse reddingen pasten niet zo bij het tijdsgewricht. 'U althans,' zei Oskar. 'U.'

28

Op Amons kantoor in het administratiegebouw werkten twee typisten. De ene was een jonge Duitse, een zekere Frau Kochmann, de andere een studieuze jonge gevangene, Mietek Pemper. Pemper zou eens de secretaris van Oskar worden, maar in de zomer van 1944 werkte hij bij Amon, en was net als ieder ander in die situatie niet al te hoopvol over zijn levenskansen gestemd. Hij was net zo toevallig in nauw contact met Amon gekomen als Helen Hirsch, de dienstbode. Pemper werd op Amons kantoor ontboden nadat iemand hem bij de commandant had aanbevolen. De jonge gevangene studeerde voor accountant, kon blind typen en dictaten zowel in het Pools als in het Duits in steno opnemen. Zijn geheugen heette spreekwoordelijk te zijn. Zo zag Pemper zich, als gevangene van zijn eigen vaardigheden, op het hoofdkantoor van Plaszów bij Amon geplaatst, en nam hij soms ook in de villa dictaat van Amon op. De ironie wilde dat Pempers fotografische geheugen er ten slotte, meer dan het geheugen van welke andere gevangene ook, voor zou zorgen dat Amon in Krakau werd

opgehangen. Maar als hij in 1944 had moeten raden wie het meest waarschijnlijke slachtoffer van zijn schier volmaakte herinneringsvermogen zou zijn, had hij moeten zeggen Mietek Pemper zelf. Pemper was als hulptypist bedoeld. Voor vertrouwelijke stukken zou Amon gebruik maken van Frau Kochmann, een vrouw die lang niet zo competent als Mietek en langzaam bij dictaten was. Soms week Amon van de regel af en liet hij de jonge Pemper vertrouwelijke dictaten opnemen. En Mietek kon, zelfs terwijl hij aan de andere kant van Amons bureau met een blocnote op zijn knie zat, niet verhinderen dat hij door tegenstrijdige vermoedens werd afgeleid. Het eerste was dat al die interne rapporten en memoranda, die hij tot in de details onthield, op de ver verwijderde dag dat hij en Amon voor een tribunaal stonden van hern een hoofdgetuige zouden maken. Het andere vermoeden was dat Amon hem ten slotte zou moeten opruimen, zoals je een bandje met geheim materiaal na gebruik zou uitwissen. Toch legde Mietek iedere ochtend niet alleen voor zichzelf seyes type-, carbon- en doorslagpapier klaar, maar ook een stuk of twaalf voor het Duitse meisje. Wanneer ze was uitgetypt deed Pemper alsof hij de carbonnetjes vernietigde, maar bewaarde ze in werkelijkheid en las ze. Hij bewaarde geen geschreven stukken, maar al sinds zijn schooltijd was hij befaamd om zijn geheugen. Hij wist dat hij, als dat tribunaal ooit zou plaatsvinden, als hij en Amon in de rechtszaal zaten, de commandant versted zou doen staan door de precieze datering van zijn getuigenissen. Pemper zag enkele verbluffende geheime stukken. Zo las hij memoranda over het afranselen van vrouwen. De kampcommandanten moesten er nog eens op gewezen worden dat het zo effectief mogelijk diende te gebeuren. Het was vernederend om er SS-personeel bij in te schakelen, en daarom moesten Tsjechische vrouwen door Slowaakse worden afgeranseld, Slowaakse door Tsjechische. Russinnen en Poolen moesten met hetzelfde oogmerk worden gekoppeld. De commandanten moesten hun fantasie gebruiken bij het uitbuiten van andere nationale en culturele verschillen. Een ander bulletin herinnerde hen eraan dat ze persoonlijk niet het recht hadden de doodstraf op te leggen. Commandanten konden per telegram of brief aan het Reichssicherheitshauptamt om machtiging vragen. Dat had Amon van het voorjaar gedaan bij twee joden die uit het nevenkamp bij Wieliczka waren ontsnapt en die hij voorstelde op te hangen. Er was een telegram met toestemming uit Berlijn teruggekomen, ondertekend, merkte Pemper op, door dr. Ernst Kaltenbrunner, hoofd van het Reichssicherheitshauptamt. Nu, in april, las Pemper een memorandum van Gerhard Maurer, het hoofd Arbeidstoewijzing van generaal Glücks' Afdeling D.

Maurer wilde van Amon weten hoeveel Hongaren er tijdelijk in Plaszów konden worden ondergebracht. Het was de bedoeling dat ze uiteindelijk terechtkwamen bij de *Deutsche Ausrüstungswerke* (DAW), een in het enorme complex bij Auschwitz gevestigde dochteronderneming van Krupp waar artillerie-granaatbuizen werden gemaakt. Doordat Hongarije pas onlangs als Duits protectoraat was overgenomen, verkeerden deze Hongaarse joden en dissidenten in een betere gezondheidstoestand dan degenen die jaren van afzondering in getto en gevangenkamp achter de rug hadden. Ze vormden daarom een buitenkansje voor de fabrieken van Auschwitz. Helaas was hun onderkomen bij DAW nog niet gereed, en als de commandant van Plaszów, in afwachting van de juiste voorzieningen, er ten hoogste zeventuizend wilde opnemen, zou Afdeling D hem bijzonder erkentelijk zijn. Goeths antwoord, door Pemper gezien of getypt, was dat Plaszów zijn maximum had bereikt en dat er binnen de elektrische omheining geen ruimte over was om te bouwen. Amon kon echter tot tienduizend doorvoergevangenen accepteren als hij (a) het onproductieve element binnen het kamp mocht liquideren en (b) tegelijkertijd de bezettingsgraad der bedden mocht verdubbelen. Maurer schreef terug dat, uit angst voor tyfus, een verdubbeling van de bezettingsgraad in de zomer niet kon worden toegestaan en dat er volgens de reglementen idealiter minimaal drie kubieke meter lucht per persoon moest zijn. Maar hij was bereid Goeth te machtigen de eerste optie uit te voeren. Afdeling D zou Auschwitz-Birkenau - of althans de uitroeiingsbranche van die grote onderneming - berichten dat er een transport van afgekeurde gevangenen uit Plaszów moest worden verwacht. Tegelijk zouden natuurlijk met de Ostbahn regelingen worden getroffen voor het vervoer met veewagons, die vanaf de hoofdlijn helemaal tot aan de poort van Plaszów het zijspoor op zouden worden gereden. Amon moest daarom een selectieproces binnen zijn kamp uitvoeren. Met de zegen van Maurer en Afdeling D zou hij op één dag evenveel levens vernietigen als Oskar Schindler er met vernuft en geldsmijterij in Emalia onder zijn hoede hield. Amon noemde zijn selectieoperatie *Die Gesundheitsaktion*. Hij organiseerde de actie zoals je een plattelandskermis zou organiseren. Bij het begin, op de ochtend van zondag 7 mei, werden op de Appellplatz spandoeken met '*Voor iedere gevangene passend werk!*' opgehangen. Luidsprekers lieten balladen en Strauss en liefdesliedjes horen. Eronder was een tafel neergezet waaraan dokter Blancke, de SS-arts, en dokter Leon Gross en een aantal administratieve krachten zaten. Blanckes opvatting van 'gezondheid' was al even excentriek als die van andere SS-artsen. Hij had de ziekenbarak van de chronisch zieken afgeholpen door hun

benzine in het bloed te spuiten. Het geven van die injecties kon met geen mogelijkheid als het toebrengen van een milde dood worden omschreven. De patiënt kreeg hevige krampen die na een kwartier in de verstikkingsdood eindigden. Marek Biberstein, eens voorzitter van de Joodse Raad en nu, na zijn twee jaar gevangenschap aan de Montelupichstraat, een ingezetene van Plaszów, had een hartverlamming gehad en was naar de Kranken-stube gebracht. Voordat Blancke met een injectiespuitje bij hem had kunnen komen, was dokter Idek Schindel, oom van die Genia wier verre figuurtje twee jaar tevoren zo elektriserend op Schindler had gewerkt, met een aantal collega's aan Bibersteins bed verschenen. Eén had hem een mildere dosis cyanide ingespoten. Vandaag zou Blancke, geflankeerd door de kaartsysteemkasten van de hele kampbevolking, de gevangenen telkens per barak afwerken, en wanneer hij met de ene batterij kaarten klaar was, werd die weggenomen en door de volgende vervangen. Bij het bereiken van de Appellplatz kregen de gevangenen bevel zich uit te kleden. Ze moesten naakt in de rij gaan staan en voor de doktoren heen en weer rennen. Blancke en Leon Gross, de collaborerende joodse arts, maakten dan aantekeningen op de kaart, wezen naar deze gevangene, riepen naar gene om zijn naam te verifiëren. Heen en weer renden de gevangenen, terwijl de artsen naar tekenen van ziekte of spierzwakte zochten. Het was een vreemde, vernederende oefening. Mannen met een ontwrichte wervelkolom (Pfefferberg bij voorbeeld, wiens rug Hujar door een klap met het handvat van een zweep had ontwricht), vrouwen met chronische diarree, hun wangen met rodekool ingewreven om er kleur aan te geven - allemaal renden ze alsof hun leven ervan afhing, en begrepen dat dat ook zo was. De jonge mevrouw Kinstlinger, die bij de Olympische spelen in Berlijn voor Polen op de korte baan had hardgelopen, wist dat dat allemaal maar spel was geweest. Dit was de ware wedstrijd. Misselijk en amechtig rende je - onder het gedender van de leugenachtige muziek -voor je lieve leven. De gevangenen vernamen de uitslag pas de volgende zondag, toen de menigte der ingezetenen nogmaals, onder dezelfde spandoeken en fanfaremuziek, werd verzameld. Terwijl namen werden opgelezen en de bij de Gesundheitsaktion afgekeurden naar de oostkant van het plein werden gevoerd, klonken er kreten van woede en verbijstering. Amon had een rel verwacht en om de hulp van het Krakause Wehrmacht-garnizoen verzocht, en dat hield zich gereed voor het geval zich een opstand onder de gevangenen zou voordoen. Bijna driehonderd kinderen waren vorige week zondag bij de inspectie ontdekt, en terwijl ze nu werden weggesleept, protesteerden en jammerden ouders zo luidkeels dat het grootste deel van het

garnizoen en uit Krakau opgeroepen detachementen veiligheidspolitie in het kordon moesten worden geworpen om de twee groepen te scheiden. Deze confrontatie duurde uren; de bewakers drongen golven waanzinnige ouders terug en vertelden de gebruikelijke leugens aan degenen die familieleden onder de afgekeurden hadden. Er was niets aangekondigd, maar iedereen begreep dat de mensen daar de proef niet hadden doorstaan en geen toekomst hadden. Gestoord door walsen en koddige liedjes uit de luidsprekers werd er een deerniswekkende chaos van mededelingen van de ene groep naar de andere geschreeuwd. Henry Rosner, zelf in duizend angsten - zijn zoon, Olek, zat ergens in het kamp verborgen - had de bizarre ervaring ineens tegenover een jonge SS'er te staan die wat er gebeurde met tranen in zijn ogen veroordeelde en zich heilig voornam zich als vrijwilliger voor het oostfront te gaan melden. Maar officieren schreeuwden dat ze, als men niet wat discipline vertoonde, hun mannen bevel zouden geven het vuur te openen. Misschien hoopte Amon dat een verdedigbare schietpartij de overbevolking nog verder zou terugdringen. Bij het einde van het proces stonden veertienhonderd volwassenen en tweehonderdachtenzestig kinderen, ingesloten door wapenen, aan de oostelijke rand van de Appellplatz klaar voor snelle afvoer naar Auschwitz. Deze cijfers, die Amon teleurstellend vond, zou Pemper te zien krijgen en onthouden. Maar al was het niet het aantal waarop Amon had gehoopt, het zou wel direct ruimte scheppen voor een tijdelijke opname van een grote hoeveelheid Hongaren. In het kaartsysteem van dokter Blancke waren de kinderen van Plaszów niet zo nauwkeurig geregistreerd als de volwassenen. Een groot deel van hen bracht deze twee zondagen liever ondergedoken door, omdat zij en hun ouders instinctief wisten dat hun leeftijd en het ontbreken van hun namen en andere bijzonderheden in de kampadministratie hen tot voor de hand liggende doelen van het selectieproces zouden maken. Olek Rosner hield zich de tweede zondag in het dak van een barak verborgen. Er waren nog twee kinderen de hele dag bij hem boven de dakspanten, en de hele dag brachten ze de discipline op om te zwijgen, de hele dag hielden ze hun blaas in bedwang te midden van de luizen en de dakratten en de pakjes met bezittingen van gevangenen. Want de kinderen wisten net zo goed als de volwassenen dat de SS'ers en Oekraïeners op hun hoede waren voor de ruimten boven het plafond. Ze geloofden dat die met tyfus waren besmet, en hadden van dokter Blancke vernomen dat er maar een heel klein beetje luizefecaliën in een huidkloofje voor nodig was om een vlektyfusepidemie te veroorzaken. Sommige kinderen in Plaszów hadden maandenlang in de barak met het opschrift *Achtung Typhus* bij het mannenkamp gehuisd. Deze zondag was Amons Gesundheitsaktion voor

Olek Rosner veel gevaarlijker dan tyfus-dragende luizen. Andere kinderen, enkele van de tweehonderdachtenzestig die op die dag van de massa waren gescheiden, waren de Aktion in feite ondergedoken begonnen. Ieder kind in Plaszów had met dezelfde koppigheid een favoriete schuilplaats uitgezocht. Sommige hadden een voorkeur voor holten onder barakken, andere voor de wasserij, weer andere voor een loods achter de garage. Veel van die schuilplaatsen waren deze zondag of de vorige ontdekt, en boden geen toevlucht meer. Nog een andere groep was argeloos naar de Appellplatz gebracht. Er waren ouders die deze of gene onderofficier kenden. Het was zoals Himmler eens had geklaagd, want zelfs SS-Oberscharführer die zonder blikken of blozen een executie konden uitvoeren hadden hun favorieten, alsof het oord een schoolplein was. Als er een probleem met de kinderen was, dachten sommige ouders, kon je een beroep doen op een SS'er die jou kende. De vorige week zondag dacht een dertienjarige wees dat hij veilig zou zijn omdat hij bij andere appels voor een jonge man was doorgedaan. Maar naakt kon hij de kinderlijkheid van zijn lichaam niet wegredeneren. Hij had bevel gekregen zich aan te kleden, en men had hem voor de kindergroep bestemd. Nu, terwijl aan de andere kant van de Appellplatz ouders om hun opgepakte kinderen riepen en de luidsprekers een sentimenteel liedje, getiteld *Mammi, kauf mir ein Pferdchen* rondtetterden, liep de jongen gewoon van de ene groep naar de andere, zich verplaatsend met hetzelfde onfeilbare instinct als eens de gang van het roodgemutste kind op het Plac Zgody had gekenmerkt. En net als bij Roodkapje had niemand hem gezien. Hij stond als acceptabele volwassene tussen de andere, terwijl de weerzinwekkende muziek daverend weerklonk en zijn hart zich uit zijn ribbenkast trachtte te bonken. Toen vroeg hij, diarreekrampen voorwendend, aan een bewaker of hij naar de latrine mocht. De lange latrines lagen voorbij het mannenkamp, en daar aangekomen stapte de jongen over de plank heen waarop mannen tijdens de ontlasting zaten. Met een arm aan weerskanten van de kuil liet hij zich zakken en zocht aan beide wanden steunpunten voor knieën en tenen. De stank verblindde hem en vliegen drongen zijn mond en oren en neusgaten binnen. Toen hij in de grotere smerigheid terechtkwam en de bodem van de kuil raakte, leek hij door het geraas der vliegen heen iets te horen dat hem als hallucinatorisch stemmen-gemompel in de oren klonk. *Zaten ze achter je aan? zei één stem.* En een andere zei: *Verdomme, dit is óns plekje!* Er waren daar tien kinderen bij hem.

In Amons rapport werd gebruik gemaakt van het samengestelde woord

Sonderbehandlung. Het was een term die in latere jaren befaamd zou worden, maar dit was de eerste keer dat Pemper hem tegenkwam. De term had natuurlijk een kalmerende, zelfs medische klank, maar Mietek begreep inmiddels wel dat hij met de geneeskunde geen verband hield. Een voor Auschwitz bestemd telegram dat Amon die morgen dicteerde gaf meer dan een vage aanwijzing omtrent de betekenis ervan. Amon legde uit dat hij, om ontsnappen te bemoeilijken, erop had gestaan dat degenen die voor Sonderbehandlung waren geselecteerd alle restjes burgerkledij die ze nog hadden bij het zijspoor aflegden en daar gestreepte gevangenskleren zouden aantrekken. Omdat er een groot tekort aan dergelijke kleding heerste, moesten de streepzakken waarin de uit Plaszów afkomstige kandidaten voor Sonderbehandlung in Auschwitz verschenen direct voor hergebruik naar concentratiekamp Plaszów worden teruggestuurd. En alle nog in Plaszów overgebleven kinderen, waarvan degenen die de latrine met de lange wees hadden gedeeld het grootste aantal vormden, hielden zich verborgen of speelden de rol van volwassenen totdat ze bij latere zoekacties ontdekt en naar de Ostbahn gebracht werden voor de trage dagreis van zestig kilometer naar Auschwitz. De hele midzomerperiode door werden de veewagens op die manier gebruikt, troepen en voorraden oostwaarts vervoerend naar de in een patstelling geraakte linies bij Lemberg en op de terugreis op zijsporen tijd verspillend terwijl SS-artsen eindeloze rijen voor hen rennende naakten bekeken.

29

Oskar had, gezeten in Amons kantoor, waarvan de ramen wagenwijd waren geopend naar een bladstille zomerdag, al vanaf het begin de indruk gehad dat deze vergadering een voorwendsel was. Misschien hadden Madritsch en Bosch hetzelfde gevoel, want hun blik dwaalde voortdurend af van Amon naar de kalksteenlorries buiten het raam, naar iedere voorbijkomende vrachtauto of wagen. Alleen Unter-sturmführer Leo John, die aantekeningen maakte, voelde de behoefte om rechtop te zitten en zijn bovenste knoop dicht te houden. Amon had het als een veiligheidsconferentie omschreven. Hoewel het front nu was gestabiliseerd, zei hij, had de opmars van het Russische centrum naar de voorsteden van Warschau in het hele gouvernement-generaal de activiteiten der partizanen gestimuleerd. Joden die het ter ore was gekomen werden erdoor aangemoedigd ontsnappingspogingen te ondernemen. Ze wisten natuurlijk niet, merkte Amon op, dat ze achter draad beter af waren dan in handen van die

jodenmoordenaars onder de Poolse partizanen. In ieder geval moest iedereen op zijn hoede wezen voor een partizanenaanval van buitenaf en, het ergste van alles, voor samenspanning tussen de partizanen en de gevangenen. Oskar probeerde zich voor te stellen hoe de partizanen Plaszów zouden binnenvallen, alle Polen en joden naar buiten zouden laten stromen en een direct gevechtsklaar leger van hen zouden maken. Het was een dagdroom, en wie kon daarin geloven? Maar daar had je Amon die zijn best deed hen er allemaal van te overtuigen dat hij althans erin geloofde. Het had een bedoeling, dit toneelstukje. Dat wist Oskar zeker. Bosch zei: 'Als die partizanen naar je kamp toe komen, Amon, hoop ik dat het niet gebeurt op een avond waarop ik ben uitgenodigd.' 'Amen, amen,' mompelde Schindler. Na de vergadering, wat ook de bedoeling ervan mocht zijn geweest, nam Oskar Amon mee naar zijn auto, die voor het administratiegebouw stond geparkeerd. Hij maakte de kofferruimte open. Daarin lag een rijk bewerkt zadel, versierd met karakteristieke motieven uit de streek rond Zakopane, in de bergen ten zuiden van Krakau. Oskar moest Amon wel met zulke geschenken blijven paaien, zelfs nu de betaling voor de dwangarbeiders van def niet langer ook maar in de buurt van Hauptsturmführer Goeth kwam, maar rechtstreeks naar de voor de regio Krakau aangestelde vertegenwoordiger van generaal Pohls hoofdkwartier in Oranienburg werd gestuurd. Oskar bood aan om Amon en zijn zadel naar de villa van de commandant te rijden. Op een zinderend hete dag als deze vertoonden sommige lorrieduwers iets minder dan de vereiste ijver. Maar door het zadel was Amon mild gestemd, en het was hem trouwens niet meer toegestaan uit een auto te springen en mensen ter plekke dood te schieten. De auto reed langs de garnizoenskasern en kwam bij het zijspoor, waarop een rij veewagons stond. Oskar begreep uit het waas dat boven de wagons hing en zich trillend vermengde met de hitte die door de daken werd weerkaatst, dat ze vol zaten. Zelfs boven het geluid van de motor uit kon je het gejammer uit het inwendige, het gesmeek om water horen. Oskar remde zijn auto af en luisterde. Dat was hem vergund, vanwege het schitterende, vele zloty's kostende zadel in de kofferruimte. Amon glimlachte toegeeflijk naar zijn sentimentele vriend. Dat zijn gedeeltelijk mensen uit Plaszów, zei Amon, en mensen uit het kamp bij Szebnie. En Polen en joden uit de Montelupich. Ze gaan naar Mauthausen, merkte Amon grillig schertsend op. Klagen ze nu? Ze weten nog niet wat klagen is... De daken der wagons zagen bronskleurig van de hitte. Hebt u er bezwaar tegen, vroeg Oskar, als ik uw brandweer roep? Amon liet een lach van wat-zullen-we-nu-dan-krijgen? horen. Hij impliceerde ermee dat hij de brandweer door niemand anders zou laten ontbieden, maar het van Oskar wel nam omdat

Oskar zo'n type was en het hele geval een mooie diner-anekdote zou zijn. Maar toen Oskar Oekraïense bewakers erop uitstuurde om de bel voor de joodse brandweer te luiden, was Amon verbijsterd. Hij wist dat Oskar wist wat Mauthausen betekende. Als je wagons voor mensen natspoot, deed je hun beloften over een toekomst. En zouden zulke beloften niet volgens ieders normenstelsel een werkelijke wreedheid vormen? Dus mengde zich bij Amon ongeloof met tolerante geamuseerdheid toen de slangen werden uitgerold en waterstralen sissend op de gloeiende wagondaken vielen. Neuschel kwam ook uit het kantoor om hoofdschuddend te glimlachen, terwijl de mensen in de wagons kreunden en schreeuwden van dankbaarheid. Grün, de lijfwacht van Amon, stond met Untersturmführer John te keuvelen en sloeg zich tegen de zij en jouwde terwijl het water neerregende. Maar de slangen reikten zelfs in hun volle lengte niet verder dan halverwege de rij wagons. Toen vroeg Oskar Amon of hij een vrachtauto of een wagen en een paar Oekraïeners mocht lenen om naar Zablocie te rijden en de brandslangen van DEF op te halen. Dat waren slangen van tweehonderd meter, zei Oskar. Dat vond Amon om de een of andere reden een dijenkletser. 'Natuurlijk zal ik een vrachtauto laten gaan,' zei hij. Ter wille van de komedie van het leven was Amon tot alles bereid. Oskar gaf de Oekraïeners een briefje voor Bankier en Garde mee. Terwijl ze weg waren was Amons bereidheid om in de stemming van het gebeuren te komen zo groot dat hij goedvond dat de wagondeuren werden geopend, er emmers water naar binnen gebracht en de doden met hun roze, opgezwollen gezichten naar buiten getild werden. En nog steeds stonden overal bij het zijspoor geamuseerde SS-officieren en -onderofficieren. 'Waarvoor denkt hij dat hij ze spaart?' Toen de grote slangen van DEF waren gearriveerd en alle wagons doornat waren, kreeg de grap nieuwe dimensies. Oskar had op zijn briefje voor Bankier de instructie gegeven dat de bedrijfsleider ook naar Oskars eigen woonverdieping moest gaan om een sluitmand te vullen met drank en sigaretten, enkele goede kazen en worsten, enzovoorts. Oskar overhandigde de mand nu aan de onderofficier bij het einde van de trein. Het was een openlijke transactie, en de man leek wat in verlegenheid gebracht door die vrijgevigheid, zodat hij de mand vlug in de achterste wagon zette voor het geval een der officieren van KL Plaszów hem zou aangeven. Toch leek Oskar zo merkwaardig bij de commandant in de gunst te staan dat de onderofficier eerbiedig naar hem luisterde. 'Wanneer u bij stations stopt,' zei Oskar, 'wilt u dan de deuren opendoen?' Jaren later zouden twee mensen die het transport hadden overleefd, de doktoren Rubinstein en Feldstein,

Oskar laten weten dat de onderofficier tijdens de saaie reis naar Mauthausen de deuren vaak had laten openen en de waterremmers regelmatig laten vullen. Voor de meesten van het transport was dat natuurlijk niet meer dan een troost voor het sterven geweest. Wanneer Oskar zo, begeleid door het gelach van de s s, langs de rij wagons loopt en een zegening brengt die grotendeels zinloos is, begrijpt men dat hij nu niet zozeer roekeloos meer is, als wel bezeten. Zelfs Amon merkt dat zijn vriend op een nieuw niveau is beland. Al die waanzin van de slangen helemaal tot aan de verste wagon krijgen en vervolgens een SS'er pal onder de ogen van het SS-personeel omkopen - er zou maar een klein gradueel verschil in het gelach van Scheidt of John of Hujar voor nodig zijn om een massale verkettering van Oskar teweeg te brengen, een gegeven dat de Gestapo niet zou kunnen negeren. En dan zou Oskar zeker naar de Montelupich gaan en, gezien de eerdere raciale aanklachten tegen hem, waarschijnlijk door naar Auschwitz. Dus gruwde Amon ervan dat Oskar er zo op aandrong die doden te behandelen alsof ze arme verwanten waren die weliswaar derde klasse reisden, maar toch een heuse bestemming hadden. Even na tweeën trok een locomotief de hele onzalige rij veewagons weg naar de hoofdlijn en konden alle slangen weer worden opgerold. Schindler leverde Amon en zijn zadel bij Goeths villa af. Amon zag dat Oskar nog steeds verstrooid was en gaf zijn vriend voor het eerst sinds ze met elkaar omgingen een leefadvies. Je moet het kalmer aan doen, zei Amon. Je kunt niet achter iedere treinlading aan rennen die hiervandaan vertrekt.

Ook Adam Garde, bouwkundig ingenieur en gevangene in Emalia, zag symptomen van die verandering bij Oskar. Op de avond van de 20ste juli was een SS'er Garde in zijn barak komen wekken. De Herr Direktor had het wachthuis gebeld en gezegd dat hij ingenieur Garde om zakelijke redenen op zijn kantoor moest spreken. Garde trof Oskar met een rood hoofd naar de radio luisterend aan, en met een fles en twee glazen voor zich op het bureau. Erachter hing tegenwoordig een reliëfkaart van Europa. Die had er in de tijd van de Duitse expansie nooit gehangen, maar Oskar leek hevig geïnteresseerd in het krimpen der Duitse fronten. Vanavond had hij de radio op de *Deutschlandsender* afgestemd en niet, zoals meestal, op de BBC . Er werd gedragen muziek gespeeld, zoals vaak werd gedaan als voorspel tot belangrijke aankondigingen. Oskar leek gretig te luisteren. Toen Garde binnenkwam stond hij op en bracht de jonge ingenieur redderig naar een stoel. Hij schonk cognac in en gaf die gehaast over het bureau aan. 'Er is een aanslag op Hitler gepleegd,' zei Oskar. Het was eerder op de avond aangekondigd en het verhaal was toen dat

Hitler het er levend af had gebracht. Ze hadden beloofd dat hij het Duitse volk spoedig zou toespreken. Maar dat was niet gebeurd. Er waren uren verstreken en ze hadden niet met hem voor den dag kunnen komen. En ze speelden aldoor een heleboel Beethoven, net zoals toen Stalingrad was gevallen. Oskar en Garde zaten uren bij elkaar. Een opstandig gebeuren, een jood en een Duitser die samen luisterden - zo nodig de hele nacht -om te weten te komen of de Führer was gestorven. Adam Garde onderging natuurlijk diezelfde adembenemende opwelling van hoop. Hij merkte dat Oskar zich voortdurend losjes bewoog, alsof de mogelijkheid dat de Leider dood was zijn spieren had ontspannen. Hij dronk met toewijding en spoorde Garde aan door te drinken. Als het waar was, zei Oskar, dan konden Duitsers, gewone Duitsers als hijzelf, zichzelf gaan bevrijden. Enkel en alleen doordat iemand uit de naaste omgeving van Hitler het lef had gehad hem van de aarde te verwijderen. Het is het einde van de ss, zei Oskar. Morgenochtend zit Himmler in de gevangenis. Oskar blies wolken rook uit. O god, zei hij, wat een opluchting om het einde van dit systeem mee te maken! In het nieuws van tien uur werd alleen de eerdere mededeling gedaan. Er was een aanslag op de Führer gepleegd, maar die was mislukt, en de Führer zou over enkele minuten een radiotoespraak houden. Toen er met het verstrijken van het uur niet door Hitler werd gesproken, ging Oskar over op een fantasie die bij de nadering van het einde van de oorlog bij veel Duitsers populair zou zijn. 'Onze zorgen zijn voorbij,' zei hij. 'De wereld is weer gezond. Duitsland kan met het Westen een verbond tegen de Russen sluiten.' Gardes hoop was bescheidener. Op z'n ergst hoopte hij op een getto in de oude stijl, zoals onder Frans Jozef. En terwijl ze dronken en de muziek speelde leek het steeds geloofwaardiger dat Europa die nacht de dood zou opleveren die essentieel was voor het herstel van zijn geestelijke gezondheid. Ze waren weer burgers van het Europese continent; ze waren niet de gevangene en de Herr Direktor. De beloften van de radio om met een boodschap van de Führer te komen keerden steeds terug, en iedere keer lachte Oskar gemotiveerder. Het werd middernacht en ze letten niet meer op de beloften. Zelfs hun ademhaling ging lichter in dit nieuwe Krakau-na-de-Führer. Morgenochtend, vermoedden ze, zou er op ieder plein worden gedanst, en het zou ongestraft blijven. De Wehrmacht zou Frank op de Wawel arresteren en het SS-complex aan de Pomorskastraat omsingelen. Even voor één uur klonk er een radiotoespraak van Hitler vanuit Rastenburg. Oskar was er zo van overtuigd geweest dat die stem er een was die hij nooit meer zou hoeven horen, dat hij het geluid enkele ogenblikken lang, ondanks de bekende klank ervan, niet herkende, maar dacht dat het zomaar een

woordvoerder van de partij was die tijd wilde rekken. Maar Garde hoorde de toespraak vanaf het eerste woord, en wist wiens stem het was. 'Mijn Duitse kameraden!' begon de stem. 'Als ik heden tot u spreek is dat ten eerste om u mijn stem te laten horen en u te laten weten dat ik ongedeerd en gezond ben, en ten tweede om u op de hoogte te stellen van een misdaad die in de Duitse geschiedenis zijn weerga niet kent.' De toespraak eindigde vier minuten later met een opmerking over de samenzweerders. 'Ditmaal zullen we met hen afrekenen zoals wij nationaal-socialisten dat gewend zijn.' De fantasie die Oskar hem de hele avond had opgedrongen had er bij Adam Garde nooit helemaal in gewild. Want Hitler was meer dan een mens: hij was een *systeem* met vertakkingen. Zelfs als hij stierf was dat nog geen garantie dat het systeem van karakter zou veranderen. Bovendien lag het niet in de aard van een fenomeen als Hitler om in een enkele avond tijds ten onder te gaan. Maar Oskar had nu al urenlang met koortsachtige overtuiging in dat overlijden geloofd, en toen het een illusie bleek te zijn was het de jonge Garde die zich de rol van trooster zag toebedeeld, terwijl Oskar met haast dramatische droefheid sprak. 'Ons hele visioen van verlossing is ijdel,' zei hij. Hij schonk hun allebei nog een glas cognac in, schoof de fles toen over het bureau en opende zijn sigarettendoos. 'Neem die cognac en wat sigaretten maar mee en ga wat slapen,' zei hij. 'We zullen nog iets langer op onze vrijheid moeten wachten.' In de verwarring van de cognac, van het nieuws en van de plotselinge wending die het in de kleine uurtjes nam vond Garde het niet vreemd dat Oskar het over 'onze vrijheid' had, alsof ze er een even grote behoefte aan hadden, allebei gevangenen waren die passief op bevrijding moesten wachten. Maar terug in zijn bed dacht Garde: Het is wel verbazingwekkend dat de Herr Direktor zo praatte, als iemand die gemakkelijk aan fantasieën en vlagen van neerslachtigheid toegeeft. Meestal was hij zo pragmatisch.

Aan de Pomorskastraat en in de kampen rond Krakau wemelde het die nazomer van de geruchten over een dreigende verplaatsing van gevangenen. In Zablocie maakte Oskar zich ongerust over die geruchten, en in Plaszów kreeg Amon officieus bericht dat de kampen zouden worden opgeheven. In feite ging het bij die vergadering over veiligheid niet om het beschermen van Plaszów tegen partizanen, maar om de komende sluiting van het kamp. Amon had Madritsch en Oskar en Bosch alleen maar naar Plaszów geroepen en die vergadering gehouden om zichzelf in te dekken. Het was daarna niet ongeloofwaardig dat hij naar Krakau reed voor een bezoek aan Wilhelm Koppe,

de nieuwe SS-politiefchef van het gouvernement-generaal. Amon zat voor Koppes bureau gemaakt fronsend met zijn knokkels te knakken, zogenaamd vanwege de spanning veroorzaakt door een belegerd Plaszów. Hij vertelde Koppe hetzelfde verhaal als hij Oskar en de anderen had gedaan - dat partizanenorganisaties binnen het kamp de kop hadden opgestoken, dat zionisten binnen de omheining contact hadden gehad met radicalen van het Poolse volksleger en de Joodse Strijdorganisatie. Zoals de Obergruppenführer wel kon begrijpen waren dergelijke contacten moeilijk tegen te gaan - er konden berichten in een gesmokkeld brood binnenkomen. Maar bij het eerste teken van actieve rebellie zou hij, Amon Goeth, als commandant snelle actie moeten kunnen ondernemen. De vraag die Amon wilde stellen was: als hij eerst schoot en het administratieve werk voor Oranienburg naderhand deed, zou de gerenommeerde Obergruppenführer Koppe dan aan zijn kant staan? Geen probleem, hoor, zei Koppe. Hij had het eigenlijk ook niet zo op bureaucraten begrepen. In voorbije jaren had hij als politiefchef van het Wartheland het commando gehad over het regiment uitroeiingstrucks die met Untermenschen naar het platteland reden en dan, terwijl de motoren op volle toeren draaiden, de uitlaatgassen het afgesloten inwendige weer inpompten. Dat was ook een informele operatie die geen precieze administratieve afhandeling toeliet. Natuurlijk moet u wel met overleg te werk gaan, zei hij tegen Amon. En als u dat doet, sta ik achter u. Oskar had tijdens de vergadering gevoeld dat Amon zich niet echt zorgen over partizanen maakte. Had hij toen geweten dat Plaszów zou worden geliquideerd, dan zou hij de diepere betekenis van Amons optreden hebben begrepen. Want Amon maakte zich zorgen over Wilek Chilowicz, zijn joodse kamppolitiefchef. Amon had Chilowicz vaak gebruikt om namens hem op de zwarte markt te handelen. Chilowicz kende Krakau. Hij wist waar hij het meel, de rijst, de boter die de commandant van de kampvoorraden achterhield kon verkopen. Hij kende de handelaren die waarschijnlijk belangstelling zouden hebben voor op bestelling gemaakte sieraden uit de werkplaats, bemand door kampbewoners als Wulkan. Amon maakte zich zorgen over de hele kliek rond Chilowicz: mevrouw Marysia Chilowicz, die echtelijke privileges genoot, Mietek Finkelstein, een assistent, Chilowicz' zuster mevrouw Ferber, en meneer Ferber. Als er binnen Plaszów een aristocratie had bestaan, dan zouden het de Chilowiczen zijn geweest. Ze hadden macht over gevangenen gehad, maar hun kennis sneed naar twee kanten: ze wisten evenveel over Amon als over de een of andere ongelukkige machinenaaiester in de fabriek van Madritsch. Als ze bij opheffing van Plaszów naar een ander kamp werden getransporteerd, zouden ze,

wist Amon, met hun kennis uit de eerste hand over zijn zwendelarijen proberen te marchanderen zodra ze zich in de verkeerde rij bevonden. Of waarschijnlijk, zodra ze honger hadden. Natuurlijk voelde ook Chilowicz zich onbehaaglijk, en Amon merkte dat hij eraan twijfelde of hij Plaszów wel zou mogen verlaten. Amon besloot Chilowicz' bezorgdheid zelf als aangrijpingspunt te gebruiken. Hij riep Sowinski, een uit het Hoge Tatragebergte van Tsjechoslowakije gerekruteerde SS-hulpsoldaat, voor overleg naar zijn kantoor. Sowinski moest Chilowicz benaderen en zogenaamd aanbieden hem tegen betaling te helpen ontsnappen. Amon was ervan overtuigd dat Chilowicz graag zou willen onderhandelen. Sowinski ging en deed het goed. Hij zei tegen Chilowicz dat hij de hele groep wel in een der grote, op houtbrandstof rijdende vrachtwagens het kamp uit kon krijgen. Als je op benzine reed kon je een stuk of zes mensen in de houtoven laten zitten. Chilowicz had wel oren naar het voorstel. Sowinski zou natuurlijk een briefje moeten afgeven bij vrienden buiten het kamp, die voor een voertuig zouden zorgen. Dan zou Sowinski de groep in de vrachtwagen op de rendez-vousplaats afleveren. Chilowicz was bereid met diamanten te betalen. Maar, zei hij, Sowinski moest hem als garantie voor hun wederzijdse vertrouwen een wapen bezorgen. Sowinski deed de commandant verslag van de ontmoeting, en Amon gaf hem een pistool, kaliber .38, met een afgevijlde slagpin. Dat werd aan Chilowicz overhandigd, die uiteraard geen gelegenheid had om er schietproeven mee te doen. Toch zou Amon tegenover zowel Koppe als Oranienburg kunnen zweren dat hij een wapen op de gevangene had aangetroffen. Het was op een zondag medio augustus dat Sowinski de Chilowiczen in de bouwmaterialenloods afhaalde en hen in de vrachtwagen verborg. Toen reed hij de Jerozolimska af naar de poort. Daar zouden routineformaliteiten moeten plaatsvinden, en dan kon de vrachtwagen het platteland op rijden. In de lege oven, in de polsslag der vijf ontsnappers heerste de koortsachtige, haast ondraaglijke hoop Amon te zullen achterlaten. Maar bij de poort stonden Amon en Amthor en Hujar en de Oekraïener Iwan Scharoejew. Op hun gemak voerden ze een inspectie uit. Half glimlachend over de bodem van de vrachtwagen stommelend bewaarden de heren der SS de houtoven voor het laatst. Ze zetten verraste gezichten op toen ze de beklagenswaardige groep van Chilowicz als haringen opeengepakt in het stookgat ontdekten. Zodra Chilowicz naar buiten was gesleurd, 'vond' Amon het clandestiene pistool, weggestopt in zijn laars. De zakken van Chilowicz waren volgeladen met diamanten, waarmee hij was omgekocht door de wanhopige ingezetenen van het kamp. Gevangenen hoorden op hun rustdag dat Chilowicz daar bij de poort het

doodvonnis wachtte. Het nieuws veroorzaakte diezelfde schrik, die verwarring van gevoelens die er op de avond een jaar geleden had geheerst toen Symche Spira en zijn od waren terechtgesteld. En geen enkele gevangene kon eruit opmaken wat het voor zijn eigen kansen betekende. De leden van de groep-Chilowicz werden een voor een met pistolen geëxecuteerd. Amon, nu zeer geel door een leverziekte, op het toppunt van zijn corpulentie, kortademig als een oud baasje, zette Chilowicz de loop in de nek. Naderhand werden de lijken op de Appellplatz tentoongesteld met borden op hun borst gebonden waarop stond: *'Zij die rechtvaardige wetten overtreden kunnen een soortgelijke dood verwachten.'* Dat was natuurlijk niet de lering die de gevangenen van Plaszów uit het getoonde trokken.

Amon besteedde de middag aan het opstellen van twee lange rapporten, een voor Koppe en een voor Afdeling D van generaal Glücks, waarin hij uiteenzette hoe hij Plaszów voor een opstand in het eerste stadium had behoed - het stadium waarin een groep hoofdkomplot-teurs uit het kamp ontsnapte - door de leiders van de samenzwering terecht te stellen. Pas om elf uur was hij klaar met de herziening van de beide concept-rapporten. Frau Kochmann was te langzaam voor zulk laat werk, en dus liet de commandant Mietek Pemper uit zijn barak wekken en naar de villa brengen. In de salon verklaarde Amon doodkalm dat hij geloofde dat de jongen had meegedaan aan de ontsnappingspoging van Chilowicz. Pemper was verbluft en wist niet wat hij moest antwoorden. Rondkijkend om een soort inspiratie te vinden zag hij de naad van zijn ene broekspijp, die los was geraakt. Hoe zou ik in dit soort kleren het kamp uit kunnen komen? vroeg hij. De openlijke wanhoop in zijn antwoord stelde Amon tevreden. Hij gebod de jongen te gaan zitten en gaf hem instructies over de opzet van het typewerk en de nummering der pagina's. Amon tikte met zijn spatelvormige vingertoppen tegen de papieren. 'Ik wil werk van de bovenste plank hebben.' En Pemper dacht: *Zo liggen de zaken - ik kan nu als ontsnapper sterven, of later in het jaar omdat ik deze rechtvaardigingen van Amon heb gezien.* Toen Pemper de villa met de concepten in zijn hand verliet, kwam Goeth achter hem aan de patio op en riep nog een laatste bevel. 'Als je de lijst van oproerlingen uittipt,' riep Amon kameraadschappelijk, 'wil ik dat je boven mijn handtekening ruimte voor nog een naam openlaat.' Pemper knikte, discreet als iedere beroepssecretaris. Heel even bleef hij staan om inspiratie te zoeken, een snel antwoord dat Amons bevel over die extra ruimte zou kunnen keren. De

ruimte voor zijn naam. *Mietek Pemper*. In die afschuwelijke, brandende zondagavondstilte op de Jerozolimska wilde hem niets acceptabels te binnen schieten. 'Jawel, Herr Kommandant,' zei hij. Terwijl Pemper de weg naar het administratiegebouw opstompele, herinnerde hij zich een brief die Amon hem eerder die zomer had laten typen. Hij was aan de vader van Amon, de Weense uitgever, gericht geweest en had vol gestaan met de bezorgdheid van de zoon over een allergie waarvan de oude man dat voorjaar last had gehad. Amon hoopte dat die inmiddels was verdwenen. De reden waarom Pemper zich juist die brief herinnerde was dat, een halfuur voor hij naar Amons kantoor was geroepen om de brief op te nemen, de commandant een meisje dat de cartotheek bijhield naar buiten gesleurd en geëxecuteerd had. Die twee dingen zo naast elkaar, de brieven de executie, bewezen voor Pemper dat moord en allergieën voor Amon zaken van gelijk gewicht waren. En als je een volgzame stenograaf opdracht gaf ruimte voor zijn naam open te laten, sprak het vanzelf dat hij dat ook deed. Pemper zat meer dan een uur achter de schrijfmachine, maar liet ten slotte de ruimte voor zichzelf open. Het niet doen zou nog plotselinger fataal zijn. Onder de vrienden van Stern was het gerucht gegaan dat Schindler over een verhuizing van mensen dacht, over een of andere redding, maar vanavond betekenden geruchten uit Zablocie niets meer. Mietek typte; Mietek liet in elk der rapporten de ruimte voor zijn eigen dood open. En alles wat hij nog wist van de misdadige carbonpapiertjes van de commandant, die hij zo ijverig had onthouden - dat alles werd zinloos gemaakt door de ruimte die hij openliet. Toen de typoscripten allebei tot in de puntjes af waren, ging hij naar de villa terug. Amon liet hem bij de tuindeuren wachten terwijl hij zelf de stukken in de salon zat te lezen. Pemper vroeg zich af of zijn eigen lichaam met een of ander ronkend opschrift zou worden tentoongesteld: *'Zo sterven alle joodse bolsjewisten!'* Ten slotte verscheen Amon bij de tuindeuren. 'Je mag naar bed,' zei hij. 'Herr Kommandant?' 'Ik zei dat je naar bed mag.' Pemper vertrok. Hij liep nu minder rustig. Na wat hij had gezien kon Amon hem niet in leven laten. Maar misschien geloofde de commandant dat er wel tijd zou zijn om hem later ter dood te brengen. Intussen was een dag leven nog altijd leven. De ruimte, bleek later, was bestemd voor een oudere gevangene die door onverstandige transacties met lieden als John en Hujar had laten blijken dat hij ergens buiten het kamp een geheime voorraad diamanten had. Terwijl Pemper in de slaap der gegratieerden wegzonk, liet Amon de oude man op de villa ontbieden, bood hem zijn leven aan in ruil voor de locatie der diamanten, kreeg de plaats uitgeduid, executeerde de man natuurlijk en voegde zijn naam toe aan de rapporten voor

Koppe en Oranienburg - aan zijn bescheiden claim de vonk der rebellie te hebben gedooft.

30

Het bevel, met het opschrift OKH (*Oberkommando des Heeres*) , lag al op Oskars bureau. Vanwege de oorlogssituatie, deelde het hoofd Bewapening Oskar mede, zou KL Plaszów en bijgevolg het Emalia-kamp worden opgeheven. De gevangenen uit Emalia zouden in afwachting van hervestiging naar Plaszów worden gestuurd. Oskar zelf moest de werkzaamheden in Zablocie zo snel mogelijk beëindigen en op zijn terrein alleen die technici achterhouden die nodig waren voor het ontmantelen van de fabriek. Voor verdere instructies diende hij zich te wenden tot de Evacuatieafdeling, OKH , Berlijn. Oskars eerste reactie was onderkoelde woede. Hij was kwaad over de toon, over het gevoel dat een verre functionaris hem van verdere zorgen probeerde te ontslaan. Er zat een man in Berlijn die, niets wetend van het zwarte-marktbread dat Oskar en zijn gevangenen samenbond, het redelijk vond dat een fabriekseigenaar de poort opende en de mensen liet weghalen. Maar de ergste arrogantie was wel dat de brief geen nadere omschrijving van 'hervestiging' gaf. Gouverneur-generaal Frank was eerlijker en had iets eerder in het jaar een beruchte toespraak gehouden. 'Wanneer we de oorlog uiteindelijk winnen, dan kan wat mij betreft van Polen, Oekraïeners en al dat gespuis dat hier rondhangt gehakt worden gemaakt, of wat u maar wilt.' Frank had de moed het procédé precies te benoemen. In Berlijn schreven ze 'hervestiging' en dachten daarmee geëxcuseerd te zijn. Amon wist wel wat 'hervestiging' betekende, en toen Oskar de volgende keer in Plaszów op bezoek was vertelde hij het hem onomwonden. Alle mannen van Plaszów zouden naar Gross-Rosen worden gestuurd. De vrouwen zouden naar Auschwitz gaan. Gross-Rosen was een uitgestrekt steenwinningskamp in Neder-Silezië. De *Deutsche Erd-und Steinwerke*, een SS-onderneming met vertakkingen in heel Polen, Duitsland en de veroverde gebieden, verbruikte de gevangenen van Gross-Rosen. De procédés in Auschwitz waren natuurlijk directer en moderner. Toen het nieuws van de sluiting van Emalia de fabriek bereikte en door de barakken ging, dachten sommige van Schindlers mensen dat dit het einde van alle asiel was. De Perlmans, wier dochter haar Arische dekmantel had afgelegd om voor hen te pleiten, pakten hun dekens in en spraken

berustend met degenen in de bedden naast hen. Emalia heeft ons een jaar rust, een jaar soep, een jaar gezondheid gegeven. Misschien was dat wel genoeg. Maar ze verwachtten nu te zullen sterven. Het was aan hun stem te horen. Rabbijn Levartov was ook gelaten. Hij zou teruggaan naar de onafgehandelde zaken met Amon. Edith Liebgold, die in de eerste dagen van het getto door Bankier voor de nachtploeg was aangeworven, merkte dat Oskar, hoewel hij urenlang ernstig met zijn joodse opzichters sprak, niet naar mensen toe kwam om duizelingwekkende beloften te doen. Misschien voelde hij zich door dat bevel uit Berlijn net zo verbijsterd en gekleineerd als de rest. Hij was dus niet helemaal de profeet die hij geweest was op die avond meer dan driejaar geleden toen ze hier voor het eerst was. Toch ging, toen Schindlers gevangenen aan het einde van de zomer hun spullen in bundels pakten en ze in colonne naar Plaszów werden teruggevoerd, het gerucht onder hen dat Oskar het erover had gehad dat hij hen zou terugkopen. Hij had het tegen Garde gezegd, hij had het tegen Bankier gezegd. Je kon het hem haast horen zeggen -die gelijkmatige zekerheid, dat vaderlijke keelgebrom. Maar wanneer je de Jerozolimskastraat opliep, het administratiegebouw voorbij, en met het ongeloof van de nieuwkomer naar de sleepploegen van de steengroeve keek, was de herinnering aan Oskars beloften haast alleen maar de zoveelste last. De familie Horowitz was weer terug in Plaszów. De vader, Dolek, had hen vorig jaar naar Emalia gemanoeuvreerd, maar nu waren ze weer terug. De zesjarige jongen Richard, de moeder Regina. Niusia, nu elf, naaide weer borstelharen aan houten plakken en zag door de hoge ramen hoe de vrachtwagens naar het Oostenrijkse heuvelfort omhoogreden, en hoe de zwarte crematierook boven de heuvel opsteeg. Zoals Plaszów was toen ze het vorig jaar had verlaten, zo ging het nu verder. Ze kon onmogelijk geloven dat er ooit een einde aan zou komen. Maar haar vader geloofde dat Oskar een lijst van mensen zou maken en hen eruit zou halen. In de gedachten van sommigen was Oskars lijst al meer dan zomaar een reeks namen. Het was een *Lijst*. Het was een heerlijke triomfwagen, die misschien hevig kon slingeren. Oskar bracht het idee om joden vanuit Krakau met zich mee te nemen op een avond in Amons villa ter sprake. Het was een rustige nazomeravond. Amon leek blij te zijn hem te zien. Vanwege Amons gezondheid - de doktoren Blancke en Gross waarschuwden hem allebei dat hij dood zou gaan als hij niet minder ging eten en drinken - waren er de laatste tijd niet veel bezoekers in de villa geweest. Ze zaten samen in Amons nieuwe matigingstempo te drinken toen Oskar hem met het nieuws overviel. Hij wilde zijn fabriek naar Tsjechoslowakije verhuizen. Hij wilde zijn geschoolde arbeiders met zich meenemen. Misschien had hij ook nog

behoefte aan andere geschoolden onder de arbeiders van Plaszów. Hij zou de Evacuatieafdeling om hulp vragen voor het vinden van een geschikte locatie, ergens in Moravië, en de Ostbahn voor de verhuizing in zuidwestelijke richting vanaf Krakau. Hij liet Amon weten dat hij hem voor iedere steun zeer erkentelijk zou zijn. Als het woord erkentelijkheid viel raakte Amon altijd opgewonden. Ja, zei hij, als Oskar alle benodigde medewerking van de betrokken departementen kon krijgen, zou Amon hem toestemming geven een lijst van mensen op te stellen. Toen dat was geregeld wilde Amon een partijtje kaarten. Hij hield van blackjack, een versie van het Franse vingt-et-un. Het was een spel waarbij het voor lagere officieren moeilijk was zogenaamd te verliezen zonder dat het opviel. Het liet niet te veel flikflooiertoe toe. Het was daarom echt sportief, en Amon had er een voorliefde voor. Bovendien had Oskar er deze avond geen belang bij om te verliezen, want hij zou Amon voor die lijst al genoeg betalen. De commandant wedde in het begin bescheiden, met biljetten van honderd zloty, alsof zijn doktoren hem ook in dit opzicht matiging hadden aangeraden. Hij verloor echter steeds, en toen de begininzet tot vijfhonderd zloty was verhoogd, kreeg Oskar een kaartencombinatie waarmee zijn slag verzekerd was, een aas en een boer, wat betekende dat Amon hem het dubbele van de inzet moest betalen. Amon was er terneergeslagen maar niet al te verstoord door. Hij riep Helen Hirsch om koffie te komen brengen. Ze kwam binnen als een parodie van een herendienstertje, nog steeds keurig in het zwart gekleed, maar met een door zwellings verblind rechteroog. Ze was zo klein dat Amon zich zou moeten bukken om haar een pak slaag te kunnen geven. Het meisje kende Oskar nu, maar keek hem niet aan. Bijna een jaar geleden had hij beloofd haar eruit te halen. Telkens wanneer hij in de villa kwam zag hij kans stilletjes de gang door naar de keuken te lopen om haar te vragen hoe het ermee ging. Het betekende wel iets, maar het had geen wezenlijke invloed op haar leven gehad. Een paar weken geleden bij voorbeeld, toen de soep niet de juiste temperatuur had gehad - Amon was een pietje precies als het om soep, vliegenspatjes in de gang, vlooiën op honden ging - had de commandant Iwan en Petr geroepen en hun opgedragen haar mee naar de berk in de tuin te nemen en te fusilleren. Door de tuindeuren had hij toegekeken terwijl ze voor de Mauser van Petr uit liep en fluisterend smeekbeden tot de jonge Oekraïener richtte. 'Petr, wie is dit die je gaat doodschieten? Het is Helen. Helen die je stukken koek geeft. Je zou Helen toch niet kunnen doodschieten, hè?' En Petr had op dezelfde manier, tussen opeengeklemd tanden door, geantwoord: 'Ik weet het, Helen. Ik wil het niet. Maar als ik het niet doe, schiet hij mij dood.' Ze had haar hoofd naar de gevlekte

berkenbast gebogen. Na Amon vaak te hebben gevraagd waarom hij haar niet doodmaakte, wilde ze eenvoudig sterven, hem door haar bereidwillige aanvaarding kwetsen. Maar het was onmogelijk. Ze bibberde zo hevig dat hij het had kunnen zien. Haar benen trilden. En toen had ze Amon vanaf de deuren horen roepen: 'Kom maar terug met dat loeder. Er is nog tijd zat om haar dood te schieten. Intussen kan ze misschien nog worden opgevoed.' Krankzinnig genoeg waren er, tussen zijn vlagen van barbaarsheid door, korte fases waarin hij de welwillende mijnheer probeerde uit te hangen. Hij had op een ochtend tegen haar gezegd: 'Je bent echt een heel goed getrainde dienstbode. Als je na de oorlog een referentie nodig hebt, zal ik je die graag geven.' Ze wist dat dat alleen maar gepraat was, alleen maar een dagdroom. Het was aan dovemans oor gezegd, aan het oor waarvan hij het trommelvlies door een klap had geperforeerd. Ze wist dat ze vroeg of laat door zijn gebruikelijke woede zou sterven. In een leven als het hare was een glimlach van een bezoeker maar een kortstondige troost. Vanavond zette ze de enorme zilveren pot koffie naast de Herr Kommandant neer - hij dronk er nog steeds emmers vol van, in koppen vol suiker -, maakte haar *knicks* en vertrok. Binnen een uur, toen Amon een schuld van 3700 zloty aan Oskar had en zich bitter over zijn geluk beklaagde, stelde Oskar een variatie bij het wedden voor. Hij zou een dienstbode in Moravië nodig hebben, zei hij, wanneer hij naar Tsjechoslowakije verhuisde. Daar kon je ze niet zo intelligent en goed getraind krijgen als Helen Hirsch. Het waren er allemaal plattelandsdeernen. Daarom stelde Oskar voor dat hij en Amon één ronde zouden spelen, dubbel of niets. Als Amon won zou Oskar hem 7400 zloty betalen. Als hij een gegarandeerd winnende kaartencombinatie trof, zou het 14.800 zloty zijn. Maar als ik win, zei Oskar, dan geeft u me Helen Hirsch voor mijn lijst. Daar wilde Amon over nadenken. Ach kom, zei Oskar, ze gaat toch naar Auschwitz. Maar er was een bepaalde gehechtheid in het spel. Amon was zo aan Helen gewend dat hij haar niet zomaar kon verwedden. Wanneer hij over een einde voor haar had nagedacht, was het waarschijnlijk altijd geweest dat hij haar eigenhandig, met persoonlijke hartstocht zou ombrengen. Als hij om haar kaartte en verloor, zou hij als sportieve Wener onder druk staan om het genoeg van een intieme moord op te geven. Veel vroeger in de geschiedenis van Plaszów had Schindler hem gevraagd Helen aan Emalia toe te wijzen. Maar Amon had geweigerd. Nog maar een jaar geleden leek het alsof Plaszów nog tientallen jaren zou bestaan en dat de commandant en zijn dienstbode samen oud zouden worden, althans totdat een bij Helen ontdekte tekortkoming tot het abrupte einde der verbintenis zou leiden. Vorig jaar om deze tijd zou niemand

hebben geloofd dat de relatie zou worden ontbonden omdat de Russen voor Lemberg lagen. Wat Oskars rol betreft, hij had zijn aanbod luchtig gedaan. Hij leek er geen parallel in te zien met God en Satan die om mensenzielen kaarten. Hij vroeg zich niet af welk recht hij had om een bod op het meisje te doen. Als hij verloor was zijn kans om haar op een andere manier los te krijgen gering. Maar dat jaar waren alle kansen gering. Zelfs zijn eigen. Oskar stond op en ging bedrijvig in de kamer op zoek naar schrijfpapier met een officieel briefhoofd. Toen schreef hij de tekst op die Amon moest ondertekenen als hij zou verliezen: *'Ik verleen toestemming om de naam van gevangene Helen Hirsch toe te voegen aan een lijst van geschoolde arbeiders die bij Herr Oskar Schindlers DEF worden hervestigd.'* Amon deelde uit en gaf Oskar een acht en een vijf. Oskar vroeg om meer en kreeg een vijf en een aas. Hij zou het ermee moeten doen. Daarop deelde Amon aan zichzelf uit. Er kwam een vier boven en toen een heer. God in de hemel! zei Amon. Hij was een beschaafde vloeker; hij leek te kies om obsceniteiten te gebruiken. Ik heb verloren. Hij lachte wat, maar was niet echt geamuseerd. Mijn eerste kaarten, legde hij uit, waren een drie en een vijf. Met een vier had ik veilig moeten zitten. Toen kreeg ik die rotheer. Zo ondertekende hij het papier uiteindelijk. Oskar pakte alle briefjes op die hij die avond van Amon had gewonnen en gaf ze terug. Past u maar voor me op haar, zei hij, tot de tijd dat we allemaal weg moeten. In haar keuken wist Helen Hirsch niet dat ze bij een partijtje kaarten was gered. Waarschijnlijk doordat Oskar bij Stern verslag deed van zijn avond met Amon deden in het administratiegebouw en zelfs in de werkplaatsen geruchten over Oskars plan de ronde. Er was een Schindler-lijst. Het was alles waard om erop te staan.

Bij ieder gesprek over Schindler komt er een moment waarop de nog in leven zijnde vrienden van de Herr Direktor knipperend het hoofd gaan schudden en beginnen aan de bijna wiskundige bezigheid van het bepalen van de som van zijn motieven. Want een der gebruikelijkste gevoelens van Schindlerjoden is nog steeds: 'Ik weet niet waarom hij het gedaan heeft.' Er kan om te beginnen worden gezegd dat Oskar een gokker was, een sentimenteel mens die van de doorzichtigheid, de eenvoud van het goeddoen hield; dat Oskar van nature een anarchist was die het prachtig vond het systeem belachelijk te maken, en dat onder zijn krachtige zinnelijkheid het vermogen schuilging om diep verontwaardigd te zijn over menselijke wreedheid, om erop te reageren en er niet

door te worden overweldigd. Maar niets daarvan biedt, neergeschreven, opgeteld, een verklaring voor de koppigheid waarmee hij in de herfst van 1944 voorbereidingen trof voor een definitief toevluchtsoord voor de gewezen Emalia-gevangenen. En niet alleen voor hen. Begin september reed hij naar Podgórze en bezocht Madritsch, die op dat moment meer dan drieduizend gevangenen in zijn uniformenfabriek had werken. Dit bedrijf zou nu worden opgeheven. Madritsch zou zijn naaimachines terugkrijgen, en zijn arbeiders zouden verdwijnen. Als we het gezamenlijk aanpakten, zei Oskar, zouden we er meer dan vierduizend het kamp uit kunnen krijgen. De mijne en ook die van jou. We zouden ze in zoiets als veiligheid opnieuw kunnen vestigen. In Moravië. Madritsch zou altijd, en terecht, door zijn overlevende gevangenen worden vereerd. De broden en kippen die zijn fabriek in werden gesmokkeld werden onder voortdurend risico en uit zijn eigen zak betaald. Hij zal wel als een stabielere mens dan Oskar zijn beschouwd. Niet zo flamboyant en niet zo geobsedeerd. Hij was nooit gearresteerd. Maar hij was veel humaner geweest dan veilig was en zou, zonder vindingrijkheid en energie, in Auschwitz zijn geëindigd. Nu hield Oskar hem een visioen voor van een Schindler-Madritsch-kamp ergens in de Hoge Gesenke, in een of ander rokerig, veilig industriegehuchtje. Madritsch vond het een aantrekkelijk idee, maar zei niet direct ja. Hij begreep dat, ook al was de oorlog verloren, de onverzoenlijkheid van het SS-systeem groter in plaats van kleiner was geworden. Hij geloofde terecht dat de gevangenen van Plaszów in de komende maanden in meer naar het westen gelegen doodskampen helaas zouden worden vernietigd. Want Oskar mocht dan hardnekkig en bezeten zijn, het SS-Hauptamt en de puike veldwerkers ervan, de commandanten der concentratiekampen, waren het ook. Hij zei echter niet nee. Hij had tijd nodig om erover na te denken. Ook al kon hij het niet tegen Oskar zeggen, het is aannemelijk dat hij bang was om een fabrieksterrein te delen met een onbesuisde, demonische vent als Schindler. Zonder duidelijk antwoord van Madritsch ging Oskar op pad. Hij ging naar Berlijn en betaalde een etentje voor kolonel Erich Lange. Ik kan helemaal op de fabricage van granaathulzen overgaan, zei Oskar tegen hem. Ik kan mijn zware machinerie overbrengen. Lange was van doorslaggevend belang. Hij kon opdrachten garanderen, hij kon de krachtige aanbevelingen schrijven die Oskar voor de Evacuatieafdeling en de Duitse functionarissen in Moravië nodig had. Later zou Oskar van deze schimmige stafofficier zeggen dat hij constante hulp had geboden. Lange verkeerde nog in die toestand van intense wanhoop en morele afkeer die kenmerkend was voor velen die binnen het systeem, maar niet

altijd ervoor, hadden gewerkt. Het zal ons wel lukken, zei Lange, maar er zal wat geld voor nodig zijn. Niet voor mij, maar voor anderen. Door bemiddeling van Lange had Oskar op het OKH aan de Bendler-strasse een gesprek met een officier van de Evacuatieafdeling. Het was aannemelijk, zei deze officier, dat de evacuatie in principe zou worden goedgekeurd. Maar er was een aanzienlijke hindernis. De gouverneur annex Gauleiter van Moravië, die vanuit een kasteel in Liberec heerste, had steeds het beleid gevolgd om joodse werkkampen buiten zijn gebied te houden. Noch de SS, noch de Rüstungsinspektion had hem tot dusver kunnen overhalen zijn houding te wijzigen. Een goede man om die impasse mee te bespreken, zei de officier, zou een Wehrmacht-ingenieur van middelbare leeftijd op het bureau van de Rüstungsinspektion in Troppau zijn, een man genaamd Süßmuth. Oskar kon met Süßmuth ook bespreken wat voor hervestigingslocaties er in Moravië voorhanden waren. Ondertussen kon Herr Schindler op de steun van de Evacuatieafdeling rekenen. 'Maar u kunt wel begrijpen dat de ambtenaren, gezien de druk waaronder ze staan en de aantasting van hun persoonlijke welstand door de oorlog, eerder een snel antwoord zullen geven als u hun bepaalde attenties zou kunnen bewijzen. Wij arme stadslui hebben een tekort aan ham, sigaren, drank, stof, koffie... dat soort dingen.' De officier scheen te denken dat Oskar met de helft van de in vreedetijd geproduceerde Poolse goederen rondliep. Maar om een geschenkpakket voor de heren van de Afdeling bij elkaar te krijgen moest Oskar luxe artikelen tegen de Berlijnse zwarte-marktprijs kopen. Een oude heer aan de balie van hotel Adlon kon Herr Schindler aan een voortreffelijke Schnaps helpen voor de gereduceerde prijs van tachtig Reichsmark. En je kon de heren van de Afdeling niet minder dan een dozijn sturen. Maar koffie was net goud en de prijs van havanna's waanzinnig hoog. Oskar kocht er een grote hoeveelheid van en stopte ze eveneens in de sluitmand. De heren zouden misschien heel wat stoomkracht nodig hebben, wilden ze de gouverneur van Moravië om krijgen. Terwijl Oskars onderhandelingen in volle gang waren, werd Amon Goeth gearresteerd.

Iemand moet hem hebben aangebracht. Een of andere lagere officier, of een bezorgde burger die de villa had bezocht en gechoqueerd was geweest door Amons sybaritische levensstijl. Een hogere SS-onderzoeker met de naam Eckert begon Amons financiële zaken na te gaan. Met de schoten die Amon vanaf het balkon had gelost hield Eckerts onderzoek geen verband. Wel met de verduisteringen en de zwarte-marktzaken, en ook met klachten van enkele van

zijn SS-ondergeschikten dat hij streng tegen hen was opgetreden. Amon was met verlof in Wenen en verbleef bij zijn vader, de uitgever, toen de SS hem arresteerde. Ze deden ook een inval in een woning die Hauptsturmführer Goeth er in die stad op na hield en ontdekten een verborgen som geld, ongeveer tachtigduizend Reichsmark, waarvoor Amon geen bevredigende verklaring kon geven. Ze vonden ook, tot aan het plafond opgetast, bijna een miljoen sigaretten. Amons Weense etage leek meer magazijn dan pied-a-terre. Het was op het eerste gezicht misschien verbazingwekkend dat de SS of liever gezegd, de ambtenaren van Bureau V van het Reichssicherheitshauptamt - zo'n doeltreffend dienaar als Hauptsturmführer Goeth wilde arresteren. Maar ze hadden ook in Buchenwald al onregelmatigheden onderzocht en de commandant, Koch, proberen te pakken. Ze hadden zelfs geprobeerd bewijsmateriaal te vinden om de befaamde Rudolf Höss, commandant van Auschwitz, te kunnen arresteren en hadden een Weense jodin ondervraagd die, naar ze vermoedden, zwanger was van die ster van het kampstelsel. Dus had Amon, die er tierend bij stond terwijl ze zijn woning overhoop haalden, geen reden om op veel onschendbaarheid te hopen. Ze brachten hem naar Breslau en stopten hem in een SS-gevangenis om onderzoek en proces af te wachten. Ze gaven blijk van hun onbekendheid met de gang van zaken in Plaszów door naar de villa toe te gaan en Helen Hirsch te ondervragen op verdenking van betrokkenheid bij Amons zwendelpraktijken. Tweemaal zou ze in daaropvolgende maanden voor ondervraging naar de cellen onder de SS-kazerne van Plaszów worden gebracht. Daar bestookten ze haar met vragen over Amons contactpersonen op de zwarte markt - wie zijn vertegenwoordigers waren, hoe hij de sieradenwerkplaats in Plaszów, het maatkledingatelier, de stoffeerderij exploiteerde. Niemand sloeg haar of bedreigde haar. Maar wat haar pijn deed was hun overtuiging dat ze lid was van een bende. Als Helen ooit aan een onwaarschijnlijke en glorieuze redding had gedacht, zou ze toch niet hebben durven dromen dat Amon nog eens door zijn eigen soort zou worden gearresteerd. Maar nu in de verhoorruimte had ze het gevoel dat haar verstand haar begaf toen ze haar met behulp van hun wet aan Amon probeerden te koppelen. Chilowicz had u misschien kunnen helpen, zei ze tegen hen. Maar Chilowicz is dood. Ze waren ervaren politielui en zouden na een tijd concluderen dat ze hun niets kon geven dan wat informatie betreffende het overdadige eten in de villa van Goeth. Ze hadden haar vragen over haar littekens kunnen stellen, maar ze wisten dat ze Amon niet op grond van sadisme te pakken konden krijgen. Bij een onderzoek naar sadisme in het kamp Sachsenhausen waren ze door gewapende wachten met geweld verwijderd. In

Buchenwald hadden ze een belangrijke getuige, een onderofficier, gevonden om tegen de commandant te getuigen, maar de informant was dood in zijn cel aangetroffen. De leider van dat ss-onderzoeksteam gaf opdracht monsters van een vergif dat in de maag van de onderofficier was gevonden aan vier Russische gevangenen toe te dienen. Hij keek toe terwijl ze stierven en had zo zijn bewijs tegen de commandant en de kamparts. Hoewel hij vervolgingen voor moord en sadistische praktijken kreeg, was het toch een vreemd soort recht. Het had bovenal tot gevolg dat het kamp personeel de gelederen sloot en levende getuigen opruimde. Dus ondervroegen de mannen van Bureau V Helen niet over haar kwetsuren. Ze hielden het bij verduistering, en vielen haar ten slotte niet meer lastig. Ze onderzochten ook Mietek Pemper. Hij was zo verstandig hun niet te veel over Amon te vertellen, en zeker niet over zijn misdaden tegen mensen. Hij kende niet veel meer dan geruchten over Amons oplichterijen. Hij speelde de neutrale, welgemanierde typist van niet-geheim materiaal. 'De Herr Kommandant besprak dat soort zaken nooit met me,' voerde hij steeds tot zijn verdediging aan. Maar onder zijn spel moet hij aan hetzelfde schreeuwende ongeloof hebben geleden als Helen Hirsch. Als er één gebeurtenis was die hem met de grootste waarschijnlijkheid een levenskans zou garanderen, dan was het wel de arrestatie van Amon. Want niets was zo'n zekere eindgrens voor zijn leven geweest als dit: dat Amon, wanneer de Russen Tarnów bereikten, zijn laatste brieven zou dicteren en de typist dan vermoorden. Waar Mietek zich dan ook zorgen over maakte was dat ze Amon te snel zouden vrijlaten. Maar ze hadden niet alleen belangstelling voor Amons gespeculeer. De SS-rechter die Pemper ondervroeg had van Oberscharführer Lorenz Landsdorfer vernomen dat Hauptsturmführer Goeth zijn joodse stenograaf de richtlijnen en plannen had laten typen die het garnizoen van Plaszów moest volgen ingeval het kamp door partizanen werd aangevallen. Toen Amon hem uitlegde hoe die plannen moesten worden uitgetypt, had hij Pemper zelfs kopieën van soortgelijke plannen voor andere concentratiekampen laten zien. De rechter was zo geschrokken van deze onthulling van geheime stukken aan een joodse gevangene dat hij bevel gaf Pemper te arresteren. Pemper bracht twee ellendige weken in een cel onder de SS-kazerne door. Hij werd niet geslagen, maar wel geregeld door een reeks onderzoekers van Bureau V en door twee SS-rechters ondervraagd. Hij dacht dat hij in hun ogen de conclusie kon lezen dat 't het veiligste was hem maar te fusilleren. Tijdens een verhoor over de noodplannen vroeg Pemper zijn ondervragers op een dag: 'Waarom zou u me hier houden? Gevangenschap is gevangenschap. Ik ben toch al tot levenslang veroordeeld.' Het was een

argument dat een beslissing beoogde op te roepen: ofwel vrijlating uit de cellen of anders een kogel. Na afloop van de zitting bracht Pemper een paar angstige uren in zijn cel door, tot de deur weer openging. Hij werd naar buiten gevoerd en naar zijn barak in het kamp teruggebracht. Het was echter niet de laatste keer dat hij zou worden ondervraagd over zaken betreffende commandant Goeth. Amons ondergeschikten schenen na zijn arrestatie niet storm te lopen om hem goede referenties te bezorgen. Ze waren voorzichtig. Ze wachtten af. Bosch, die zoveel drank van de commandant had gedronken, zei tegen Untersturmführer John dat het gevaarlijk was te proberen die vastberaden onderzoekers van Bureau V om te kopen. Wat Amons superieuren betreft, Schemer was verdwenen; hij had opdracht gekregen op partizanen te gaan jagen en zou ten slotte in een hinderlaag in de bossen bij Niepolomice omkomen. Amon was in handen van mannen uit Oranienburg die nooit op het Goethhaus hadden gedineerd - of, als ze het wel hadden gedaan, geschokt of door jaloezie bevangen waren. Na haar vrijlating door de SS ontving Helen Hirsch, die nu werkte voor de nieuwe commandant, Hauptsturmführer Büscher, een vriendelijk briefje van Amon, waarin hij haar vroeg een pakket te maken met kleren, enkele romannetjes en detectives en wat drank om hem in zijn cel te troosten. Het leek wel een briefje van een familielid, vond ze. *'Zou je zo vriendelijk willen zijn het volgende voor me bijeen te pakken,* 'stond erin, en het eindigde met: *'Ik hoop je gauw weer te zien.'*

Intussen was Oskar naar de marktplaats Troppau geweest om ingenieur Süßmuth te spreken. Hij had drank en diamanten meegebracht, maar die waren in dit geval niet nodig. Süßmuth zei tegen Oskar dat hij al eens had voorgesteld enkele joodse werkkampen bij de grenssteden van Moravië op te zetten om goederen voor de Rüstungsinspektion te produceren. Zulke kampen zouden natuurlijk onder het centrale toezicht van Auschwitz of Gross-Rosen staan, want de invloedssferen der grote concentratiekampen strekten zich tot over de Pools-Tsjechoslowaakse grens uit. Maar in kleine werkkampen hadden gevangenen meer veiligheid dan in de enorme necropool Auschwitz zelf te vinden was. Süßmuth had natuurlijk niets bereikt. Het kasteel in Liberec had het voorstel de grond ingestampt. Hij had nooit een pressiemiddel gehad. Oskar - de steun die Oskar van kolonel Lange en de heren van de Evacuatieafdeling had - zou dat pressiemiddel kunnen zijn. Süßmuth had in zijn kantoor een lijst met plaatsen die zich leenden voor vestiging van uit de oorlogszone geëvacueerde fabrieken. In de buurt van Oskars geboorteplaats Zwittau, aan de rand van een dorp

genaamd Brinnlitz, stond een grote textielfabriek die eigendom was van de Weense gebroeders Hoffman. Ze hadden in hun eigen stad in de boter en de kaas gezeten, maar waren achter de legioenen aan naar het Sudetenland gekomen (net zoals Oskar naar Krakau was getrokken) en textielmagnaten geworden. Een hele dependance van hun fabriek stond er ongebruikt bij, en fungeerde als opslagplaats voor verouderde spinmachines. Een dergelijk terrein werd bevoorradet vanaf het spoorwegdepot in Zwittau, waar de zwager van Schindler de verantwoordelijkheid voor het goederenemplacement had. En er liep een spoorlus tot vlak aan de poorten. De broers zijn oorlogsprofiteurs, zei Süssmuth glimlachend. Ze hebben enige steun van de plaatselijke partij - de Provincieraad en de districtsleider hebben ze in hun zak. Maar u hebt kolonel Lange achter u. Ik zal direct naar Berlijn schrijven, belooft Süssmuth, en het gebruik van de Hoff-mandependance aanbevelen. Oskar kende het Duitstalige dorp Brinnlitz al vanaf zijn kinderjaren. Het nationale karakter zat in de naam ervan, want de Tsjechen zouden het Brnenec hebben genoemd, net zoals een Tsjechisch Zwittau Svitavy zou zijn geworden. De burgers van Brinnlitz zouden duizend of meer joden in hun buurt wel niet op prijs stellen. De inwoners van Zwittau, waaruit enkele arbeiders van de Hoffmans waren geworven, zouden het ook wel niet leuk vinden, deze besmetting, zo laat in de oorlog, van hun landelijk-industriële achterafbuurt. In ieder geval reed Oskar erheen om de locatie even te bekijken. Hij ging niet naar het vooraan gelegen kantoor van de gebroeders Hoffman toe, want dat zou een te duidelijke waarschuwing zijn voor de meest gehaatte broeder Hoffman, degene die directeur van het bedrijf was. Maar hij kon ongestoord de dependance inwandelen. Het was een ouderwetse, om een binnenplaats gebouwde industriekazerne van twee verdiepingen hoog. De ruimte op de begane grond had een hoog plafond en stond vol oude machines en kratten wol. De bovenverdieping moest voor kantoren en lichtere outillage bestemd zijn geweest. De vloer ervan zou het gewicht van de grote persmachines niet kunnen dragen. De benedenverdieping zou geschikt zijn voor de nieuwe werkplaatsen van DEF , voor de kantoren en, in één hoek, het appartement van de Herr Direktor. Boven zouden de kazerneruimten voor de gevangenen zijn. Hij was verrukt over het complex. Terwijl hij naar Krakau terugreed popelde hij om aan de slag te gaan, het nodige geld uit te geven, nog eens met Madritsch te praten. Want Süssmuth kon ook voor Madritsch een locatie vinden - misschien zelfs ruimte in Brinnlitz. Bij zijn terugkomst ontdekte hij dat een bommenwerper van de geallieerden, neergeschoten door een gevechtsvliegtuig van de Luftwaffe, was neergestort op de twee verste barakken van het gevangenenkamp op zijn

achterterrein. De zwartgeblakerde romp ervan lag verwrongen over de wrakstukken der verpletterde barakken. Er was maar een kleine ploeg gevangenen in Emalia achtergebleven om de produktie af te ronden en de outillage te onderhouden. Ze hadden het vliegtuig in vlammen naar beneden zien komen. Er hadden twee mannen in gezeten, en hun lichamen waren verbrand. De mensen van de Luftwaffe die ze kwamen weghalen hadden tegen Adam Garde gezegd dat de bommenwerper een Stirling was en de mannen Australiërs waren. De ene, die de verkoolde resten van een Engelse bijbel vasthield, moest daarmee in zijn hand zijn neergestort. Twee anderen waren met een parachute boven de voorsteden uitgesprongen. Eén was er, aan verwondingen overleden en nog steeds in zijn harnas, gevonden. De partizanen hadden de andere het eerst bereikt en hielden hem ergens verborgen. Waar die Australiërs mee bezig waren geweest was voorraden afwerpen voor de partizanen in het oerwoud ten oosten van Krakau. Als Oskar nog een soort bevestiging nodig had gehad, was dit het wel het idee dat er mannen helemaal vanuit onvoorstelbare stadjes in de Australische binnenlanden kwamen om het einde in Krakau te bespoedigen. Hij belde direct de voor het rollend materieel verantwoordelijke functionaris op het kantoor van Ostbahn-directeur Gerteis en nodigde hem uit voor een maaltijd om te praten over de platte goederenwagons die def nodig zou kunnen hebben.

Een week nadat Oskar met Süßmuth had gesproken gaven de heren van de Berlijnse Rüstungsinspektion de gouverneur van Moravië de instructie dat de dependance van Hoffmans spinfabriek in Brinnlitz aan Oskars wapenbedrijf moest worden toegewezen. De bureaucraten van de gouverneur konden niets meer doen, zei Süßmuth via de telefoon tegen Oskar, dan de administratieve afhandeling vertragen. Maar Hoffman en andere partijgenoten in Zwittau en omgeving waren al bezig met confereren en resoluties aannemen tegen Oskars binnendringen in Moravië. De *Kreisleiter* van de partij in Zwittau schreef naar Berlijn en klaagde dat joodse gevangenen uit Polen een gevaar voor de gezondheid van Moravische Duitsers zouden zijn. Voor het eerst in de moderne geschiedenis zou zich hoogstwaarschijnlijk vlektyfus in de streek gaan voordoen, en Oskars wapenfabriekje, dat van twijfelachtige waarde voor de oorlogsinspanning was, zou ook nog bommenwerpers van de geallieerden aantrekken, met daaruit voortvloeiende beschadiging van de belangrijke Hoffman-fabriek. De bevolking van joodse criminelen in het geplande kamp van Schindler zou de kleine, nette bevolking van Brinnlitz te zwaar belasten en een kankergezwell op de goede flank van Zwittau zijn. Een dergelijk protest maakte

geen enkele kans, omdat het rechtstreeks naar het kantoor van Erich Lange in Berlijn ging. Beroepen op Troppau werden door de goede Süßmuth verworpen. Toch kwamen er in Oskars geboorteplaats aanplakbiljetten tegen de muren met: *'Houd de joodse criminelen weg.'* En Oskar betaalde. Hij betaalde de Evacuatieafdeling in Krakau om de afgifte van vergunningen voor het overbrengen van zijn machinerie te bespoedigen. De afdeling Economische Zaken in Krakau moest worden aangespoord de uitklaringsakten voor bankvoorraden te verstrekken. Geld was tegenwoordig niet in trek, dus betaalde hij met goederen - met kilo's thee, met leren schoenen, met tapijten, met koffie, met vis in blik. In de straatjes die op het marktplein van Krakau uitkwamen bracht hij zijn middagen door met het op een duizelingwekkend prijsniveau onderhandelen over alles wat de bureaucraten maar begeerden. Anders, wist hij zeker, zouden ze hem laten wachten tot zijn laatste jood naar Auschwitz was vertrokken. Het was Süßmuth die hem vertelde dat er mensen uit Zwittau naar de Rüstungsinspektion schreven om Oskar van zwarte handel te beschuldigen. Als ze naar mij schrijven, zei Süßmuth, kunt u er wel van op aan dat dezelfde brieven naar de politiechef van Moravië, Obersturm-führer Otto Rasch, toe gaan. U moest eens met Rasch gaan kennismaken en hem laten zien wat voor innemende kerel u bent. Oskar had Rasch gekend toen hij SS-politiechef van Kattowitz was. Door een gelukkig toeval was Rasch een vriend van de directeur van Ferrum AG in Sosnowitz, waarvan Oskar zijn staal had betrokken. Maar toen hij zich naar Brno haastte om informanten de pas af te snijden, vertrouwde Oskar niet op zoiets broos als wederzijdse vriendschappen. Hij nam een in briljantvorm geslepen diamant mee, die hij op de een of andere manier tijdens de ontmoeting te berde bracht. Toen de diamant het bureau overging en aan de kant van Rasch terecht kwam, was Oskars front in Brno beveiligd. Oskar heeft later geschat dat hij honderdduizend Reichsmark heeft uitgegeven om de overplaatsing naar Brinnlitz te smeren. Weinige van zijn overlevenden zouden dat bedrag ooit onwaarschijnlijk vinden, hoewel er waren die het hoofd schudden en zeiden: *'Nee, méér! Het zou meer moeten zijn geweest.'*

Hij had wat hij noemde een voorlopige lijst opgesteld en leverde hem bij het administratiegebouw af. Er stonden meer dan duizend namen op - de namen van alle bewoners van het gevangenenkamp op het achterterrein van Emalia, en ook nog nieuwe namen. Die van Helen Hirsch prijkte erop, en Amon was er niet om er iets van te kunnen zeggen. En de lijst zou groeien als Madritsch erin toestemde met Oskar naar Moravië te trekken. Dus bleef Oskar inpraten op

Titsch, zijn bondgenoot bij het oor van Julius Madritsch. Diegenen onder Madritsch' gevangenen die het dichtst bij Titsch stonden wisten dat de lijst in de maak was, dat ze erop zouden kunnen komen. Titsch zei zonder enige dubbelzinnigheid tegen hen: Jullie moeten erop komen. Onder alle stapels paperassen in Plaszów waren Oskars ruim tien bladzijden met namen de enige die toegang tot de toekomst gaven. Maar Madritsch kon het er nog steeds niet met zichzelf over eens worden of hij wel een verbintenis met Oskar wilde, of hij zijn drieduizend aan het totaal zou toevoegen. Er is weer een bij legenden passende neveligheid ten aanzien van de precieze chronologie van Oskars lijst. Die neveligheid geldt niet voor het bestaan van de lijst - in de archieven van Jad Was jem is heden ten dage een exemplaar te zien. Er bestaat, zoals we zullen zien, geen onzekerheid over de namen die Oskar en Titsch zich op het laatste moment nog herinnerden en die aan het einde van het officiële stuk werden toegevoegd. De namen op de lijst staan vast. Maar de omstandigheden werken legendevorming in de hand. Het probleem is dat men zich die lijst herinnert met een intensiteit die, juist door haar hitte, vervaagt. Die lijst is een absoluut goed. Die lijst is het leven. Om de krappe marges ervan ligt aan alle kanten de afgrond. Sommigen van degenen wier naam op de lijst voorkwam zeggen dat er een feestje in de villa van Goeth was, een reünie van SS'ers en ondernemers ter viering van de tijd die ze er samen hadden gehad. Sommigen geloven zelfs dat Goeth erbij was, maar omdat de SS niet op borgtocht vrijliet is dat onmogelijk. Anderen geloven dat het feestje op Oskars eigen etage boven zijn fabriek werd gehouden. Meer dan twee jaar lang had Oskar er voortreffelijke feesten gegeven. Eén Emalia-gevangene herinnert zich nog de vroege uurtjes van 1944, toen hij de nachtwacht hield en Oskar om één uur vanaf zijn etage naar beneden was gewandeld om aan het lawaai boven te ontsnappen, met twee koeken, tweehonderd sigaretten en een fles voor zijn vriend de wachter bij zich. Onder de gasten op het afscheidsfeestje van Plaszów, waar het ook mag hebben plaatsgehad, bevonden zich dokter Blancke, Franz Bosch en, volgens sommige berichten, Oberführer Julian Schemer, vakantie houdend van zijn jacht op partizanen. Madritsch was er, en ook Titsch. Titsch zou later zeggen dat Madritsch Oskar toen voor het eerst mededeelde dat hij niet met hem naar Moravië zou gaan. 'Ik heb voor de joden gedaan wat ik kan,' zei Madritsch tegen hem. Hij kon het in redelijkheid beweren; hij liet zich niet overhalen, hoewel hij zei dat Titsch dagenlang op hem in had gepraat. Madritsch was een rechtschapen mens, en zou later als zodanig worden gehuldigd. Hij geloofde gewoon niet dat Moravië zou werken. Alles wijst erop dat hij het, als hij dat wel had gedaan, zou

hebben geprobeerd. Wat er verder nog bekend is over het feest is dat er een zekere gehaastheid heerste, omdat Schindlers lijst die avond moest worden overhandigd. Dat is een element in alle versies van het verhaal dat de overlevenden vertellen. De overlevenden zouden het alleen maar kunnen vertellen en uitbreiden als ze het in eerste instantie hadden gehoord van Oskar, een man die een verhaal graag mocht aandikken. Maar beginjaren zestig heeft Titsch zelf bevestigd dat het in hoofdzaak klopte. Misschien had de nieuwe en tijdelijke commandant van Plaszów, ene Hauptsturmführer Büscher, tegen Oskar gezegd: 'Genoeg gelummeld, Oskar! We moeten de administratie en de deportatie afronden.' Misschien was er nog een soort tijdslimiet opgelegd door de Ostbahn, door de beschikbaarheid van transportmiddelen. Aan het einde van Oskars lijst typte Titsch daarom nu boven de officiële handtekeningen de namen van gevangenen van Madritsch in. Er werden bijna zeventig namen toegevoegd, door Titsch uit zijn eigen geheugen en dat van Oskar opgeschreven. Dat waren onder andere die van de familie Feigenbaum - de opgroeiende dochter die aan ongeneeslijke botkanker leed, de tienerzoon Lutek met zijn gebrekkige deskundigheid op het gebied van naaimachines repareren. Nu werden ze, terwijl Titsch zat te krabbelen, allemaal tot geschoolde munitiearbeiders omgetoverd. In de woonruimte werd gezongen, hard gepraat en gelachen, er hing een mist van sigarettenrook, en in een hoek hoorden Oskar en Titsch elkaar uit over namen van mensen, en zochten moeizaam naar een sleutel tot de spelling van Poolse patroniemen. Tenslotte moest Oskar zijn hand op de pols van Titsch leggen. We zijn over de limiet heen, zei hij. Ze zullen wel bezwaren maken tegen het aantal dat we al hebben. Titsch bleef zich inspannen om zich namen te herinneren en zou zichzelf morgenochtend bij het wakker worden vervloeken omdat hem er een te laat te binnen was geschoten. Maar nu was hij aan de limiet, en uitgeput door dit werk. Het kwam godslasterlijk dicht in de buurt van mensen opnieuw scheppen door alleen maar aan hen te denken. Hij deed het niet met tegenzin. Maar wat het van de wereld zei - dat was het waardoor de zware lucht van Schindlers verdieping voor Titsch zo moeilijk in te ademen was. De lijst was echter kwetsbaar door de personeelsadministrateur, Marcel Goldberg. Büscher zelf, de nieuwe commandant, die er alleen maar was om het kamp op te heffen, kon het binnen bepaalde numerieke grenzen niet schelen wie er op de lijst kwamen. Daarom had Goldberg de macht om in de marges van de lijst te rommelen. Bij sommige gevangenen was het al bekend dat Goldberg steekpenningen aannam. De Dresners wisten het. Juda Dresner - oom van de rode Genia, man van de mevrouw Dresner wie eens een schuilplaats in een muur

was geweigerd, en vader van Janek en van de jonge Danka -Juda Dresner wist het. 'Hij heeft Goldberg betaald,' placht de familie gewoon te zeggen om te verklaren hoe ze op de Schindler-lijst waren gekomen. Ze wisten nooit wat er was gegeven. Wulkan de juwelier heeft zichzelf, zijn vrouw en zijn zoon er waarschijnlijk op dezelfde manier op gekregen. Poldek Pfefferberg hoorde via een SS-onderofficier, genaamd Hans Schreiber, over de lijst. Schreiber, een jongeman van midden twintig, had een even slechte naam als iedere andere SS'er in Plaszów, maar Pfefferberg was zoiets als een lichte favoriet van hem geworden op de manier die overal in het systeem wel tussen individuele gevangenen en SS-personeel voorkwam. Het was begonnen op een dag dat Pfefferberg als groepsleider van zijn barak verantwoordelijk voor het lappen van ramen was geweest. Schreiber inspecteerde het glas, ontdekte een vlek en begon Poldek af te blaffen op de manier die vaak een voorspel tot executie vormde. Pfefferberg verloor zijn kalmte en zei tegen Schreiber dat ze allebei wisten dat de ramen perfect waren gepoetst en als Schreiber een reden wilde hebben om hem dood te schieten, hij dat dan maar zonder verder uitstel moest doen. Die uitbarsting had, tegenstrijdig genoeg, geamuseerdheid opgewekt bij Schreiber, die Pfefferberg nadien zo nu en dan staande hield om te vragen hoe het met hem en zijn vrouw ging en Poldek soms zelfs een appel voor Mila gaf. In de zomer van 1944 had Poldek een wanhopig beroep op hem gedaan om Mila uit een treinlading vrouwen te halen die vanuit Plaszów naar het onzalige kamp bij Stutthof aan de Oostzee werden gestuurd. Mila stond al in de rijen die de veewagons instapten toen Schreiber er met een stuk papier zwaaiend en haar naam roepend aankwam. Een andere keer, op een zondag, verscheen hij dronken bij de barak van Pfefferberg en begon in het bijzijn van Poldek en nog een paar gevangenen te wenen om wat hij noemde 'de vreselijke dingen' die hij in Plaszów had gedaan. Hij was van plan, zei hij, er aan het oostfront voor te boeten. Hij zou het ten slotte doen ook. Nu vertelde hij Poldek dat Schindler een lijst had en dat Poldek moest doen wat hij kon om erop te komen. Poldek ging naar het administratiegebouw om Goldberg te smeken zijn naam en die van Mila aan de lijst toe te voegen. Schindler had Poldek de afgelopen anderhalfjaar vaak in de garage opgezocht en altijd beloofd hem te zullen redden. Poldek was echter zo'n volleerde lasser geworden dat de opzichters van de garage, die ter wille van hun leven werk van hoge kwaliteit moesten afleveren, hem van hun levensdagen niet wilden laten gaan. Nu zat Goldberg met zijn hand op de lijst - zijn eigen naam had hij er al op gezet -, en deze oude vriend van Oskar, eens veelvuldig te gast in de woning aan de Straszewskiego, verwachtte dat hij er uit

gevoelsoverwegingen wel op zou worden geschreven. 'Hebt u diamanten?' vroeg Goldberg aan Pfefferberg. 'Is dat serieus bedoeld?' vroeg Poldek. 'Voor deze lijst,' zei Goldberg, een man van enorme en toevallige macht, 'heb je diamanten nodig.' Nu de Weense muziekminnaar Hauptsturmführer Goeth in de gevangenis zat, hadden de gebroeders Rosner, muzikanten aan het hof, de vrijheid om zich de lijst op te werken. Ook Dolek Horowitz, die zijn gezin eerder het kamp uit en Emalia in had gekregen, overreedde Goldberg om hem, zijn vrouw, zijn zoon en zijn dochter erbij te zetten. Horowitz had altijd in het centrale magazijn van Plaszów gewerkt en had kans gezien een kleine schat opzij te leggen. Nu werd die aan Marcel Goldberg betaald. Onder degenen die op de lijst werden opgenomen waren de gebroeders Bejski, Oeri en Mosje, officieel aangeduid als machinemonteur en tekenaar. Oeri bezat wapenkennis en Mosje een talent voor het vervalsen van documenten. De omstandigheden van de lijst zijn zo in nevelen gehuld dat onmogelijk valt te zeggen of ze om deze gaven werden opgenomen of niet. Josef Bau, de ceremonieuze bruidegom, zou op een bepaald moment worden opgenomen, maar zonder dat hij het wist. Het liefde Goldberg iedereen in het onzekere te laten omtrent de lijst. Gezien de aard van Bau kan men wel aannemen dat hij, als hij Goldberg persoonlijk zou hebben benaderd, dat alleen had kunnen doen met de voorwaarde dat zijn moeder, zijn vrouw en hijzelf allemaal zouden worden opgenomen. Pas toen het al te laat was zou hij erachter komen dat alleen hij op de lijst voor Brinnlitz zou voorkomen. Wat Stern betreft, die had de Herr Direktor al in het begin opgenomen. Stern was de enige biechtvader die Oskar ooit had gehad, en zijn suggesties legden veel gewicht bij hem in de schaal. Sinds 1 oktober had geen enkele joodse gevangene Plaszów uit gemogen om naar de kabelfabriek te gaan, of voor welk ander doel dan ook. Tegelijkertijd waren de bevoorrechte loyalen onder de gevangenen in het Poolse kamp begonnen bewakers bij de barakken te plaatsen om te verhinderen dat joodse gevangenen met de Polen ruilhandel dreven om aan brood te komen. De prijs van clandestien brood bereikte een niveau dat moeilijk in zloty's zou zijn uit te drukken. In het verleden had je een brood voor je reservejas kunnen kopen, 250 gram voor een schoon hemd. Nu had je er - net als bij Goldberg - diamanten voor nodig. In de eerste week van oktober brachten Oskar en Bankier om de een of andere reden een bezoek aan Plaszów en zochten zoals gewoonlijk Stern bij de Bouwkundige Dienst op. Stern had zijn bureau aan de andere kant van de gang vanaf het kantoor van de verdwenen Amon. Er kon hier nu vrijer worden gepraat dan ooit tevoren. Stern vertelde Schindler over de enorm gestegen prijs van roggebrood. Oskar wendde zich tot Bankier en

mompelde: 'Zorg dat Weichert vijftigduizend zloty krijgt.' Dr. Michael Weichert was voorzitter van de voormalige Joodse Sociale Zelfhulp, nu herdoopt tot Joodse Steundienst. Hij en zijn dienst mochten opereren om de schone schijn op te houden en, ten dele vanwege Weicherts machtige connecties bij het Rode Kruis. Hoewel veel Poolse joden binnen de kampen hem met begrijpelijke achterdocht zouden bejegenen, en hoewel die achterdocht hem na de oorlog voor de rechter zou brengen - hij zou van alle blaam gezuiverd worden - was Weichert precies de man om snel voor vijftigduizend zloty aan brood in te slaan en het Plaszów in te brengen. Het onderhoud van Stern en Oskar werd voortgezet. De vijftigduizend zloty was alleen maar een zijsprong van hun gesprek over de onzekere tijden en de vraag hoe Amon wel niet van zijn cel in Breslau zou genieten. Later in de week werd er zwarte-marktbrood uit de stad het kamp ingesmokkeld, verborgen onder ladingen stof, schroot of kolen. Binnen een dag was de prijs tot zijn gebruikelijke niveau gedaald. Het was een mooi geval van samenspanning tussen Oskar en Stern, en het zou door andere voorbeelden worden gevolgd.

32

Minstens een der Emalia-bewoners die door Goldberg waren geschrapt om plaats te maken voor anderen - voor familieleden, zionisten, specialisten of betalers - zou Oskar er de schuld van geven. In 1963 zou het Martin Buber-genootschap een deerniswekkende brief van een Newyorker, een voormalige Emalia-gevangene, ontvangen. In Emalia, zei hij, had Oskar redding beloofd. Als tegenprestatie hadden de mensen hem met hun arbeid rijk gemaakt. Toch ontdekten sommigen dat ze niet op de lijst stonden. Deze man zag het weglaten van zijn eigen naam als een zeer persoonlijk verraad en gaf -met alle woede van iemand die door het vuur heeft moeten gaan om voor andermans leugen te boeten - Oskar de schuld van alles wat daarna was gebeurd: voor Gross-Rosen en voor de verschrikkelijke rotswand in Mauthausen waar gevangenen vanaf werden gegooid, en ten slotte voor de dodenmars waarmee de oorlog zou eindigen. De brief, waar de gerechtvaardigde boosheid van afstraalt, toont bijzonder beeldend aan dat het leven op de lijst doenlijk was, terwijl het leven buiten de lijst onbeschrijfelijk was. Maar het lijkt onbillijk om Oskar voor Goldbergs geknoei met namen te veroordelen. In de chaos van die laatste dagen hadden de kampautoriteiten iedere lijst die Goldberg hun gaf wel getekend zolang hij de elfhonderd gevangenen waarvoor Oskar toestemming had niet al te

drastisch overschreed. Oskar zelf kon Goldberg niet van uur tot uur in de gaten houden. Overdag sprak hij steeds met bureaucraten, 's avonds was hij ze aan het lijmen. Hij moest bij voorbeeld vergunningen voor het vervoer van zijn Hilomachines en metaalpersen krijgen van oude vrienden op het bureau van generaal Schindler, van wie sommige de administratieve afhandeling vertraagden door probleempjes te ontdekken die het idee van Oskars redding van zijn elfhonderd mensen teniet zouden kunnen doen. Een van deze lieden der Inspectie had het probleem opgeworpen dat Oskar zijn wapenmachines via de aankoopafdeling van de Berlijnse Inspectie en met goedkeuring van de vergunningenafdeling ervan had verkregen, en wel voor gebruik in Polen. Geen van deze beide afdelingen was van de voorgenomen verhuizing naar Moravië op de hoogte gesteld. Dat moest wel gebeuren. Het kon weleens een maand duren voor ze hun fiat gaven. Maar Oskar had geen maand de tijd. Eind oktober zou Plaszów inmiddels leeg zijn en zou iedereen in Gross-Rosen of Auschwitz zitten. Uiteindelijk werd het probleem met behulp van de gebruikelijke geschenken uit de weg geruimd. Naast deze besognes maakte Oskar zich ook nog zorgen over de SS-onderzoekers die Amon hadden gearresteerd. Hij verwachtte half en half te worden gearresteerd of - wat op hetzelfde neerkwam - streng te worden verhoord over zijn relatie met de ex-commandant. Het was wel verstandig van hem om daar rekening mee te houden, want een van Amons verklaringen voor de tachtigduizend Reichsmark die de SS bij zijn bezittingen had gevonden was: 'Die heb ik van Oskar Schindler gekregen om kalm aan te doen met de joden.' Daarom moest Oskar contact blijven onderhouden met vrienden van hem op de Pomorskastraat die hem zouden kunnen zeggen welke kant het door Bureau V uitgevoerde onderzoek van Amon op ging. Tot slot had hij, omdat zijn kamp in Brinnlitz onder het uiteindelijke toezicht van KL Gross-Rosen zou staan, al contact met de commandant van Gross-Rosen, Sturmbannführer Hassebroeck. Tijdens Hassebroecks leiding zouden er honderdduizend mensen in de inrichting Gross-Rosen omkomen, maar toen Oskar via de telefoon met hem overlegde en naar Neder-Silezië reed om hem te ontmoeten, leek hij wel de minste van al Oskars zorgen. Schindler was er intussen wel aan gewend innemende moordenaars te ontmoeten en merkte dat Hassebroeck hem zelfs dankbaar leek te zijn dat hij het imperium van Gross-Rosen tot Moravië uitbreidde. Want in de gedachten van Hassebroeck was het een imperium. Hij had honderddrie nevenkampen onder zich. (Brinnlitz zou het honderdvierde zijn en - met zijn meer dan elfhonderd ingezetenen en zijn geavanceerde industrie -een belangrijke aanvulling.) Achtenzeventig van Hassebroecks kampen lagen in Polen, zestien in

Tsjechoslowakije en tien in het Reich. Dat was een hoop meer dan Amon had geleid. Omdat Oskar het in de week waarin Plaszów werd opgeheven zo druk had met vermurwen, vleien en formulieren invullen, zou hij er geen tijd voor hebben kunnen vinden om Goldberg op de vingers te kijken, zelfs als hij de bevoegdheid ertoe had gehad. In ieder geval is het verhaal van de gevangenen over het laatste etmaal van het kamp er een van gewemel en chaos, met Goldberg - Heer der Lijsten - in het midden, nog steeds loerend op aanbiedingen. Dokter Idek Schindel bij voorbeeld benaderde Goldberg om zichzelf en zijn twee jonge broers Brinnlitz in te krijgen. Goldberg wilde geen antwoord geven, en Schindel zou er pas op de avond van 15 oktober, toen de mannelijke gevangenen voor de veewagons werden opgesteld, achter komen dat hij en zijn broers niet op de lijst voor het kamp van Schindler stonden. Toch gingen ze in de rij van Schindlers mensen staan. Het is een tafereel van een vermanende gravure van de dag des oordeels - degenen zonder het juiste teken die in de rij der gerechtvaardigden proberen te glippen en betrapt worden door een wraakengel, in dit geval Oberscharführer Müller, die met zijn zweep op de dokter af kwam en hem met het leren uiteinde op zijn linkerwang, rechterwang, linker en nog eens de rechter petste, terwijl hij geamuseerd vroeg: 'Waarom zou je nou in die rij willen?' Ze zouden Schindel laten achterblijven bij de kleine groep die betrokken was bij de liquidatie van Plaszów, waarna hij met een wagonlading zieke vrouwen naar Auschwitz zou reizen. De vrouwen zou men naar een barak in een uithoek van Birkenau brengen om hen daar te laten sterven. Toch zouden de meesten van hen, door kampfunctionarissen over het hoofd gezien en niet onderworpen aan het gebruikelijke regime van het oord, in leven blijven. Schindel zelf zou naar Flossenbürg worden gestuurd en daarna, samen met zijn broers, op een dodenmars. Die tocht zou hij overleven, zij het ternauwernood, maar de jongste van de jongens Schindel zou op de voorlaatste dag van de oorlog tijdens de mars worden doodgeschoten. Dat illustreert waarom de Schindler-lijst, zonder boos opzet van Oskars kant, maar met zekere boosaardigheid van de kant van Goldberg, de overlevenden nog steeds kwelt, zoals hij hen in die wanhopige oktoberdagen kwelde. Iedereen heeft wel een verhaal over de lijst. Henry Rosner ging in de rij met Schindler-mensen staan, maar een onderofficier signaleerde zijn viool, en wetend dat Amon muziek zou willen horen als hij uit de gevangenis zou worden ontslagen, stuurde hij Rosner terug. Daarop verborg Rosner de viool onder zijn jas, tegen zijn zij, met de knop van het staartstuk onder zijn oksel. Hij ging nogmaals in de rij staan en werd doorgelaten naar de Schindler-wagons. Rosner was een dergenen geweest aan

wie Oskar beloften had gedaan en had dus altijd op de lijst gestaan. Zo was het ook met de Jereths: de oude Jereth van de kistenmakerij en mevrouw Chaja Jereth, op deze lijst onnauwkeurig en hoopvol aangeduid als *Metallarbeiterin*. De Perlmanen stonden er ook op als oude Emalia-arbeiders en de Levartovs eveneens. In feite kreeg Oskar, ondanks Goldberg, in hoofdzaak degenen om wie hij had gevraagd, ook al zaten er misschien wat onverwachte namen bij. Een wereldwijd mens als Oskar kan niet verbaasd zijn geweest Goldberg zelf onder de bewoners van Brinnlitz aan te treffen. Maar er zaten welkomere aanvullingen bij. Poldek Pfefferberg bij voorbeeld, die per ongeluk over het hoofd was gezien en wegens gebrek aan diamanten door Goldberg was geweigerd, liet blijken dat hij wodka wilde kopen - hij kon met kleding of brood betalen. Toen hij de fles had bemachtigd kreeg hij toestemming ermee naar het compagniegebouw aan de Jerozolimska te gaan, waar Schreiber op wacht stond. Hij gaf de fles aan Schreiber en smeekte hem Goldberg te dwingen Mila en hemzelf op de lijst te zetten. 'Schindler,' zei hij, 'zou ons wel hebben opgeschreven als hij eraan had gedacht.' Poldek twijfelde er niet aan dat hij voor zijn leven onderhandelde. 'Ja,' beaamde Schreiber. 'Jullie tweeën moeten erop komen.' Het is een menselijk raadsel waarom lieden als Schreiber zich op zulke momenten niet afvroegen: *Als deze man en zijn vrouw de moeite van het redden waard zijn, waarom de anderen dan niet ?* De Pfefferbergs zouden mettertijd merken dat ze in de rij voor Schindler terecht kwamen. En dat gold, tot hun eigen verrassing, ook voor Helen Hirsch en het jongere zusje wier voortbestaan altijd Helens obsessie was geweest.

De mannen op Schindlers lijst gingen op een zondag, 15 oktober, op het zijspoor van Plaszów de trein in. Het zou nog een volle week duren eer de vrouwen vertrokken. Hoewel de achthonderd tijdens het inladen van de trein apart gehouden en in uitsluitend voor Schindler-personeel bestemde goederenwagons werden geduwd, werden ze vastgekoppeld aan wagons met dertienhonderd andere gevangenen, die allemaal naar Gross-Rosen gingen. Sommigen schijnen half en half te hebben verwacht dat ze op weg naar het kamp van Schindler door Gross-Rosen zouden moeten komen, maar anderen geloofden dat het een rechtstreekse reis zou zijn. Ze waren erop voorbereid een trage rit naar Moravië te moeten verduren - ze accepteerden dat ze bij knooppunten en op rangeersporen een tijdlang in de wagons zouden moeten zitten. Misschien zouden ze wel een halve dag per keer wachten totdat er voorrangsverkeer was gepasseerd. De afgelopen week was de eerste sneeuw gevallen, en het zou koud

worden. Iedere gevangene had maar 300 gram brood voor de hele reis gekregen en elke wagon was van één enkele emmer water voorzien. Voor hun natuurlijke behoeften zouden de reizigers een hoek van de vloer moeten gebruiken, of als ze te dicht opeen waren gepakt moeten urineren en zich ontlasten waar ze stonden. Maar ten slotte zouden ze, ondanks al hun leed, in een vestiging van Schindler belanden. De driehonderd vrouwen op de lijst zouden de zondag daarop al even hoopvol gestemd de wagons instappen. Andere gevangenen merkten dat Goldberg net zo luchthartig reisde als zij. Hij moet contactpersonen buiten Plaszów hebben gehad die zijn diamanten voor hem bewaarden. Degenen die hem nog ten behoeve van een oom, een broer, een zuster hoopten te beïnvloeden lieten hem genoeg ruimte om gemakkelijk te kunnen zitten. De anderen zaten gehurkt, met hun knieën tegen hun kin geduwd. Dolek Horowitz hield de zesjarige Richard in zijn armen. Henry Rosner maakte op de vloer een nestje van kleren voor de negenjarige Olek. Het duurde drie dagen. Soms, op rangeersporen, bevroor hun adem tegen de wanden. Lucht was de hele tijd schaars, en wanneer je die al mondjesmaat kreeg was het ijskoude, stinkende lucht. Tenslotte hield de trein in de schemering van een troosteloze herfst dag halt. De deuren werden ontsloten en de passagiers werden geacht zo snel als zakenlui-met-afspraken uit te stappen, SS-bewakers renden aanwijzingen schreeuwend tussen hen door en verweten hun dat ze stonken. 'Alles uittrekken!' brulden de onderofficieren. 'Alles voor de ontsmetting!' Ze hoopten hun kleren op en marcheerden naakt het kamp in. Om een uur of zes 's avonds stonden ze in naakte rijen op de Appellplatz van deze bittere bestemming. In de bossen om hen heen lag sneeuw, op de grond waarop ze stonden ijs. Het was geen kamp van Schindler. Het was Gross-Rosen. Degenen die Goldberg hadden betaald keken woedend en moordzuchtig naar hem, terwijl SS'ers in overjassen langs de rijen liepen en degenen die openlijk rilden met een zweep over de billen sloegen. Ze lieten de mannen de hele nacht op de Appellplatz staan, want er waren geen barakken beschikbaar. Pas halverwege de volgende ochtend zouden ze onderdak krijgen. Wanneer de overlevenden het over die zeventien uur durende blootstelling hebben, over de onuitsprekelijke kou die langzaam op het hart af kroop, vermelden ze geen sterfgevallen. Misschien had het leven onder de SS, of zelfs dat in Emalia, hen voor een nacht als deze gehard. Het was weliswaar een zachtere avond dan de avonden eerder die week, maar hij was toch nog moorddadig genoeg. Sommigen van hen waren natuurlijk te zeer afgeleid door de mogelijkheid van Brinnlitz om van kou te bezwijken. Later zou Oskar gevangenen ontmoeten die nog langer aan kou en bevriezing hadden

blootgestaan en het er levend hadden afgebracht. De bejaarde meneer Garde, de vader van Adam, heeft die nacht in ieder geval overleefd, evenals de kleine Olek Rosner en Richard Horowitz. Tegen een uur of elfde volgende morgen werden ze naar de douches gebracht. Poldek Pfefferberg, die met de anderen naar binnen was gedromd, bekeek de sproeikop boven zijn hoofd met argwaan en vroeg zich af of er water of gas uit zou stromen. Het was water; maar voordat de kranen werden opengedraaid liepen er Oekraïense barbieren tussen hen door die hun hoofd, hun schaamhaar en hun oksels schoren. Je stond rechtop, ogen naar voren, terwijl de Oekraïener je met zijn ongewette mes bewerkte. 'Het is te bot,' klaagde een der gevangenen. 'Welnee,' zei de Oekraïener en gaf de gevangene een jaap in het been om te laten zien dat het mes nog steeds een scherpe rand had. Na het douchen kregen ze gestreepte gevangenisuniformen uitgereikt en werden ze barakken ingedreven. De SS liet hen in rijen zitten, als galeiroeiers; de ene man werd tussen de benen van de man achter hem gerugsteund, terwijl zijn eigen geopende benen de man voor hem steun verleenden. Volgens deze methode werden er tweeduizend mannen in drie barakken gestouwd. Met wapenstokken uitgeruste Duitse *Kapo's* zaten op stoelen tegen de muur en keken toe. De mannen zaten zo dicht opeengedrongen - iedere centimeter vloerruimte bezet - dat de rijen verlaten om naar de latrines te gaan, zelfs als het van de *Kapo's* mocht, inhield dat je over hoofden en schouders moest lopen en ervoor werd uitgevloekt. In het midden van één barak was een keuken, waar knollensoep werd gemaakt en brood gebakken. Poldek Pfefferberg ontdekte, toen hij van een bezoek aan de latrines terugkwam, dat de keuken onder toezicht stond van een onderofficier van het Poolse leger die hij in het begin van de oorlog had gekend. De onderofficier gaf Poldek wat brood en liet hem bij het keukenvuur slapen. Maar de anderen brachten de nacht opeengedrongen in de menselijke keten door. Iedere dag moesten ze op de Appellplatz in de houding staan en er tien uur lang zwijgend blijven, 's Avonds, na het uitreiken van dunne soep, mochten ze echter in de barak rondlopen en met elkaar praten. Een om negen uur gegeven fluitsignaal was voor hen het teken om hun merkwaardige positie voor de nacht in te nemen. Op de tweede dag kwam er een SS-officier naar de Appellplatz, op zoek naar de kantoorman die de Schindler-lijst had opgesteld. Die scheen niet vanuit Plaszów te zijn opgestuurd. Rillend in zijn grove gevangenisuniform werd Goldberg naar een kantoor gevoerd, waar hem gevraagd werd de lijst uit zijn hoofd uit te typen. Aan het einde van de dag was hij nog niet klaar met het werk en werd, terug in zijn barak, omringd met een vloed van laatste dringende verzoeken om te worden opgenomen. Hier, in de

bittere schemering, lokte en kwelde de lijst nog steeds, hoewel het enige dat hij tot dusver voor de mensen erop had gedaan hen naar Gross-Rosen brengen was. Pemper en anderen kwamen op Goldberg af en begonnen druk op hem uit te oefenen om de naam van dokter Alexander Biberstein de volgende ochtend op het vel te typen. Biberstein was een broer van de Marek Biberstein die eerste, optimistische voorzitter van de Joodse Raad van Krakau was geweest. Eerder die week had Goldberg Biberstein in verwarring gebracht door tegen hem te zeggen dat hij al op de lijst stond. Pas toen de trucks werden volgeladen kwam de dokter erachter dat hij niet in de groep van Schindler zat. Zelfs in een oord als Gross-Rosen voelde Mietek Pemper zich zeker genoeg van een toekomst om Goldberg met naoorlogse represailles te bedreigen als Biberstein niet aan de lijst zou worden toegevoegd. Toen, op de derde dag, werden de achthonderd mannen op Schindlers nu herziene lijst van de rest gescheiden; ze werden voor nog een wasbeurt naar de ontluizingspost gebracht, mochten een paar uur als dorpelingen voor hun barakken zitten kletsen en speculeren, en werden weer naar het zijspoor gevoerd. Met een klein broodrantsoen klommen ze veewagons in. Geen van de bewakers die hen inlaadden zei te weten waar ze heen gingen. Op de voorgeschreven wijze hurkten ze op de vloerplanken neer. Ze hielden de kaart van Midden-Europa goed in hun hoofd, beoordeelden voortdurend de loop van de zon en peilden hun richting aan de hand van lichtstraaltjes door met gaas bespannen ventilatiegaatjes bij de daken der wagons. Olek Rosner werd naar de ventilatieopening in zijn wagon opgetild en zei dat hij bossen en bergen zag. Volgens de navigatiedeskundigen volgde de trein over het algemeen een zuidoostelijke koers. Het wees allemaal op een Tsjechische bestemming, maar niemand wilde dat zeggen. Deze reis van zo'n honderdvijftig kilometer nam twee dagen in beslag; toen de deuren opengingen was het de vroege ochtend van de tweede dag. Ze waren op het station van Zwittau. Ze stapten uit en werden in colonne door een nog niet ontwaakte stad gevoerd, een stad die in het einde van de jaren dertig was blijven steken. Zelfs de op de muren gekalkte leuzen - *'Houd de joden buiten Brinnlitz'* - zagen ervoor hen vreemd vooroorlogs uit. Ze hadden in een wereld geleefd waar hun zelfs hun adem werd misgund. Het leek haast vertederend naïef van de mensen van Zwittau om hun alleen maar een plaats te misgunnen. Een kilometer of vijf, zes langs een zijspoorlijn de heuvels inlopend kwamen ze bij het industriegehucht Brinnlitz, en zagen ze voor zich in ijl ochtendlicht de solide massa van de Hoffman-dependance, omgevormd tot Arbeitslager Brinnlitz, met wachttorens, een draadafrastering eromheen, een bewakerskazerne binnen het draad en daarachter het hek naar de fabriek en de

slaapruimten der gevangenen. Toen ze door het buitenhek naar binnen liepen, verscheen Oskar vanaf de binnenplaats van de fabriek met een Tirolse hoed op zijn hoofd.

Dit kamp was, net als Emalia, op Oskars kosten ingericht. Overeenkomstig de bureaucratische theorie werden alle fabriekskampen op kosten van de eigenaar aangelegd. Men was van oordeel dat iedere industrieel aan de goedkope kamparbeid wel zoveel stimulans ontleende dat een kleine uitgave voor draad en timmerhout gerechtvaardigd was. De lievelingsfabrikanten van Duitsland, zoals Krupp en Farben, hebben hun kampen feitelijk met door SS-ondernemingen geschonken materiaal en een overvloed aan geleende arbeidskrachten aangelegd. Oskar was geen lieveling en kreeg niets. Hij had kans gezien een paar wagonladingen SS-cement van Bosch los te krijgen voor wat Bosch waarschijnlijk als een gereduceerde zwarte-marktprijs beschouwde. Uit dezelfde bron kreeg hij twee a drie ton benzine en stookolie voor gebruik bij de produktie en aflevering van zijn goederen. Van Emalia had hij wat van het draad van de kampomheining meegenomen. Maar op het kale terrein van de Hoffman-dependance moest hij zorgen voor omheiningen met hoogspanning, latrines, een bewakerskazerne voor honderd man SS, aangebouwde SS-kantoren, een ziekenruimte en keukens. Sturmbannführer Hassebroeck was, de onkosten nog vergrotend, al voor een inspectie vanuit Gross-Rosen overgekomen en vertrokken met een voorraad cognac en porseleinwaren en wat Oskar beschreef als 'kilo's thee'. Hassebroeck was ook met inspectieloon en door Afdeling D geheven verplichte Winterhulp-bij-dragen weggegaan, en er was geen kwitantie afgegeven. 'Zijn auto had flink wat ruimte voor die dingen,' zou Oskar later verklaren. Hij twijfelde er in oktober 1944 niet aan dat Hassebroeck al met de boeken van Brinnlitz aan het knoeien was. Rechtstreeks door Oranienburg gestuurde inspecteurs moesten ook tevreden worden gesteld. Wat betreft de goederen en outillage van def, waarvan een groot deel nog onderweg was, er zouden tweehonderdvijftig goederenwagons nodig zijn voordat alles zou zijn aangekomen. Het was verbazingwekkend, zei Oskar, hoe Ostbahn-functionarissen, indien op de juiste wijze aangemoedigd, in een afbrokkelende staat nog zoveel spoorwagons konden vinden. En het unieke van dit alles, van Oskar zelf, met zijn berghoed op monter van die beijzelde binnenplaats komend, is dat hij, anders dan Krupp en Farben en alle andere ondernemers die joodse slaven hielden, helemaal geen serieuze industriële bedoelingen had. Hij koesterde geen productieverwachtingen, hij had geen verkoopgrafieken in zijn hoofd. Vier jaar geleden was hij weliswaar naar Krakau gekomen om rijk te

worden, maar nu had hij geen fabrikantenambities meer. Het was een hectische industriële toestand daar in Brinnlitz. Veel van de persen, boormachines en draaibanken waren nog niet aangekomen, en er zouden nieuwe cementvloeren moeten worden gestort om hun gewicht te kunnen dragen. De dependance stond nog vol met oude machinerie van Hoffman. Toch betaalde Oskar voor deze achthonderd zogenaamde munitiearbeiders die net door het hek waren gekomen per dag zeveneneenhalve Reichsmark per geschoolde arbeider, zes Reichsmark per ongeschoolde arbeider. Dat zou voor de mannelijke arbeiders neerkomen op ongeveer f 37.000 per week; toen de vrouwen erbij kwamen zou de rekening meer dan f 48.000 bedragen. Oskar beging zakelijk gezien dus een groter domheid, maar vierde die met een Tiroolse hoed op. Ook in enkele van Oskars relaties was verandering gekomen. Mevrouw Emilie Schindler was vanuit Zwittau bij hem in zijn gelijkvloerse appartement ingetrokken. Brinnlitz lag, anders dan Krakau, zo dicht bij huis dat ze geen excuus meer kon vinden voor hun gescheiden wonen. Voor een katholiek als zij was het nu zaak om hetzij de kloof officieel te maken, hetzij weer bij hem te gaan wonen. Er leek op z'n minst een zekere tolerantie, een intens wederzijds respect tussen hen te bestaan. Op het eerste gezicht leek ze misschien een onbenullige echtgenote, een misbruikte vrouw die niet wist hoe ze moest ontsnappen. Sommige van de mannen vroegen zich in het begin af wat ze wel niet dacht toen ze ontdekte wat voor fabriek, wat voor kamp Oskar erop na hield. Ze wisten nog niet dat Emilie haar eigen bescheiden bijdrage zou leveren, dat die niet op echtelijke gehoorzaamheid, maar op haar eigen ideeën zou zijn gebaseerd. Ingrid was met Oskar mee naar Brinnlitz gekomen om in de fabriek te werken, maar had woonruimte buiten het kamp genomen en was alleen tijdens kantooruren aanwezig. De verhouding met haar was duidelijk verkoeld, en ze zou nooit meer met Oskar samenwonen. Maar ze zou zich niet vijandig betonen, en de komende maanden zou Oskar veelvuldig bij haar op bezoek gaan. De kittige Klonowska, die chique Poolse patriot, bleef in Krakau achter, maar ook hier was klaarblijkelijk geen sprake van bitterheid. Wanneer Oskar Krakau bezocht had hij contact met haar, en ze zou hem weer helpen toen de SS voor moeilijkheden zorgde. Er moet gezegd worden dat het, hoewel zijn relaties met Klonowska en Ingrid op de gelukkigste manier, zonder enige bitterheid, aan het aflopen waren, een vergissing zou zijn geweest te denken dat hij een brave echtgenoot aan het worden was.

Op die dag dat de mannen aankwamen zei hij tegen hen dat ze de komst van de vrouwen vol vertrouwen konden tegemoetzien. Hij dacht dat ze zouden

arriveren na een niet veel langer oponthoud dan er bij de mannen was geweest. Maar de reis van de vrouwen zou anders verlopen. Na een korte rit vanaf Plaszów reed hun locomotief hen met enkele honderden andere vrouwen uit Plaszów achteruit door de gewelfde toegangspoort van Auschwitz-Birkenau. Toen de wagondeuren opengingen bevonden ze zich op dat enorme perron dat het kamp in tweeën deelde, en ervaren SS-mannen en -vrouwen begonnen hen rustig pratend te sorteren. Dit selecteren van mensen gebeurde met schrikbarende afstandelijkheid. Toen een vrouw te langzaam liep werd ze met een wapenstok geslagen, maar er zat geen persoonlijke vinnigheid in de klap. Het was allemaal een kwestie van door de aantallen heen komen. Voor de SS-afdelingen bij de treinsporen van Birkenau was het allemaal plichtmatige routine. Iedere smeekbede, ieder verhaaltje hadden ze al eens gehoord. Ze kenden ieder trucje dat iemand ooit zou kunnen uithalen. Onder de schijnwerpers vroegen de vrouwen verwezen aan elkaar wat dit betekende. Maar zelfs in hun verbijstering, terwijl hun schoenen al vol raakten met de modder die het element van Birkenau was, merkten ze dat er SS-vrouwen op hen wezen en tegen geüniformeerde doktoren die belangstelling vertoonden zeiden: '*Schindlergruppe!*' En dan wendden de piekfijn geklede artsen zich af en lieten hen een tijd met rust. Met in de modder klevende voeten moesten ze naar de ontluizingsinrichting lopen en zich op bevel van ruwe, jonge SS-vrouwen met een wapenstok in hun hand uitkleden. Mila Pfefferberg was verontrust door geruchten van het soort dat de meeste gevangenen van het Derde Rijk ondertussen weleens hadden gehoord - dat er uit sommige sproeikoppen van de douches een dodelijk gas kwam. Maar uit deze kwam, merkte ze tot haar vreugde, alleen maar ijskoud water. Na het wassen verwachtten sommigen van hen dat ze getatoeëerd zouden worden. Zoveel wisten ze wel over Auschwitz. De SS'ers tatoeëerden je arm als ze je wilden gebruiken. Als ze echter van plan waren je het apparaat in te voeren, namen ze die moeite niet. Dezelfde trein die de vrouwen van de lijst had vervoerd had ook nog zo'n tweeduizend andere hierheen gebracht die, omdat ze geen Schindler-frauen waren, de gewone selecties ondergingen. Rebecca Bau, die niet op de Schindler-lijst was opgenomen, was erdoorheen gekomen en had een nummer gekregen, en ook de robuuste moeder van Josef Bau had een tatoeage gewonnen in die belachelijke loterij van Birkenau. Een ander meisje uit Plaszów, vijftien jaar oud, had de haar gegeven tatoeage bekeken en was verrukt geweest dat het nummer twee vijven, een drie en twee zevens had - getallen die vervat zijn in de *tasjlag*, of joodse kalender. Met een tatoeage kon je Birkenau verlaten en naar een der

werkkampen van Auschwitz gaan, waar je althans een overlevingskans had. Maar de Schindler-vrouwen, die ongetatoeëerd waren gebleven, kregen opdracht zich weer aan te kleden en werden naar een raamloze barak in het vrouwenkamp gebracht. Daar stond midden op de vloer een in bakstenen aangebrachte plaatijzeren kachel. Dat was het enige comfort. Er waren geen bedden. De Schindler-vrouwen moesten met hun tweeën of drieën op een dunne stromatras slapen. De kleigrond was vochtig en er kwam water als een getij uit naar boven, en de matrassen, de rafelige dekens raakten ermee doordrenkt. Het was een doodshuis in het hart van Birkenau. Verkleumd en ongemakkelijk lagen ze daar in die enorme moddervlakte te dommelen. Het deed hun voorstellingen van een intieme locatie, van een dorp in Moravië teniet. Dit was een grote, zij het zeer tijdelijke, stad. Iedere willekeurige dag hielden hier meer dan een kwart miljoen Polen, zigeuners en joden kort verblijf. Er zaten er nog duizenden in Auschwitz I, het eerste, maar kleinere kamp, waar commandant Rudolf Höss woonde. En in het grote industriegebied dat Auschwitz III werd genoemd werkten enkele tienduizenden zolang ze dat konden. De Schindler-vrouwen waren niet precies op de hoogte van de statistieken van Birkenau of van het hertogdom Auschwitz op zichzelf. Maar achter berken aan de westelijke kant van de enorme nederzetting zagen ze onafgebroken rook van de vier crematoria en de talrijke brandstapels opstijgen. Ze geloofden dat ze nu op drift waren en het getij hen daar naar toe zou voeren. Maar zelfs met het hele vermogen om geruchten te verzinnen en te geloven dat een leven in gevangenschap kenmerkt zouden ze nog niet hebben kunnen raden hoeveel mensen daar konden worden vergast op een dag dat het systeem goed werkte. Dat aantal was - volgens Höss - negenduizend.

De vrouwen beseften evenmin dat ze in Auschwitz waren aangekomen in een tijd dat het verloop van de oorlog en bepaalde geheime onderhandelingen tussen Himmler en de Zweedse graaf Folke Bernadotte er een nieuwe richting aan gaven. Het geheim der uitroeiingscentra was niet bewaard gebleven, want de Russen hadden het kamp Lublin opgegraven en de ovens met menselijk gebeente erin en meer dan vijfhonderd bussen Zyklon-B gevonden. Berichten hierover werden in de hele wereld gepubliceerd en Himmler, die serieus als de aangewezen naoorlogse opvolger van de Führer wilde worden behandeld, was bereid de geallieerden te beloven dat de jodenvergassing zou ophouden. Maar pas ergens in oktober - de datum is onzeker - vaardigde hij een desbetreffend bevel uit. Het ene exemplaar ging naar generaal Pohl in Oranienburg, het andere naar Kaltenbrunner, hoofd van het

Reichssicherheitshauptamt. Allebei negeerden ze de richtlijnen, net als Adolf Eichmann. Het vergassen van joden uit Plaszów, Theresienstadt en Italië ging nog tot half november door. De laatste selectie voor de gaskamers is echter, naar wordt aangenomen, op 30 oktober uitgevoerd. De eerste acht dagen van hun verblijf in Auschwitz liepen de Schindler-vrouwen groot gevaar de vergassingsdood te sterven. En zelfs daarna, terwijl de laatste slachtoffers van de kamers de hele maand november in rijen naar de westelijke kant van Birkenau bleven trekken, en terwijl de ovens en brandstapels bezig waren hun lijkenachterstand weg te werken, zouden ze niets van een fundamentele verandering in het karakter van het kamp merken. Al hun angsten zouden in elk geval zeer gegrond zijn, want de meesten van degenen die nadat het vergassen was gestopt nog over waren zou men fusilleren -zoals met alle crematoriumarbeiders gebeurde - of aan ziekte laten sterven. In ieder geval maakten de Schindler-vrouwen zowel in oktober als in november veelvuldig massale medische inspecties door. Sommige waren in de eerste dagen van de rest gescheiden en naar de voor de ongeneeslijk zieken gereserveerde barakken gestuurd. De artsen van Auschwitz -Josef Mengele, Fritz Klein, de doktoren König en Thilo -werkten niet alleen op het perron van Birkenau, maar dwaalden ook door het kamp, verschenen bij appels, drongen de doucheruimten binnen en vroegen met een glimlach: 'Hoe oud ben je, oma?' Mevrouw Clara Sternberg zag zich terzijde gezet in een barak voor oudere vrouwen. Ook de zestigjarige mevrouw Lola Krumholz werd uit de Schindlergroep gehaald en in een bejaardenbarak gestopt, waar ze geacht werd zonder onkosten voor de leiding te sterven. Mevrouw Horowitz, die geloofde dat haar frêle dochter van elf, Nusia, een 'badhuis'-inspectie niet zou overleven, stopte haar haastig weg in een lege stoomketel van de 'sauna'. Een der SS-bewaaksters die voor de Schindler-vrouwen waren aangesteld - de knappe, de blondine - zag dat ze het deed, maar verried haar niet. Ze was een mepper, die meid, en kortaangebonden; naderhand zou ze mevrouw Horowitz om smeergeld vragen en een broche krijgen die Regina tot dan toe op de een of andere manier had verborgen. Berustend overhandigde Regina hem. Er was nog een bewaakster, zwaarder en zachtaardiger, die lesbische avances maakte en misschien een meer persoonlijke afdoening zou hebben verlangd. Soms verschenen er bij het appel een of meer van de doktoren voor de barakken. Wanneer de vrouwen de medische heren zagen, wreven ze klei tegen hun wangen om wat valse kleur op te wekken. Bij een van die inspecties vond Regina stenen waarop haar dochter Nusia kon staan, en de zilverharige, jonge Mengele kwam naar haar toe, stelde haar zachtjes een

vraag over de leeftijd van haar dochter en sloeg haar omdat ze loog. Het was de bedoeling dat aldus bij de inspectie gevelde vrouwen door de bewakers nog half bewusteloos werden opgeraapt, naar de geëlektrificeerde afrastering aan de rand van het vrouwenkamp gesleurd en erin gesmeten werden. Ze hadden Regina er halverwege heen gebracht toen ze bijkwam en hun smeekte haar niet levend te braden, haar naar haar rij terug te laten keren. Ze lieten haar gaan, en toen ze in de linies terugsliep stond daar nog steeds haar vogelachtig kleine, sprakeloze dochter, vastgevroren aan het hoopje stenen. Die inspecties konden op ieder willekeurig tijdstip plaatsvinden. De Schindler-vrouwen werden op een nacht naar buiten geroepen om in de modder te staan terwijl hun barak werd doorzocht. Mevrouw Dresner, die eens door een verdwenen OD -jongen was gered, kwam met haar lange tienerdochter Danka naar buiten. Ze stonden daar in die vreemdsoortige blubber van Auschwitz die, net als de legendarische modder van Vlaanderen, niet wilde bevroren toen verder alles bevroren was - de wegen, de daken, de menselijke reiziger. Zowel Danka als mevrouw Dresner had Plaszów verlaten in de zomerkleding die het enige was dat ze nog hadden. Danka droeg een blouse, een licht jasje en een kastanjebruine rok. Omdat het eerder die avond was gaan sneeuwen had mevrouw Dresner Danka aangeraden een reep van haar deken af te scheuren en onder haar rok te dragen. Nu, in de loop van de barakinspectie, ontdekte de SS de verscheurde deken. De officier die voor de Schindler-vrouwen stond riep de Blockalteste - een Nederlandse vrouw die geen van hen tot gisteren had gekend - naar voren en zei dat ze zou worden gefusilleerd, samen met een andere gevangene bij wie een reep deken onder de kleding werd aangetroffen. Mevrouw Dresner begon tegen Danka te fluisteren. 'Trek hem uit, dan smokkel ik hem de barak weer in.' Het was een geloofwaardig idee. De barak stond gelijkvloers en er liep geen trap naar toe. Een vrouw in de laatste rij kon wel door de deur naar achteren glippen. Zoals Danka haar moeder eerder eens bij die kwestie van de muurholte aan de Dabrowskistraat in Krakau had gehoorzaamd, zo gehoorzaamde ze haar ook nu en trok dat reepje armzaligste deken van Europa stilletjes onder haar kleding vandaan. Terwijl mevrouw Dresner in de barak was kwam de SS-officier voorbij en haalde er zomaar een vrouw van mevrouw Dresners leeftijd uit - het was waarschijnlijk mevrouw Sternberg - en liet haar naar een slechter deel van het kamp brengen, naar een plaats waar geen Moravische illusie bestond. Misschien lieten de andere vrouwen in de rij zichzelf niet begripen wat die simpele uitwiedingsdaad betekende. Er werd in feite mee te kennen gegeven dat geen enkele gereserveerde groep zogenaamde 'Industriële gevangenen' in Auschwitz veilig

was. Geen geroep van 'Schindlerfrauen!' zou hen lang onschendbaar houden. Er waren andere groepen 'Industriële gevangenen' geweest die in Auschwitz verdwenen waren. Generaal Pohls Afdeling W had het vorige jaar enkele treinladingen geschoolde joodse arbeiders vanuit Berlijn verstuurd. De IG Farben had arbeidskrachten nodig gehad en kreeg van Afdeling W te horen dat ze hun arbeiders uit deze transporten moesten selecteren. Afdeling W had commandant Höss feitelijk voorgesteld de treinen op het fabrieksterrein van de IG Farben uit te laden, en niet bij de crematoria van Auschwitz-Birkenau. Van de zeventienhonderdvijftig gevangenen, allemaal mannen, in de eerste trein werden er duizend direct vergast. Van de vierduizend uit de volgende vier treinladingen gingen er tweeëneenhalfduizend meteen naar de 'badhuizen'. Als de leiders van Auschwitz zich al niet voor de IG Farben en Afdeling W wilden inhouden, gingen ze niet kieskeurig doen over de vrouwen van een of andere obscure Duitse pannemaker. In barakken als die van de Schindler-vrouwen was het net buiten wonen. De ramen hadden geen glas en maakten de vlagen koude lucht uit Rusland alleen maar nog bijtender. De meesten hadden dysenterie. Kreupel van de kramp strompelden ze op hun klompen naar de metalen ontlastingston buiten in de modder. De vrouw die erop lette deed dat voor een extra kom soep. Mila Pfefferberg wankelde op een avond door dysenterie bevangen naar buiten, en de dienstdoende vrouw - geen slecht mens, een vrouw die Mila als meisje had gekend - stond erop dat ze de ton niet zou gebruiken, maar zou wachten op de volgende die naar buiten kwam en hem dan met haar hulp ledigen. Mila ging ertegenin, maar kon de vrouw niet tot andere gedachten bewegen. Onder de hongerige sterren was dit zorgen voor de ton zoiets als een beroep geworden, en er waren regels. Met de ton als voorwendsel was de vrouw gaan geloven dat orde, hygiëne en gezond verstand mogelijk waren. De volgende die naar buiten kwam verscheen hijgend en gebogen en wanhopig naast Mila. Maar zij was ook jong en had de vrouw bij het vat in vredestand in Lódz als een eerbare getrouwde vrouw gekend. Dus gehoorzaamden de twee meisjes en zeulden het ding driehonderd meter door de modder. Het meisje dat de last met Mila deelde vroeg haar: 'Waar is Schindler nou?' Niet iedereen in de barak stelde die vraag, of stelde hem op die felle, ironische manier. Er was een meisje uit Emalia met de naam Lusja, een weduwe van tweeëntwintig, dat aldoo zei: 'Je zult zien, het gaat allemaal voorbij. Straks zitten we ergens waar het warm is, met de soep van Schindler in onze maag.' Ze wist zelf niet waarom ze dat soort dingen steeds herhaalde. In Emalia was ze nooit het type geweest om uitspraken over de toekomst te doen. Ze had haar diensturen gewerkt, haar soep

gedronken en geslapen. Ze had nooit grootse gebeurtenissen voorspeld. Het was haar altijd voldoende geweest dat haar dagen zich bleven voortzetten. Nu was ze ziek en ze had geen reden om profetisch te zijn. De kou en de honger verteerden haar, en ook zij liep met de enorme obsessies van haar honger rond. Toch bracht ze zichzelf in verbazing door Oskars beloften te herhalen. Later tijdens hun verblijf in Auschwitz, toen ze naar een barak dichterbij de crematoria waren verplaatst en wanneer ze voor de barak moesten aantreden niet wisten of ze naar de douches of de gaskamers zouden gaan, bleef Lusia maar op de heuglijke boodschap hameren. Hoe het ook zij, al had het kampgetij de Schindler-vrouwen naar deze geografische grens der aarde, deze pool, deze put gespoeld, wanhoop lag niet direct in hun lijn. Je zag nog steeds dat vrouwen in groepjes over recepten praatten en over vooroorlogse keukens droomden.

In Brinnlitz stond bij de aankomst der mannen alleen het lege gebouw er. Bedden waren er nog niet, en er werd stro in de slaapzalen boven gestrooid. Maar het was er warm, door stoomhitte van de boilers. Er waren die eerste dag geen koks. In wat de kampkeuken zou worden lagen her en der zakken knollen, en de mannen verslonden ze rauw. Later werd er soep gemaakt en brood gebakken en begon de werktuigkundige Finder met de toewijzing der taken. Maar van meet af aan ging alles langzaam, tenzij er SS'ers toekeken. Het is een raadsel hoe een groep gevangenen kon aanvoelen dat de Herr Direktor niet meer aan enige oorlogsinspanning meedeed. Het werktempo werd erg rustig in Brinnlitz. Omdat Oskar niet meer bij het probleem productie betrokken was, werd langzaam werken de wraak der gevangenen, hun manifest. Het was een bedwelmende ervaring je werkkracht niet helemaal te geven. Overal elders in Europa werkten de slaven zo hard als ze op hun 600 calorieën per dag maar konden, in de hoop indruk op een voorman te maken en de overbrenging naar het doodskamp uit te stellen. Maar hier in Brinnlitz had je de dronken makende vrijheid om de schop met het halve werktempo te hanteren en het toch te overleven. Van deze onbewuste beleidsvorming bleek in de eerste dagen nog niets. Te veel gevangenen maakten zich nog ongerust over hun vrouwen. Dolek Horowitz had een vrouw en dochter in Auschwitz. De gebroeders Rosner hadden er hun vrouwen. Pfefferberg wist wat voor schok iets zo groots, zo weezinwekkends als Auschwitz Mila zou geven. Jacob Sternberg en zijn tienerzoon maakten zich zorgen over mevrouw Clara Sternberg. Pfefferberg herinnert zich dat de mannen Schindler in de fabriek omstuwden en hem nogmaals vroegen waar de vrouwen bleven. 'Ik krijg ze er wel uit,' gromde

Schindler. Hij gaf geen verklaringen. Hij sprak niet openlijk het vermoeden uit dat de SS in Auschwitz misschien zou moeten worden omgekocht. Hij zei niet dat hij de lijst van de vrouwen naar kolonel Erich Lange had gestuurd, of dat hij en Lange allebei van plan waren hen overeenkomstig de lijst naar Brinnlitz te halen. Niets daarvan. Alleen maar: 'Ik krijg ze er wel uit.'

Het SS-garnizoen dat in die dagen zijn intrek in Brinnlitz nam gaf Oskar enige reden tot hoop. Het waren reservisten van middelbare leeftijd, die waren opgeroepen om jongere SS'ers een plaats in de frontlinies te kunnen laten innemen. Er zaten niet zoveel gekken bij als er in Plaszów waren geweest, en Oskar zou hen altijd rustig houden met de specialiteiten van zijn keuken - eenvoudig eten, maar wel meer dan genoeg. Bij een bezoek aan hun kazerne hield hij zijn gewone toespraak over het unieke vakmanschap van zijn gevangenen, over het belang van zijn fabrieksactiviteiten. Anti-tankgranaathulzen, zei hij, en hulzen voor een projectiel dat nog op de geheime lijst stond. Hij verzocht het garnizoen niet in de fabriek binnen te dringen, omdat de arbeiders daardoor zouden worden gestoord. Hij kon het aan hun ogen zien. Het kwam hun goed uit, dit rustige plaatsje. Ze zagen zichzelf de wereldramp hier wel uitzitten. Ze wilden niet als een Goeth of een Hujar razend door de werkplaatsen gaan. Ze wilden niet dat de Herr Direktor zich over hen zou beklagen. Hun commandant was echter nog niet gearriveerd. Hij was onderweg van zijn vorige post, het werkkamp bij Budzyn, waar tot aan de recente Russische opmarsen onderdelen voor Heinkel-bommenwerpers waren gemaakt. Hij zou jonger, feller, opdringeriger zijn, wist Oskar. Hij zou het misschien niet gauw accepteren dat hem de toegang tot het kamp werd ontzegd.

Tijdens al dit storten van cementvloeren, het maken van gaten in het dak zodat de enorme Hilo's zouden passen, het vermurwen van onderofficieren, te midden van de privé-ongemakken van het weer wennen aan het huwelijksleven met Emilie, werd Oskar voor de derde maal gearresteerd. De Gestapo verscheen tussen de middag. Oskar was niet op zijn kantoor, maar was eerder die morgen voor zaken naar Brno gereden. Er was net een vrachtwagen uit Krakau aangekomen, beladen met de draagbare rijkdom van de Herr Direktor - sigaretten, kisten wodka, cognac, champagne. Sommige mensen zouden later beweren dat dit het bezit van Goeth was, dat Oskar erin had toegestemd het mee naar Moravië te nemen in ruil voor Goeths steun aan zijn plannen voor Brinnlitz. Omdat Goeth nu al een maand lang gevangen zat en geen gezag meer had,

konden de luxeartikelen in de vrachtauto net zo goed als Oskars eigendom worden beschouwd. Zo dachten de lossers erover, en ze werden zenuwachtig bij het zien van de Gestapomannen op het binnenterrein. Ze hadden monteursprivileges en konden de vrachtauto daarom naar een riviertje onder aan de heuvel rijden, waar ze de drank met kisten vol in het water gooiden. De tweehonderdduizend sigaretten in de vrachtwagen werden beter herkrijgbaar verborgen onder het omhulsel van de grote transformator in de elektriciteitscentrale. Het is veelbetekenend dat er zoveel drank en sigaretten in de vrachtwagen zaten: een teken dat Oskar, altijd gebrand op ruilgoederen, nu van plan was op de zwarte markt de kost te gaan verdienen. Ze waren met de vrachtauto bij de garage terug toen de sirene voor de lunchsoep klonk. Op voorgaande dagen had de Herr Direktor bij de gevangenen gegeten, en de monteurs hoopten dat hij dat vandaag weer zou doen; dan zouden ze kunnen uitleggen wat er met de zo kostbare lading was gebeurd. Hij kwam in feite kort daarna uit Brno terug, maar werd bij de binnenpoort door een der Gestapomannen die daar met opgeheven hand stond tegengehouden. De Gestapomannen gelastten hem onmiddellijk zijn auto te verlaten. 'Dit is mijn fabriek,' hoorde een gevangene Oskar teruggrommen. 'Als u me wilt spreken, kunt u gerust in de auto springen. Anders komt u maar mee naar mijn kantoor.' Hij reed de binnenplaats op terwijl de twee Gestapomannen snel aan weerszijden van het voertuig liepen. In zijn kantoor vroegen ze hem naar zijn relaties met Goeth, met de buit van Goeth. Ik heb hier inderdaad een paar koffers, zei hij. Die zijn van Herr Goeth. Hij heeft me gevraagd ze voor hem te bewaren tot hij werd vrijgelaten. De Gestapomannen vroegen ze te zien, en Oskar nam hen mee naar het appartement. Hij stelde Frau Schindler en de mannen van Bureau V vormelijk en koel aan elkaar voor. Toen haalde hij de koffers voor den dag en maakte ze open. Ze zaten vol met burgerkledij van Amon en met oude uniformen uit de tijd dat Amon een slanke SS-onderofficier was geweest. Toen de mannen ze doorzocht en niets gevonden hadden, verrichtten ze de arrestatie. Emilie werd nu agressief. Ze hadden niet het recht, zei ze, haar man mee te nemen als ze niet konden zeggen waarvoor. In Berlijn zullen ze hier niet gelukkig mee zijn, zei ze. Oskar raadde haar aan te zwijgen. Maar je zult wel mijn vriendin Klonowska moeten bellen, zei hij tegen haar, om mijn afspraken af te zeggen. Emilie begreep wat dat betekende. Klonowska zou haar telefonische trucje weer uithalen en met Martin Plathe in Breslau, met generaal Schindlers mensen, met alle hoge pieten bellen. Een der mannen van Bureau V haalde handboeien te voorschijn en deed ze Oskar om. Ze namen hem mee naar hun

auto, reden hem naar het station van Zwittau en escorteerden hem per trein naar Krakau. Men krijgt de indruk dat deze arrestatie hem meer schrik inboezemde dan de twee vorige. Er zijn geen verhalen over SS-kolonels met liefdesverdriet die een cel met hem deelden en zijn wodka dronken. Naderhand heeft Oskar echter wel wat bijzonderheden genoteerd. Toen de mannen van Bureau V hem door de voorname, neoklassieke loggia van het centraalstation van Krakau escorteerden, kwam er een man genaamd Huth naar hen toe. Hij was burgeringenieur in Plaszów geweest. Tegenover Amon was hij altijd overgedienstig geweest, maar hij had de reputatie heimelijk veel aardigs te hebben gedaan. Het kan een toevallige ontmoeting zijn geweest, maar het doet wel vermoeden dat Huth en Klonowska hadden samengewerkt. Huth stond erop Oskar de geboeide hand te schudden. Een der mannen van Bureau V maakte bezwaar. 'Wilt u nou echt overal maar gevangenen handen gaan geven?' vroeg hij Huth. De ingenieur kwam direct met een toespraakje, een huldeblijk aan Oskar. Dit was de Herr Direktor Schindler, een in Krakau alom zeer gerespecteerd man, een belangrijk industrieel. 'Ik kan hem nooit als een gevangene beschouwen,' zei Huth. Wat die ontmoeting ook mocht hebben betekend, Oskar werd in een auto gezet en door de vertrouwde stad weer naar de Pomorskastraat gebracht. Ze zetten hem in een kamer zoals die waarin hij bij zijn eerste arrestatie was gestopt, een kamer met een bed en een stoel en een wastafel, maar met tralies voor het raam. Hij voelde zich er niet op zijn gemak, ook al gedroeg hij zich zo rustig als een beer. Toen ze hem in 1942 op de dag na zijn vierendertigste verjaardag hadden gearresteerd, was het gerucht dat er in de kelders van de Pomorska martelkamers waren angstaanjagend en onbestemd geweest. Nu was het niet onbestemd meer. Hij wist dat Bureau V hem zou martelen als ze Amon echt te pakken wilden nemen. Die avond kwam Huth bij hem op bezoek en bracht een blad met eten en een fles wijn mee. Huth had met Klonowska gesproken. Oskar zelf zou nooit duidelijk maken of Klonowska die 'toevallige ontmoeting' had gearrangeerd of niet. Hoe het ook zij, Huth vertelde hem nu dat Klonowska zijn oude vrienden aan het optrommelen was. De volgende dag werd hij ondervraagd door een panel van twaalf SS-onderzoekers, waarvan er één rechter bij het SS-gerechtshof was. Oskar ontkende dat hij geld had gegeven om te zorgen dat de commandant, in de woorden van het afschrift van Amons getuigenis, 'kalm aan met de joden zou doen'. Ik kan hem het geld wel als lening hebben gegeven, erkende Oskar op een bepaald ogenblik. Waarom zou u hem een lening geven? wilden ze weten. Ik leid een onmisbare oorlogsonderneming, zei Oskar, het oude liedje zingend. Mijn personeel bestaat

uit geschoolde arbeidskrachten. Als ze worden gestoord betekent dat verlies voor mij, voor de Rüstungsinspektion, voor de oorlogsinspanning. Als ik ontdekte dat er bij de massa gevangenen in Plaszów een geschoolde arbeider zat van een categorie die ik nodig had, dan vroeg ik de Herr Kommandant natuurlijk om hem. Dan wilde ik hem snel hebben, dan wilde ik hem zonder ambtelijke poespas hebben. Mijn belangstelling gold de produktie, de waarde ervan voor mij, voor de Rüstungsinspektion. Met het oog op de hulp van de Herr Kommandant daarbij heb ik hem misschien weleens een lening gegeven. Deze verdediging hield enige ontrouw aan zijn oude gastheer Amon in. Maar Oskar zal niet hebben gearzeld. Met ogen glanzend van oprechte openhartigheid, met zachte stem, met discrete nadruk liet Oskar - zonder het met zoveel woorden te zeggen - de onderzoekers weten dat het geld hem was afgeperst. Het maakte echter geen indruk op hen, en ze sloten hem weer op. Het verhoor ging een tweede, derde en vierde dag in. Niemand deed hem kwaad, maar ze waren onbuigzaam. Ten slotte moest hij iedere vriendschap met Amon loochenen. Dat kostte niet veel moeite, omdat hij hoe dan ook een hartgrondige afkeer van de man had. 'Ik ben geen mietje,' gromde hij de heren van Bureau V toe, terugvallend op geruchten die hij over Goeth en zijn jonge bedienden had vernomen. Amon zelf zou nooit begrijpen dat Oskar hem verachtte en bereid was Bureau V bij de strafzaak tegen hem te helpen. Amon verkeek zich altijd op vriendschappen. In sentimentele buien geloofde hij dat Mietek Femper en Helen Hirsch liefhebbende dienaren waren. De onderzoekers zullen hem wel niet hebben laten weten dat Oskar in de Pomorska zat, en zwijgend hebben toegehoord toen Amon hen aanspoorde: 'Roep mijn oude vriend Schindler er maar bij. Die zal wel voor me getuigen.' Wat Oskar bij zijn confrontatie met de onderzoekers hielp was dat hij niet veel echte zakelijke connecties met de man had gehad. Hij had Amon weliswaar bij tijden geadviseerd of contacten bezorgd, maar had nooit een aandeel in enige transactie gehad, nooit een zloty verdiend aan Amons verkoop van kamprantsoenen, van ringen uit de sieradenwerkplaats, van kleren uit het maatkledingbedrijf of meubilair uit de stoffeerderij. Het moet hem ook hebben geholpen dat zijn leugens zelfs voor politielui ontwapenend waren, en dat hij wanneer hij de waarheid sprak ronduit onweerstaanbaar was. Hij wekte nooit de indruk dankbaar te zijn dat hij werd geloofd. Toen bij voorbeeld de heren van Bureau V keken alsof ze althans een plaatsje zouden kunnen inruimen voor het idee dat de tachtigduizend Reichsmark een 'lening' was, een afgeperste som, vroeg Oskar hen of het geld uiteindelijk niet aan hem, aan Herr Direktor Schindler, de onberispelijke industrieel, kon worden

geretourneerd. Een derde factor in het voordeel van Oskar was dat zijn geloofsbrieven in orde werden bevonden. Toen kolonel Erich Lange door Bureau V werd opgebeld, benadrukte hij Schindlers belang voor de oorlogsvoering. Süßmuth, in Troppau opgebeld, zei dat Oskars bedrijf zich bezighield met de produktie van 'geheime wapens'. Dat was, zoals we zullen zien, geen onwaarheid. Maar zo botweg gezegd, was het misleidend en had het een vertekend gewicht. Want de Führer had 'geheime wapens' beloofd. De uitdrukking zelf was charismatisch en verleende haar bescherming nu aan Oskar. Tegenover een uitdrukking als 'geheime wapens' telde geen confetti van protesten van de Zwittause burgerij. Maar zelfs Oskar had niet de indruk dat het met zijn gevangenschap de goede kant op ging. Zo op de vierde dag kwam een van zijn ondervragers bij hem op bezoek, niet om hem te verhoren maar om hem te bespuwen. Het speeksel liep met een straaltje over de linkerrevers van zijn pak. De man ging tegen hem tekeer en maakte hem uit voor jodenlikker, voor jodinnennaai. Het was wel een afwijking van het merkwaardig wettische van de verhoren. Maar Oskar wist nog niet zo zeker of het niet gepland was, of het niet de ware beweegreden achter zijn gevangenschap voorstelde. Na een week stuurde Oskar via Huth en Klonowska een boodschap naar Oberführer Schemer. Bureau V oefende zo'n druk op hem uit, stond erin, dat hij niet geloofde dat hij het voormalige hoofd van politie nog veel langer kon beschermen. Schemer liet zijn oproerbestedingswerk (hij zou er weldra bij omkomen) liggen en was binnen een dag in Oskars cel. Het was schandalig wat ze deden, zei Schemer. En wat vindt u van Amon? vroeg Oskar, in de verwachting dat Schemer zou zeggen dat ook dat schandalig was. Die krijgt net wat hij verdient, zei Schemer. Het leek erop dat iedereen Amon in de steek liet. Maak je niet ongerust, zei Schemer voordat hij wegging, we zijn van plan je eruit te krijgen. Op de ochtend van de achtste dag lieten ze Oskar de straat opgaan. Oskar stelde zijn vertrek niet uit - noch verzocht hij ditmaal om vervoer. Het was genoeg dat hij op de koude stoep werd gezet. Hij reed per tram door Krakau heen en liep naar zijn oude fabriek in Zablocie. Daar waren nog een paar Poolse oppassers, en vanuit het kantoor boven belde hij naar Brinnlitz en vertelde Emilie dat hij vrij was. Mosje Bejski, tekenaar in Brinnlitz, herinnert zich de verwarring terwijl Oskar weg was - de geruchten, alle vragen over de betekenis van zijn afwezigheid. Maar Stern en Maurice Finder, Adam Garde en anderen hadden met Emilie overleg gepleegd over eten, over de werkindeling, over de aanschaf van bedden. Zij ontdekten als eersten dat Emilie niet zomaar een meeloopster was. Ze was geen gelukkige vrouw, en de arrestatie van Oskar door Bureau V vergrootte haar ongeluk nog.

Het moet wel wreed hebben geleken dat de SS deze hereniging verstoorde nog voor ze goed en wel begonnen was. Maar het was Stern en de anderen duidelijk dat ze daar in dat kleine appartement op de begane grond niet alleen maar uit echtelijke plicht het huishouden deed. Er was ook wat je een ideologisch engagement zou kunnen noemen. Aan de muur van het appartement hing een afbeelding van Jezus met zichtbaar gemaakt en vlamvend hart. Dezelfde plaat had Stern weleens in de huizen van Poolse katholieken gezien. Maar in geen van Oskars beide Krakause woningen had een dergelijke versiering gehangen. De Jezus met het zichtbare hart stelde niet altijd gerust wanneer je hem in Poolse keukens zag. Maar in Emilies appartement hing de afbeelding als een belofte, een persoonlijke belofte. Die van Emilie. Begin november kwam haar man per trein terug. Hij was ongeschoren en stonk door zijn gevangenschap. Hij was hoogst verbaasd te merken dat de vrouwen nog steeds in Auschwitz-Birkenau zaten.

Op de planeet Auschwitz, waar de Schindler-vrouwen zich zo behoedzaam, zo bevreesd als ruimtevaarders bewogen, heerste Rudolf Höss als stichter, bouwer, leidend genius. Lezers van William Styrons roman *Sophie's Choice* zijn hem tegengekomen als de baas van Sophie -een heel ander soort baas dan Amon voor Helen Hirsch was; een afstandelijker, welgemanierder, minder krankzinnig mens, maar nog altijd onverminderd de priester van dat kannibalengebied. Hoewel hij in de jaren twintig een leraar uit het Ruhrgebied voor het aangeven van een Duitse activist had vermoord en voor die misdaad in de gevangenis had gezeten, heeft hij in Auschwitz nooit eigenhandig een gevangene vermoord. Hij beschouwde zich daarentegen als een technicus. Als voorvechter van Zyklon-B, de blauwzuurbolletjes die bij blootstelling aan lucht verdampten, was hij in een langdurig persoonlijk en wetenschappelijk conflict verwickeld geweest met zijn rivaal, *Kriminalkommissar* Christian Wirth, die in het kamp Belzec de macht had en die het hoofd van de koolmonoxydeschool was. Er was een vreselijke dag in Belzec geweest, bijgewoond door de SS-officier-chemicus Kurt Gerstein, toen het met de methode van Kommissar Wirth drie uur had geduurd om een partij joodse mannen af te maken die in de kamers stonden opeengepakt. Dat Höss op de efficiëntste techniek had gewed wordt ten dele bevestigd door de voortdurende groei van Auschwitz en de teruggang van Belzec. In 1943, toen Rudolf Höss Auschwitz verliet om een tijdlang als plaatsvervangend hoofd van Afdeling D in Oranienburg te werken, was het oord inmiddels al iets meer dan een kamp geworden. Het was zelfs meer dan een organisatorisch wonder. Het

was een fenomeen. Hier was het morele universum niet zozeer in verval geraakt, het was er onder de druk van alle kwaadaardigheid der aarde omgekeerd, als een zwart gat - een plaats waar volken en geschiedenissen opgezogen werden en verdampten, en de taal binnenstebuiten vloog. De ondergrondse kamers werden 'ontsmettingskelders' genoemd, de bovengrondse 'badhuizen', en Oberscharführer Moll, wiens taak het was bevel te geven de blauwe kristallen via de daken der 'kelders', de muren der 'badhuizen' naar binnen te werpen, had de gewoonte zijn assistenten toe te roepen: 'Oké, laten we ze eens wat geven om op te kauwen.' Höss was in mei 1944 naar Auschwitz teruggekeerd en voerde het bewind over het hele kamp in de tijd dat de Schindler-vrouwen in een barak in Birkenau zaten, zo dicht bij de grappige Oberscharführer Moll. Volgens de Schindler-mythologie was het Höss zelf met wie Oskar om zijn driehonderd vrouwen heeft geworsteld. Oskar heeft zeker telefoongesprekken met Höss gevoerd en anderszins contact met hem gehad. Maar hij moest zich ook nog bezighouden met Sturm-bannführer Fritz Hartjenstein, commandant van Auschwitz 11 - dat wil zeggen van Auschwitz-Birkenau - en met Untersturmführer Franz Hössler, de jonge man die in die grote stad de leiding over de voorstad der vrouwen had. Wat vaststaat is dat Oskar nu een jonge vrouw met een koffer vol drank, ham en diamanten op die functionarissen afstuurde om met hen tot een overeenkomst te komen. Sommigen zeggen dat Oskar na het bezoek van het meisje in eigen persoon naar hen toe ging en een medestander meenam, een invloedrijke officier van de *Sturmabteilung* (SA.), Standartenführer Peltze, die volgens een latere mededeling van Oskar aan zijn vrienden een Engelse agent was. Anderen beweren dat Oskar om strategische redenen zelf uit Auschwitz wegbleef en in plaats daarvan naar Oranienburg en naar de Rüstungsinspektion in Berlijn ging, om te proberen van die kant af druk op Höss en consorten uit te oefenen. Het verhaal zoals Stern het jaren later in een publieke toespraak in Tel Aviv zou vertellen is als volgt. Na Oskars vrijlating uit de gevangenis benaderde Stern Schindler en vroeg hem - 'onder druk van enkele van mijn kameraden' - iets beslissends voor de in Auschwitz vastzittende vrouwen te doen. Tijdens dit overleg kwam een van Oskars secretaresses binnen - Stern vermeldt niet welke. Schindler nam het meisje op en wees naar een van zijn vingers, waaraan een grote diamanten ring prijkte. Hij vroeg haar of ze dat nogal forse sieraad wilde hebben. Stern zegt dat het meisje erg opgewonden raakte. Volgens hem zei Oskar: 'Neem dan de lijst van de vrouwen, pak een koffer vol met de beste etenswaren en drank die je in mijn keuken kunt vinden, en ga dan naar Auschwitz. Je weet dat de commandant een zwak voor mooie

vrouwen heeft. Als je slaagt, krijg je deze diamant. En nog meer.' Het is een tafereel, een toespraak, een van die oudtestamentische gebeurtenissen waardig, waarbij een vrouw voor het welzijn van het volk aan de binnenvallende vijand wordt aangeboden. Het is, met zijn grote, flonkerende diamanten en beoogde vleselijke transactie, ook een Middeneuropees tafereel. Volgens Stern ging de secretaresse. Toen ze niet binnen twee dagen terugkeerde, ging Schindler - in gezelschap van de obscure Peltze -er zelf heen om de zaak te regelen. Volgens de Schindler-mythologie heeft Oskar inderdaad een vriendinnetje van hem naar de commandant gestuurd - om het even of dat Höss, Hartjenstein of Hössler was - om met hem naar bed te gaan en de diamanten op het kussen achter te laten. Terwijl sommigen, zoals Stern, zeggen dat het 'een van zijn secretaresses' was, hebben anderen het over een *Aufseherin*, een mooi, blond SS-meisje, behorend tot het garnizoen in Brinnlitz, en op den duur een vriendinnetje van Oskar. Maar die blondine schijnt, samen met de Schindler-vrouwen, toch al in Auschwitz te hebben gezeten. Volgens Emilie Schindler zelf was de afgezante een meisje van een jaar of twee-, drieëntwintig. Ze was in Zwittau geboren en haar vader was een oude vriend van de familie Schindler. Kort tevoren was ze teruggekeerd uit het bezette Rusland, waar ze als secretaresse voor het Duitse bewind had gewerkt. Ze was een goede vriendin van Emilie en nam het karwei vrijwillig op zich. Het is onwaarschijnlijk dat Oskar van een familievriendin een seksueel offer zou hebben verlangd. Ook al was hij een bandiet in die dingen, die kant van het verhaal is zeker mythisch. We weten niet hoever de transactie tussen het meisje en de officieren van Auschwitz is gegaan. We weten alleen dat ze naar dat vreselijke rijk toe gegaan is en moedig heeft onderhandeld. Oskar zei later dat hij bij zijn eigen onderhandelingen met de heersers van de necropool Auschwitz aan de bekende verleiding werd blootgesteld. Die vrouwen zitten hier nu al enkele weken en zullen als arbeidskrachten niet veel meerwaard zijn. Vergeet u die driehonderd nu maar. We zullen wel driehonderd andere voor u uit die eindeloze schare halen. In 1942 had een SS-officier op het station van Prokocim hetzelfde idee aan hem proberen te slijten. Bijt u niet in juist die namen vast, Herr Direktor. Net als in Prokocim volgde Oskar nu zijn gebruikelijke tactiek. Het zijn onvervangbare, geschoolde munitiearbeidsters. Ik heb ze zelf jarenlang opgeleid. Ze vertegenwoordigen een vakkundigheid die ik niet een, twee, drie kan vervangen. Dat wil zeggen, de namen die ik ken zijn de namen die ik ken. Een ogenblikje, zei zijn verleider. Ik zie hier op de lijst een negenjarige, dochter van ene Phila Rath. Ik zie een elfjarige, dochter van ene Regina Horowitz. Wilt u me wijsmaken dat een negenjarige en een elfjarige

geschoolde munitiearbeiders zijn? Die polijsten de hulzen van de 45mm-granaten, zei Oskar. Ze zijn geselecteerd op hun lange vingers, waarmee ze binnen in de huls kunnen komen zoals de meeste volwassenen dat niet kunnen. Zulke gesprekken vonden er ter ondersteuning van het met de familie bevriende meisje plaats, door Oskar ofwel persoonlijk, of via de telefoon gevoerd. Oskar bracht nieuws over de onderhandelingen steeds aan de mannelijke gevangenen in zijn naaste omgeving over, en via hen werden de bijzonderheden aan de mannen in de fabriek doorgegeven. Oskars bewering dat hij kinderen nodig had om het inwendige van hulzen voor anti-tankgranaten te kunnen polijsten was volslagen nonsens. Maar hij had er al vaker gebruik van gemaakt. Een wees genaamd Anita Lampei was op een avond in 1943 naar de Appellplatz van Plaszów geroepen, en trof daar Oskar aan, gewikkeld in een woordenstrijd met een vrouw van middelbare leeftijd, de Alteste van het vrouwenkamp. De Alteste zei min of meer hetzelfde als Höss/Hössler later in Auschwitz zou zeggen. 'U kunt me niet wijsmaken dat u een veertienjarige voor Emalia nodig hebt. U kunt me niet wijsmaken dat commandant Goeth u toestemming heeft gegeven een veertienjarige op uw lijst voor Emalia te zetten.' (De Alteste was natuurlijk bang dat zij ervoor zou moeten boeten als er met de lijst gevangenen voor Emalia was geknoeid.) Anita Lampei had stomverbaasd toegehoord toen Oskar, een man die haar handen zelfs nog nooit gezien had, beweerde dat hij haar om de industriële waarde van haar lange vingers had uitgekozen en dat de Herr Kommandant zijn toestemming had gegeven. Anita Lampei zat nu zelf in Auschwitz, maar was groot geworden en had het lange-vingerfoefje niet meer nodig. Dus werd het nu elders toegepast, ten behoeve van de dochters van mevrouw Horowitz en mevrouw Rath. Schindlers contactpersoon had gelijk gehad toen hij zei dat de vrouwen bijna al hun industriële waarde hadden verloren. Bij inspecties konden jonge vrouwen als Mila Pfefferberg, Helen Hirsch en haar zusje niet verhinderen dat ze door de dysenteriekrampen krom liepen en ouder werden. Mevrouw Dresner had helemaal geen trek meer, zelfs niet in de ersatzsoep. Danka kon de zuinige warmte ervan niet met dwang door de keel van haar moeder krijgen. Dat betekende dat ze weldra een 'muzelman' zou worden. Die term was kampjargon, gebaseerd op wat men zich herinnerde van filmbeelden over hongersnood in mohammedaanse landen, voor een gevangene die de scheidslijn tussen de uitgehongerde levenden en de vrijwel doden had overschreden. Clara Sternberg, begin veertig, werd van het gros van de Schindler-groep geïsoleerd in wat als een muzelmannenbarak zou kunnen worden aangeduid. Iedere morgen moesten de stervende vrouwen hier voor de deur aantreden en werd er een selectie

uitgevoerd. Soms was het Mengele die zich naar je toe boog. Van de vijfhonderd vrouwen in deze nieuwe groep van Clara Sternberg werden er op een bepaalde morgen misschien honderd afgescheiden. Op een andere misschien vijftig. Je gebruikte Auschwitz-klei als rouge; je hield je rug recht, als dat lukte. Je stikte liever waar je stond dan dat je hoestte. Het was na een dergelijke inspectie dat Clara voelde dat ze geen reserves meer had voor het wachten, voor het dagelijkse risico. Ze had in Brinnlitz een man en een zoon in de tienerleeftijd, maar die leken nu verder weg dan de kanalen van de planeet Mars. Ze kon zich Brinnlitz niet voorstellen, of hen erin. Ze wankelde het vrouwenkamp door op zoek naar de elektrische draden. Toen ze hier net was, had het geleken alsof ze overal waren. Nu ze er behoefte aan had kon ze ze nergens vinden. Bij iedere hoek kwam ze in weer een drassige straat en werd ze gefrustreerd door de aanblik van telkens even treurige barakken. Toen ze een kennis uit Plaszów zag, een vrouw uit Krakau zoals zijzelf, bleef ze koppig voor haar staan. 'Waar is de elektrische omheining?' vroeg ze haar. In haar radeloosheid leek dat Clara een redelijke vraag en ze twijfelde er niet aan dat de vriendin, als ze ook maar enig zusterlijk gevoel bezat, haar precies de weg naar de draden zou wijzen. Het antwoord dat de vrouw Clara gaf was al even gek, maar het was er een met een vast gezichtspunt, een evenwicht, een hardnekkig gezonde kern. 'Je moet geen zelfmoord tegen de omheining plegen, Clara,' drukte de vrouw haar op het hart. 'Als je dat doet, kom je nooit te weten hoe het je vergaan is.' Dat is altijd het sterkste antwoord geweest dat iemand met zelfmoordplannen kan worden gegeven. Maak jezelf van kant en je zult er nooit achter komen hoe de plot afloopt. Clara was niet hevig in de plot geïnteresseerd, maar op de een of andere manier was het een adequaat antwoord. Ze keerde om. Toen ze bij haar barak terugkwam voelde ze zich verwarder dan toen ze naar de omheining op zoek was gegaan. Maar haar Krakause vriendin had door haar antwoord op de een of andere manier gezorgd dat de mogelijkheid van zelfmoord voor haar had afgedaan.

Er was iets vreselijks in Brinnlitz gebeurd. Oskar, de Moravische reiziger, was weg. Hij dreef overal in de provincie handel in keukengerei en diamanten, drank en sigaren. Voor een deel was het cruciale handel. Biberstein spreekt van de geneesmiddelen en medische instrumenten die bij de Krankenstube in Brinnlitz binnenkwamen. Niets ervan was in standaarduitvoering. Oskar moet bij de depots van de Wehrmacht of misschien bij de apotheek van een der grote ziekenhuizen van Brno ruilhandel hebben gedreven om aan medicijnen te

komen. Wat de reden van zijn afwezigheid ook mag zijn geweest, hij was weg toen er een inspecteur uit Gross-Rosen arriveerde en door de werkplaats liep, in gezelschap van Untersturmführer Josef Liepold, de nieuwe commandant, die altijd blij was met een kans om in de fabriek te kunnen binnendringen. De van Oranienburg afkomstige orders van de inspecteur waren dat de nevenkampen van Gross-Rosen moesten worden doorzocht op kinderen, die bij de medische experimenten van dokter Josef Mengele in Auschwitz gebruikt zouden worden. Olek Rosner en zijn neeße Richard Horowitz, die hadden gedacht dat ze hier geen schuilplaats nodig hadden, werden in de dependance rondrennend, elkaar boven achternazittend, tussen de afgedankte spinmachines spelend gesignaleerd. Dat was ook het geval met de zoon van dokter Leon Gross, die Amon voor zijn onlangs ontwikkelde suikerziekte had behandeld, die dokter Blancke bij de Gesundheitsaktion had geholpen, en die nog andere misdaden op zijn kerfstof had. De inspecteur merkte tegen Untersturmführer Liepold op dat dit duidelijk geen onmisbare munitiearbeiders waren. Liepold - kort, donker, niet zo krankzinnig als Amon - was nog altijd een overtuigde SS-officier en deed geen moeite om de knaapjes te verdedigen. Later tijdens de inspectie werd het negenjarige kind van Roman Ginter ontdekt. Ginter kende Oskar al vanaf de tijd dat het getto was ontstaan, en had de metaalfabriek in Plaszów van schroot van def voorzien. Maar Untersturmführer Liepold en de inspecteur erkenden geen speciale relaties. De jongen Ginter werd onder escorte met de andere kinderen naar de poort gestuurd. De zoon van Frances Spira, tieneneenhalf jaar, maar lang en in de boeken als veertien vermeld, was die dag boven aan een lange ladder bezig met het lappen van de hoge ramen. Hij overleefde de razzia. In de orders werd geëist dat ook de ouders van de kinderen werden opgepakt, misschien omdat daardoor het risico dat ouders uitzinnige opstanden in de nevenkampen zouden ontketenen zou worden tegengegaan. Daarom werden Rosner de violist, Horowitz en Roman Ginter gearresteerd. Dokter Leon Gross kwam van de ziekenafdeling naar beneden stormen om met de SS te onderhandelen. Hij had een rood hoofd. Hij probeerde deze inspecteur uit Gross-Rosen aan te tonen dat hij met een echt verantwoordelijk soort gevangene, een vriend van het systeem te maken had. Maar de poging haalde niets uit. Een SS-Unterscharführer, uitgerust met een automatisch wapen, kreeg opdracht hen allemaal naar Auschwitz te escorteren. De groep vaders en zonen reisde met een gewone passagierstrein van Zwittau helemaal naar Kattowitz in Opper-Silezië. Henry Rosner verwachtte dat andere passagiers vijandig zouden zijn. Maar er kwam intengendeel een vrouw met een uitdagende uitdrukking door het gangpad

aanlopen die Olek en de anderen een stukje brood en een appel gaf, terwijl ze de sergeant de hele tijd recht in het gezicht keek, hem tartend om te reageren. Maar de Unterscharführer was beleefd tegen haar en gaf haar een vormelijk knikje. Later, toen de trein in Usti stopte, liet hij de gevangenen onder de hoede van zijn helper achter, ging naar de stationsrestaurant en kwam terug met koekjes en koffie die hij uit eigen zak had betaald. Hij raakte met Rosner en Horowitz aan de praat. Hoe meer de Unterscharführer kletste, des te minder leek hij te horen bij diezelfde politiemacht als Amon, Hujar, John en al die anderen. 'Ik breng jullie naar Auschwitz,' zei hij, 'en dan moet ik een aantal vrouwen ophalen en naar Brinnlitz brengen.' Ironisch genoeg waren dus de eerste mannen uit Brinnlitz die te weten kwamen dat de vrouwen misschien uit Auschwitz werden gelaten Rosner en Horowitz, zelf op weg ernaar toe. Rosner en Horowitz waren in extase. Ze zeiden tegen hun zoons: Deze aardige meneer brengt jullie moeder naar Brinnlitz. Rosner vroeg de Unterscharführer of hij een brief aan Mancini wilde geven, en ook Horowitz vroeg hem dringend in staat te worden gesteld naar Regina te schrijven. Op stukken papier die de Unterscharführer hun gaf werden de twee brieven geschreven, hetzelfde soort dingen als de man aan zijn eigen vrouw schreef. Rosner maakte in zijn brief een afspraak met Mancini om elkaar op een adres in Podgórze te ontmoeten als ze het er allebei levend af zouden brengen. Toen Rosner en Horowitz waren uitgeschreven, stopte de SS 'er de brieven in zijn jasje. *Waar heb jij de afgelopen jaren gezeten'?* vroeg Rosner zich af. *Ben je als fanaticus begonnen? Heb je gejuicht toen de goden op het spreekgestoelte schreeuwden: 'De joden zijn ons ongeluk'?* Later tijdens de reis legde Olek zijn gezicht tegen Henry's arm en begon te huilen. Eerst wilde hij Rosner niet zeggen wat eraan schortte. Toen hij ten slotte sprak was het om te zeggen dat hij het zielig voor Henry vond dat hij met hem mee naar Auschwitz werd gesleept. 'Om alleen maar dood te gaan om mij,' zei hij. Henry had kunnen proberen hem te sussen door leugens te vertellen, maar dat zou niet hebben gewerkt. Alle kinderen wisten van het gas af. Ze werden kribbig wanneer je ze probeerde te misleiden. De Unterscharführer boog zich naar hen toe. Hij had het vast niet gehoord, maar de tranen stonden hem in de ogen. Olek leek erdoor verrast - zoals een ander kind zich zou kunnen verbazen over een fietsend circusdier. Hij gaapte de man aan. Het verbluffende was dat het wel broederlijke tranen leken, de tranen van een medegevangene. 'Ik weet wat er gaat gebeuren,' zei de Unterscharführer. 'We hebben de oorlog verloren. Je krijgt een tatoeage. Je blijft in leven.' Henry kreeg de indruk dat de man niet aan het kind beloften deed maar aan zichzelf, en zich wapende met een zekerheid die hij - over vijfjaar

misschien, wanneer hij aan deze treinreis terugdacht - kon gebruiken om zijn geweten te sussen.

De middag nadat Clara Sternberg had geprobeerd de draadomheining te vinden hoorde ze het roepen van namen en gelach van vrouwen uit de richting van de barak der Schindler-vrouwen. Ze kroop haar eigen vochtige barak uit en zag hen voorbij een binnenafraste-ring van het vrouwenkamp in rijen opgesteld. Enkelen van hen hadden alleen maar een blouse en een lange onderbroek aan. Skeletvrouwen, zonder levenskans. Maar ze kwebbelden als meisjes. Zelfs de SS-blondine leek verrukt, want ook zij zou uit Auschwitz worden vrijgelaten als de vrouwen vrijkwamen. 'Schindlergruppe,' riep ze, 'jullie gaan naar de sauna en dan naar de treinen.' Ze scheen te beseffen dat het een unieke gebeurtenis was. Gedoemde vrouwen uit de barakken overal eromheen keken uitdrukkingloos door de afrastering naar de viersters. Ze dwongen je toe te kijken, die vrouwen van de lijst, doordat ze zo plotseling disharmonieerden met de rest van de stad. Het betekende natuurlijk niets. Het was een uitzonderlijke gebeurtenis, het was niet van invloed op het leven van de meerderheid, het keerde de procédés niet om en verlichtte de rokerige lucht niet. Maar voor Clara Sternberg was het een ondraaglijk gezicht. Dat was het ook voor de zestigjarige mevrouw Krumholz, ook halfdood in een aan de oudere vrouwen toegewezen barak. Mevrouw Krumholz ging een woordenstrijd aan met de Nederlandse Kapo bij de deur van haar barak. Ik ga naar buiten, naar hen toe, zei ze. De Nederlandse Kapo ging er met een nevel van woorden tegenin. Uiteindelijk, zei ze, bent u hier beter af. Als u weggaat zult u in de veewagons omkomen. Bovendien zal ik moeten verklaren waarom u niet hier bent. Dan kunt u tegen ze zeggen, zei mevrouw Krumholz, dat het is omdat ik op de Schindler-lijst sta. Het ligt allemaal vast. De boeken kloppen wel. Dat is buiten kijf. Hun woordenstrijd ging vijf minuten door en in de loop ervan kregen ze, eikaars afkomst peilend, misschien op zoek naar een kwetsbaar punt dat buiten de strikte logica van het twistgesprek viel, het over hun familie. Het bleek dat de Nederlandse vrouw ook Krumholz heette. De twee begonnen over de verblijfplaats van hun familie te praten. Mijn man zit denk ik in Sachsenhausen, zei de Nederlandse mevrouw Krumholz. De Krakause mevrouw Krumholz zei: Mijn man en volwassen zoon zijn ergens heen gegaan. Ik denk naar Mauthausen. Eigenlijk hoor ik in het kamp van Schindler in Moravië te zitten. Daar gaan ze naar toe, die vrouwen achter de afrastering. Ze gaan nergens naar toe, zei de Nederlandse mevrouw Krumholz. Geloof me maar. Niemand gaat ergens anders naar toe dan naar één bepaalde kant. De Krakause

mevrouw Krumholz zei: Ze denken dat ze ergens heen gaan. *Toe!* Want zelfs al leefden de Schindler-vrouwen in een illusie, dan wilde mevrouw Krumholz uit Krakau die illusie delen. De Nederlandse Kapo begreep dat en maakte de deur van de barak ten slotte open, wat dat dan ook waard mocht zijn. Want er stond nu een hek tussen mevrouw Krumholz, mevrouw Sternberg en de rest van de Schindler-vrouwen in. Het was geen geëlektrificeerde buitenomheining. Toch was het overeenkomstig de bepalingen van Afdeling D uit minstens achttien draden opgebouwd. Bovenaan liepen ze het dichtst naast elkaar. Verder naar beneden waren ze parallel gespannen, met een tussenafstand van ongeveer vijftien centimeter. Maar tussen ieder stel parallel draden en het volgende zat een gat van minder dan dertig centimeter. Volgens de verklaringen van getuigen en van henzelf hebben mevrouw Krumholz en mevrouw Sternberg zich die dag op de een of andere manier door die afrastering heen getornd om weer bij de Schindler-vrouwen te zijn en mee te genieten van wat voor dagdroom over redding ze ook mochten hebben. Door de draden uiteen te rekken, zich door het misschien vijftientig centimeter grote gat heen te slepen, hun kleren afscheurend en hun vlees aan de prikkels ophalend, zetten ze zichzelf weer op de lijst van Schindler. Niemand hield hen tegen, omdat niemand geloofde dat het mogelijk was. Voor de andere vrouwen van Auschwitz was het in elk geval een voorbeeld waar ze niets aan hadden. Ieder ander die ontsnapte kwam na door de ene afrastering heen te zijn gebroken bij een andere, en dan bij nog een en zo bij de geëlektrificeerde buitenomheining. Terwijl voor Sternberg en Krumholz deze afrastering de enige was. De kleding die ze uit het getto hadden meegenomen en in het modderige Plaszów steeds hadden hersteld hing nu aan het prikkeldraad. Naakt en met straaltjes bloed over hun lichaam renden ze de groep Schindler-vrouwen in. Mevrouw Rachela Korn, op vierenvestigjarige leeftijd tot een ziekenbarak veroordeeld, was ook door haar dochter uit het raam ervan getrokken en werd nu door haar in de Schindler-colonne overeind gehouden. Voor haar was het, net als voor de twee anderen, een verjaardag. Iedereen in de rij leek hen te feliciteren. In het wasblok kregen de Schindler-vrouwen een barbiersbehandeling. Letse meisjes maakten met een scheermes een luizengang in de lengterichting over hun schedel en schoren hun oksels en schaamstreek. Na hun douche werden ze naakt in colonne naar de barak van de intendant gevoerd, waar ze de kleren der doden kregen uitgereikt. Toen ze zichzelf kaalgeschoren en met een allegaartje van kleren aan zagen, schoten ze in de lach - de hilariteit van de zeer jeugdigen. Bij het zien van de kleine, nog maar tweeëndertig kilo wegende Mila Pfefferberg, die in voor een dikke dame gemaakte kleding was

gestoken, rolden ze om van de pret. Halfdood en gekleed in hun met verf gecodeerde vodden liepen ze parmantig, voor mannequin spelend, mimegebaren makend en giechelend als schoolmeisjes rond. 'Wat gaat Schindler met al die oude vrouwen doen?' hoorde Clara Sternberg een SS-bewaakster aan een collega vragen. 'Daar heeft niemand wat mee te maken,' zei haar collega. 'Laat hij een bejaardentehuis beginnen als hij wil.' Het was, ongeacht je verwachtingen, altijd iets vreselijks om de treinen in te gaan. Zelfs bij koud weer had je een gevoel alsof je stikte, wat door duisternis nog werd verergerd. Bij het binnengaan in een wagon drongen de kinderen altijd door naar eventuele reepjes licht. Die morgen deed Nusia Horowitz dat en ging tegen de wand aan de overkant staan op een plaats waar een lat had losgelaten. Toen ze door het gat naar buiten keek kon ze over de spoorlijnen heen de draadafrastering van het mannenkamp zien. Ze merkte daar een verspreid staand groepje kinderen op die naar de trein keken en zwaaiden. Er leek een zeer persoonlijke drang achter hun bewegingen te zitten. Ze vond het vreemd dat een van hen eruitzag als haar zesjarige broertje, dat veilig bij Schindler zat. En de jongen naast hem was een dubbelganger van hun neefje Olek Rosner. Toen begreep ze het natuurlijk. Het was Richard. Het was Olek. Ze draaide zich om, vond haar moeder en trok aan haar uniform. Toen keek Regina, doorliep dezelfde pijnlijke identificatiecyclus en begon te jammeren. De deur van de wagon was inmiddels gesloten; ze stonden allemaal haast in het pikkedonker opeengepakt, en ieder gebaar, ieder vleugje hoop of paniek was besmettelijk. Alle anderen namen het gejammer over. Mancie Rosner, die naast haar schoonzuster stond, verdrong haar van de opening, keek, zag haar zoon zwaaien en begon ook te weeklagen.

De deur schoof weer open en een forse onderofficier vroeg wie al dat lawaai maakte. Niemand anders voelde zich geroepen om naar voren te komen, maar Mancie en Regina worstelden zich door de dichte menigte naar de man toe. 'Dat is mijn kind daarginds,' zeiden ze allebei. 'Mijn jongen,' zei Mancie. 'Ik wil hem laten zien dat ik nog leef.' Hij beval hen uit te stappen op het perron. Toen ze voor hem stonden begonnen ze zich af te vragen wat zijn bedoeling was. 'Uw naam?' vroeg hij Regina. Ze zei hoe ze heette en zag hem achter zijn rug grijpen en onder zijn leren riem tasten. Ze verwachtte zijn hand met een pistool weer te zien verschijnen. Waar hij echter mee verscheen was een brief voor haar van haar man. Hij had ook net zo'n brief van Henry Rosner. Hij gaf een kort resumé van de reis die hij vanaf Brinnlitz met hun echtgenoten had gemaakt. Mancie opperde dat hij misschien bereid zou zijn hen onder de wagon, tussen de rails, te laten kruipen, als om te urineren. Dat mocht soms als de treinen lang vertraging

hadden. Hij stemde toe. Zodra Mancini daar onder de wagon was, liet ze het doordringende Rosner-fluitje horen dat ze op de Appellplatz van Plaszów had gebruikt om Henry en Olek naar haar toe te loodsen. Olek hoorde het en begon te zwaaien. Hij nam Richards hoofd en richtte het naar hun moeders, die tussen de wielen van de trein uit gluurden. Na wild gezwaai hield Olek zijn arm omhoog en trok zijn mouw op om een tatoeage als een spataderlijke krabbel over het vlees van zijn bovenarm te laten zien. En natuurlijk zwaaiden, knikten en klaptten de vrouwen, terwijl ook de jonge Richard zijn getatoeëerde arm voor applaus omhooghield. *Kijk*, zeiden de kinderen door middel van hun opgerolde mouwen. *We blijven in leven*. Maar tussen de wielen waren de vrouwen buiten zichzelf. 'Wat is er met ze gebeurd?' vroegen ze elkaar. 'Wat doen ze hier in godsnaam?' Ze begrepen dat er een vollediger verklaring in de brieven zou staan. Ze scheurden ze open en lazen ze, stopten ze toen weg en gingen door met zwaaien. Vervolgens opende Olek zijn hand en liet zien dat hij een paar knikkerachtige aardappelen vast had. 'Hier,' riep hij, en Mancini kon hem duidelijk horen. 'U hoeft niet bang te zijn dat ik honger heb.' 'Waar is je vader?' schreeuwde Mancini. 'Aan het werk,' zei Olek. 'Hij komt straks terug van het werk. Ik bewaar deze aardappels voor hem.' 'O, god,' mompelde Mancini tegen haar schoonzus. Dat wat betreft de eetwaren in zijn hand. De jonge Richard zei het directer. 'Mamusia, Mamusia, Mamusia,' gilde hij, 'Ik heb zo'n honger!' Maar ook hij hield een paar aardappeltjes omhoog. Hij bewaarde ze voor Dolek, zei hij. Dolek en Rosner de violist werkten in de steengroeve. Henry Rosner arriveerde het eerst. Hij ging ook bij de afrastering staan, met zijn linkerarm ontbloot en opgeheven. 'De tatoeage,' riep hij triomfantelijk. Maar ze kon zien dat hij tegelijkertijd rilde, zweette en het koud had. Het leven was in Plaszów niet gemakkelijk geweest, maar hij had er de uren dat hij Lehar spelend in de villa had gewerkt in de schilderwerkplaats mogen uitslapen. In het orkest dat hier soms de naar de 'badhuizen' marcherende rijen begeleidde speelden ze Rosners soort muziek niet. Toen Dolek verscheen werd hij door Richard naar de draadafrastering gebracht. Hij zag de knappe vrouwen met hun ingevallen gezichten van het onderstel vandaan gluren. Waar hij en Henry het bangst voor waren, was dat de vrouwen zouden aanbieden te blijven. Ze konden niet bij hun zonen in het mannenkamp zijn. Ze zaten daar in de meest hoopvolle situatie in Auschwitz, gehurkt onder een trein die zich zeker voor het einde van de dag in beweging zou zetten. Het idee van een groepsreünie hier was een illusie, maar de mannen bij het draad van Birkenau vreesden dat de vrouwen de keuze zouden doen ervoor te sterven. Daarom praatten Dolek en Henry met valse

opgewektheid - als vaders in vreedetijd die hadden besloten die zomer met de knulletjes naar de Oostzee te gaan, zodat de dames in hun eentje naar Karlsbad konden. 'Zorg voor Niusia,' riep Dolek steeds, om zijn vrouw eraan te herinneren dat ze nog een kind hadden, en dat ze in de wagon boven Regina's hoofd zat. Ten slotte klonk er een genadige sirene in het mannenkamp. De mannen en de jongens moesten nu van de afrastering vandaan. Mancini en Regina klommen lusteloos de trein weer in en de deur werd gesloten. Ze waren stil. Over niets konden ze zich nu nog verbazen. De trein reed 's middags weg. Er waren de gebruikelijke speculaties. Mila Pfefferberg geloofde dat, mocht de plaats van bestemming niet het kamp van Schindler zijn, de helft van de in de wagons gestouwde vrouwen geen week meer zou leven. Zelf dacht ze nog maar enkele dagen te hebben. Het meisje Luscia had roodvonk. Mevrouw Dresner, verzorgd door Danka maar uitgeteerd door dysenterie, leek te sterven. Maar in de wagon van Niusia Horowitz zagen de vrouwen bergen en dennenbomen door de gebroken lat. Enkelen van hen waren in hun kindertijd naar deze bergen toe geweest, en de aanblik van de karakteristieke heuvels, zelfs vanaf de vloer van die rottende wagons, gaf hun een misplaatst vakantiegevoel. Ze schudden de vrouwen die starend in de vuiligheid zaten. 'We zijn er bijna,' beloofden ze. Maar waar? Nog een valse aankomst zou voor hen allemaal het einde betekenen. Bij de koude dageraad van de tweede dag kregen ze bevel uit te stappen. Ergens in de nevels was het gesis van de locomotief te horen. Onder aan de treinstellen hingen vuile ijsbaarden, en de lucht doorsneed hen. Maar het was niet de zware, bittere lucht van Auschwitz. Ze waren ergens bij een landelijk zijspoor. Met hun voeten gevoelloos in klompen marcheerden ze heen, terwijl iedereen liep te hoesten. Weldra zagen ze een groot hek voor zich en daarachter een grote bakstenen massa waaruit schoorstenen omhoogstaken; ze leken precies op de schoorstenen die ze in Auschwitz hadden achtergelaten. Bij het hek wachtte een stel SS'ers, handenklappend tegen de kou. Die groep bij het hek, de schoorstenen - het leek allemaal onderdeel van die ziekmakende, onafgebroken reeks. Een meisje naast Mila begon te huilen. 'Ze hebben ons helemaal hiernaar toe gebracht om ons toch door de schoorsteen te jagen.' 'Nee,' zei Mila, 'ze zouden hun tijd niet hebben verdoen. Ze zouden dat allemaal wel in Auschwitz hebben kunnen doen.' Haar optimisme was echter net als dat van het meisje Luscia - ze kon niet zeggen waar het vandaan kwam. Toen ze dicht bij het hek kwamen, merkten ze dat Herr Schindler te midden van de SS'ers stond. Ze zagen 't het eerst aan zijn gedenkwaardige lengte en omvang. Toen zagen ze zijn gelaatstrekken onder de Tirolse hoed die hij de laatste tijd droeg om zijn

terugkeer naar de bergen van zijn geboortestreek te vieren. Er stond een kleine, donkere SS-officier naast hem. Het was de commandant van Brinnlitz, Untersturmführer Liepold. Oskar had al ontdekt - de vrouwen zouden het weldra ontdekken - dat Liepold, anders dan zijn garnizoen van middelbare leeftijd, zijn geloof in wat de *Endlösung* werd genoemd nog niet kwijt was. Maar ook al was hij de gerespecteerde gevluchtigde van Sturmbannführer Hassebroeck en werd hij geacht hier de belichaming van het gezag te zijn, toch was het Oskar die naar voren trad toen de rijen vrouwen bleven staan. Ze gaapten hem aan. Een fenomeen in de nevel. Slechts enkelen van hen glimlachten. Mila Pfefferberg herinnert zich, net als andere vrouwen uit de colonne van die morgen, dat het een ogenblik van de meest fundamentele en innige dankbaarheid was, op geen enkele wijze uit te drukken. Jaren later zou een vrouw uit die rijen er, terugdenkend aan die ochtend, tegenover een Duitse televisieploeg een verklaring van proberen te geven. 'Hij was onze vader, hij was onze moeder, hij was ons enige geloof. Hij heeft ons nooit teleurgesteld.' Toen begon Oskar te praten. Het was weer een van zijn ongekende toespraken, vol verbijsterende beloften. 'We wisten dat u eraan kwam,' zei hij. 'Ze hebben ons vanuit Zwittau gebeld. Wanneer u in het gebouw binnenkomt, zult u daar soep en brood voor u klaar vinden.' En toen zei hij het, luchtig en met pontificale zelfverzekerdheid: 'U hoeft zich nergens meer zorgen over te maken. U bent nu bij mij.' Het was een rede van het soort waartegenover de Untersturmführer machteloos stond. Liepold was er kwaad om, maar Oskar had er geen erg in. Toen de Herr Direktor met de gevangenen het binnenterrein opliep, was er niets dat Liepold kon doen om die zekerheid te doorbreken. De mannen wisten ervan. Ze stonden op het balkon van hun slaapzaal naar beneden te kijken. Sternberg en zijn zoon zoekend naar mevrouw Clara Sternberg, Feigenbaum senior en Lutek Feigenbaum uitkijkend naar Nocha Feigenbaum en haar frêle dochter. Juda Dresner en zijn zoon Janek, de oude heer Jereth, rabbijn Levartov, Ginter, Garde, zelfs Marcel Goldberg, allemaal keken ze gespannen of ze hun vrouwen zagen. Mundek Korn zocht niet alleen naar zijn moeder en zuster, maar ook naar Lusia de optimiste, voor wie hij belangstelling had opgevat. Bau verviel nu tot een zwaarmoedigheid waar hij misschien nooit helemaal overheen zou komen. Hij begreep definitief, voor het eerst, dat zijn moeder en vrouw niet in Brinnlitz zouden arriveren. Maar Wulkan de juwelier begreep met verbazing, nu hij Chaja Wulkan beneden zich op het binnenterrein van de fabriek zag, dat er toch individuen waren die ingrepen en voor verbluffende redding zorgden. Pfefferberg zwaaide naar Mila met een pakje dat hij voor haar komst had bewaard - een streng wol die hij had

gestolen uit een der kisten die Hoffman had achtergelaten, en een stalen naald die hij op de lasafdeling had gemaakt. De tienjarige zoon van Frances Spira keek ook van het balkon naar beneden. Om uitroepen te voorkomen had hij zijn vuist in zijn mond geklemd, omdat er zoveel SS'ers op de binnenplaats waren. De vrouwen wankelden in hun Auschwitz-lompen over de keien. Hun haar was gemillimeterd en sommigen waren te ziek, te ingevallen om gemakkelijk herkenbaar te zijn. Toch was het een verbluffende samenkomst. Ze zouden geen van allen verbaasd zijn toen ze later ontdekten dat zich nergens anders in het geteisterde Europa zo'n reünie had voorgedaan. Dat er nog nooit een soortgelijke redding uit Auschwitz had plaatsgevonden en ook nooit meer plaats zou vinden. De vrouwen werden vervolgens naar hun aparte slaapzaal boven gebracht. Er lag stro op de vloer - bedden waren er nog niet. Uit een grote DEF-terrinen schepte een SS-vrouw hun de soep op waarover Oskar bij de poort had gesproken. Het was gevulde soep, met voedzame brokjes erin. Door zijn geurigheid was hij het uiterlijke teken van de waarde der overige onschatbare beloften. 'U hoeft zich nergens meer zorgen over te maken.' Maar ze mochten hun mannen niet aanraken. De vrouwenslaapzaal was voorlopig een quarantaineruimte. Zelfs Oskar was er door het advies van zijn medische personeel ongerust over wat ze wel niet uit Auschwitz konden hebben meegebracht. Er waren echter drie punten waar hun isolatie kon worden doorbroken. Eén was de losse baksteen boven het bed van de jonge Mosje Bejski. De komende nachten zouden mannen geknield op Bejski's matras boodschappen door de muur doorgeven. Evenzo was er in de fabriek een boograampje dat op de vrouwenlatrines uitkwam. Pfefferberg stapelde er kratten bij op en maakte aldus een hokje waar iemand boodschappen kon zitten roepen. Ten slotte was er voor de vroege ochtend en de late avond een druk bezochte draadversperring tussen het mannen- en het vrouwenbalkon. Daar troffen de Jereths elkaar: de oude heer Jereth, van wiens hout de eerste Emalia-barakken waren gebouwd; zijn vrouw, die voor de Aktionen in het getto een schuilplaats nodig had gehad. Gevangenen plachten grapjes te maken over de conversatie van het echtpaar Jereth. 'Heb je vandaag stoelgang gehad, lieve?' vroeg Jereth altijd somber aan zijn vrouw, die net van de door dysenterie geteisterde barakken van Birkenau vandaan was gekomen. Uit principe wilde niemand in de Krankenstube worden gelegd. In Plaszów was het een gevaarlijke plaats geweest, waar je de dodelijke benzinebehandeling van dokter Blancke moest ondergaan. Zelfs hier in Brinnlitz bestond altijd het risico van plotselinge inspecties van het soort waarbij de kleine jongetjes al waren meegenomen. Ingevolge de memo's van Oranienburg mochten er in de ziekenbarak van een

werkkamp geen patiënten met ernstige ziekten liggen. Die barak was niet als liefdadigheidsinrichting bedoeld. Hij was er om industriële eerste hulp te bieden. Maar of Oranienburg wilde of niet, de ziekenafdeling in Brinnlitz lag vol vrouwen. De tiener Janka Feigenbaum werd erin gelegd. Ze had kanker en zou misschien hoe dan ook sterven, zelfs in de beste inrichting. Ze was althans terechtgekomen in de beste inrichting die er voor haar nog was. Mevrouw Dresner werd erheen gebracht, evenals tientallen anderen die niet in staat waren te eten of voedsel in hun maag te houden. Lusia de optimiste en nog twee meisjes leden aan roodvonk en konden niet op de ziekenafdeling verblijven. Ze werden in bedden in de kelder gelegd, omgeven door de warmte van de warmwaterketels. Zelfs in de nevel van haar koude koorts was Lusia zich bewust van de wonderbaarlijke warmte van die ziekenkamer in de kelder. Emilie werkte zo rustig als een non op de ziekenafdeling. Degenen in Brinnlitz die er goed aan toe waren, de mannen die de Hoffman-machines demonteerden en in opslagplaatsen verderop langs de weg onderbrachten, merkten haar amper op. Een van hen zei later dat ze gewoon een rustige, onderdanige echtgenote was. Want de gezonden van Brinnlitz werden door het flamboyante van Oskar, door deze uitgebreide voor de gek houderij van Brinnlitz in de ban gehouden. Zelfs van de vrouwen die nog konden staan werd de aandacht opgeslokt door de grote, magische, alvoorziene Oskar. Van Mancini Rosner bij voorbeeld. Iets later in de geschiedenis van Brinnlitz zou Oskar naar de draaibanken toe komen, waar ze haar nachtdienst vervulde, en haar de viool van Henry overhandigen. Op de een of andere manier had hij, bij een bezoek aan Gross-Rosen om Hassebroeck te spreken, tijd gevonden om het magazijn daar in te gaan en de viool op te zoeken. Het had hem honderd Reichsmark gekost om het instrument mee te krijgen. Toen hij het haar overhandigde glimlachte hij op een manier waarmee hij haar de uiteindelijke terugkeer van de bij de viool behorende violist in het vooruitzicht leek te stellen. 'Zelfde instrument,' mompelde hij. 'Maar voor het moment - andere melodie.' Het was moeilijk voor Mancini om, geconfronteerd met Oskar en de miraculeuze viool, achter de Herr Direktor de rustige vrouw nog te zien. Maar voor de stervenden was Emilie beter zichtbaar. Ze voerde hun griesmeel, dat ze God mag weten waarvandaan had, in haar eigen keuken klaarmaakte en naar de Krankenstube bracht. Dokter Alexander Biberstein geloofde dat het met mevrouw Dresner was afgelopen. Emilie lepelde haar het griesmeel zeven dagen achter elkaar in, en de dysenterie nam af. Het geval van mevrouw Dresner leek een bevestiging van Mila Pfefferbergs bewering dat de meesten van hen, als Oskar hen niet uit Birkenau had gered, geen week meer

zouden hebben geleefd. Emilie verzorgde ook Janka Feigenbaum, de negentienjarige met botkanker. Lutek Feigenbaum, Janka's broer, merkte soms, wanneer hij in de fabriek aan het werk was, dat Emilie uit haar gelijkvloerse appartement kwam met een kan soep die ze in haar eigen keuken voor de stervende Janka had gekookt. 'Ze werd door Oskar overheerst,' zou Lutek zeggen. 'Zoals wij allemaal. Toch was ze haar eigen baas.' Toen Feigenbaums bril kapot was, regelde ze dat hij gemaakt werd. Het recept lag op een dokterskantoor ergens in Krakau, lag daar al van voor de tijd van het getto. Emilie regelde dat iemand die een bezoek aan Krakau bracht het recept ophaalde en de bril hersteld terugbracht. De jonge Feigenbaum beschouwde dat als meer dan een gemiddelde vriendelijkheid, vooral in een systeem dat zijn bijziendheid uitdrukkelijk wenste, dat ernaar streefde alle joden van Europa hun bril af te pakken. Er zijn veel verhalen over het feit dat Oskar verschillende gevangenen een nieuwe bril bezorgde. Men vraagt zich af of sommige van Emilies vriendelijkheden op dit punt misschien niet in de legende van Oskar zijn opgenomen, zoals de daden van kleinere helden zijn overgegaan op de figuur van Arthur of Robin Hood.

34

De artsen in de Krankenstube waren de doktoren Hilfstein, Handier, Lewkowicz en Biberstein. Ze maakten zich allemaal zorgen over de grote kans op het uitbreken van vlektyfus. Want vlektyfus was niet alleen een gevaar voor de gezondheid. Het was, bij verordening, een reden om Brinnlitz te sluiten, om de besmetten weer in de veewagons te zetten en af te voeren om in de 'Achtung Typhus!'-barak in Birke-nau te sterven. Bij een van Oskars ochtendbezoeken aan de ziekenafdeling, ongeveer een week na de aankomst der vrouwen, vertelde Biberstein hem dat er nog twee mogelijke gevallen bij de vrouwen waren. Hoofdpijn, koorts, onbehaaglijkheid, algemene pijnen door het hele lichaam - dat was allemaal begonnen. Biberstein verwachtte dat de karakteristieke tyfusuitslag binnen enkele dagen zou verschijnen. Deze twee zouden ergens in de fabriek moeten worden geïsoleerd. Biberstein hoefde Oskar niet al te veel huisonderricht inzake vlektyfus te geven. Vlektyfus werd overgebracht door luizenbeten. De gevangenen werden door niet te beheersen luizenbevolkingen geteisterd. De incubatietijd van de ziekte bedroeg misschien twee weken. De incubatie was nu wellicht al bij tien, bij honderd gevangenen aan de gang. Zelfs nadat de nieuwe stapelbedden waren geïnstalleerd lagen de mensen nog te dicht

op elkaar. Geliefden brachten de kwaadaardige luizen op elkaar over wanneer ze elkaar snel en heimelijk in een verborgen hoekje van de fabriek ontmoetten. De tyfusluizen hadden wilde zwerfneigingen. Het zag er nu naar uit dat hun energie die van Oskar mat zou kunnen zetten. Zodat het geen loos administratief bevel was toen Oskar opdracht gaf om boven een ontluizingsafdeling - douches, een wasserij om kleren uit te koken, een ontsmettingsinrichting - aan te leggen. De afdeling moest werken op vanuit de kelders via buizen omhooggevoerde hete stoom. De lassers moesten dubbele werktijden aan het project werken. Ze deden het met graagte, want de *heimelijke* bedrijvigheid van Brinnlitz werd gekenmerkt door werkwillegheid. De officiële bedrijvigheid werd misschien gesymboliseerd door de Hilo-machines die zich op de pasgestorte fabrieksvloer verhieven. Het was in het belang van de gevangenen en van Oskar, zoals Mosje Bejski later opmerkte, dat die machines naar behoren werden geïnstalleerd, omdat het kamp er een overtuigende facade door kreeg. Maar het was de bedrijvigheid waarvoor geen vergunning was afgegeven die telde. De vrouwen breiden kleren van wol die uit de achtergelaten zakken van Hoffman werd geroofd. Er even mee ophouden en er als industriearbeidsters uitzien deden ze alleen wanneer er een SS-officier of - onderofficier door de fabriek liep, op weg naar het kantoor van de Herr Direktor, of wanneer Fuchs en Schoenbrun, de onbekwame burgerwerktuigkundigen ('Konden niet tippen aan onze werktuigkundigen,' zou een gevangene later zeggen) uit hun kantoren kwamen. De Oskar van Brinnlitz was nog altijd de Oskar die oude Emalia-arbeiders zich herinnerden. Een bon-vivant, een man van lichtzinnige gewoonten. Aan het einde van hun dienst gingen Mandel en Pfefferberg, oververhit van het monteren van de buizen voor de stoom, naar een watertank hoog bovenin, bij het dak van de fabriek. Ze kwamen er via ladders en een smal looppad. Het water daar boven was warm, en wanneer je erin was geklommen kon je vanaf de grond niet worden gezien. Toen ze zich optrokken zagen de lassers tot hun grote verbazing dat de kuip al bezet was. Oskar dreef er naakt en enorm. Een SS-blondine, degene die Regina Horowitz met een broche had omgekocht, was daar, met haar naakte borsten aan de oppervlakte dobberend, bij hem in het water. Oskar bemerkte hen en keek openhartig naar hen op. Het begrip seksuele schaamte was voor hem zoiets als het existentialisme: heel achtenswaardig, maar moeilijk te vatten. Zonder kleren, merkten de lassers op, was de vrouw verrukkelijk. Ze verontschuldigde zich en vertrokken hoofdschuddend, zachtjes fluitend, lachend als schooljongens. Boven hun hoofden minnekoosde Oskar als Zeus.

Toen de epidemie uitbleef, dankte Biberstein dat aan de ontluizingsafdeling van Brinnlitz. Toen de dysenterie geleidelijk verdween, dankte hij het aan het voedsel. In een getuigenis in de archieven van Jad Was jem verklaart Biberstein dat het dagelijkse rantsoen bij het begin van het kamp meer dan 2000 calorieën bevatte. Op het hele ellendige, in de greep van de winter verkerende Europese vasteland kregen alleen de joden van Brinnlitz dit levenbestendige eten. Onder de miljoenen hadden alleen de duizend van Schindler soep met substantie. Er was ook pap. Aan het einde van de straat vanaf het kamp, bij de rivier waar Oskars monteurs onlangs illegale drank in hadden gegooit, stond een molen. Gewapend met een werkpas kon een gevangene erheen kuieren voor een boodschap van deze of gene afdeling van de f. Mundeck Korn herinnert zich dat hij volgeladen met voedsel naar het kamp terugkeerde. Bij de molen bond je gewoon je broek bij de enkels vast en maakte je riem los. Dan schepte je vriend hem vol haveremout. Je maakte de riem weer vast en ging naar het kamp terug - als een prachtig reservoir, onbetaalbaar terwijl je ietwat wijdbeens langs de schildwachten de dependance inliep. Binnen maakte men je broekspijpen los en liet de haveremout in potten uitstromen. Op de tekenafdeling waren de jonge Bejski en Josef Bau al begonnen met het vervalsen van kamppassen van het type waardoor men de molen voor zich kon laten draaien. Oskar wandelde op een dag binnen en liet Bejski documenten zien met het stempel van de rantsoeneringsinstantie van het gouvernement-generaal. Oskars beste contacten voor zwarte-marktvoedsel lagen nog altijd in de regio Krakau. Hij kon verzendingen telefonisch regelen. Maar bij de Moravische grens moest je uitklaringspapieren van het ministerie van Voedsel en Landbouw van het gouvernement-generaal overleggen. Oskar wees op het stempel op de stukken in zijn hand. Zou je zo'n stempel kunnen maken? vroeg hij Bejski. Bejski was een vakman. Hij kon met weinig slaap werken. Nu produceerde hij voor Oskar het eerste van de vele officiële stempels die hij zou vervaardigen. Zijn gereedschappen waren scheermesjes en verschillende snij-instrumentjes. Zijn stempels werden de symbolen van een ongekende bureaucratie van Brinnlitz zelf. Hij sneed stempels van het gouvernement-generaal, van de gouverneur van Moravië, stempels om valse reisvergunningen te sieren, zodat gevangenen per vrachtwagen naar Brno of Olomouc konden rijden om ladingen brood, zwarte-marktbenzine, meel of stof of sigaretten op te halen. Leon Salpeter, een apotheker uit Krakau, eens lid van Marek Bibersteins Joodse Raad, beheerde het magazijn van Brinnlitz. Hier werden de miezerige, door Hassebroeck vanuit Gross-Rosen opgestuurde voorraden bewaard, samen met aanvullende groenten,

meel, graanprodukten die Oskar kocht met behulp van Bejski's minutieus nauwkeurige rubberstempels, waarop de adelaar en het hakenkruis van het regime precies waren ingesneden.

'U moet niet vergeten,' zei een bewoner van Oskars kamp, 'dat Brinnlitz zwaar was. Maar vergeleken bij elders - het paradijs!' De gevangenen schijnen te hebben beseft dat voedsel overal schaars was; zelfs buiten het kamp waren weinigen verzadigd. En Oskar? Verminderde Oskar zijn rantsoenen tot hetzelfde niveau als dat der gevangenen? Het antwoord is welwillend gelach. 'Oskar? Waarom zou Oskar zijn rantsoenen verminderen? Hij was de Herr Direktor. Wie waren wij dat we aanmerkingen op zijn maaltijden zouden maken?' En dan gefrons, voor het geval je die houding te slaafs vindt. 'U begrijpt het niet. We waren dankbaar dat we daar waren. Een andere plaats was er niet.'

Net als in het begin van zijn huwelijk lag het nog steeds in Oskars aard om van huis te zijn, en er waren perioden dat hij uit Brinnlitz weg was. Soms bleef Stern, indiener van de dagelijkse verzoeken, de hele nacht op hem wachten. In Oskars appartement hielden Itschak en Emilie wacht. De geleerde boekhouder legde Oskars rondzwervingen altijd op de meest loyale wijze uit. Jaren later zou Stern in een toespraak zeggen: 'Hij reed dag en nacht, niet alleen om voedsel voor de joden van het kamp Brinnlitz te kopen - met behulp van valse papieren die door een der gevangenen waren gemaakt - maar ook om wapens en munitie voor ons aan te schaffen voor het geval de SS het plan zou opvatten ons tijdens hun aftocht dood te schieten.' Het beeld van een rusteloos zorgende Herr Direktor pleit voor Itschaks liefde en loyaliteit. Maar Emilie zal wel hebben begrepen dat niet alle perioden van afwezigheid met Oskars vorm van menslievende zwendel te maken hadden. Tijdens een van Oskars verloven werd de negentienjarige Janek Dresner van sabotage beticht. In feite wist Dresner niets van metaalarbeid af. In Plaszów had hij zijn tijd in de ontluizingsinrichting gesleten met het uitdelen van handdoeken aan SS 'ers die voor een douche en sauna kwamen, en met het uitkoken van onder de luizen zittende kleren van gevangenen. (Door de beet van een luis had hij vlektyfus gehad, en het er alleen maar levend afgebracht doordat zijn neef, dokter Schindel, hem in de ziekenbarak voor een anginageval had laten doorgaan.) De vermeende sabotage deed zich voor doordat de werktuigkundige Schoenbrun, de Duitse opzichter, hem van zijn draaibank overplaatste naar een der grotere metaalpersen. Het had de werktuigkundigen een week gekost om deze machine af te stellen, en de

eerste keer dat Dresner op de startknop drukte en de machine ging gebruiken veroorzaakte hij kortsluiting en liet een der platen breken. Schoenbrun voer tegen de jongen uit en ging naar het kantoor om een vernietigend rapport te schrijven. Schoenbruns aanklacht werd uitgetypt en afschriften ervan werden geadresseerd aan de Afdelingen D en W in Oranienburg, aan Hassebroeck in Gross-Rosen en aan Untersturmführer Liepold in zijn kantoor bij de fabriekspoort. De volgende ochtend was Oskar nog steeds niet thuisgekomen. In plaats van de rapporten op de post te doen haalde Stern ze dus uit de postzak van het kantoor en verborg ze. De aan Liepold geadresseerde klacht was al persoonlijk bezorgd, maar Liepold was althans correct volgens de normen van de organisatie die hij diende en kon de jongen pas ophangen wanneer hij iets van Oranienburg en Hassebroeck had vernomen. Twee dagen later was Oskar nog steeds niet verschenen. 'Het moet wel een feestje zijn!' zeiden de schertslustigen in de fabriek tegen elkaar. Op een of andere manier ontdekte Schoenbrun dat Itschak de brieven achterhield. Hij liep tierend door het kantoor en zei tegen Stern dat diens naam aan de rapporten zou worden toegevoegd. Stern leek een mens van onbeperkte kalmte, en toen Schoenbrun was uitgeraasd zei hij tegen de werktuigkundige dat hij de rapporten uit de postzak had gehaald omdat hij vond dat de Herr Direktor beleefdheidshalve van hun inhoud op de hoogte moest worden gesteld voordat ze werden verstuurd. De Herr Direktor, zei Stern, zou het natuurlijk vreselijk vinden te ontdekken dat een gevangene voor tienduizend Reichsmark schade aan een van zijn machines had toegebracht. Het leek niet meer dan billijk, zei Stern, dat Herr Schindler de kans zou krijgen zijn eigen opmerkingen aan het rapport toe te voegen. Tenslotte reed Oskar door de poort naar binnen. Stern onderschepte hem en vertelde hem over de beschuldigingen van Schoenbrun. Untersturmführer Liepold had ook op een onderhoud met Schindler gewacht en popelde om zijn gezag binnen de fabriek te laten gelden, om het geval Janek Dresner als voorwendsel te gebruiken. Ik leid het verhoor, zei Liepold tegen Oskar. U, Herr Direktor, levert een getekende verklaring waarin de omvang van de schade wordt bevestigd. Wacht even, zei Oskar. Het is mijn machine die stuk is. Ik ben degene die het verhoor leidt. Liepold betoogde dat de gevangene onder de jurisdictie van Afdeling D viel. Maar de machine, antwoordde Oskar, viel onder het gezag van de Rüstungsinspektion. Bovendien kon hij echt geen proces in de fabriek toestaan. Als Brinnlitz een chemische of een kledingfabriek was geweest, zou het misschien niet veel effect op de productie hebben. Maar dit was een munitiefabriek die zich met de fabricage van geheime onderdelen bezighield. 'Ik wil niet dat mijn personeel wordt gestoord,'

zei Oskar. Het was een woordenstrijd die Oskar won, misschien omdat Liepold toegaf. De Untersturmführer was bang voor Oskars contactpersonen. Dus kwam de rechtbank 's avonds in de machineafdeling van DEF bijeen; hij bestond uit Herr Oskar Schindler als president en de heren Schoenbrun en Fuchs. Een jong Duits meisje zat terzijde van de gerechtelijke tafel om aantekeningen te maken, en toen de jonge Dresner werd binnengebracht, zag hij een plechtige, voltallige rechtbank voor zich. Wat Janek volgens een door Afdeling D op 11 april 1944 uitgevaardigde verordening te wachten stond was het eerste, cruciale stadium van een proces dat er, na een rapport aan Hassebroeck en antwoord van Oranienburg, mee zou moeten eindigen dat hij in de fabriek werd opgehangen voor de ogen van alle arbeiders van Brinnlitz, onder wie zijn ouders en zusje. Janek merkte dat Oskar vandaag niets van die vertrouwelijkheid van de werkvloer had. De Herr Direktor las Schoenbruns rapport over de sabotage hardop voor. Janek kende Oskar voornamelijk uit de berichten van anderen, vooral van zijn vader, en kon nu niet bepalen wat het betekende dat Oskar de beschuldigingen van Schoenbrun met een uitgestreken gezicht voorlas. Treurde Oskar werkelijk om de kapotte machine? Of was het allemaal gewoon toneel? Toen de Herr Direktor was uitgelezen begon hij vragen te stellen. Dresner kon niet veel terugzeggen. Hij voerde aan dat hij niet met de machine vertrouwd was. Er had zich een probleem bij de instelling voorgedaan, legde hij uit. Hij was te gretig geweest en had een fout gemaakt. Hij verzekerde de Herr Direktor dat hij geen enkele reden had om de machinerie te willen saboteren. Als je niet in wapenfabricage geschoold bent, zei Schoenbrun, hoor je hier niet thuis. De Herr Direktor heeft me verzekerd dat jullie, de gevangenen, allemaal ervaring in de wapenindustrie hadden. Toch beweer je hier, Hafüing Dresner, dat je ondeskundig bent. Met een boos gebaar beval Schindler de gevangene precies te beschrijven wat hij op de avond van het vergrijp had gedaan. Dresner begon te praten over de voorbereidingen voor het op gang brengen van de machine, het instellen, het droog repeteren met de regelaars, het inschakelen van de stroom, het plotseling op hol slaan van de motor, het barsten van het mechanisme. Schindler werd steeds rustelozter onder Dresners woorden en begon heen en weer te lopen, ondertussen woedend naar de jongen kijkend. Dresner beschreef een verandering die hij aan een der reguleurs had aangebracht toen Schindler met gebalde vuisten en vlammeende ogen bleef staan. Wat zei je? vroeg hij de jongen. Dresner herhaalde wat hij had gezegd: Ik stelde de drukregelaar bij, Herr Direktor. Oskar liep op hem af en sloeg hem tegen de zijkant van zijn kaak. Dresners hoofd gonsde, maar triomfantelijk, want Oskar had - met zijn rug naar

zijn mederechters - naar hem geknipoogd op een manier die niet voor tweeërlei uitleg vatbaar was. Daarop begon hij met zijn grote armen te zwaaien en stuurde de jongen weg. 'De stommiteit van jullie verrekkelingen!' bulderde hij al die tijd. 'Het is niet te geloven!' Hij draaide zich om en keek smekend naar Schoenbrun en Fuchs, alsof die zijn enige bondgenoten waren. 'Ik wóu dat ze intelligent genoeg waren om een machine te saboteren. Dan kon ik ze tenminste op hun donder geven! Maar wat kun je met die lui? Ze zijn een volkomen tijdverspilling.' Oskars vuist balde zich weer, en Dresner deinsde achteruit bij het idee van nog een linkse directe. '*Hoepel op?*' schreeuwde Oskar. Toen Dresner de deur uit ging hoorde hij Oskar tegen de anderen zeggen dat het beter was de hele zaak maar te vergeten. 'Boven heb ik nog wat goede Martell,' zei hij. Deze handige ondermijning van het proces was voor Liepold en Schoenbrun misschien niet zo bevredigend. Want de zitting had geen formele conclusie opgeleverd, was niet met een vonnis geëindigd. Maar ze konden niet klagen dat Oskar een verhoor uit de weg was gegaan, of zich er met een jantje-van-leiden van had afgemaakt. Het verslag dat Dresner later in zijn leven heeft gegeven doet het vermoeden rijzen dat de levens der gevangenen in Brinnlitz is behouden door een serie stunts die elkaar zo snel opvolgden dat het bijna toverij was. Maar om strikt de waarheid te zeggen was Brinnlitz, als gevangenenkamp en als fabrieksonderneming, zelf van nature en in letterlijke zin de enige langdurige, verbijsterende, volslagen voordegekhoudery.

35

Want de fabriek produceerde niets. 'Nog geen huls,' zeggen Brinnlitzgevangenen steeds weer hoofdschuddend. Geen enkele 451111x1-granaathuls, geen enkele rakethuls die er werd gefabriceerd was te gebruiken. Oskar zelfstelt de produktie van DEF in de Krakause jaren tegenover de prestaties van Brinnlitz. In Zablocie werd voor zestien miljoen Reichsmark aan emailwaren gefabriceerd. In dezelfde tijd produceerde de munitieafdeling van Emalia voor vijfhonderdduizend Reichsmark aan hulzen. Oskar legt uit dat er in Brinnlitz echter 'ten gevolge van het wegvallen van de emailfabricage' geen noemenswaardige produktie was. Bij de wapenproductie, zegt hij, kampte hij met 'beginmoeilijkheden'. Toch heeft hij werkelijk kans gezien tijdens de maanden in Brinnlitz één vrachtwagenlading 'munitieonderdelen' te expediëren, met een geschatte waarde van vijfendertigduizend Reichsmark. 'Die onderdelen,'

zei Oskar later, 'waren al half gefabriceerd naar Brinnlitz overgebracht. Nog minder bijdragen aan de oorlogsinspanning was onmogelijk, en het excuus van 'kinderziekten' werd steeds gevaarlijker voor mij en mijn joden, omdat de minister voor Bewapening, Albert Speer, zijn eisen maandelijks verhoogde.' Het gevaar van Oskars non-productiebeleid was niet alleen dat het hem een slechte naam bij het ministerie van Bewapening bezorgde. Het maakte ook andere directies kwaad. Want het fabriekssysteem was versnipperd; het ene bedrijf maakte de hulzen, een ander de ontsteking, een derde stopte er het uiterst explosieve materiaal in en monteerde de onderdelen. Op die manier, redeneerde men, was het uitgesloten dat de wapenstroom door een luchtaanval op één bepaalde fabriek grotendeels werd uitgeschakeld. Oskars hulzen, die naar fabrieken verderop in de productielijn werden geëxpedieerd, werden daar geïnspecteerd door technici die Oskar niet kende en niet kon bereiken. De artikelen uit Brinnlitz kwamen nooit door de kwaliteitscontrole heen. Oskar placht de brieven met klachten aan Stern, aan Finder, aan Pemper of aan Garde te laten zien. Dan lachte hij luidruchtig, alsof degenen die de reprimandes schreven bureaucraten uit een komische opera waren. Later in de geschiedenis van het kamp deed zich zo'n geval voor. Stern en Mietek Pemper zaten op de ochtend van 28 april 1945 in Oskars kantoor - een ochtend waarop de gevangenen in het uiterste gevaar verkeerden, doordat ze, zoals zal blijken, allemaal door Sturmbannführer Hassebroeck ter dood waren veroordeeld. Die dag was Oskars zevenendertigste verjaardag, en er was ter viering al een fles cognac opengemaakt. En op het bureau lag een telegram van het wapenmontagebedrijf bij Brno. Er stond in dat Oskars hulzen voor anti-tankgranaten zo slecht waren gemaakt dat ze geen enkele kwaliteitsproef doorstonden. Ze waren onnauwkeurig gekalibreerd, en doordat ze niet bij de juiste temperatuur waren gehard, barstten ze bij het testen. Oskar was verrukt over dat telegram, schoof het Stern en Pemper toe en liet het hen lezen. Pemper herinnert zich dat hij nog een van zijn ongehoorde uitspraken deed. 'Het is het beste verjaarscadeau dat ik had kunnen krijgen. Want nu weet ik dat geen enkele arme donder door mijn produkt is gedood.' Dit incident zegt iets over tegengestelde verstandsverbijsteringen. Er zit iets waanzinnigs in een fabrikant als Oskar die zich verheugt wanneer hij niet fabriceert. Maar er zit ook iets koelbloedig-krankzinnigs in de Duitse technocraat die, nadat Wenen is gevallen en de mannen van maarschalk Konjev de Amerikanen bij de Elbe hebben omhelsd, nog steeds aanneemt dat een wapenfabriek boven in de heuvels nog tijd heeft om haar prestaties op te vijzelen en de verheven principes van

discipline en produktie een welverdiend offer te brengen. Maar de voornaamste vraag die uit het verjaarselegram rijst is hoe Oskar die maanden is doorgekomen, die zeven maanden tot aan zijn verjaardag. De mensen van Brinnlitz herinneren zich een hele serie inspecties en controles. Mannen van Afdeling D liepen met een controlelijst in hun handen speurend door de fabriek, evenals technici van de Rüstungsinspektion. Oskar trakteerde die functionarissen altijd op een lunch of warme maaltijd en maakte hen murw met ham en cognac. In het Reich kreeg je niet meer zoveel goede lunches en warme maaltijden. De gevangenen aan de draaibanken, de ovens, de metaalpersen zouden verklaren dat de geüniformeerde inspecteurs naar drank roken en over de fabrieksvloer waggelden. Er is een verhaal dat alle gevangenen vertellen, over een functionaris die bij een der laatste inspecties van de oorlog blufte dat Schindler hem niet met camaraderie, met een lunch en met drank zou verleiden. Op de trap van de slaapzalen naar de fabrieksruimte beneden lichtte Oskar, volgens de legende, de man beentje en liet hem de trap aftuimelen, een tocht waarbij de man zijn schedel en zijn been brak. De mensen van Brinnlitz kunnen echter over het algemeen niet zeggen wie die lastige SS'er was. Eén beweert er dat het Rasch was, hoofd van de SS en de politie van Moravië. Oskar zelf heeft er nooit een opgetekende uitspraak over gedaan. Deze anekdote is een van die verhalen die weergeven hoe de mensen Oskar beschouwden als eenzorger, die in alle mogelijke gevallen optreedt. En men moet billijkheidshalve natuurlijk toegeven dat de kampbewoners het recht hadden dit soort fabels te verspreiden. Zij waren degenen die in het grootste gevaar verkeerden. Als de fabel hen in de steek liet, zouden ze er allerbitterst voor boeten. Eén oorzaak waardoor Brinnlitz de inspecties doorstond waren de niets ontziende machinaties van Oskars geschoolde arbeiders. De elektriciens knoeiden aan de ovenmeters. De naald gaf de juiste temperatuur aan wanneer het inwendige van de oven in werkelijkheid honderden graden koeler was. 'Ik heb naar de fabrikanten geschreven,' placht Oskar tegen de wapeninspecteurs te zeggen. Hij speelde altijd de sombere, voor een raadsel staande fabrikant die zijn winsten zag uitgehold. Hij weet het aan de productieafdeling, aan de inferieure Duitse opzichters. Hij had het weer over 'kinderziekten', daarmee implicerend dat er in de toekomst tonnen munitie zouden worden geproduceerd wanneer de problemen waren verdwenen. Op de machineafdeling zag alles er, net als bij de ovens, normaal uit. De machines leken perfect gekalibreerd, maar hadden in werkelijkheid een afwijking van een fractie van een millimeter. De meeste wapeninspecteurs die erdoorheen liepen schijnen niet alleen met een geschenk bestaande uit sigaretten en cognac te zijn

vertrokken, maar ook met een vaag gevoel van begrip voor de lastige problemen waarmee die geschikte vent te kampen had. Stern zou altijd zeggen dat Oskar op het laatst kisten hulzen van andere Tsjechische fabrikanten kocht en ze bij inspecties voor eigen produkten liet doorgaan. Pfefferberg beweert hetzelfde. In ieder geval heeft Brinnlitz het uitgehouden, wat voor kunststukjes Oskar ook mag hebben uitgehaald. Het kwam voor dat hij, om de vijandige plaatselijke bevolking te imponeren, belangrijke functionarissen voor een rondleiding door de fabriek en een goede maaltijd uitnodigde. Maar het waren wel altijd mensen wier deskundigheid niet op het gebied van de techniek en de munitiefabricage lag. Na het verblijf van de Herr Direktor aan de Pomorskastraat schreven Liepold, Hoffman en de plaatselijke Kreisleiter van de partij naar alle functionarissen die ze maar konden bedenken - lokale, provinciale, Berlijnse - en klaagden over hem, zijn zeden, zijn connecties, zijn overtredingen van rassen- en strafwet. Süsmuth lichtte hem in over het spervuur van brieven die in Troppau arriveerden. Dus nodigde Oskar Ernst Hahn naar Brinnlitz uit. Hahn had de op een na hoogste functie op het Berlijnse hoofdkantoor voor dienstverlening aan SS-gezinnen. 'Hij was,' zegt Oskar met de gewone preutsheid van de doorgewinterde brasser, 'een notoire dronkaard.' Hahn bracht zijn jeugdvriend Franz Bosch met zich mee. Bosch was, zoals Oskar al eerder in dit verhaal heeft opgemerkt, ook een onpeilbare dronkaard, en daarnaast de moordenaar van de familie Gutter. Maar Oskar slikte zijn minachting weg en verwelkomde hem vanwege zijn public-relations-waarde. Toen Hahn in het stadje arriveerde droeg hij precies dat schitterende, smetteloze uniform waarop Oskar had gehoopt. Het was met linges en decoraties getooid, want Hahn was een ouderwetse SS'er uit de vroege glorie-tijd van de partij. Met deze oogverblindende Standartenführer kwam een al even prachtige adjudant mee. Liepold werd vanuit zijn huurhuis buiten het kamp binnengenodigd om met de bezoekers te dineren. Vanaf het begin van de avond was hij uit het veld geslagen. Want Hahn vond Oskar geweldig; dat vonden dronkaards altijd. Later zou Oskar de mannen en hun uniformen als 'pompeus' beschrijven. Maar Liepold wist nu tenminste zeker dat eventuele klaagbrieven die hij aan verre autoriteiten schreef waarschijnlijk op het bureau van een oude drinkkameraad van de Herr Direktor zouden belanden, en dat dat weleens gevaarlijk voor hemzelf kon wezen. De volgende dag zag men Oskar lachend met die luisterrijke heren uit Berlijn door Zwittau rijden. De plaatselijke nazi's stonden bij het voorbijkomen van al die pracht uit het Reich op de stoepen te salueren. Hoffman was niet zo gemakkelijk klein te krijgen als de rest. De driehonderd vrouwen van Brinnlitz hadden, in Oskars eigen woorden,

'niet het vermogen tot dienstverrichting'. Er is al gezegd dat velen van hen hun dagen breiend doorbrachten. In de winter van 1944 was breien voor mensen die alleen in het gestreepte uniform waren gehuld geen loze liefhebberij. Hoffman diende echter een officiële klacht bij de SS in over de wol die de Schindler-vrouwen uit de kisten in de dependance hadden gestolen. Hij vond dat het een schandaal was en de ware activiteiten van het zogenaamde munitiebedrijf van Schindler aan het licht bracht. Toen Oskar bij Hoffman op bezoek ging, trof hij de oude man in een triomfantelijke stemming aan. 'We hebben Berlijn in een verzoekschrift gevraagd u te verwijderen,' zei Hoffman. 'Ditmaal hebben we beëdigde verklaringen bijgevoegd waarin staat dat uw fabriek in strijd met de economische en de rassenwet draait. We hebben een invalide Wehrmacht-ingenieur uit Brno voorgedragen om de fabriek over te nemen en er iets fatsoenlijks van te maken.' Oskar luisterde naar Hoffman, bood zijn verontschuldiging en probeerde berouwvol te lijken. Toen belde hij kolonel Erich Lange in Berlijn op en vroeg hem het verzoekschrift van de Hoffman-kliek in Zwittau achter te houden. Deze buitengerechtigde regeling kostte Oskar nog altijd achtduizend Reichsmark, en de hele winter door vielen de machthebbers van het stadje Zwittau, zowel de burgerlijke als die van de partij, hem lastig, en riepen hem op het stadhuis om hem in kennis te stellen van de klachten van diverse burgers over zijn gevangenen of de toestand van zijn riolering.

Lusia de optimiste had een persoonlijke ervaring met SS-inspecteurs die een typerende illustratie van de methode-Schindler is. Lusia lag nog steeds in de kelder - ze zou er de hele winter liggen. De andere meisjes waren vooruitgegaan en naar boven verhuisd om verder te herstellen. Maar Lusia had het gevoel dat Birkenau haar met een oneindige hoeveelheid gif had gevuld. Haar koorts en keurden telkens weer. Haar gewrichten raakten ontstoken. Er braken karbonkels in haar oksels uit. Wanneer er één barstte en genas, ontstond er een andere. Dokter Handier prikte er, tegen het advies van dokter Biberstein in, een paar met een keukenmes door. Ze bleef in de kelder liggen, welgevoed, lijkbleek en besmettelijk. In al die vierkante kilometers Europa was dit de enige ruimte waarin ze had kunnen leven. Daarvan was ze zich zelfs toen bewust en ze hoopte dat het enorme conflict boven haar hoofd voorbij zou rollen. In dat warme hol onder de fabriek maakten dag en nacht geen verschil. Die keer dat de deur boven aan de keldertrap openvloog had het zowel het een als het ander kunnen zijn. Ze was rustigere bezoeken van Emilie Schindler gewend. Ze hoorde laarzen op de

trap en verstijfde in haar bed. Het klonk haar in de oren als een ouderwetse Aktion. Het was in feite de Herr Direktor met twee officieren uit Gross-Rosen. Hun laarzen stampten op de trap alsof ze haar onder de voet zouden lopen. Oskar stond erbij terwijl ze in de schemering rondkeken naar de warmwaterketels en naar haar. Het ging door Lusia heen dat zij hèt vandaag misschien was. Het offer dat je hun moest brengen opdat ze voldaan zouden vertrekken. Ze werd gedeeltelijk door een ketel aan het oog onttrokken, maar Oskar deed geen poging haar te verbergen en kwam zelfs naar het voeteneinde van haar bed. Omdat de heren van de SS rozig en wankel ter been leken, had Oskar de kans iets tegen haar te zeggen. Zijn woorden waren van een wonderbaarlijke banaliteit, en ze zou ze nooit vergeten: 'Wees gerust. Alles is oké.' Hij stond dicht bij haar, alsof hij voor de inspecteurs wilde benadrukken dat dit geen besmettelijk geval was. 'Dit is een joods meisje,' zei hij op vlakke toon. 'Ik wilde haar niet in de Krankenküche leggen. Gewrichtsontsteking. Het is toch met haar gedaan. Ze geven haar niet meer dan zesendertig uur.' Toen kletste hij erop los over het warme water, waar het vandaan kwam, over de stoom voor het ontluizen. Hij wees op meters, buizen, cilinders. Hij schoof om haar bed heen alsof het ook iets neutraals, een onderdeel van het mechanisme was. Lusia wist niet waar ze moest kijken, of ze haar ogen open of dicht moest houden. Ze probeerde de indruk te wekken in coma te liggen. Het lijkt misschien net iets te veel van het goede - maar dat vond Lusia op dat moment niet - dat Oskar, toen hij de SS'ers naar de trap terugloodste, heel even behoedzaam naar haar glimlachte. Ze zou daar zes maanden blijven en in de lente naar boven strompelen om in een veranderde wereld haar vrouwelijke staat te hervatten.

In de winter legde Oskar een zelfstandig arsenaal aan. Weer zijn er de legenden. Sommigen zeggen dat de wapens aan het einde van de winter van de Tsjechische ondergrondse zijn gekocht. Maar Oskar was in 1938 en 1939 een duidelijke nationaal-socialist geweest en zal zich er wellicht voor hebben gehoed met de Tsjechen zaken te doen. De meeste wapens kwamen in ieder geval van een volmaakte bron vandaan, van Obersturmbannführer Rasch, hoofd van de SS en de politie van Moravië. Het geheime voorraadjje omvatte karabijnen en automatische wapens, wat pistolen en wat handgranaten. Oskar zou de transactie later terloops beschrijven. Hij verkreeg de wapens, zou hij zeggen, 'onder het voorwendsel van verdediging van mijn fabriek, voor de prijs van een aan zijn [Rasch'] vrouw geschonken briljante ring'. Oskar geeft geen bijzonderheden over zijn optreden in het kantoor van Rasch in het kasteel op de Spilberk in

Brno. Toch is het niet moeilijk voor te stellen. De Herr Direktor wil, ongerust over een mogelijke slavenopstand wanneer de oorlog zich maar voortsleept, duur aan zijn bureau sterven, met een automatisch wapen in zijn hand, na zijn vrouw barmhartig met een kogel het leven te hebben benomen, om haar voor iets ergers te behoeden. De Herr Direktor stipt ook de kans aan dat de Russen aan de poort zouden kunnen verschijnen. Mijn burgerwerktuigkundigen, Fuchs en Schoenbrun, mijn goede technici, mijn Duitstalige secretaresse, allemaal verdienen ze het de middelen te hebben om weerstand te bieden. Het is natuurlijk geen opwekkende gespreksstof. Ik zou het liever hebben over onderwerpen die ons nader aan het hart liggen, Herr Obersturmbannführer. Ik ken uw hartstocht voor mooie sieraden. Mag ik u dit exemplaar, dat ik vorige week ben tegengekomen, eens laten zien? En zo verscheen de ring op de rand van het vloeiblad van Rasch, terwijl Oskar mompelde: 'Zodra ik hem zag dacht ik aan Frau Rasch.' Toen Oskar de¹ wapens eenmaal had, stelde hij Oeri Bejski, broer van de stempelmaker, als arsenaalbeheerder aan. Oeri was klein, knap, levendig. De mensen bemerkten dat hij de privé-vertrekken van de Schindlers als een zoon in- en uitwandelde. Hij was ook een favoriet van Emilie, die hem sleutels voor het appartement gaf. Mevrouw Schindler onderhield een soortgelijke moederlijke relatie met de jongen Spira, die de razzia had overleefd. Ze nam hem regelmatig mee naar haar keuken en gaf hem voedzame boterhammen te eten. Nadat de kleine groep te trainen gevangenen was uitgezocht, nam Oeri ze een voor een mee naar het magazijn van Salpeter om hun de werking der Gewehr 41 W's te leren. Er waren drie commandogroepen van vijf man elk gevormd. Sommige van Bejski's leerlingen waren jongens als Lutek Feigenbaum. Andere waren Poolse veteranen zoals Pfefferberg en die andere gevangenen die door Schindlers gevangenen de 'Budzyners' werden genoemd. De Budzyners waren joodse officieren en mannen van het Poolse leger. Ze hadden het er levend afgebracht bij de liquidatie van het werkkamp Budzyn, waarover Untersturmführer Liepold het bewind had gevoerd. Liepold had hen naar zijn nieuwe commandogebied in Brinnlitz gebracht. Het waren er ongeveer vijftig en ze werkten in Oskars keukens. Men herinnert zich hen als erg politiek. Ze hadden tijdens hun gevangenschap in Budzyn het marxisme geleerd en verlangden naar een communistisch Polen. Het was wel ironisch dat ze in Brinnlitz in de warme keukens vertoefden van die apolitiekste aller kapitalisten, Herr Oskar Schindler. Hun relatie met het gros der gevangenen, die, op de zionisten na, alleen maar de politiek van het overleven volgden, was goed. Een aantal van hen nam privé-lessen op Oeri Bejski's automaten, want in het Poolse

leger van de jaren dertig hadden ze nooit zulke geavanceerde wapens gehanteerd. Als Frau Rasch in de laatste en rijkste dagen van de machtsperiode van haar man in Brno zomaar eens - tijdens een party bij voorbeeld, of een recital op het kasteel - in het hart van de diamant die via Oskar Schindler tot haar was gekomen had gestaard, zou ze daar de ergste nachtmerrie van haarzelf en van haar Führer weerspiegeld hebben gezien. Een gewapende, marxistische jood.

36

Oude drinkkameraden van Oskar, onder wie Amon en Bosch, hadden hem soms als het slachtoffer van een joods virus beschouwd. Dat was geen beeldspraak. Ze geloofden het bijna letterlijk en namen het de lijder niet kwalijk. Ze hadden het wel vaker met goede mensen zien gebeuren. Een bepaald hersengebied raakte in een ban die half bacterieel, half magisch was. Als hun zou zijn gevraagd of die ban besmettelijk was, zouden ze hebben gezegd: Ja, zeer. Ze zouden het geval van *Oberleutnant Süßmuth* als een voorbeeld van duidelijke besmetting hebben beschouwd. Want Oskar en Süßmuth beraamden in de winter 1944-45 plannen om nog drieduizend vrouwen in groepen van drie- tot vijfhonderd per keer uit Auschwitz kleine kampen in Moravië in te krijgen. Oskar zorgde voor de beïnvloeding, de verkooppraatjes, het smeren van handen voor die operaties. Süßmuth deed het administratieve werk. In de textiel fabrieken van Moravië was een tekort aan arbeidskrachten, en niet alle eigenaren verafschuwden de joodse aanwezigheid zo hevig als Hoffman. Ten minste vijf Duitse fabrikanten in Moravië - in Freudenthal en Jagerndorf, in Liebau, Grulich en Trautenau - namen die lichten vrouwen op en zorgden voor een kamp op het terrein. Zo'n kamp was nooit een paradijs, en de SS mocht een dominantere rol bij het beheer ervan spelen dan Liepold ooit kon hopen te vervullen. Oskar zou later zeggen dat die vrouwen in de kleine kampen 'onder een draaglijke behandeling' leefden. Maar juist de kleinheid der textielkampen hielp hen in leven houden, want de SS-garnizoenen bestonden er uit oudere, tragere, minder fanatieke mannen. Men moest er vlektyfus vermijden en honger als een gewicht onder de ribben dragen. Maar de meeste van die kleine, bijna landelijke inrichtingen zouden ontkomen aan de uitroeingsbevelen die de grotere kampen in het voorjaar zouden bereiken. Maar was Süßmuth door de joodse sepsis aangetast, Oskar werd erdoor verteerd. Via Süßmuth had Oskar nog dertig metaalarbeiders aangevraagd. Het is waar dat hij helemaal niet meer in produktie was geïnteresseerd. Maar met zijn nuchtere kant zag hij wel in dat

hij, wilde hij het bestaan van zijn bedrijf voor Afdeling D ooit geldigheid kunnen verlenen, een groter aantal vakbekwame arbeiders nodig had. Wanneer je naar andere gebeurtenissen van die waanzinnige winter kijkt, zie je echter dat Oskar die dertig man extra niet wilde hebben omdat ze aan draaibanken en machines gewend waren, maar omdat ze gewoon dertig man extra waren. Het is niet overdreven om te zeggen dat hij hen begeerde met iets van de absolute passie die het zichtbare, vlamme hart van de Jezus aan Emilies wand kenmerkte. Omdat in dit verhaal is geprobeerd een heiligverklaring van de Herr Direktor te vermijden, moet het idee dat de zinnelijke Oskar iemand zou zijn die zielen begeerde bewezen worden. Een van die dertig metaalarbeiders, een man genaamd Mosje Henigman, heeft een openbaar verslag van hun onwaarschijnlijke verlossing achtergelaten. Even na Kerstmis werden tienduizend gevangenen uit de steengroeven van Auschwitz 111 - van vestigingen als de Weschel-Union-wapenfabriek van Krupp en van de Deutsche Erd-und Steinwerke, van het synthetische-benzinebedrijf van Farben en de onderneming waar vliegtuigen werden ontmanteld - in colonne naar Gross-Rosen weggevoerd. Misschien geloofde een of andere plannenmaker dat ze, eenmaal in Neder-Silezië aangekomen, over de fabriekskampen in dat gebied zouden worden verspreid. Als dat het plan was, ontging dat in elk geval de SS-officieren en -manschappen die met de gevangenen meeliepen. Het hield ook geen rekening met de moordende koude van de ongenadige jaarwisseling, en er werd niet naar gevraagd hoe de colonne te eten zou krijgen. De kreupelen, de hoestenden werden er bij het begin van iedere etappe uitgehaald en geëxecuteerd. Van de tienduizend, zegt Henigman, waren er na tien dagen nog maar twaalfhonderd in leven. Meer naar het noorden hadden de Russen van Konjev ten zuiden van Warschau de oversteek over de Weichsel gemaakt en alle wegen op de noordwestelijke route van de colonne in bezit genomen. De gereduceerde groep werd daarom in een SS-kampement ergens bij Opole gestopt. De commandant ervan liet vragen aan de gevangenen stellen en lijsten van de geschoolde arbeiders maken. Maar iedere dag gingen de vermoeiende selecties door en werden de afgekeurden doodgeschoten. Iemand wiens naam werd geroepen wist nooit wat hem wachtte: een stuk brood of een kogel. Toen Henigmans naam werd geroepen, werd hij echter met dertig anderen in een spoorwagon gezet en onder de hoede van een SS'er en een Kapo naar het zuiden gereden. 'We kregen eten voor de tocht mee,' herinnert Henigman zich. 'Iets ongekends.' Henigman sprak later over de verrukkelijke onwerkelijkheid van de aankomst in Brinnlitz. 'We konden niet geloven dat er nog een kamp was waar

mannen en vrouwen bij elkaar werkten, waar niet werd geslagen, waar geen Kapo was.' Zijn reactie vertoont een lichte overdrijving, want er was wel degelijk een scheiding in Brinnlitz. Ook deelde Oskars blonde SS-vriendin weleens een mep uit, en toen een jongen op een keer een aardappel uit de keuken had gestolen en bij Liepold was aangegeven, liet de commandant hem de hele dag op een kruik op de binnenplaats staan, met de aardappel in zijn open mond geklemd, terwijl het speeksel langs zijn kin naar beneden liep en de tekst *'Ik ben een aardappeldief!'* om zijn hals hing. Maar voor Henigman waren dat soort dingen de moeite van het vermelden niet waard. 'Hoe kun je,' vraagt hij, 'de overgang van hel naar paradijs beschrijven?' Toen hij Oskar tegenkwam kreeg hij te horen dat hij op krachten moest komen. Zegt u het de opzichters maar wanneer u klaar bent om te werken, zei de Herr Direktor. En Henigman had, geconfronteerd met deze vreemde omkering van beleid, niet zomaar het gevoel dat hij naar een rustige weide was gekomen, maar dat hij door de spiegel was gestapt.. Aangezien dertig blikslagers maar een fractie van de tienduizend waren, moet nogmaals worden gezegd dat Oskar maar een kleine reddingsgod was. Maar als een echte beschermgeest redde hij Goldberg net zo goed als Helen Hirsch, en probeerde hij dokter Leon Gross net zo goed te redden als Olek Rosner. Volgens datzelfde ongemotiveerde gelijkheidsprincipe ging hij een kostbare transactie met de Gestapo in het district Moravië aan. We weten dat het contract werd gesloten, maar hoe duur het was weten we niet. Dat het een vermogen heeft gekost staat wel vast. Een gevangene genaamd Benjamin Wrozlowski werd een van degenen om wie het bij deze transactie ging. Wrozlowski was een voormalige bewoner van het werkkamp in Gleiwitz. Anders dan het kamp van Henigman lag Gleiwitz niet in de regio Auschwitz, maar het lag er dicht genoeg in de buurt om een der nevenkampen van Auschwitz te zijn. Omstreeks 12 januari, toen Konjev en Zjoekov hun offensief begonnen, liepen het vreselijke rijk van Höss en alle nabije satellieten ervan gevaar onmiddellijk te worden ingenomen. De gevangenen uit Gleiwitz werden in Ostbahn-wagons gezet en naar Fernwald getransporteerd. Op de een of andere manier wisten Wrozlowski en een vriend genaamd Roman Wilner uit de trein te springen. Een geliefde ontsnappingsweg was via losgemaakte ventilatieuiken in de daken der wagons. Maar gevangenen die zo probeerden te vluchten werden vaak door op de daken geposteerde wachten doodgeschoten. Wilner raakte bij die ontsnappingspoging gewond, maar was wel in staat verder te trekken, en hij en zijn vriend Wrozlowski vluchtten via de hooggelegen, rustige plaatsen van het Moravische grensgebied. Ze werden ten slotte in een van die dorpen gearresteerd

en naar de Gestapoburelen in Troppau gebracht. Zodra ze aangekomen en gefouilleerd en in een cel gestopt waren, kwam een der heren van de Gestapo binnenlopen en zei tegen hen dat er niets ergs zou gebeuren. Ze hadden geen reden om hem te geloven. De officier zei verder dat hij Wilner ondanks zijn verwonding niet naar een ziekenhuis zou overbrengen, omdat hij gewoon opgehaald en het systeem weer ingevoerd zou worden. Wrozlowski en Wilner zaten bijna twee weken lang opgesloten. Er moest contact met Oskar opgenomen en een prijs overeengekomen worden. In de tussentijd sprak de officier steeds tegen hen alsof ze in beschermende hechtenis zaten, en de gevangenen bleven die gedachte absurd vinden. Toen de deur werd geopend en ze alle twee naar buiten werden gebracht, namen ze aan dat ze zo dadelijk gefusilleerd zouden worden. Maar in plaats daarvan nam een SS'er hen mee naar het station en escorteerde hen per trein naar het zuidoosten, richting Brno. Voor hen allebei had de aankomst in Brinnlitz datzelfde onwezenlijke, heerlijke en beangstigende als Henigman eerder had ervaren. Wilner kwam op de ziekenafdeling te liggen onder de hoede van de doktoren Handier, Lewkowicz, Hilfstein en Biberstein. Wrozlowski werd in een soort herstellingsgebied gelegd dat - om zeer bijzondere redenen, die aanstonds zullen worden uitgelegd - in een hoek van de fabriek beneden was ingericht. De Herr Direktor bezocht hen en vroeg hoe ze zich voelden. Die absurde vraag joeg Wrozlowski schrik aan, evenals de omgeving. Hij was bang, zoals hij jaren later zou zeggen, 'dat de weg van de ziekeninrichting naar executie zou voeren, zoals in andere kampen het geval was'. Hij kreeg de voedzame pap van Brinnlitz te eten en sprak Schindler vaak. Maar hij verkeerde, zoals hij erkent, nog steeds in verwarring en vond het fenomeen Brinnlitz moeilijk te vatten. Door de regeling tussen Oskar en de provinciale Gestapo werden elf ontsnapt aan de samengepakte kampbevolking toegevoegd. Stuk voor stuk waren ze uit een colonne weggelopen of van een veewagon afgesprongen. In hun stinkende streepkledij hadden ze geprobeerd op vrije voeten te blijven. Wettelijk gezien hadden ze allemaal moeten worden doodgeschoten.

In 1963 heeft dokter Steinberg uit Tel Aviv nog een voorbeeld van Oskars wilde, aanstekelijke, onvoorwaardelijke gulheid vermeld. Steinberg was arts in een klein werkkamp in de Sudeten. Naarmate de Russen Silezië verder in handen kregen lukte het de Gauleiter in Liberec steeds minder om werkkampen uit zijn gezonde provincie Moravië te weren. Het kamp waarin Steinberg gevangen zat was een van de vele nieuwe die verspreid te midden van de bergen lagen. Het

was een Luftwaffe-kamp, waar men zich bezighield met de fabricage van een niet nader omschreven vliegtuigonderdeel. Er woonden vierhonderd gevangenen. Het eten was er slecht, zei Steinberg, en de werkbelasting verschrikkelijk. Afgaande op een gerucht over het kamp Brinnlitz had Steinberg het klaargespeeld een pas te krijgen en een bedrijfsvrachtauto te lenen om Oskar op te zoeken. Hij beschreef hem de wanhopige omstandigheden in het Luftwaffe-kamp. Hij zegt dat Oskar er heel luchthartig in toestemde hem een deel van de voorraden van Brinnlitz toe te wijzen. De belangrijkste vraag die Oskar bezighield was: op wat voor gronden kon Steinberg geregeld naar Brinnlitz komen om voorraden op te halen? Er werd afgesproken dat hij een excuus zou gebruiken dat erop neerkwam dat hij regelmatig medische hulp van de doktoren in het kamphospitaal kreeg. Tweemaal per week, zegt Steinberg, bracht hij sindsdien een bezoek aan Brinnlitz en nam hoeveelheden brood, griesmeel, aardappelen en sigaretten mee naar zijn eigen kamp terug. Als Schindler op de dag dat Steinberg inlaadde bij het magazijn was, draaide hij zich om en liep hij weg. Steinberg doet geen precieze opgave van kilo's voedsel, maar geeft wel als zijn medische opinie dat er, als de voorraden van Brinnlitz niet voorhanden waren geweest, tegen de lente minstens vijftig gevangenen in het Luftwaffe-kamp zouden zijn gestorven. Afgezien van het loskopen van de vrouwen uit Auschwitz was de allerverbluffendste redding echter die van de mensen van Golleschau. Golleschau was een steengroeve met een cementbedrijf binnen Auschwitz 111 zelf, thuisbasis van de Deutsche Erd- und Steinwerke van de SS. Zoals bij de dertig metaalarbeiders al is gebleken, werden in de hele maand januari 1945 de gevreesde feodale domeinen van Auschwitz opgeheven, en halverwege de maand werden honderdtwintig steendelvers van Golleschau in twee veewagons gezet. Hun reis zou zo bitter zijn als alle andere, maar beter eindigen dan de meeste. Het verdient vermelding dat, net als de mannen van Golleschau, bijna alle andere mensen in de regio Auschwitz die maand verhuisden. Dolek Horowitz werd naar Mauthausen gedeporteerd. De jonge Richard werd echter met andere kleine kinderen achtergehouden. De Russen zouden hem later die maand in een door de SS verlaten Auschwitz aantreffen en zeer juist beweren dat hij en de anderen voor medische experimenten waren vastgehouden. Henry Rosner en de negenjarige Olek (kennelijk niet meer nodig geacht voor de laboratoria) werden in colonne ongeveer vijfenveertig kilometer van Auschwitz vandaan gevoerd, en degenen die achterop raakten werden doodgeschoten. In Sosnowitz werden ze in wagons gestouwd. Als bijzondere vriendelijkheid liet een SS-bewaker die de kinderen moest afzonderen Olek en

Henry dezelfde wagon ingaan. Het was er zo vol dat iedereen moest staan, maar toen er mannen van koude en dorst stierven, hing een heer die Henry als 'een goocheme jood' beschreef hen in hun dekens aan paardenhaken bij het dak. Op die manier was er meer vloerruimte voor de levenden. Henry kwam op het idee om Olek voor zijn gemak net zo aan de paardenhaken te laten schommelen. Niet alleen verlichtte dat de tocht voor de jongen, ook riep hij, wanneer de trein op stations en rangeersporen stopte, de Duitsers bij de rails steeds op om sneeuwballen naar de gaasroosters te gooien. De sneeuw spatte dan uiteen en besproeide het inwendige van de wagon met vocht, en de mannen streden om een paar ijskristallen. De trein deed er zeven dagen over om in Dachau te komen, en de helft van degenen in de wagon van de Rosners stierf. Toen de trein ten slotte aankwam en de deur werd geopend, viel er een lijk naar buiten, en daarna Olek, die in de sneeuw overeind krabbelde, een ijspegel van het onderstel brak en er als een razende aan begon te likken. Zo werd er in januari 1945 in Europa gereisd. De gevangenen van de steengroeve van Golleschau verging het nog slechter. Uit de vrachtbrief voor hun twee goederenwagons, die in de archieven van Jad Was jem wordt bewaard, blijkt dat ze meer dan tien dagen zonder eten en met de deuren dichtgevroren hebben gereisd. R., een jongen van zestien, herinnert zich dat ze ijs van de wanden schraapten om hun dorst te lessen. Zelfs in Birkenau werden ze niet uitgeladen. Het moordproces verkeerde in zijn laatste furieuze dagen. Het had geen tijd voor hen. Ze werden op rangeersporen achtergelaten, weer aan locomotieven vastgekoppeld, vijfenzeventig kilometer versleept en weer losgemaakt. Ze werden naar de poorten van kampen gerangeerd waarvan de commandanten hen weigerden om de duidelijke reden dat ze inmiddels geen industriële waarde meer hadden en omdat de voorzieningen - bedden en rantsoenen -hoe dan ook overal aan hun limiet waren. In de kleine uurtjes van een morgen aan het einde van januari werden ze losgekoppeld en op het spoorwegemplacement van Zwittau achtergelaten. Oskar zegt dat een vriend van hem vanaf het depot opbelde met de mededeling dat er gekras en geroep van mensen vanuit de wagons klonk. De smeekbeden werden in vele talen geuit, want de opgesloten mannen waren volgens het connossement Slowenen, Polen, Tsjechen, Duitsers, Fransen, Hongaren, Nederlanders en Serviërs. De vriend die opbelde was hoogstwaarschijnlijk Oskars zwager. Oskar zei tegen hem dat hij de twee wagons het zijspoor naar Brinnlitz op moest rijden. Het was een ochtend van gruwelijke koude - min dertig graden Celsius, zegt Stern. Zelfs de accurate Biberstein zegt dat het minstens twintig graden onder nul was. Poldek Pfefferberg werd uit zijn bed geroepen, haalde zijn

lasgereedschap op en ging naar het besneeuwde zijspoor om de deuren, die als ijzer zo stevig zaten vastgevroren, open te snijden. Ook hij hoorde het on aardse gewee klaag binnenin. Het is moeilijk te beschrijven wat ze zagen toen de deuren ten slotte werden geopend. In beide wagons lag midden op de vloer een piramide van bevroren lijken met krankzinnig verwrongen ledematen. De honderd of meer die nog leefden stonken ontzaglijk, waren zwart verdroogd door de kou, zagen eruit als skeletten. Niet een van hen zou meer dan vierendertig kilo blijken te wegen. Oskar was niet bij het zijspoor. Hij was in de fabriek, waar een warme hoek van de werkvloer voor het transport van Golleschau in gereedheid werd gebracht. De laatste van Hoffmans afgedankte machines werd door gevangenen ontmanteld en naar de garages vervoerd. Er werd stro binnengebracht en op de grond gestrooid. Schindler was al naar buiten gegaan om Liepold in zijn kantoor te spreken. De Untersturmführer wilde de mannen van Golleschau niet opnemen; daarin leek hij op alle andere commandanten die ze de afgelopen paar weken waren tegengekomen. Liepold merkte scherpzinnig op dat niemand kon beweren dat déze mensen munitie-arbeiders waren. Dat gaf Oskar toe, maar hij garandeerde ze in de boeken te zullen opnemen en dus voor ieder van hen zes Reichsmark per dag te betalen. 'Ik kan ze na hun herstel gebruiken,' zei Oskar. Liepold onderkende twee aspecten aan de zaak. Ten eerste dat Oskar onstuitbaar was. Ten tweede dat Hassebroeck best eens ingenomen zou kunnen zijn met een toename van de omvang van Brinnlitz en van de betaalde arbeidslonen. Liepold zou hen snel in de boeken laten registreren en de inschrijvingen laten antedateren, zodat Oskar al op het moment dat de mannen van Golleschau door de fabriekspoort naar binnen werden gedragen voor hen betaalde. In de werkplaats werden ze in dekens gewikkeld en op het stro neergelegd. Emilie kwam haar appartement uit, gevolgd door twee gevangenen die een enorme emmer pap sjouwden. De doktoren merkten de bevrozingen en de behoefte aan bevrozingszalf op. Dokter Biberstein deelde Oskar mee dat de mensen van Golleschau vitaminen nodig zouden hebben, hoewel hij ervan overtuigd was dat die in Moravië nergens te krijgen waren. Intussen werden de zestien bevroren lijken in een loods gelegd. Rabbijn Levartov begreep toen hij ze bekeek dat met hun van kou verbogen ledematen een orthodoxe begrafenis, waarbij het breken van beenderen niet was toegestaan, moeilijk zou zijn. De zaak zou echter, wist Levartov, met de commandant besproken moeten worden. Liepold had in zijn dossier een aantal directieven van Afdeling D waarin er bij het SS-personeel met klem op werd aangedrongen de doden door verbranding op te ruimen. In de waterverwarmingsruimten waren perfecte voorzieningen aanwezig, industriële

ovens die een lichaam haast konden verdampen. Toch had Schindler tot nu toe tweemaal geweigerd toestemming te geven om de doden te verbranden. De eerste maal was geweest toen Janka Feigenbaum op de ziekenafdeling van Brinnlitz stierf. Liepold had direct bevel gegeven haar lichaam te verassen. Oskar vernam via Stern dat de Feigenbaums en Levartov dat afschuwelijk vonden, en zijn verzet tegen het idee werd misschien ook nog gevoed door het katholieke restje in zijn eigen ziel. In die jaren was de katholieke Kerk sterk tegen crematie gekant. Behalve dat hij Liepold het gebruik van de oven ontzegde, gaf Oskar ook nog opdracht aan de timmerlui om een doodkist te maken, zorgde zelf voor een paard en wagen en liet Levartov en de familie onder bewaking naar buiten rijden om het meisje in het bos te begraven. Vader en zoon Feigenbaum hadden achter de wagen gelopen en de stappen vanaf de poort geteld om wanneer de oorlog voorbij was Janka's lichaam terug te kunnen halen. Volgens getuigen was Liepold woedend om een dergelijke tegemoetkomendheid ten opzichte van de gevangenen. Sommige mensen uit Brinnlitz merken er zelfs bij op dat Oskar tegenover Levartov en de Feigenbaums een veeleisender fijnzinnigheid en wellevendheid ten toon kon spreiden dan hij meestal bij Emilie wist op te brengen. De tweede keer dat Liepold de ovens wilde laten gebruiken was toen de oude mevrouw Hofstatter stierf. Oskar gaf op verzoek van Stern opdracht voor het maken van nog een doodkist en liet een metalen plaatje met geboorte- en sterfdatum van mevrouw Hofstatter erop in de doodkist opnemen. Levartov en een *minjan*, het quorum van tien mannen die over de doden *kaddisj* zeggen, mochten het kamp verlaten en de begrafenis bijwonen. Stern zegt dat het om mevrouw Hofstatter was dat Oskar in de katholieke parochie van Deutsch-Bielau, een naburig dorp, een joodse begraafplaats vestigde. Volgens hem ging Oskar op de zondag dat mevrouw Hofstatter stierf naar de parochiekerk en deed de pastoor een voorstel. Een snel bijeengeroepen parochieraad stemde erin toe hem een klein stukje land even voorbij de katholieke begraafplaats te verkopen. Niets is zekerder dan dat enkele raadsleden zich ertegen hebben verzet, want het was een tijd waarin de bepalingen van het kerkelijk recht over wie wel en wie niet in gewijde grond mocht worden begraven eng werden geïnterpreteerd. Andere gevangenen van enig gezag zeggen echter dat het joodse begraafplaatsje door Oskar is gekocht in de tijd dat de Golleschauwagons met hun tol van verwrongen doden aankwamen. In een later verslag impliceert Oskar dat het de Golleschau-doden waren die hem ertoe hebben gebracht het land te kopen. Eén verhaal wil dat, toen de pastoor op het voor het begraven van zelfmoordenaars

gereserveerde gebied aan de andere kant van de kerkmuur wees en opperde dat de mensen van Golleschau daar wel begraven konden worden, Oskar antwoordde dat dit geen zelfmoordenaars waren. Dit waren slachtoffers van een grote moord. Het sterven van de Golleschau-mensen en dat van mevrouw Hofstatter moet hoe dan ook kort na elkaar hebben plaatsgehad; in beide gevallen werd op de unieke joodse begraafplaats van Deutsch-Bielau het volledige begrafenisritueel uitgevoerd. Uit de manier waarop alle Brinnlitz-gevangenen erover spraken blijkt dat die teraardebestelling een enorme morele kracht binnen het kamp heeft uitgeoefend. De verwrongen lijken die uit de goederenwagons waren geladen hadden minder dan menselijk geleken. Bij de aanblik ervan werd je bang voor je eigen hachelijke menselijkheid. Het onmenselijke ding was niet meer te voeden, te wassen, te verwarmen. De enige manier om het - en jezelf weer tot menselijkheid te herstellen was door middel van een ritueel. Levartovs riten en het verheven, eenstemmige kaddisj-gezag bezaten daarom voor de Brinnlitz-gevangenen een veel grotere plechtigheid dan zulke ceremoniën in de betrekkelijke rust van het vooroorlogse Krakau ooit konden hebben gehad. Om de joodse begraafplaats op orde te houden voor eventuele toekomstige sterfgevallen gebruikte Oskar een ss-Unterscharführer van middelbare leeftijd en betaalde hem er loon voor.

Emilie Schindler had zo haar eigen transacties te verzorgen. Met een stapeltje door Bejski verzorgde valse papieren liet ze door twee gevangenen wodka en sigaretten in een der bedrijfsvrachtwagens laden en zich naar de grote mijnstad Ostrau bij de grens van het gouvernement-generaal rijden. Bij het militaire hospitaal slaagde ze erin met verschillende van Oskars contactpersonen regelingen te treffen en terug te keren met bevriezingszalf, sulfa en de vitaminen die Biberstein onverkrijgbaar had geacht. Zulke tochten werden nu regelmatige gebeurtenissen voor Emilie. Ze werd allengs een reizigster, op dezelfde manier als haar man. De eerste sterfgevallen werden niet door andere gevolgd. De mensen van Golleschau waren muzelmannen, en het was een basisprincipe dat de toestand van muzelmannen niet te keren was. Maar er zat een bepaalde koppigheid bij Emilie die dat niet wilde accepteren. Ze viel hen lastig met haar emmers meelpap. 'Van de geredden van Golleschau,' zei dokter Biberstein, 'zou er zonder haar behandeling niet één in leven zijn gebleven.' De mannen begonnen zich in de fabriek te vertonen en probeerden nuttig te lijken. Op een dag vroeg een joodse magazijnmeester een van hen een kist naar een machine in de werkplaats te dragen. 'Die kist weegt vijfendertig kilo,' zei de jongen, 'en ik

weeg tweeëndertig. Hoe kan ik hem dan in godsnaam dragen?' Naar deze fabriek met inefficiënte machines en met vogelverschrikkers bezaaide werkplaats kwam Herr Amon Goeth die winter, na zijn ontslag uit de gevangenis, om de Schindlers te begroeten. De ss-rechtbank had hem vanwege zijn suikerziekte uit de Breslause gevangenis gelaten. Hij had een oud pak aan, dat misschien een uniform was waarvan de onderscheidingsteken waren afgehaald. Er zijn geruchten over de betekenis van dit bezoek en ze duren tot op heden voort. Sommigen dachten dat Goeth op een aalmoes uit was, anderen dat Oskar iets voor hem bewaarde - geld of ruilgoederen van een van Amons laatste Krakause verkopen, waarbij Oskar misschien namens Amon was opgetreden. Enkele mensen die dicht bij Oskars kantoor werkten geloven dat Amon zelfs om een leidinggevende positie in Brinnlitz vroeg. Niemand kon zeggen dat hij de ervaring niet had. In feite zijn alle drie de versies van Amons motieven om naar Brinnlitz te komen misschien wel juist, al is het onwaarschijnlijk dat Oskar ooit namens Amon zou hebben gehandeld. Toen Amon door de poort van het kamp stapte was te zien dat gevangenis en tegenspoed hem hadden vermagerd. De vlezigheid was uit zijn gezicht verdwenen. Zijn trekken leken meer op die van de Amon die in het Nieuwe Jaar 1943 naar Krakau was gekomen om het getto te liquideren, maar ze verschilden toch ook, want ze waren galzucht-geel en gevangenisgrauw. En als je er oog voor had, als je durfde te kijken, zag je er een nieuwe passiviteit. Sommige gevangenen vingen echter, toen ze even van hun draaibank opkeken, een glimp op van die figuur uit het diepst van hun kwaadste dromen, die daar onaangekondigd langs de deuren en ramen liep, zich over de binnenplaats van de fabriek naar het kantoor van Herr Schindler begaf. Helen Hirsch zat als door de bliksem getroffen en wilde alleen maar dat hij weer zou verdwijnen. Maar anderen floten hem uit toen hij langskwam en mannen bogen zich van hun machines en spuwden. Rijpere vrouwen tilden hun breiwerk uitdagend naar hem op. Want dat was wraakneming: laten zien dat, ondanks al zijn terreur, Adam nog dolf en Eva spon. Als Amon een baan in Brinnlitz heeft geambieerd - en er waren weinig andere plaatsen waar een voorwaardelijk veroordeelde Haupt-sturmführer heen kon - heeft Oskar hem dat uit het hoofd gepraat of hem afgekocht. Zo was deze ontmoeting als al hun andere. Beleefdheidshalve leidde de Herr Direktor Amon rond in het bedrijf, en bij die rondgang door de werkplaats was de reactie tegen hem nog sterker. Toen ze weer in het kantoor waren ving men op dat Amon eiste dat Oskar de kampbewoners voor hun gebrek aan respect zou bestraffen, en hoorde men Oskar er met zijn bromstem op los praten en plechtig beloven dat hij iets aan die

verderfelijke joden zou doen en uiting geven aan zijn onverminderde achting voor Herr Goeth. De ss had hem weliswaar uit de gevangenis gelaten, maar het onderzoek naar zijn zaken ging nog door. De afgelopen weken was er een rechter van het ss-hof naar Brinnlitz gekomen om Mietek Pemper nogmaals over Amons bestuurlijke procedures te ondervragen. Voordat het verhoor begon had commandant Liepold tegen Pemper gemompeld dat hij maar moest oppassen, dat de rechter hem nadat alle getuigenverklaringen uit hem waren gezogen naar Dachau zou willen brengen om hem te laten executeren. Verstandig genoeg had Pemper gedaan wat hij kon om de rechter te overtuigen van de onbelangrijkheid van zijn werk op het hoofdkantoor van Plaszów. Op de een of andere manier had Amon vernomen dat de SS-onderzoekers achter Pemper heen hadden gezeten. Kort na zijn aankomst in Brinnlitz drong hij zijn gewezen typist in Oskars voorkantoor in een hoek en wilde weten wat de rechter had gevraagd. Pemper geloofde, niet zonder reden, dat hij in Amons ogen wrok bespeurde dat zijn vroegere gevangene nog steeds een levende bron van getuigenis voor het SS-gerecht was. Maar Amon, die vermagerd, een treurige aanblik biedend in een oud pak, in Oskars kantoor was aangespoeld, was hier toch zeker machteloos? Toch kon je daar niet zo zeker van zijn. Het was nog altijd Amon, en hij had het air van iemand met gezag. Pemper zei: 'De rechter heeft tegen me gezegd dat ik met niemand over mijn verhoor mocht praten.' Goeth was woedend en dreigde bij Herr Schindler te zullen klagen. Dat was, zo men wil, een maatstaf voor Amons nieuwe onmacht. Vroeger had hij nooit naar Oskar hoeven te gaan om de tuchting van een gevangene te bepleiten. De tweede avond van Amons bezoek voelden de vrouwen zich triomfantelijker. Hij kon niet aan hen komen. Zelfs Helen Hirsch overtuigden ze daarvan. Toch sliep ze onrustig. De laatste keer dat Amon zich in het zicht van gevangenen bewoog was toen hij op weg was naar een auto om naar het station van Zwittau te worden gebracht. Hij was nooit ergens driemaal geweest zonder de wereld van een arme stumper te laten instorten. Het was nu duidelijk dat hij geen enkele macht meer had. Toch kon nog steeds niet iedereen hem bij zijn vertrek in het gezicht kijken. Dertig jaar later zou Amon in de slaap van voormalige Plaszów-gevangenen, van Buenos Aires tot Sydney, van New York tot Krakau, van Los Angeles tot Jeruzalem, nog steeds woest tekeergaan. 'Wanneer je Goeth zag,' zei Poldek Pfefferberg, 'zag je de dood.' Gemeten naar zijn eigen normen is hij dus nooit volledig mislukt.

Oskars zevenendertigste verjaardag werd door Oskar zelf en alle gevangenen gevierd. Een der metaalarbeiders had een klein kistje vervaardigd waarin manchet- of boordenknopen konden worden bewaard, en toen de Herr Direktor in de fabriek verscheen werd de twaalfjarige Niusia Horowitz naar voren geschoven om een ingestudeerd toespraakje in het Duits te houden. 'Herr Direktor,' zei ze met een stem waarvoor hij zich moest bukken om hem te horen. 'Alle gevangenen wensen u het allerbeste voor deze verjaardag van u.' Het was een sjabbat, wat toepasselijk was, omdat het in de herinnering van de mensen van Brinnlitz altijd een feestdag zou zijn. 's Morgens vroeg, ongeveer op het tijdstip waarop Oskar de viering in zijn kantoor met Martell-cognac en zwaaiend met dat beledigende telegram van de technici bij Brno was begonnen, reden er twee vrachtwagens vol wittebrood het binnenterrein op. Een deel ervan ging naar het garnizoen, zelfs naar Liepold, die in zijn huis in het dorp met een kater uitsliep. Zoveel was nodig om te verhinderen dat de ss ging mopperen dat de Herr Direktor gevangenen begunstigde. De gevangenen zelf kregen driekwart kilo van het brood. Onder het eten en genieten inspecteerden ze het. Er werd over gespeculeerd waar Oskar het vandaan had. Misschien was het ten dele te verklaren uit de welwillendheid van de plaatselijke molenaar, Daubek, de man die de andere kant op keek terwijl Brinnlitz-gevangenen hun broek met havermout vulden. Maar het brood werd die zaterdag eigenlijk meer gevierd om de magie van de gebeurtenis, om het miraculeuze ervan. Hoewel men zich die dag als feestelijk herinnert, was er in feite niet zoveel reden tot feestvreugde. De afgelopen week was er een lang telegram van Herr Kommandant Hassebroeck van Gross-Rosen aan Liepold van Brinnlitz gestuurd, met instructies over het uit de weg ruimen van de bevolking ingeval de Russen naderden. Er diende een laatste selectie plaats te vinden, stond er in Hassebroecks telegram. De bejaarden en de kreupelen dienden terstond te worden doodgeschoten en de gezonden in colonne richting Mauthausen te worden afgevoerd. Hoewel de gevangenen in de fabriek niets van dat telegram wisten, hadden ze toch een onbestemde angst voor iets dergelijks. Die hele week waren er geruchten geweest dat er Polen waren aangevoerd om massagraven in de bossen achter Brinnlitz te graven. Het wittebrood leek als tegengif tegen dat gerucht te zijn gekomen, als garantie voor hun aller toekomst. Toch leek iedereen te begrijpen dat er een tijd van subtielere gevaren dan die van voorheen was aangebroken. Oskars fabrieksarbeiders wisten weliswaar niets van dat telegram, maar Herr Kommandant Liepold zelf evenmin. Het werd eerst bij Mietek Pemper in Liepolds voorkantoor bezorgd. Pemper had

het opengestoomd, weer gesloten en was direct met het nieuws van de inhoud naar Oskar gegaan. Schindler las het staande aan zijn bureau en wendde zich toen tot Mietek. 'Oké,' gromde Oskar. 'Dan zullen we Untersturmführer Liepold vaarwel moeten zeggen.' Want zowel Oskar als Pemper had de indruk dat Liepold de enige SS'er in het garnizoen was die aan zo'n telegram gevolg zou kunnen geven. De plaatsvervanger van de commandant was een man van in de veertig, een SS-Oberscharführer genaamd Motzek. Hoewel Motzek misschien een soort paniekslachting zou kunnen aanrichten, was hij er toch niet toe in staat in koelen bloede dertienhonderd mensen te laten vermoorden. In de dagen voor zijn verjaardag diende Oskar bij Hassebroeck een aantal vertrouwelijke klachten over het buitensporige gedrag van Herr Kommandant Liepold in. Hij bracht een bezoek aan het invloedrijke hoofd van politie in Brno, Rasch, en uitte hetzelfde soort beschuldigingen aan het adres van Liepold. Hij toonde zowel Hassebroeck als Rasch kopieën van brieven die hij aan het bureau van generaal Glücks in Oranienburg had geschreven. Oskar gokte erop dat Hassebroeck zich Oskars reeds betoonde gulheden en de belofte van nog komende zou herinneren, dat hij notitie zou nemen van de nu door Oskar in Oranienburg en Brno op gang gebrachte druk om Liepold te verwijderen, dat hij Liepold zou overplaatsen zonder de moeite te nemen het gedrag van de Untersturmführer tegenover de ingezetenen van Brinnlitz te onderzoeken. Het was een karakteristieke Schindler-manoeuvre - de blackjackpartij Amon-Oskar in het groot. Alle mannen van Brinnlitz vormden de inzet, van Hirsch Krischer, gevangene nr. 68821, een achtenveertig-jarige automonteur, tot Jarum Kiaf, gevangene nr. 77196, een zevenen twintigjarige ongeschoolde arbeider en overlevende uit de Golleschau-rijtuigen. En alle vrouwen van Brinnlitz telden ook mee, van nr. 76201, de negenentwintigjarige metaalarbeidster Berta Aftergut, tot nr. 76500, de zesendertigjarige Jenta Zwetschenstiel. Oskar verkreeg voedsel voor nog meer klachten over Liepold door de commandant in het appartement binnen de fabriek op de maaltijd te nodigen. Het was 27 april, de vooravond van Schindlers verjaardag. Om een uur of elf die avond werden de in de fabriek werkende gevangenen opgeschrikt door de aanblik van een dronken commandant die over de werkvloer waggelde, vooruitgeholpen door een stabielere Herr Direktor. Tijdens zijn voortgang trachtte hij zijn blik op individuele arbeiders te richten. Tierend wees hij naar de grote dakbalken boven de machinerie. Tot nog toe had de Herr Direktor hem buiten de fabriek gehouden, maar nu was hij hier dan, de uiteindelijke, straffende autoriteit. 'Kelerejoden!' brulde hij. 'Zien jullie die balk, zien jullie hem? Daar ga ik jullie aan ophangen. Jullie allemaal!' Oskar duwde

hem zachtjes verder, hem bij zijn schouder sturend en hem ondertussen toemompelend: 'Ja ja, goed hoor. Maar niet vanavond, hè? Een ander keertje.' De volgende dag belde Oskar Hassebroeck en anderen met voorspelbare aantijgingen op. De man loopt dronken tierend in de fabriek rond en dreigt metonmiddellijke executies. Het zijn geen arbeiders! Het zijn hoogontwikkelde technici die bezig zijn met de fabricage van geheime wapens, enzovoorts. En hoewel Hassebroeck verantwoordelijk was voor de dood van duizenden steenhouwers, hoewel hij vond dat alle joodse arbeidskrachten moesten worden geliquideerd wanneer de Russen nabij waren, beaamde hij dat de fabriek van Herr Schindler tot dan als speciaal geval moest worden behandeld. Liepold, zei Oskar, verklaarde steeds dat hij eindelijk weleens de strijd in wilde. Hij is jong, hij is gezond, hij is vechtlustig. Goed, zei Hassebroeck tegen Oskar, we zullen zien wat we kunnen doen. Commandant Liepold zelf bracht Oskars verjaardag ondertussen uitslapend van de maaltijd van de vorige avond door. In zijn afwezigheid hield Oskar een verbluffende verjaardagstoespraak. Hij was de hele dag aan het vieren geweest, maar toch herinnert niemand zich dat hij met onvaste stem sprak. De tekst van wat er is gezegd hebben we niet, maar er is nog een toespraak, tien dagen later op de avond van de 8ste mei gehouden, waarvan we wel een afschrift hebben. Volgens de toehoorders verliepen beide toespraken langs eendere lijnen. Dat wil zeggen, beide waren beloften van voortgezet leven. Ze allebei toespraken noemen is echter hun effect bagatelliseren. Wat Oskar instinctief probeerde was de werkelijkheid bijstellen, de zelfopvatting van zowel de gevangenen als de SS'ers veranderen. Lang geleden had hij met hardnekkige zekerheid tegen een groep ploegarbeiders, onder wie Edith Liebgold, gezegd dat ze het einde van de oorlog zouden halen. Met dezelfde profetische gave had hij gegeurd toen hij op die ochtend vorig jaar november waarop de vrouwen uit Auschwitz waren aangekomen tegenover hen staand gezegd had: 'U bent nu veilig; u bent bij mij.' Er kan niet aan voorbij worden gegaan dat de Herr Direktor zich in andere tijden en omstandigheden zou hebben kunnen ontwikkelen tot een demagoog a la Huey Long uit Louisiana of John Lang uit Australië, die de gave had de toehoorders ervan te overtuigen dat zij en hij aan elkaar gebonden waren om al het door anderen beraamde kwaad nog net op het nippertje af te wenden. Oskars veijaardagsrede werd 's avonds in het Duits voor de verzamelde gevangenen in de fabriekshal gehouden. Er moest een SS-detachment worden binnengebracht om een vergadering van die omvang te bewaken, en ook het Duitse burgerpersoneel was aanwezig. Toen Oskar begon te spreken voelde Poldek Pfefferberg de haren op zijn luizen te berge rijzen. Hij

keek om zich heen naar de zwijgende gezichten van Schoenbrun en Fuchs en van de SS'ers met hun automatische geweren. *Ze schieten die man dood*, dacht hij. *En dan valt alles in duigen*. De toespraak ging over twee beloften. In de eerste plaats liep de grote tirannie ten einde. Hij sprak over de SS'ers langs de muren alsof ook zij gevangenzaten en naar bevrijding hunkerden. Velen van hen, legde Oskar de gevangenen uit, waren vanuit andere eenheden en zonder hun toestemming bij de Waffen-SS ingedeeld. Zijn tweede belofte was dat hij in Brinnlitz zou blijven totdat het einde der vijandelijkheden werd afgekondigd. 'En nog vijf minuten langer,' zei hij. De toespraak stelde, net als vorige uitspraken van Oskar, de gevangenen een toekomst in het vooruitzicht en drukte zijn vaste voornemen uit hen niet in graven in de bossen terecht te laten komen. Hij herinnerde hen aan zijn investering in hen, en ze leefden ervan op. Men kan er echter alleen maar naar raden hoe getergd de toehorende SS'ers erdoor waren. Hij had hun korps goedmoedig beledigd. Hoe ze protesteerden, of dat ze het slikten zou hij uit hun reactie te weten komen. Hij had hen ook gewaarschuwd dat hij minstens zo lang als zij in Brinnlitz zou blijven, en dat hij daarom een getuige was. Maar Oskar voelde zich niet zo zorgeloos als hij klonk. Later heeft hij bekend dat hij destijds ongerust was geweest over acties die terugtrekkende militaire eenheden in de regio Zwittau tegen Brinnlitz zouden kunnen ondernemen. Hij zegt zelfs: 'We waren in paniek, omdat we bang waren voor de wanhoopsdaden van de SS-wachten.' Het moet een rustige paniek zijn geweest, want geen enkele gevangene schijnt er, op Oskars verjaardag zijn wittebrood etend, ook maar een vleugje van te hebben opgevangen. Oskar maakte zich ook zorgen over enkele eenheden van Vlasov die aan de randen van Brinnlitz waren gestationeerd. Die troepen maakten deel uit van de ROA, het Russische bevrijdingsleger, dat het vorige jaar op gezag van Himmler uit de omvangrijke schare Russische gevangenen in het Derde Rijk was gevormd en onder bevel stond van generaal Andrej Vlasov, een voormalige Sovjet-generaal, die driejaar tevoren bij Moskou was gevangengenomen. Voor de mensen van Brinnlitz waren ze een gevaarlijk korps, want ze wisten dat Stalin hen voor een speciale bestraffing zou willen hebben en ze waren bang dat de geallieerden hen aan hem terug zouden geven. Eenheden van Vlasov verkeerden daarom overal in een toestand van hevige Slavische wanhoop, die ze met wodka aanwakkerden. Wanneer ze zich terugtrokken, op zoek naar de Amerikaanse linies meer naar het westen, zouden ze tot alles in staat kunnen zijn. Nog geen twee dagen na Oskars verjaardagstoespraak belandden er enkele orders op Liepolds bureau. Ze kondigden aan dat Unter-sturmführer Liepold naar een infanteriebataljon van de

Waffen-SS bij Praag was overgeplaatst. Hoewel Liepold er niet mee in zijn schik kan zijn geweest, schijnt hij rustig zijn spullen te hebben gepakt en te zijn vertrokken. Bij maaltijden ten huize van Oskar had hij vaak gezegd, vooral na de tweede fles rode wijn, dat hij liever in een gevechtseenheid zou zitten. De laatste tijd waren er van de terugtrekkende strijdkrachten een aantal hoofdofficieren, van zowel Wehrmacht als SS, in het appartement van de Herr Direktor op de maaltijd genodigd, en hun tafelgesprekken waren altijd een stimulans geweest voor Liepolds aandrang om de strijd te zoeken. Hij was nooit met zoveel aanwijzingen als de andere gasten geconfronteerd geweest dat de zaak was afgelopen. Het is onwaarschijnlijk dat hij voordat hij zijn koffers pakte het kantoor van Hassebroeck heeft gebeld. De telefoonverbindingen waren niet zoals het hoorde, want de Russen hadden Breslau omsingeld en waren binnen loopafstand van Gross-Rosen zelf. Maar de overplaatsing zal wel niemand op Hassebroecks kantoor hebben verbaasd, want Liepold had ook hun vaak patriottische geluiden laten horen. Het bevel over Brinnlitz aan Oberscharführer Motzek overlatend trok Josef Liepold dus ten strijde - een man van de harde lijn die zijn zin had gekregen.

Er was bij Oskar geen sprake van stilletjes het einde afwachten. In de eerste dagen van mei ontdekte hij op de een of andere manier -misschien zelfs door telefoontjes naar Brno, waar de lijnen nog werkten - dat een der magazijnen waarmee hij vaak zaken deed was verlaten. Met een stuk of zes gevangenen reed hij er per vrachtwagen heen om het te plunderen. Er waren een aantal wegversperringen op de route naar het zuiden, maar telkens pronkten ze met hun schitterende papieren, die zoals Oskar zou schrijven waren vervalst met de stempels en handtekeningen 'van de hoogste ss-politieautoriteiten van Moravië en Bohemen'. Toen ze bij het magazijn aankwamen, merkten ze dat het door vuur was omgeven. Militaire opslagplaatsen in de buurt waren aangestoken en er waren ook aanslagen met brandbommen gepleegd. Uit de richting van de binnenstad, waar de Tsjechoslowaakse ondergrondse huis aan huis met het garnizoen vocht, hoorden ze schoten. Schindler gaf opdracht de vrachtauto achteruit de laadplaats van het magazijn op te rijden, brak de deur open en ontdekte dat het binnen vol lag met sigaretten van een zeker merk Egipski. Ondanks dergelijke luchthartige piraterij was Oskar bang geworden door geruchten uit Slowakije dat de Russen zonder onderscheid en onofficieel Duitse burgers executeerden. Door iedere avond naar hetBBC -NIEUWS te luisteren bemerkte hij tot zijn troost dat de oorlog misschien zou zijn afgelopen voordat er

Russen in de buurt van Zwittau hadden kunnen komen. De gevangenen konden indirect ook de BBC ontvangen en wisten hoe de zaken ervoor stonden. De hele geschiedenis van Brinnlitz door hadden de radiotechnici, Zenon Szenwich en Artur Rabner, voortdurend de een of andere radio van Oskar gerepareerd. In de laswerkplaats luisterde Zenon met een koptelefoon naar het nieuws van twee uur 's middags van de *Voice of London*. Tijdens de nachtdienst zetten de lassers de uitzending van twee uur 's ochtends aan. Een SS 'er die op een nacht in de fabriek was om een boodschap naar het kantoor te brengen ontdekte drie van hen om de radio heen. 'We hebben er voor de Herr Direktor aan gewerkt,' zeiden ze tegen de man, 'en hebben hem net een minuut geleden aan de praat gekregen.' Eerder in het jaar hadden gevangenen verwacht dat Moravië door de Amerikanen zou worden ingenomen. Omdat Eisenhower bij de Elbe was blijven steken, wisten ze nu dat het de Russen zouden zijn. De gevangenen in de directe omgeving van Oskar stelden een brief in het Hebreeuws op, waarin Oskars antecedenten werden uiteengezet. Die zou misschien kunnen helpen als hij werd overhandigd aan de Amerikaanse strijdkrachten, waarvan niet alleen een aanzienlijke hoeveelheid joden deel uitmaakte, maar ook veldrabbijnen. In de ogen van Stern en Oskar zelf was het daarom van vitaal belang dat de Herr Direktor op de een of andere manier bij de Amerikanen zou terechtkomen. Oskars beslissing was ten dele beïnvloed door het typisch Middeneuropese beeld van de Russen als barbaren, als mannen van vreemde godsdienst en onzekere menselijkheid. Maar nog afgezien daarvan had hij, als bepaalde berichten uit het oosten te geloven waren, wel redenen voor rationele angst. Hij werd er echter niet door verzwakt. Hij was wakker en in staat van koortsachtige verwachting toen het nieuws van de Duitse overgave hem in de kleine uurtjes van de 7de mei via de BBC bereikte. De oorlog in Europa zou de volgende avond om middernacht, de avond van dinsdag 8 mei, eindigen. Oskar wekte Emilie, en de slapeloze Stern werd op het kantoor ontboden om de Herr Direktor te helpen feestvieren. Stern merkte dat Oskar nu vol vertrouwen ten aanzien van het SS-garnizoen was, maar zou verontrust zijn geweest als hij had kunnen raden hoe Oskars zekerheid die dag tot uiting zou worden gebracht. In de werkplaats hielden de gevangenen de gebruikelijke routine vol. Zo er al verschil was te merken, was het dat ze beter werkten dan op andere dagen. Maar rond het middaguur deed de Herr Direktor de pretentie dat alles z'n gewone gangetje ging teniet door de overwinningstoespraak van Churchill per luidspreker door het hele kamp heen te laten horen. Lutek Feigenbaum, die Engels kon verstaan, stond verbluft bij zijn machine. Voor anderen was het grommende, knauwende

stemgeluid van Churchill het eerste dat ze in jaren hadden gehoord van een taal die ze in de Nieuwe Wereld zouden spreken. De karakteristieke stem, op zijn manier even bekend als die van de dode Führer, klonk tot bij de poorten en bestormde de wachttorens, maar de SS'ers reageerden bedaard. Ze richtten zich niet meer naar binnen op het kamp. Hun aandacht was - evenals die van Oskar, maar veel intensiever - op de Russen gevestigd. Volgens het eerdere telegram van Hassebroeck hadden ze in de weelderige groene bossen bezig moeten zijn. In plaats daarvan keken ze, de klok in de gaten houdend tot het middernacht zou zijn, naar de zwarte wand van het bos en speculeerden erover of er partizanen in zouden zitten. Een kribbige Oberscharführer Motzek hield hen op hun posten, en ook hun plichtsbesef hield hen er. Want plichtsbesef was, zoals zovelen van hun superieuren voor de rechtbank zouden beweren, de ziel van de SS.

In die ongemakkelijke dagen tussen het uitroepen van de vrede en de totstandkoming ervan had een der gevangenen, een juwelier genaamd Licht, een cadeau voor Oskar gemaakt, iets dat meer uitdrukte dan het metalen knopenkistje dat hij op zijn verjaardag had gekregen. Licht werkte met een zeldzame hoeveelheid goud, verschaft door de oude heer Jereth van de kistenmakerij. Er was vastgesteld -zelfs de Budzyners, vrome marxisten, wisten het - dat Oskar na middernacht zou moeten vluchten. De drang om ter gelegenheid van die vlucht voor een kleine plechtigheid te zorgen beheerste de gedachten van de groep in de naaste omgeving van Oskar - Stern, Finder, Garde, de Bejski's, Pemper. Het is opmerkelijk dat ze, op een moment dat ze zelf niet zeker wisten of ze de vrede wel zouden halen, zich zorgen maakten over afscheidscadeaus. Het enige dat ze hadden om een geschenk van te maken waren onedele metalen. Het was Jereth die hun een bron van iets beters aan de hand deed. Hij opende zijn mond om zijn gouden brug te laten zien. Zonder Oskar, zei hij, zou de SS dat rotspul toch hebben gehad. Dan zouden mijn tanden samen met de gouden bijters van vreemdelingen uit Lublin, Łódz en Lemberg ergens in een SS-magazijn op een hoop hebben gelegen. Het was natuurlijk een passend aanbod, en Jereth bleef erbij. Hij liet de brug trekken door een gevangene die eens een tandartspraktijk in Krakau had gehad. Licht smolt het goud en zat op 8 mei tegen de middag een Hebreeuwse inscriptie aan de binnenkant van een ring te graveren. Het was een vers uit de talmoed dat Stern in oktober 1939 in het voorkantoor van Buchheister voor Oskar had geciteerd. 'Wie een enkel leven redt, redt de hele wereld.' In een der fabrieksgarages waren twee gevangenen die middag bezig de bekleding aan de binnenkant van dak en deuren van Oskars

Mercedes te verwijderen, er kleine zakjes met de diamanten van de Herr Direktor in te stoppen en het leerwerk weer aan te brengen zonder, naar ze hoopten, bobbel achter te laten. Ook voor hen was het een vreemde dag. Toen ze uit de garage kwamen ging de zon onder achter de torens waar de Spandaus geladen maar vreemd ineffectief op stonden. Het was alsof de hele wereld op een beslissend woord wachtte. Zulke woorden lijken 's avonds te zijn gekomen. Net als op zijn verjaardag gaf Oskar de commandant weer instructie de gevangenen in de fabriek te verzamelen. Weer waren de Duitse werktuigkundigen en de secretaresses, wier ontsappingsplannen al waren gemaakt, erbij aanwezig. Tussen hen in stond Ingrid, zijn oude vlam. Ze zou Brinnlitz niet in Oskars gezelschap verlaten. Ze zou ontsnappen met haar broer, een jonge oorlogsveteraan, die door verwonding kreupel was geworden. In aanmerking genomen dat Oskar zoveel moeite deed om zijn gevangenen van ruilgoederen te voorzien, is het onwaarschijnlijk dat hij een oude liefde als Ingrid uit Brinnlitz zou laten vertrekken zonder iets waarmee ze het er door marchanderen levend af zou kunnen brengen. Ze zouden elkaar op vriendschappelijke basis later vast nog wel ergens in het Westen ontmoeten. Evenals op Oskars verjaardag stonden er gewapende wachters langs de muren van de grote hal. De oorlog zou nog bijna zes uur duren, en de SS'ers hadden gezworen hem nooit, in geen enkel geval, op te geven. De gevangenen keken naar hen en trachtten hun gemoedstoestand te peilen. Toen er was aangekondigd dat de Herr Direktor nog een toespraak zou houden, hadden twee vrouwelijke gevangenen die konden stenograferen, mejuffrouw Waidmann en mevrouw Berger, allebei een potlood gehaald en zich gereedgemaakt om op te schrijven wat er werd gezegd. Omdat het een onvoorbereide toespraak was, gehouden door een man die wist dat hij spoedig een vluchteling zou worden, was hij gesproken meeslepender dan op het papier van de Waidmann-Berger-versie. De toespraak ging door op de thema's van de verjaardagsrede en leek ze zowel voor de gevangenen als de Duitsers af te ronden. Hij verklaarde de gevangenen tot erfgenamen van het nieuwe tijdperk en constateerde dat alle andere aanwezigen - de SS'ers, hijzelf, Emilie, Fuchs, Schoenbrun - nu behoefte aan redding hadden. 'Zojiust,' zei hij, 'Is de onvoorwaardelijke overgave van Duitsland aangekondigd. Na zes jaar wrede moord op mensen wordt er thans om slachtoffers getreurd en tracht Europa tot vrede en orde terug te keren. Ik zou u tot onvoorwaardelijke orde en discipline willen oproepen - u allen, die samen met mij vele jaren van moeilijkheden en zorgen hebt doorstaan - zodat u het heden kunt doorkomen en binnen enkele dagen naar uw verwoeste en geplunderde huizen kunt teruggaan, en naar

overlevenden van uw families kunt zoeken. Zo voorkomt u paniek, waarvan de gevolgen niet zijn te voorzien.' Hij bedoelde natuurlijk niet paniek bij de gevangenen. Hij bedoelde paniek onder het garnizoen, onder de mannen langs de muren. Het was een uitnodiging aan de SS 'ers om te vertrekken, en aan de gevangenen om hun daartoe de gelegenheid te geven. Generaal Montgomery, de commandant van de geallieerde strijdkrachten te land, had, zei hij, verklaard dat er menselijk tegen de overwonnenen moest worden opgetreden en dat iedereen bij zijn beoordeling van de Duitsers schuld van plicht moest onderscheiden. 'De soldaten aan het front zullen, evenals de kleine man die overal zijn plicht heeft gedaan, niet verantwoordelijk zijn voor wat een groep die zichzelf Duits noemt heeft gedaan.' Hij uitte een verdediging van zijn landgenoten die iedere gevangene die de nacht overleefde in het komende tijdperk duizendmaal zou horen herhalen. Maar als iemand het recht had verdiend die verdediging uit te spreken en - op z'n minst - verdraagzaam te worden aangehoord, dan was het zeker Herr Oskar Schindler. 'Het feit dat miljoenen onder u, uw ouders, kinderen en broers zijn geliquideerd is door duizenden Duitsers afgekeurd, en zelfs momenteel zijn er nog miljoenen onder hen die de omvang van die gruwelen niet kennen.' De documenten en registers die eerder dat jaar in Dachau en Buchenwald waren gevonden, de door de BBC uitgezonden details ervan, waren de eerste feiten, zei Oskar, die menige Duitser over 'deze allermonsterlijkste vernietiging' had vernomen. Hij verzocht hun daarom nogmaals dringend menselijk en rechtvaardig op te treden, en het recht aan de bevoegde instanties over te laten. 'Als u iemand hebt aan te klagen, doe het dan op de juiste plaats. Want in het nieuwe Europa zullen er werkelijk rechters zijn, onkreukbare rechters, die naar u zullen luisteren.' Vervolgens kreeg hij het over zijn band met de gevangenen in het afgelopen jaar. In bepaalde opzichten klonk hij haast nostalgisch, maar hij was ook bang met de Goeths en de Hassebroecks op één hoop te zullen worden geveegd. 'Velen van u weten van de vervolgingen, de chicanes en de tegenwerking die ik, om mijn arbeiders te behouden, vele jaren lang heb moeten verduren. Als het al moeilijk was om de geringe rechten van de Poolse arbeider te verdedigen, om hem aan het werk te houden en te verhinderen dat hij met geweld naar het Reich werd gestuurd, om de huizen en schamele bezittingen der arbeiders te verdedigen, dan heeft de strijd om de joodse arbeiders te verdedigen vaak onmogelijk geleken.' Hij beschreef enkele van de moeilijkheden en dankte hen voor hun hulp bij het voldoen aan de eisen der bewapeningsinstanties. Gezien het gebrek aan productie uit Brinnlitz kan die dank ironisch hebben geklonken. Maar hij werd niet op een ironische manier

gebracht. Wat de Herr Direktor in heel letterlijke zin zei was: *Dank u dat u me hebt geholpen het systeem voor de gek te houden.* Daarna pleitte hij voor de plaatselijke bevolking. 'Als na enkele dagen hier de poorten naar de vrijheid voor u worden geopend, denkt u dan aan wat veel mensen in de buurt van de fabriek hebben gedaan om u met aanvullende etenswaren en kleren te helpen. Ik heb alles ondernomen en iedere moeite gedaan om aanvullend voedsel voor u te krijgen, en ik beloof in de toekomst het uiterste te zullen doen om u te beschermen en uw dagelijkse brood te waarborgen. Ik zal tot vijf minuten na middernacht voor u blijven doen wat ik kan. Ga niet de huizen in de buurt in om te roven en te plunderen. Betoon uzelf de miljoenen slachtoffers onder u waardig en onthoud u van individuele daden van wraak en terreur.' Hij erkende dat de gevangenen nooit welkom in de streek waren geweest. 'De Schindler-joden waren taboe in Brinnlitz.' Maar er waren hogere zorgen dan plaatselijke wraak. 'Ik vertrouw erop dat uw Kapo's en voormannen de orde blijven bewaren en begrip blijven opbrengen. Zegt u dat dus tegen uw mensen, want dat is in het belang van uw veiligheid. Dank aan de molen van Daubek, die meer dan het mogelijke heeft gedaan om u aan voedsel te helpen. Namens u zal ik nu dank zeggen aan de moedige eigenaar Daubek, die alles heeft gedaan om u voedsel te verschaffen. Bedank mij er niet voor dat u in leven bent gebleven. Bedank uw mensen die dag en nacht hebben gewerkt om u voor uitroeiing te behoeden. Bedank uw onverschrokken Stern en Pemper en enkele anderen, die terwijl ze om u dachten en bezorgd om u waren vooral in Krakau ieder moment de dood onder ogen hebben gezien. In het uur van de eer is het onze plicht om te waken en de orde te bewaren zolang we hier samen blijven. Ik verzoek u dringend zelfs onder uzelf niets dan humane en rechtvaardige beslissingen te nemen. Ik wil mijn persoonlijke medewerkers danken voor hun algehele opoffering in verband met mijn werk.' Zijn toespraak bereikte, van onderwerp naar onderwerp dwalend, sommige gedachten grondig uitdiepend, op andere even terugkomend, het hoogtepunt van zijn roekeloosheid. Oskar wendde zich tot de leden van het SS-garnizoen en bedankte hen dat ze zich tegen de barbaarsheid van hun roeping hadden verzet. Eriekle gevangenen in de fabriek dachten: *Hij heeft ons gevraagd ze niet uit te dagen? Wat is hij nu zelf aan het doen ?* Want de SS was de SS, het korps van Goeth en John en Hujar en Scheidt. Er waren dingen die een SS'er werden geleerd, dingen die hij deed en zag, die de grenzen van zijn menslievendheid bepaalden. Oskar kwam, voelden ze, gevaarlijk dicht bij die grenzen in de buurt. 'Ik zou graag,' zei hij, 'dank willen zeggen aan de verzamelde SS-bewakers, die zonder dat hun iets was gevraagd vanuit leger en

marine deze dienst in zijn gecommandeerd. Als gezinshoofden hebben ze zich allang gerealiseerd hoe verachtelijk en onzinnig hun taak is. Ze zijn hier op buitengewoon humane en correcte wijze opgetreden.' Wat de ontzette, zij het door de durf van de Herr Direktor enigszins opgetogen gevangenen ontging, was dat Oskar het werk afmaakte waaraan hij op de avond van zijn verjaardag was begonnen. Hij was de SS'ers als strijders aan het uitschakelen. Want als ze daar stonden en zijn versie van wat 'humaan en correct' was slikten, dan restte hun niets anders dan weg te lopen. 'Ten slotte,' zei hij, 'verzoek ik u allen drie minuten stilte te bewaren ter herdenking van de talloze slachtoffers onder u die in deze vreselijke jaren zijn gestorven.' Ze gehoorzaamden hem. Oberscharführer Motzek en Helen Hirsch, Lusia, die pas de week daarvoor uit de kelder boven was gekomen, Schoenbrun, Emilie en Goldberg. Degenen die popelend wachtten tot de tijd voorbij zou zijn, degenen die popelden om te vluchten. Stilte bewarend tussen de reusachtige Hilo-machines, aan het einde van de luidruchtigste aller oorlogen. Na afloop gingen de SS 'ers snel de hal uit. De gevangenen bleven achter. Ze keken om zich heen en vroegen zich af of zij er ten slotte de bezitters van waren. Toen Oskar en Emilie zich naar hun appartement begaven om te gaan inpakken, werden ze door gevangenen staande gehouden. De ring van Licht werd aangeboden. Oskar stond hem een tijdlang te bewonderen; hij liet de inscriptie aan Emilie zien en vroeg Stern om een vertaling. Toen hij vroeg waar ze het goud vandaan hadden en ontdekte dat het de brug van Jereth was, verwachtten ze dat hij zou lachen; Jereth was een der leden van de aanbiedingscommissie en toonde, voorbereid op plagerij, al trots de stompjes van zijn gestroopte tanden. Maar Oskar werd heel ernstig en schoof de ring langzaam aan zijn vinger. Hoewel niemand het helemaal begreep, was dat het moment waarop ze zichzelf weer werden, waarop Oskar Schindler afhankelijk werd van geschenken van hen.

38

In de uren na Oskars toespraak begon het SS-garnizoen te deserteren. Binnen de fabriek waren de door Oskar verschaft wapens al uitgedeeld aan de commando's die uit de Budzyners en andere groepen van de kampbevolking waren geselecteerd. Maar liever dan een ritueel gevecht met de SS'ers te leveren hoopte men hen te kunnen ontwapenen. Het zou niet verstandig zijn, zoals Oskar had uitgelegd, om terugtrekkende en verbitterde eenheden naar de poort toe te lokken. Maar tenzij er zoiets vreemdsoortigs als een overeenkomst werd bereikt,

zouden de torens uiteindelijk met granaten moeten worden bestormd. In werkelijkheid echter hoefden de commando's de ontwapening waarover Oskar had gesproken alleen maar formeel te verrichten. De bewakers bij de hoofdboort gaven hun wapens bijna dankbaar af. Op de donkere trap naar de SS-kazerne werd commandant Motzek door Poldek Pfefferberg en een gevangene genaamd Jusek Horn ontwapend; Pfefferberg zette zijn vinger in 's mans rug, en als ieder zinnig mens van boven de veertig met een thuis om naar terug te keren smeekte Motzek hun hem te sparen. Pfefferberg pakte de commandant zijn pistool af en Motzek werd, na kort te zijn vastgehouden, waarbij hij de Herr Direktor aanriep om hem te redden, weer losgelaten en ging op huis aan. De torens, waaraan Oeri en zijn ongeregelde troepen uren van speculatie en plannenmakerij moeten hebben besteed, werden verlaten aangetroffen. Enkele gevangenen werden, zojuist met de wapens van het garnizoen uitgerust, daar boven neergezet om voor passanten aan te geven dat hier nog steeds de oude orde heerste. Toen het middernacht werd waren er geen SS-mannen of -vrouwen meer in het kamp te bekennen. Oskar riep Bankier naar het kantoor en gaf hem de sleutel voor een bepaald magazijn. Het bevatte een voorraad marinebenodigdheden die zich tot het Russische offensief in Silezië ergens in de streek rond Kattowitz had bevonden. Hij moet er zijn geweest om in de behoeften van de bemanningen van patrouilleboten op rivieren en kanalen te voorzien, en Oskar was erachter gekomen dat de Rüstungsinspektion er in een minder bedreigd gebied opslagruimte voor wilde huren. Oskar kreeg het opslagcontract - 'met behulp van wat geschenken,' zei hij later. En zo waren er achttien trucks, beladen met stof voor jassen, uniformen en ondergoed, met kamgaren en wol en ook nog een half miljoen klosjes draad en een reeks schoenen, door de poort van Brinnlitz gereden, waar de lading was gelost en opgeslagen. Stern en anderen zouden verklaren dat Oskar wist dat de voorraden aan het einde van de oorlog bij hem zouden blijven en dat het zijn bedoeling was dat het materiaal zijn gevangenen een beginpotje zou verschaffen. In een later document beweert Oskar hetzelfde. Hij had zich ingespannen om het contract te krijgen, zei hij, 'met de bedoeling mijn joodse beschermelingen aan het einde van de oorlog van kleding te voorzien... Joodse textieldeskundigen schatten de waarde van mijn stoffenvoorraad op bijna honderdvijftigduizend dollar (koers in vredes-tijd).' Hij had in Brinnlitz wel mannen die tot zo'n beoordeling in staat waren -Juda Dresner bij voorbeeld, die een eigen textielzaak aan de Stradomstraat had gehad, en Itschak Stern, die bij een textielbedrijf aan de overkant van de straat had gewerkt. Voor het ritueel van de overhandiging van deze dure sleutel aan

Bankier was Oskar in een gestreept gevangenispak gekleed, net als zijn vrouw, Emilie. De ommekeer waar hij sinds de begintijd van DEF naar toe had gewerkt was zichtbaar compleet. Toen hij op de binnenplaats verscheen om afscheid te nemen, dacht iedereen dat het een luchtig aangetrokken vermommening was, die luchtig weer zou worden uitgetrokken wanneer hij de Amerikanen tegenkwam. Het dragen van die grove stof was echter een daad die nooit helemaal zou kunnen worden weggelachen. Hij zou in zeer fundamentele zin altijd een gijzelaar van Brinnlitz en Emalia blijven. Acht gevangenen hadden vrijwillig aangeboden met Oskar en Emilie mee te reizen. Allemaal waren ze erg jong, maar er zat één echtpaar bij, Richard en Anka Rechen. De oudste was een ingenieur, Edek Heuberger geheten, maar hij was nog altijd bijna tien jaar jonger dan de Schindlers. Later zou hij de gegevens over hun buitenissige reis verschaffen. Het was de bedoeling dat Emilie, Oskar en de chauffeur met de Mercedes gingen. De anderen zouden hen volgen in een vrachtwagen, beladen met voedsel en met sigaretten en drank om ruilhandel mee te drijven. Oskar leek haast te hebben om weg te komen. De ene tak van de Russische dreiging, de Vlasovs, was verdwenen. Ze waren de afgelopen paar dagen afgemarcheerd. Maar de andere tak zou, vermoedde men, de volgende ochtend of nog eerder in Brinnlitz zijn. Vanaf de achterbank van de Mercedes, waar Emilie en Oskar in hun gevangenisuniformen zaten - ze leken weliswaar niet erg op gevangenen; meer op burgerlui onderweg naar een gekostumeerd bal - bromde Oskar nog adviezen naar Stern, bevelen naar Bankier en Salpeter. Maar het was te merken dat hij weg wilde wezen. Toen de chauffeur, Dolek Grünhaut, de Mercedes probeerde te starten, gaf de motor echter geen teken van leven. Oskar klom van de achterbank af om onder de motorkap te kijken. Hij was verontrust - was een ander mens dan degene die enkele uren tevoren die indrukwekkende toespraak had gehouden. 'Wat is het?' vroeg hij steeds. Maar dat was voor Grünhaut in de schemering moeilijk te zeggen. Het duurde even voor hij het mankement had gevonden, want het was er niet een dat hij verwachtte. Iemand had, bang geworden door het idee van Oskars vertrek, de bedrading doorgesneden. Pfefferberg, een van de menigte mensen die zich hadden verzameld om de Herr Direktor uit te zwaaien, snelde naar de laswerkplaats, kwam met zijn gereedschap terug en toog aan het werk. Hij zweette en leek twee linkerhanden te hebben, want hij werd opgejaagd door de gehaastheid die hij bij Oskar voelde. Schindler keek aldor naar de poort, alsof de Russen ieder moment konden opdoemen. Een onwaarschijnlijke angst was het niet - anderen op het binnenterrein werden door dezelfde ironische mogelijkheid gekweld - en

Pfefferberg was te uitvoerig bezig en deed er te lang over. Maar ten slotte reageerde de motor op Grünhauts verwoede gedraai met het sleuteltje. Toen de motor eenmaal liep, vertrok de Mercedes, gevolgd door de vrachtwagen. Iedereen was te geënerveerd om officieel afscheid te nemen, maar wel werd er een door Hilfstein, Stern en Salpeter ondertekende brief, waarin de antecedenten van Oskar en Emilie werden uiteengezet, aan de Schindlers overhandigd. Het konvooi reed de poort uit en sloeg bij de weg langs de spoorwegtak linksaf naar Havlicküv Brod en naar wat voor Oskar de veiligste kant van Europa was. Het had iets van een huwelijk: Oskar, die met zoveel vrouwen naar Brinnlitz was gekomen, vertrok met zijn echtgenote. Stern en de anderen bleven op de binnenplaats staan. Na zoveel beloften waren ze hun eigen baas. Het gewicht en de onzekerheid daarvan moesten nu worden gedragen.

Het interval duurde drie dagen en had zijn eigen geschiedenis en gevaren. Toen de ss eenmaal was vertrokken, was de enige in Brinnlitz achtergebleven vertegenwoordiger van het moordapparaat een Duitse Kapo die met de Schindler-mannen uit Gross-Rosen was meegekomen. Het was een man met een moorddadige staat van dienst in Gross-Rosen zelf, maar een die ook in Brinnlitz vijanden had gemaakt. Een bende mannelijke gevangenen sleurde hem nu uit zijn bed naar de fabriekshal toe en hing hem geestdriftig en meedogenloos op aan een van die balken waarmee Untersturmführer Liepold de kampbevolking onlangs had bedreigd. Enkele ingezetenen probeerden nog in te grijpen, maar de beulen waren woest en niet te stoppen. Het was een gebeurtenis, deze eerste doodslag van de vrede, waarvan velen uit Brinnlitz altijd zouden gruwen. Ze hadden Amon op de Appellplatz van Plaszów de arme werktuigkundige Krautwirt zien ophangen, en van deze ophanging werden ze even misselijk, zij het om andere redenen. Want Amon was Amon en niet te veranderen. Maar deze beulen waren hun broeders. Toen de Kapo ophield met stuiptrekken, liet men hem boven de stilgelegde machines hangen. Hij bracht de mensen echter in verwarring. Hij had hen blij moeten maken, maar hij zaaide twijfel. Ten slotte sneden enkele mannen die hem niet hadden opgehangen hem eraf en verbrandden hem. Het toonde aan wat voor buitenissig kamp Brinnlitz was, dat het enige lichaam dat werd ingevoerd in de ovens die, bij verordening, hadden moeten worden gebruikt om de joodse doden te verassen het lijk van een Ariër was. Het verdelen van de goederen in de marineopslagplaats ging de hele volgende dag door. Er moesten stukken kamgaren van de grote rollen stof worden afgesneden. Mosje Bejski zegt dat iedere gevangene drie meter kreeg,

samen met een volledig stel ondergoed en wat klosjes katoen. Sommige vrouwen begonnen nog diezelfde dag de kleren te maken waarin ze naar huis zouden reizen. Anderen lieten de stof intact om er, na verruiling, in de komende verwarde dagen van te kunnen leven. Er werden ook porties van de Egiptische sigaretten, die Oskar uit het brandende Brno had geroofd, uitgedeeld en iedere gevangene kreeg een fles wodka uit Salpeters magazijn. Weinigen zouden hem opdrinken. Daar was hij natuurlijk gewoon te kostbaar voor. Die tweede avond kwam er na het vallen van de duisternis uit de richting van Zwittau een pantsereenheid over de weg aan. Lutek Feigenbaum, die gewapend met een geweer achter een bosje bij de poort stond, had de aandrang om te schieten zodra de eerste tank binnen het gezicht van het kamp passeerde. Maar dat leek hem voorbarig. De voertuigen ratelden voorbij. Een schutter in een der laatste tanks van de colonne, die begreep dat de omheining en de wachttorens betekenden dat zich daarbinnen joodse misdadigers zouden kunnen schuilhouden, zwenkte zijn geschut en schoot twee granaten het kamp in. De ene ontplofte op de binnenplaats, de andere op het vrouwenbalkon. Het was een willekeurige uiting van wrok, en uit wijsheid of verbouwereerdheid reageerde geen van de gewapende gevangenen erop. Toen de laatste tank was verdwenen, hoorden de mannen der commando's gejammer van de binnenplaats en vanuit de vrouwenslaapzaal boven. Er was een meisje door granaatscherven gewond. Zelf had ze een shock, maar de aanblik van haar kwetsuren had bij de vrouwen alle nauwelijks geuite smart van de afgelopen jaren losgemaakt. Terwijl de vrouwen jammerden, onderzochten de doktoren van Brinnlitz het meisje en constateerden dat haar verwondingen oppervlakkig waren.

Oskar en zijn groep reisden de eerste uren van hun ontsnapping in het gevolg van een colonne Wehrmacht-trucks. Om middernacht waren zulke heldendaden mogelijk geworden, en niemand viel hen lastig. Achter zich hoorden ze Duitse geniesoldaten installaties opblazen, en nu en dan klonk geraas vanaf een verre, door de Tsjechische ondergrondse gelegde hinderlaag. Bij de stad Havlicküv Brod moeten ze achterop zijn geraakt, want ze werden door midden op de weg staande partizanen tegengehouden. Oskar bleef de rol van gevangene spelen. 'Deze goede mensen en ik zijn ontsnapt uit een werkkamp. De SS is gevlucht en de Herr Direktor ook. Dit is de auto van de Herr Direktor.' De Tsjechen vroegen of ze wapens hadden. Heuberger kwam de vrachtauto uit en mengde zich in de discussie. Hij erkende dat hij een geweer had. Oké, zeiden de Tsjechen, geven jullie ons maar wat jullie hebben. Als de Russen jullie

onderschepten en ontdekten dat jullie wapens hadden, kon het weleens zijn dat ze niet begrepen waarom. Jullie verdediging is jullie gevangenskledij. In deze stad, ten zuidoosten van Praag en op de weg naar Oostenrijk, bestond nog steeds de mogelijkheid dat ze op ontevreden eenheden zouden stuiten. De partizanen wezen Oskar en de anderen de weg naar het kantoor van het Tsjechische Rode Kruis aan het stadsplein. Daar konden ze zich de rest van de nacht veilig te ruste leggen. Maar toen ze in de stad aankwamen, opperden de Rode-Kruisfunctionarissen dat ze gezien de onzekerheid van de vrede waarschijnlijk het veiligst in de stadsgevangenis zouden zijn. De voertuigen werden op het plein achtergelaten, in het gezicht van het Rode-Kruiskantoor, en Oskar, Emilie en hun acht metgezellen namen hun weinige bagage mee en sliepen in de niet afgesloten cellen van het politiebureau. Toen ze de volgende morgen naar het plein teruggingen, ontdekten ze dat beide voertuigen waren gestroopt. Alle bekleding was uit de Mercedes gescheurd, de diamanten waren verdwenen, de banden van de vrachtwagen afgehaald en de motoren geplunderd. De Tsjechen deden er berustend over. *In tijden als deze moeten we er allemaal op rekenen iets kwijt te raken.* Misschien verdachten ze Oskar, met zijn blonde voorkomen en blauwe ogen, er zelfs van een voortvluchtige SS'er te zijn. De groep zat nu zonder eigen vervoer, maar er ging een trein naar het zuiden in de richting van Kaplice, en die namen ze, nog steeds gekleed in hun strepen. Volgens Heuberger reisden ze met de trein 'tot aan het bos, en gingen toen lopen'. Ergens in dat bosrijke grensgebied, een heel stuk ten noorden van Linz, zouden ze vermoedelijk de Amerikanen ontmoeten. Ze liepen een bosweg af, toen ze twee jonge, kauwgom kauwende Amerikanen tegenkwamen, die bij een mitrailleur zaten. Een van Oskars gevangenen begon in het Engels met hen te praten. 'We hebben orders niemand op deze weg door te laten,' zei een van hen. 'Is het verboden om met een boog door de bossen te lopen?' vroeg Oskar. De soldaat kauwde. Dat rare kauwende volk! 'Ik denk van niet,' zei de soldaat ten slotte. Dus maakten ze een omweg door het bos en stuitten, een half uur later weer terug op de weg, op een compagnie infanterie die in een dubbele rij naar het noorden marcheerde. Weer via de Engels sprekende man begonnen ze met de verkenners van de eenheid te praten. De commandant zelf stopte in een jeep, stapte uit en ondervroeg hen. Ze waren openhartig tegen hem en zeiden dat Oskar de Herr Direktor was en dat zij joden waren. Ze geloofden dat ze wel veilig waren, want ze wisten van de BBC dat er bij de Amerikaanse troepen veel Amerikanen van zowel Duitse als joodse afkomst zaten. 'Blijf hier,' zei de kapitein. Zonder iets uit te leggen reed hij weg en liet hen over aan het wat

verlegen gezag der jonge infanteristen, die hun sigaretten aanboden van het merk Virginia, die - net als de jeep, de uniformen, de uitrusting - dat bijna glanzende uiterlijk hadden waaruit hun herkomst uit een grote, brutale, niet-gebonden, niet-ersatz-fabriek bleek. Emilie en de gevangenen waren ongerust dat Oskar misschien zou worden gearresteerd, maar zelf zat hij ogenschijnlijk onbekommerd in het gras de lentelucht in deze hoge bossen in te ademen. Hij had zijn Hebreeuwse brief en wist dat New York etnisch een stad was waar Hebreeuws niet onbekend was. Na verloop van een half uur verschenen er een aantal soldaten, die in een informeel groepje de weg afkwamen, niet achter elkaar op de wijze der infanterie. Het waren een stel joodse infanteristen, te zamen met een veldrabbijn. Ze waren zeer uitbundig. Ze omhelsden het hele gezelschap, ook Emilie en Oskar. Want dit, werd het gezelschap meegedeeld, waren de eerste overlevenden van een concentratiekamp die het bataljon was tegengekomen. Toen de begroeting voorbij was haalde Oskar zijn Hebreeuwse referentiebrief te voorschijn, en de rabbijn las hem en brak in tranen uit. Hij bracht de bijzonderheden ervan aan de andere Amerikanen over, en er werd nog meer geapplaudisseerd, nog meer handen geschud, nog meer omhelsd. De jonge soldaten leken zo open, zo luidruchtig, zo kinderlijk. Hoewel pas een of twee generaties uit Midden-Europa vandaan, waren ze zo door Amerika getekend dat de Schindlers en de gevangenen met evenveel verbazing naar hen keken als omgekeerd het geval was. Het resultaat was dat het gezelschap van Schindler aan de Oostenrijkse grens twee dagen bij de regimentscommandant en de rabbijn te gast was. Ze dronken voortreffelijke koffie, zoals de authentieke gevangenen in de groep sinds de vestiging van het getto niet meer hadden geproefd. Ze aten overvloedig. Na twee dagen schonk de rabbijn hun een buitgemaakte ambulance, waarin ze naar de verwoeste stad Linz in Opper-Oostenrijk reden.

Op de tweede dag van de vrede in Brinnlitz waren de Russen nog steeds niet verschenen. De commandogroep was bezorgd dat men langer dan verwacht in het kamp zou moeten blijven hangen. Eén ding dat ze zich herinnerden was dat de enige keer dat de s s vrees had vertoond - afgezien van de angst van Motzek en zijn collega's de afgelopen paar dagen - was geweest toen er vlektyfus uitbrak. Dus hingen ze langs de hele omheining tyfusborden. Drie Tsjechische partizanen verschenen 's middags bij de poort en praatten door de omheining heen met de wachthoudende mannen. Het is allemaal voorbij, zeiden ze. Jullie kunnen naar buiten lopen wanneer jullie maar willen. Als de Russen komen, zeiden de mannen van het kampcommando. Tot dan houden we iedereen

binnen. Hun antwoord vertoonde iets van de pathologie van de gevangene, het vermoeden dat je na een tijd kreeg dat de wereld buiten de omheining gevaarlijk was en in fasen weer betreden moest worden. Het toonde ook hun wijsheid. Ze waren er nog niet van overtuigd dat de laatste Duitse eenheid was verdwenen. De Tsjechen haalden hun schouders op en gingen weg. Die nacht, toen Poldek Pfefferberg een der wachters bij de hoofdboort was, klonk het geluid van motorfietsen op de weg. Ze reden niet voorbij, zoals de pantservoertuigen hadden gedaan, maar sloegen, zoals te horen was, naar het kamp zelf af. Vijf motoren met het doodskopembleem van de SS doemden uit het duister op en kwamen luidruchtig bij de buitenpoort tot stilstand. Toen de SS'ers -zeer jong, herinnert Poldek zich - hun motoren afzetten, afstapten en naar de poort toe kwamen, werd er onder de gewapende mannen binnen het hek verwoed over gediscussieerd of de bezoekers onmiddellijk moesten worden neergeschoten. De onderofficier die het motorgezelschap leidde scheen te begrijpen welk risico er aan de situatie was verbonden. Hij stond met uitgestrekte handen een eindje van de omheining vandaan. Ze hadden benzine nodig, zei hij. Hij nam aan dat Brinnlitz als fabriekskamp wel benzine zou hebben. Pfefferberg adviseerde dat het beter was hen te bevoorraden en te laten oprassen dan problemen te scheppen door het vuur op hen te openen. Er zouden andere onderdelen van hun regiment in de buurt kunnen zijn en door het uitbreken van geweervuur worden aangetrokken. Dus werden de SS'ers uiteindelijk door de poort binnengelaten, en enkele gevangenen gingen naar de garage om benzine te halen. De SS-onderofficier zorgde ervoor de kampcommando's - die blauwe overalls hadden aangetrokken in een poging er als officieuze bewakers uit te zien, of ten minste als Duitse Kapo's - duidelijk te maken dat hij er niets vreemds aan vond dat gewapende gevangenen hun kamp van binnenuit verdedigden. 'Ik hoop dat u beseft dat hier vlektyfus heerst,' zei Pfefferberg in het Duits en wees op de borden. De SS'ers keken elkaar aan. 'We hebben al vijfentwintig mensen verloren,' zei Pfefferberg. 'In de kelder hebben we er nog vijftig geïsoleerd liggen.' Die bewering leek indruk te maken op de heren van de doodskop. Ze waren moe. Ze waren op de vlucht. Dat was hun wel genoeg. Ze wilden geen bacteriële gevaren boven op alle andere. Toen de benzine in twintig-literblikken arriveerde, bedankten ze, bogen en vertrokken door de poort. De gevangenen keken toe hoe ze hun tanks vulden en blikken die ze niet in hun zijspan kwijt konden heel attent bij de omheining achterlieten. Ze trokken hun handschoenen aan, startten hun motoren en vertrokken zonder al te veel gas te geven, ervoor oppassend hun nieuwe tankvulling niet aan ostentatief motorgeloei te verspillen.

Hun geronk stierf naar het zuidwesten door het dorp weg. Voor de mannen bij de poort zou deze beschaafde ontmoeting hun laatste zijn met lieden in het uniform van Heinrich Himmlers ellendige legioen.

Toen het kamp op de derde dag werd bevrijd, was het door één enkele Russische officier. Rijdend op een paard kwam hij door de bergengte waardoor de weg en de spoorwegaftakking naar de poort toe liepen. Toen hij dichterbij kwam bleek het paard niet meer dan een pony; de magere voeten van de officier in de stijgbeugels raakten bijna de weg en zijn benen bogen komisch onder de schrale buik van het paard naar binnen. Hij leek Brinnlitz een persoonlijke, met moeite bevochten bevrijding te brengen, want zijn uniform was afgedragen en de leren riem van zijn geweer door zweet en winter en veldtochten zo versleten dat hij door een touw had moeten worden vervangen. De teugels van het paard waren ook van touw. De officier had een lichte gelaatstint en zag er, zoals alle Russen in de ogen van Polen, enorm buitenlands, enorm vertrouwd uit. Na een kort gesprek in hybridisch Pools-Russisch liet het commando bij de poort hem binnen. Op de balkons van de tweede verdieping verspreidde zich het gerucht van zijn aankomst. Toen hij afstapte werd hij door mevrouw Krumholz gezoend. Hij glimlachte en riep in twee talen om een stoel. Een van de jongere mannen bracht er een. Erbovenop staand om zichzelf een hoogtevoordeel te geven dat hij ten opzichte van de meeste gevangenen niet nodig had, hield hij wat zo te horen een standaard bevrijdingstoespraak was. Mosje Bejski begreep er de hoofdzaken van. Ze waren door de roemruchte Sovjets bevrijd. Ze hadden de vrijheid om naar de stad te gaan, zich te begeven waarheen ze maar wilden. Want onder de Sovjets bestond, net als in de mythische hemel, jood noch niet-jood, man noch vrouw, horige noch vrije. Ze moesten in de stad geen goedkope wraak nemen. Hun Bondgenoten zouden hun onderdrukkers wel vinden en een serieuze, gepaste straf doen ondergaan. Het feit dat ze vrij waren moest voor hen zwaarder wegen dan welke andere overweging ook. Hij kwam van zijn stoel af en glimlachte, alsof hij wilde zeggen dat hij nu als woordvoerder was uitgesproken en bereid was vragen te beantwoorden. Bejski en enkele van de anderen begonnen met hem te praten, en hij wees op zichzelf en zei in knarsend Witruisisch Jiddisch - het soort dat je eerder van je grootouders oppikt dan van je ouders - dat hij joods was. Nu kreeg het gesprek een nieuwe intimiteit. 'Ben je in Polen geweest?' vroeg Bejski hem. 'Ja,' gaf de officier toe. 'Ik kom nu uit Polen.' 'Zijn daar nog joden over?' 'Ik heb er niet een gezien.' Er dromden nu gevangenen om hem heen, terwijl ze het gesprek vertaalden en aan elkaar

doorgaven. 'Waar kom je vandaan?' vroeg de officier aan Bejski. 'Uit Krakau.' 'Ik ben twee weken geleden in Krakau geweest.' 'En Auschwitz? Hoe is het in Auschwitz?' 'Ik heb gehoord dat er in Auschwitz nog een paar joden zijn.' De gevangenen werden bedachtzaam. De Rus liet het klinken alsof Polen nu een luchtledig was en ze, als ze naar Krakau terugkeerden, er als verdroogde erwten in een kruik troosteloos rond zouden rammelen. 'Is er iets dat ik voor jullie kan doen?' vroeg de officier. Er werd om eten geroepen. Hij dacht dat hij hen wel aan een karlading brood en misschien wat paardenvlees kon helpen. Het zou waarschijnlijk voor de schemering aankomen. 'Maar jullie moesten eens gaan kijken wat ze hier in het dorp hebben,' opperde de officier. Het was een radicale gedachte - dat ze gewoon de poort uit moesten lopen en in Brinnlitz boodschappen gaan doen. Voor sommigen van hen was dat nog steeds een onvoorstelbare keuzemogelijkheid. Jonge mannen als Pemper en Bejski liepen achter de officier aan toen hij wegging. Als er geen joden in Polen waren, konden ze nergens naar toe. Ze wilden niet dat hij hun instructies zou geven, maar vonden wel dat hij hun impasse met hen moest bespreken. De Rus stopte even met het van een hek losknopen van de teugels van zijn pony. 'Ik weet het niet,' zei hij, hen aankijkend. 'Ik weet niet waar jullie heen zouden moeten. Ga niet naar het oosten - zoveel kan ik jullie wel zeggen. Maar ga ook niet naar het westen.' Zijn vingers gingen verder met het losmaken van de knoop. 'Ze hebben het nergens op ons begrepen.'

Zoals de Russische officier hen had aangespoord, gingen de Brinnlitzgevangenen ten slotte de poort uit om hun eerste voorzichtige contact met de buitenwereld te leggen. De jongeren waren de eersten die het probeerden. Danka Schindel ging de dag na de bevrijding naar buiten en beklom de bosrijke heuvel achter het kamp. Er begonnen lelies en anemonen uit te komen en er verschenen trekvogels uit Afrika. Danka zat een poosje op de heuvel van de dag te genieten, rolde toen naar beneden en bleef in het gras onderaan liggen, de geuren inademend en naar de hemel kijkend. Ze lag er zo lang dat haar ouders vermoedden dat ze in het dorp met de bewoners of met de Russen in botsing was gekomen. Goldberg vertrok ook al vroeg, was misschien wel de eerste die ging, om zijn rijkdommen in Krakau op te halen. Hij zou zo snel als hij het kon regelen naar Brazilië emigreren. De meesten van de oudere gevangenen bleven in het kamp. De Russen waren Brinnlitz nu ingetrokken en gebruikten een villa op een heuvel boven het dorp als officierskazerne. Ze brachten het kamp een geslacht paard, dat gulzig werd opgegeten door de gevangenen, voor sommigen

van wie het te machtig was na hun dieet van brood en groenten en de pap van Emilie Schindler. Lutek Feigenbaum, Janek Dresner en de jonge Sternberg gingen in het dorp fourageren. De Tsjechische ondergrondse liep er te patrouilleren, en de Brinnlitzers van Duitse afkomst waren daarom op hun hoede voor de bevrijde gevangenen. Een kruidenier gaf de jongens te kennen dat ze bij een zak suiker mochten komen die hij in zijn magazijn had bewaard. De jonge Sternberg vond de suiker onweerstaanbaar, boog zijn gezicht ernaar toe en verslond er handen vol van. Hij werd er vreselijk misselijk van. Hij ontdekte wat de groep van Schindler in Neurenberg en Ravensburg ook merkte - dat de vrijheid en de tijd des overvloeds geleidelijk moesten worden benaderd. Het hoofddoel van deze expeditie naar het dorp was het verkrijgen van brood geweest. Feigenbaum was als lid van de Brinnlitz-commando's gewapend met een pistool en een geweer, en toen de bakker bleef volhouden dat er geen brood was, zei een van de anderen tegen hem: 'Bedreig hem met het geweer.' De man was tenslotte een Sudetenduitser en in theorie iemand die al hun ellende goedkeurde. Feigenbaum richtte het wapen op hem en ging door de winkel naar het woongedeelte erachter om naar verborgen meel te zoeken. In de zitkamer trof hij de vrouw van de bakker en twee dochters van schrik ineengedoken aan. Ze zagen er zo bang uit, niet te onderscheiden van een Krakaus gezin tijdens een Aktion, dat hij door hevige schaamte werd overweldigd. Hij knikte de vrouwen toe alsof hij voor de gezelligheid langskwam en vertrok. Dezelfde schaamte overviel Mila Pfefferberg bij haar eerste bezoek aan het dorp. Toen ze het plein opkwam hield een Tsjechische partizaan twee Sudetenmeisjes staande en liet hen hun schoenen uittrekken, zodat Mila, die alleen maar klompen had, het paar kon uitkiezen dat haar het beste paste. Van een dergelijk bazig optreden moest ze blozen, en gegeneerd zat ze op de stoep haar keuze te bepalen. De partizaan gaf de klompen aan het Sudetenmeisje en liep door. Toen keerde Mila om, rende het meisje achterna en gaf haar de schoenen terug. De Sudetenduitse deed niet eens vriendelijk, herinnert Mila zich. 's Avonds kwamen de Russen op zoek naar vrouwen naar het kamp toe. Pfefferberg moest een soldaat die in de vrouwenafdeling was binnengedrongen en mevrouw Krumholz had gegrepen een pistool tegen het hoofd zetten. (Mevrouw Krumholz zou nog jaren later op Pfefferberg vitten, op hem wijzen en hem beschuldigen. 'Wat voor kans ik ook had om er met een jongere man vandoor te gaan, die schurk heeft het verhinderd!') Drie meisjes werden - min of meer vrijwillig - naar een Russisch feest meegenomen en kwamen na drie dagen en na zich, volgens eigen zeggen, geweldig te hebben vermaakt, weer terug. De band met Brinnlitz was een

negatieve, en binnen een week begonnen de gevangenen ervandaan te trekken. Sommige mensen wier familie was uitgeroeid gingen direct naar het Westen, omdat ze Polen nooit meer wilden zien. De jongens Bejski trokken, gebruik makend van hun stof en wodka om de reis te betalen, naar Italië en gingen aan boord van een zionistisch schip naar Palestina. De Dresners liepen door Moravië en Bohemen naar Duitsland, waar Janek een van de eerste tien studenten was die aan de Beierse universiteit van Erlangen werden ingeschreven, toen die later dat jaar openging. Manci Rosner keerde terug naar Podgórze, waar Henry een afspraak voor een ontmoeting met haar had gemaakt. Henry Rosner zelf was, na met Olek uit Dachau te zijn bevrijd, op een dag in een urinoir in München en zag een andere bezoeker met de streepkleden van een gevangenenkamp aan. Hij vroeg de man waar hij had gevangengezeten. 'In Brinnlitz,' zei de man. Iedereen behalve een oude dame, vertelde de man hem (niet geheel juist, zoals later bleek), had Brinnlitz overleefd. Manci zelf zou Henry's behoud vernemen via een neef die naar de kamer in Podgórze waar ze wachtte toe kwam en met de Poolse krant zwaaide waarin lijsten van uit Dachau bevrijde Polen stonden. 'Manci,' zei de neef, 'geef me een zoen. Henry leeft en Olek ook.' Regina Horowitz had een soortgelijk rendez-vous. Ze deed er drie weken over om met haar dochter Niusia van Brinnlitz naar Krakau te reizen. Ze huurde een kamer - hun aandeel uit het marinemagazijn maakte dat mogelijk - en wachtte op Dolek. Toen hij was aangekomen probeerden ze inlichtingen over Richard te krijgen, maar er was geen nieuws. Die zomer zag Regina op een dag de film over Auschwitz die de Russen hadden gemaakt en gratis voor de Poolse bevolking vertoonden. Ze zag de befaamde beelden met de kampkinderen, die achter het draad vandaan keken of door nonnen langs de geëlektrificeerde omheining van Auschwitz I werden geëscorteerd. Omdat hij zo klein en zo vertederend was, kwam Richard op de meeste beelden voor. Regina stond schreeuwend op en verliet de bioscoop. Op straat probeerden de bedrijfsleider en een aantal voorbijgangers haar te kalmeren. 'Het is mijn zoon, het is mijn zoon!' schreeuwde ze aldoor. Nu ze wist dat Richard in leven was, kon ze erachter komen dat hij door de Russen was bevrijd en overgedragen aan een der joodse reddingsorganisaties. Omdat men dacht dat zijn ouders allebei dood waren, had de organisatie hem laten adopteren door een paar oude bekenden van de Horowitzen, mensen met de naam Liebling. Regina kreeg het adres, en toen ze bij de verdieping van de Lieblings aankwam, hoorde ze Richard binnen op een pan slaan en roepen: 'Vandaag krijgt iedereen soep!' Toen ze op de deur klopte riep hij naar mevrouw Liebling dat ze moest opendoen. Zo werd hij aan haar

teruggegeven. Maar na wat hij van de schavotten van Plaszów en Auschwitz had gezien, kon ze nooit met hem naar een speeltuin zonder dat hij hysterisch werd bij de aanblik van de draagconstructies der schommels.

In Linz meldde Oskars groep zich bij de Amerikaanse autoriteiten, werd van de onbetrouwbare ambulance verlost en per truck noordwaarts naar Neurenberg gebracht, naar een groot opvangcentrum voor rondzwervende concentratiekampgevangenen. Ze ontdekten, zoals ze al hadden vermoed, dat een bevrijding geen eenvoudige zaak was. Richard Rechen had een tante in Konstanz, aan het Bodensee bij de Zwitserse grens. Toen de Amerikanen hen vroegen of ze een plaats hadden waar ze heen konden, noemden ze die tante. Het was de bedoeling van de acht jonge gevangenen uit Brinnlitz om de Schindlers zo mogelijk de Zwitserse grens over te krijgen voor het geval er plotseling wraakgevoelens tegen Duitsland zouden losbarsten en de Schindlers, zelfs in de Amerikaanse zone, ten onrechte werden gestraft. Daarbij kwam dat ze alle acht potentiële emigranten waren en geloofden dat die dingen vanuit Zwitserland gemakkelijker te regelen zouden zijn. Heuberger herinnert zich dat ze goed met de Amerikaanse commandant in Neurenberg konden opschieten, maar de man wilde hun geen vervoermiddel afstaan om hen naar Konstanz in het zuiden te brengen. Ze maakten de reis door het Zwarte Woud zo goed en zo kwaad als het ging, deels te voet, deels per trein. Bij Ravensburg gingen ze naar het plaatselijke gevangenenkamp en spraken met de Amerikaanse commandant. Hier waren ze weer enkele dagen te gast, rustten uit en leefden luxueus op legerrantsoenen. Als tegenprestatie bleven ze laat op met de commandant, die van joodse komaf was, en vertelden hem hun verhalen over Amon en Plaszów, over Gross-Rosen, Auschwitz en Brinnlitz. Ze hoopten dat hij hun vervoer naar Konstanz zou bezorgen, mogelijk een truck. Hij kon hun geen truck afstaan, maar gaf hun daarvoor in de plaats een bus, samen met wat proviand voor de reis. Hoewel Oskar nog steeds voor meer dan duizend Reichsmark aan diamanten, en ook nog wat geld bij zich had, schijnt de bus niet te zijn gekocht, maar voor niets te zijn meegegeven. Na zijn handeltjes met de Duitse bureaucraten moet het voor Oskar moeilijk zijn geweest zich aan zulke transacties aan te passen. Ten westen van Konstanz, aan de Zwitserse grens en in de Franse bezettingszone, parkeerden ze de bus in het dorp Kreuzlingen. Rechen ging naar de plaatselijke ijzerwinkel en kocht een draadschaar. Het schijnt dat het gezelschap nog steeds gevangenkleren droeg toen die draadschaar werd gekocht. Misschien werd de man achter de toonbank door een van twee

overwegingen beïnvloed: (a) dit was een gevangene en hij zou indien gedwarsboemd zijn Franse beschermers weleens kunnen roepen; (b) dit was eigenlijk een Duitse officier die in vermomming ontsnapte, en hij moest misschien geholpen worden. De grensafrastering liep dwars door Kreuzlingen heen en werd aan de Duitse kant door Franse wachten van de *Sûreté Militaire* bewaakt. De groep naderde deze versperring aan de rand van het dorp, wachtte tot de bewaker het traject waarlangs hij patrouilleerde bijna had afgelopen, knipte toen de draden door en glipte door de afrastering heen Zwitserland in. Helaas sloeg een vrouw uit het dorp hen vanaf een bocht in de weg gade en rende naar de grens om de Fransen en Zwitsers te waarschuwen. Op een rustig Zwitsers dorpsplein, een spiegelbeeld van dat aan de Duitse kant, omsingelde de Zwitserse politie het gezelschap, maar Richard en Anka Rechen braken los en moesten met een surveillancewagen achtervolgd en gegrepen worden. De groep werd binnen een half uur weer overgedragen aan de Fransen, die hun bezittingen onmiddellijk doorzochten, juwelen en geld ontdekten, hen naar de voormalige Duitse gevangenis reden en in aparte cellen opsloten. Het was Heuberger duidelijk dat ze ervan werden verdacht concentratiekampbewakers te zijn geweest. In die zin werkten de ponden die ze als gasten van de Amerikanen waren aangekomen als boemerang, want ze zagen er niet zo schamel uit als toen ze net uit Brinnlitz waren vertrokken. Ze werden apart verhoord over hun reis en over de kostbaarheden die ze bij zich hadden. Ze konden stuk voor stuk een aannemelijk verhaal vertellen, maar wisten niet of de anderen hetzelfde vertelden. Ze schijnen, anders dan bij de Amerikanen, bang te zijn geweest dat de Fransen, als ze achter Oskars identiteit en zijn functie in Brinnlitz kwamen, hem als vanzelfsprekend in staat van beschuldiging zouden stellen. Ze bleven er een week, ondertussen smoesjes bedenkend ter wille van Oskar en Emilie. De Schindlers zelf wisten nu wel genoeg van het jodendom af om de voor de hand liggende culturele toetsingen te doorstaan. Maar Oskars manier van doen en lichamelijke toestand maakten zijn rol van tot-voor-kort-gevangene-van-de-SS niet erg geloofwaardig. Helaas was zijn Hebreeuwse brief in Linz, in de dossiers van de Amerikanen. Edek Heuberger werd als leider van de acht het regelmatigst ondervraagd, en toen hij op de zevende dag van zijn gevangenschap in de verhoorkamer werd binnengebracht, trof hij daar nog iemand aan, een man in burger, een Poolstalige, die erbij was gehaald om Heuberger's bewering dat hij uit Krakau kwam te toetsen. Door de een of andere oorzaak - doordat de Pool een barmhartige rol speelde bij de ondervraging die volgde, of door de vertrouwdheid van de taal - stortte Heuberger in, begon te huilen en vertelde het

hele verhaal in vloeiend Pools. De anderen werden een voor een binnengeropen, kregen Heuberger te zien en de mededeling te horen dat hij had bekend, waarna ze bevel kregen hun versie van de waarheid in het Pools te vertellen. Toen de versies aan het einde van de morgen overeenkwamen, werd de hele groep, de Schindlers inclusief, in de verhoorkamer verzameld en door de beide ondervragers omhelsd. De Fransman huilde, zegt Heuberger. Iedereen was verrukt over dat fenomeen - een huilende ondervrager. Toen hij zich weer wist te beheersen, liet hij lunch voor zichzelf, zijn collega, de Schindlers en de acht brengen. Die middag liet hij hen vervoeren naar een aan het meer gelegen hotel in Konstanz, waar ze enkele dagen op kosten van de Franse militaire overheid verbleven. Tegen de tijd dat Oskar zich die avond in het hotel met Emilie, Heuberger, de Rechs en de anderen aan de maaltijd zette, waren zijn bezittingen in handen van de Sovjets gekomen en zijn weinige laatste juwelen en geld zoekgeraakt tussen de naden van de bureaucratie der bevrijders. Hij was praktisch blut, maar at met een aantal leden van zijn 'familie' zo goed als in een goed hotel maar kon. Hetgeen allemaal het patroon van zijn toekomst zou zijn.

EPILOOG

Oskars bloeitijd kwam nu ten einde. De vrede zou hem nooit zo hoog verheffen als de oorlog had gedaan. Oskar en Emilie gingen naar München. Een tijdlang woonden ze bij de Rosners in, want Henry en zijn broer hadden een engagement om in een Münchens restaurant te spelen en hadden een bescheiden welstand bereikt. Een van zijn voormalige gevangenen, die hem in het krappe woninkje van de Rosners ontmoette, schrok van zijn gescheurde jas. Zijn bezittingen in Krakau en Moravië waren door de Russen uiteraard geconfisqueerd, en zijn resterende juwelen waren voor eten en drank verhandeld. Toen de Feigenbaums naar München kwamen, ontmoetten ze zijn nieuwste maîtresse, een joods meisje dat niet Brinnlitz maar ergere kampen had overleefd. Velen van degenen die in Oskars huurkamers op bezoek kwamen voelden zich, hoe tolerant ze ook tegenover zijn heroïsche zwakten stonden, beschaamd voor Emilie. Hij was nog steeds een enorm grootmoedige vriend en een groot ontdekker van onverkrijgbare zaken. Henry Rosner herinnert zich dat hij een bron van kippen midden in het kiploze München vond. Hij bleef in nauw contact met diegenen van zijn joden die naar Duitsland waren gekomen - de Rosners, de Pfefferbergs, de Dresners, de Feigenbaums, de Sternbergs. Enkele cynici zouden later zeggen dat iedereen die bij concentratiekampen betrokken was geweest er

in die tijd verstandig aan deed om met het oog op een schutkleur dicht in de buurt van joodse vrienden te blijven. Maar zijn afhankelijkheid ging verder dan dat soort instinctieve listigheid. De Schindlerjuden waren zijn familie geworden. Evenals zij vernam hij dat Amon Goeth de voorafgaande maand februari, terwijl hij in een SS-sanatorium in Bad Tolz lag, door de Amerikanen van Patton was opgepakt, in Dachau gevangengezet en aan het einde van de oorlog aan de nieuwe Poolse regering was overgedragen. Amon was feitelijk een van de eerste Duitsers die voor berechting naar Polen werden gestuurd. Een aantal ex-gevangenen werd uitgenodigd als getuige bij het proces aanwezig te zijn, en onder de getuigen a décharge die een begoochelde Amon overwoog op te roepen waren Helen Hirsch en Oskar Schindler. Oskar zelf ging niet voor de terechtzittingen naar Krakau. Degenen die dat wel deden constateerden dat Goeth, vermagerd ten gevolge van zijn suikerziekte, zich ingetogen maar onboetvaardig verdedigde. Alle bevelen voor zijn executies en deportaties waren door superieuren ondertekend, beweerde hij, en waren daarom hun misdaden, niet de zijne. Getuigen die over door de commandant eigenhandig gepleegde moorden vertelden deden aan kwaadaardige overdrijving, zei Amon. Er waren enkele gevangenen als saboteurs geëxecuteerd, maar in oorlogstijd waren er altijd saboteurs. Mietek Pemper, die in de rechtszaal wachtte tot hij zou worden opgeroepen om te getuigen, zat naast een andere ex-gevangene van Plaszów, die naar Amon op de beklagdenbank keek en fluisterde: 'Die man jaagt me nog steeds de stuipen op het lijf.' Maar Pemper zelf gaf als eerste getuige a charge een nauwkeurige opsomming van Amons misdaden. Hij werd door anderen gevolgd, onder wie dokter Biberstein en Helen Hirsch, die precieze en pijnlijke herinneringen had. Amon werd ter dood veroordeeld en op 13 september 1946 in Krakau opgehangen. Het was op de dag af twee jaar geleden dat de SS hem op beschuldiging van zwarte handel in Wenen had gearresteerd. Volgens de Krakause pers ging hij zonder berouw naar de galg en bracht hij voordat hij stierf de Hitlergroet. In München identificeerde Oskar zelf Liepold, die door de Amerikanen was gedetineerd. Een Brinnlitz-gevangene begeleidde Oskar toen hij de man in een rij mensen moest aanwijzen en zegt dat Oskar de protesterende Liepold vroeg: 'Wilt u dat ik het doe of zou u het liever overlaten aan de vijftig kwade joden die beneden op straat wachten?' Liepold zou ook worden opgehangen - niet voor zijn misdaden in Brinnlitz, maar voor eerder in Budzyn gepleegde moorden. Oskar had waarschijnlijk al het plan opgevat zich in Argentinië te vestigen als fokker van nutria's, de grote, Zuidamerikaanse, in het water levende knaagdieren die om hun vel als waardevol worden beschouwd.

Oskar nam aan dat dezelfde voortreffelijke commerciële instincten die hem in 1939 naar Krakau hadden gevoerd hem er nu toe dreven de Atlantische Oceaan over te steken. Hij bezat geen cent, maar het Joint Distribution Committee, de internationale joodse hulporganisatie waarvoor Oskar tijdens de oorlog rapporten had gemaakt en die zijn antecedenten kende, was bereid hem te helpen. In 1949 betaalde het hem als gunstbewijs vijftienduizend dollar en gaf hem een referentie ('Voor ieder die het aangaat'), ondertekend door M. W. Beckelman, de vice-voorzitter van de uitvoerende raad van de 'Joint'. Er stond in:

Het American Joint Distribution Committee heeft de activiteiten van de heer Schindler tijdens de oorlog en de bezetting grondig onderzocht... Wij bevelen alle organisaties en individuen waarmee de heer Schindler in contact treedt van ganser harte aan het uiterste te doen om hem te helpen, uit erkentelijkheid voor zijn voortreffelijke diensten... Onder het voorwendsel een fabriek voor nazi-arbeid te exploiteren, eerst in Polen en daarna in het Sudetenland, heeft de heer Schindler kans gezien joodse mannen en vrouwen, bestemd om in Auschwitz of andere beruchte concentratiekampen te sterven, in dienst te nemen en te beschermen... 'Schindlers kamp in Brinnlitz,' hebben getuigen tegenover het Joint Distribution Committee verklaard, 'was het enige kamp in de door de nazi's bezette gebieden waar nooit een jood is omgebracht, of zelfs geslagen, maar waar men altijd als mens werd behandeld.' Laten we, nu hij op het punt staat zijn leven opnieuw te beginnen, hem helpen zoals hij eens onze broeders heeft geholpen.

Toen Oskar naar Argentinië voer nam hij van de Schindlerjuden zes gezinnen mee en betaalde de overtocht voor velen van hen. Met Emilie vestigde hij zich op een fokkerij in de provincie Buenos Aires en werkte er bijna tien jaar. Diegenen van Oskars overlevenden die hem in die jaren niet hebben gezien kunnen zich hem nu moeilijk als fokker voorstellen, omdat hij nooit een man voor bezadigde routine was. Sommigen zeggen, en er zit iets in, dat Emalia en Brinnlitz op hun excentrieke manier zijn geslaagd door de scherpzinnigheid van mannen als Stern en Bankier. In Argentinië had Oskar een dergelijke steun niet, afgezien natuurlijk van het gezonde verstand en de landelijke vlijt van zijn vrouw. Het decennium waarin Oskar nutria's fokte was echter de periode waarin werd aangetoond dat fokken, anders dan vangen, geen pelzen van voldoende kwaliteit opleverde. Veel andere nutriabedrijven strandden in die tijd, en in 1957 ging de fokkerij van de Schindlers failliet. Emilie en Oskar verhuisden naar een

woning die B'nai B'rith hun in San Vicente, een zuidelijke voorstad van Buenos Aires, had verschaft, en een tijdlang zocht Oskar werk als vertegenwoordiger. Maar binnen een jaar vertrok hij naar Duitsland, terwijl Emilie achterbleef. Op een kleine etage in Frankfurt wonend trachtte hij aan kapitaal te komen om een cementfabriek te kopen en probeerde hij of het mogelijk was van het Westduitse ministerie van Financiën aanzienlijke compensatie voor het verlies van zijn Poolse en Tsjechische bezittingen te krijgen. Die poging haalde weinig uit. Sommigen van Oskars overlevenden waren van mening dat het feit dat de Duitse overheid hem niet betaalde wat hem toekwam het gevolg was van nog niet helemaal verdwenen hitlerisme bij het middenkader van het ambtenarenkorps. Maar Oskars claim is waarschijnlijk om technische redenen afgewezen, en in de aan Oskar gerichte correspondentie van het ministerie valt geen bureaucratische kwaadwilligheid te bespeuren. Het cementbedrijf van Schindler werd opgezet met kapitaal van het Joint Distribution Committee en 'leningen' van een aantal Schindler-joden die in het naoorlogse Duitsland waren weigevaren. Het had een kort bestaan. In 1961 was Oskar inmiddels weer bankroet. Zijn fabriek was getroffen door een reeks strenge winters waarin de bouw-industrie had stilgelegen, maar sommigen van de overlevenden geloven dat het mislukken van de onderneming door Oskars rusteloosheid en lage routinetolerantie in de hand werd gewerkt. Dat jaar werd hij door de Schindler-joden in Israël, toen ze hoorden dat hij in moeilijkheden verkeerde, uitgenodigd hen op hun kosten te bezoeken. In de Poolstalige pers van Israël verscheen een advertentie waarin alle voormalige bewoners van concentratiekamp Brinnlitz die 'Oskar Schindler de Duitser' hadden gekend werd verzocht contact op te nemen met de krant. In Tel Aviv werd Oskar geestdriftig onthaald en door de naoorlogse kinderen van zijn overlevenden omstuwd. Hij was dikker geworden en zijn gelaatstrekken zwaarder. Maar op de recepties en partijen zagen degenen die hem hadden gekend dat hij dezelfde ontembare Oskar was gebleven. Het grommende, snelle vernuft, de ongekende Charles Boyer-achtige charme, de gulzige dorst hadden allemaal zijn twee faillissementen overleefd. Het was het jaar van het proces tegen Adolf Eichmann, en Oskars bezoek aan Israël wekte enige belangstelling bij de internationale pers. Aan de vooravond van de opening van Eichmanns proces schreef de correspondent van de Londense *Daily Mail* een artikel over de tegenstelling tussen de prestaties van de twee mannen en citeerde de inleiding van een door de Schindler-joden gedane oproep om Oskar te helpen. 'Wij vergeten het lijden in Egypte niet, wij vergeten Haman niet, wij vergeten Hitler niet. Daarom vergeten wij onder de onrechtvaardigen de rechtvaardigen niet.'

Gedenk Oskar Schindler!' Bij mensen die de Holocaust hadden overleefd bestond een zekere ongelovigheid ten aanzien van het idee van een weldadig werkkamp als dat van Oskar, en dit ongeloof kwam op een persconferentie met Schindler in Jeruzalem via een journalist tot uiting. 'Hoe verklaart u,' vroeg hij, 'dat u alle hogere SS 'ers in de regio Krakau kende en regelmatig met hen omging?' 'In dat stadium van de geschiedenis,' antwoordde Oskar, 'was het nogal moeilijk om het lot der joden met de opperrabbin van Jeruzalem te bespreken.' De afdeling Getuigenissen van Jad Was jem had van Oskar tegen het einde van zijn verblijf in Argentinië een algemeen verslag van zijn activiteiten in Krakau en Brinnlitz gevraagd en gekregen. Nu begon de raad van commissarissen van Jad Was jem op eigen initiatief en onder invloed van Itschak Stern, Jakob Sternberg en Mosje Bejski (eens Oskars vervalser van officiële stempels, nu een gerespecteerde, geleerde jurist) zich te beraden op de vraag van een officieel huldeblijk aan Oskar. De voorzitter van de raad was rechter Landau, de president van de rechtbank bij het proces-Eichmann. Jad Was jem verzocht om en verkreeg een massa getuigenissen betreffende Oskar. Van deze grote collectie verklaringen bevatten er vier kritiek op hem. Hoewel deze vier getuigen allemaal verklaren dat ze zonder Oskar zouden zijn omgekomen, hebben ze kritiek op zijn zakelijke methoden in de eerste maanden van de oorlog. Twee van de vier denigrerende getuigenissen zijn geschreven door een vader en zoon die eerder in dit relaas de C.'s zijn genoemd. Bij hun emailhandel had Oskar zijn maitresse Ingrid als Treuhander laten aanstellen. Een derde verklaring is van de secretaresse van de C.'s en herhaalt de aantijgingen van gestomp en intimidatie waarover Stern in 1940 geruchten aan Oskar had teruggestuurd. De vierde is afkomstig van een man die beweert voor de oorlog een belang in Oskars emailfabriek onder haar vorige naam, Rekord, te hebben gehad - een belang waaraan Oskar, beweert hij, stilzwijgend was voorbijgegaan. Rechter Landau en zijn raad moeten die vier verklaringen onbelangrijk hebben gevonden vergeleken bij het massale getuigenis van de overige Schindler-joden, en hebben er geen commentaar op gegeven. Omdat alle vier verklaarden dat Oskar hoe dan ook hun redder was, schijnt de vraag zich aan de raad te hebben opgedrongen waarom Oskar, als hij die mensen iets had misdaan, zich zulke buitensporige moeite had getroost om hen te redden. De gemeente Tel Aviv was de eerste instantie die Oskar huldigde. Op zijn drieënvijftigste verjaardag onthulde hij een gedenkplaat in het Heldenpark. Het opschrift beschrijft hem als redder van twaalfhonderd gevangenen van AL Brinnlitz en verklaart, hoewel het de omvang van zijn redding numeriek te bescheiden aangeeft, dat de plaquette uit liefde en

dankbaarheid is geplaatst. Tien dagen later werd hij in Jeruzalem tot Rechtvaardige verklaard, een typisch Israëlitische eretitel, die is gebaseerd op de veronderstelling van het oude volk dat de God van Israël de massa der niet-joden altijd zou doordeseemen met rechtschapenen. Oskar werd ook uitgenodigd een Johannes-broodboom te planten aan de Laan der Rechtvaardigen, die naar het museum Jad Was jem leidt. Die boom staat, gemarkeerd met een plaquette, nog steeds in een bosje met bomen die op naam van alle andere Rechtvaardigen zijn geplant. Er staat ook een boom voor Julius Madritsch, die zijn arbeiders op een onder de Krupps en Farbens volstrekt ongekende wijze clandestien had gevoed en beschermd, en ook een voor Raimund Titsch, de opzichter van Madritsch in Plaszów. Op die steenachtige bergrug zijn maar weinig gedenkbomen hoger dan drie meter geworden. In de Duitse pers verschenen verhalen over Oskars reddingen in oorlogstijd en over de Jad Was jem-plechtigheden. Die altijd lovende verslagen maakten zijn leven er niet gemakkelijker op. Hij werd in Frankfort op straat uitgefloten, er werd met stenen gegooid, een groep werkluijouwde hem uit en riep dat hij met de joden verbrand had moeten worden. In 1963 sloeg hij een fabrieksarbeider die hem voor 'jodenlikker' had uitgemaakt, en de man diende een aanklacht wegens bedreiging in. Voor de plaatselijke rechtbank, het laagste niveau van het Duitse rechtsstelsel, werd Oskar door de rechter de les gelezen en bevolen schadevergoeding te betalen. 'Ik zou mezelf van kant maken,' schreef hij aan Henry Rosner in Queens, New York, 'als het hun niet zoveel voldoening zou schenken.' Die vernederingen vergrootten zijn afhankelijkheid van de overlevenden. Zij waren zijn enige emotionele en financiële zekerheid. De rest van zijn leven zou hij ieder jaar enkele maanden bij hen doorbrengen, geëerd en wel in Tel Aviv en Jeruzalem levend, gratis in een Roemeens restaurant aan de Ben Jehoedastraat in Tel Aviv etend, hoewel soms onderworpen aan de zoonachtige pogingen van Mosje Bejski om zijn drankconsumptie tot drie dubbele cognacs per avond te beperken. Ten slotte keerde hij dan altijd terug naar de andere helft van zijn ziel: het onterfde ik, het miezerige, krappe verdiepinkje een paar honderd meter van het centraal station van Frankfort af. Vanuit Los Angeles schreef Poldek Pfefferberg dat jaar naar andere Schindler-joden in de Verenigde Staten en spoorde alle overlevenden aan minstens één dagloon per jaar te schenken aan Oskar Schindler, wiens toestand hij beschreef als een van 'moedeloosheid, eenzaamheid, ontgoocheling'.

Oskars contacten met de Schindler-joden gingen op jaarbasis voort. Het was een kwestie van de seizoenen - de ene helft van het jaar was hij de

Israëlische vlinder, de andere helft de haveloze van Frankfort. Hij zat voortdurend in geldnood. Een comité in Tel Aviv waar Itschak Stern, Jakob Sternberg en Mosje Bejski weer lid van waren bleef de Westduitse overheid bewerken om Oskar een adequate uitkering te geven. De gronden voor hun oproep waren zijn heldhaftigheid in de oorlog, de bezittingen die hij was kwijtgeraakt en zijn inmiddels broze gezondheid. De eerste officiële reactie van de Westduitse regering was echter dat hij in 1966 met het Kruis van Verdienste werd onderscheiden tijdens een plechtigheid die door Konrad Adenauer werd geleid. Pas op 1 juli 1968 had het ministerie van Financiën het genoeg hem mede te delen dat het hem vanaf die datum een uitkering van tweehonderd mark per maand zou betalen. Drie maanden later werd de uitkeringstrekker Schindler door de bisschop van Limburg benoemd tot ridder in de pauselijke orde van de Heilige Silvester. Oskar was nog steeds bereid met het bondsministerie van Justitie samen te werken bij de vervolging van oorlogsmisdadigers. Daarin schijnt hij onverzoenlijk te zijn geweest. Op zijn verjaardag in 1967 gaf hij vertrouwelijke informatie over veel personeelsleden van KL Plaszów. Uit het afschrift van zijn getuigenis van die datum blijkt dat hij niet aarzelt te getuigen, maar ook dat hij een gewetensvol getuige is. Als hij over een bepaalde SS'er niets of weinig weet, zegt hij dat. Hij zegt het van Amthor, van de ss'er Zugsburger, van Fraulein Ohnesorge, een der heetgebakerde opzichtsters. Maar hij aarzelt niet Bosch een moordenaar en een uitbuiters te noemen en zegt dat hij Bosch in 1946 op een station in München had herkend, naar hem toe was gegaan en gevraagd had of hij - na Plaszów - nog kon slapen. Oskar zegt dat Bosch op dat moment onder een Oostduits paspoort leefde. Een opzichters genaamd Mohwinkel, vertegenwoordiger in Plaszów van de Deutsche Ausrüstungswerke, wordt ook ronduit veroordeeld - 'Intelligent maar wreed,' zegt Oskar van hem. Over Goeths lijfwacht, Grün, vertelt hij het verhaal van de poging tot executie van de Emalia-gevangene Lamus, die hij zelf had voorkomen door hem wodka cadeau te doen. (Het is een verhaal waarvan een groot aantal gevangenen in hun verklaringen in Jad Was jem ook melding maken.) Over de onderofficier Ritschek zegt Oskar dat hij een slechte reputatie heeft, maar dat hij zelf niets van zijn misdaden af weet. Hij weet ook niet zeker of de foto die hem op het ministerie van Justitie werd getoond wel van Ritschek is. Er is er maar één op de lijst van Justitie voor wie Oskar een onvoorwaardelijke aanbeveling over heeft. Dat is de ingenieur Huth, die hem tijdens zijn laatste arrestatie had geholpen. Over Huth, zegt hij, werd door de gevangenen zelf met veel respect en lof gesproken. Toen hij de zestig passeerde begon hij voor de Duitse Vrienden van

de Hebreeuwse Universiteit te werken. Die inschakeling was het gevolg van aandrang van die Schindlerijoden die Oskars leven een nieuw doel probeerden te geven. Hij begon in West-Duitsland gelden in te zamelen. Zijn vermogen om functionarissen en zakenlui door charme en vleierij tot toezeggingen te bewegen werd wederom in praktijk gebracht. Hij hielp ook bij het opzetten van een programma voor de uitwisseling van Duitse en Israëliëse kinderen. Ondanks zijn precaire gezondheidstoestand leefde en dronk hij nog steeds als een jonge man. Hij was verliefd op een Duitse vrouw, An-nemarie, die hij in het King David-hotel in Jeruzalem had ontmoet. Zij zou de emotionele spil van zijn latere leven worden. Zijn vrouw, Emilie, woonde zonder financiële hulp van hem nog in haar huisje in San Vicente, ten zuiden van Buenos Aires. Ze woont er in de tijd dat dit boek wordt geschreven nog steeds. Net als in Brinnlitz is ze iemand van rustige waardigheid. In een documentaire die de Duitse televisie in 1973 heeft gemaakt sprak ze - zonder een spoor van de bitterheid en gegriefdheid van de in de steek gelaten vrouw - over Oskar en Brinnlitz, over haar eigen gedrag in Brinnlitz. Ze merkte scherpzinnig op dat Oskar voor de oorlog niets verbluffends had gedaan en erna onopvallend was geweest. Hij had dus geluk gehad dat hij in de korte, heftige periode tussen 1939 en 1945 mensen was tegengekomen die zijn dieper gelegen talenten boven riepen. Bij een bezoek dat Oskar in 1972 aan het Newyorkse hoofdkantoor van de Amerikaanse Vrienden van de Hebreeuwse Universiteit bracht, voerden drie Schindler-joden, compagnons bij een grote bouwonderneming in New Jersey, een groep van vijfenzeventig andere Schindler-gevangenen aan bij het inzamelen van honderdtwintigduizend dollar om een verdieping van het Truman Onderzoekscentrum van de Hebreeuwse Universiteit aan Oskar te wijden. Op die verdieping zou een Levensboek met een verslag van Oskars reddingen en een lijst der geredden worden ondergebracht. Twee van die compagnons, Murray Pantirer en Isak Levenstein, waren zestien jaar geweest toen Oskar hen naar Brinnlitz bracht. Nu waren Oskars kinderen zijn ouders geworden, zijn beste toevlucht, zijn bron van eer. Hij was zwaar ziek. De mannen die arts in Brinnlitz waren geweest - Alexander Biberstein bij voorbeeld - wisten het. Een van hen waarschuwde Oskars naaste vrienden: 'De man zou al dood moeten zijn. Zijn hart werkt alleen nog uit koppigheid.' In oktober 1974 stortte hij in zijn woninkje bij het station van Frankfort in en stierf op 9 oktober in een ziekenhuis. Zijn overlijdensakte vermeldt dat de uiteindelijke attaque door vergevorderde verkalking van de hersen- en hartvaten was veroorzaakt. In zijn testament werd een wens kenbaar gemaakt die hij al tegenover een aantal Schindler-joden had uitgesproken - dat hij in Jeruzalem zou

worden begraven. Binnen twee weken had de franciscaner parochiepriester van Jeruzalem er toestemming voor gegeven dat Herr Oskar Schindler, een der minst gehoorzame zonen van de Kerk, op de Latijnse begraafplaats van Jeruzalem zou worden begraven. Er ging nog een maand voorbij voordat Oskars lichaam in een loden kist door de smalle straatjes van de Oude Stad van Jeruzalem werd gedragen, op weg naar de katholieke begraafplaats, die in zuidelijke richting uitzicht biedt over het Hinnomsdal, dat in het Nieuwe Testament Gehenna heet. Op de persfoto van de processie zijn - te midden van een stroom andere Schindler-joden - Itschak Stern, Mosje Bejski, Helen Hirsch, Jakob Sternberg en Juda Dresner te zien. Er werd op ieder continent om hem gerouwd.